Adam Mickiewicz University in Poznan
Faculty of Polish and Classical Philology

Nune Srapyan

ARMENIAN–LANGUAGE OLD PRINTS IN POLISH LIBRARIES

PART I: COMMENTARY
PART II: CATALOGUE

A doctoral dissertation
supervised by
Prof. dr hab. Aleksander Wojciech Mikołajczak
co-supervised by
Dr. Piruz Mnatsakanyan

Poznań, 2022

TABLE OF CONTENTS

ABBREVIATIONS **4**
Introduction **14**

PART I: COMMENTARY **22**
CHAPTER I: Armenian typography from 16th – 19th centuries. **23**
1. The role of books in the Armenian culture. 23
2. Armenian-language old prints 35
3. Old Armenian prints in the Polish Commonwealth 47
4. Research on old Armenian prints 61
Chapter II: Publishing centers **67**
Chapter III: Libraries **92**
Chapter IV: The subject matter and content of the old Armenian prints **111**
Chapter V: The language of old Armenian prints **139**
Chapter VI: Artistic design and codicological characteristics of old Armenian prints **149**

PART II: CATALOGUE **158**
Introduction to the catalogue **159**
CATALOGUE **162**

INDEX OF AUTHORS **330**
INDEX OF PRESSES AND PLACES OF PUBLICATION **332**
SUBJECT LIST **336**
INDEX OF CATALOGED BOOKS IN ENGLISH AND ARMENIAN **338**
Summary in English **343**
Summary in Polish **349**
Summary in Armenian **355**
BIBLIOGRAPHY **361**
INTERNET RESOURCES **373**

ABBREVIATIONS

A _ Anasyan Hakob, *Armenian Bibliography, E.,* vol. A, 1959, 1228 pages. vol. B, 1976, 1546 pages [Ա _ Անասյան Հակոբ, *Հայկական մատենագիտություն*, Ե., հտ. Ա, 1959, 1228 էջ. հտ. Բ, 1976, 1546 էջ]

AAC _ Aleppo American College [ՀԱԿ _ Հալեպի Ամերիկյան կոլեջ]

AB _ Armenian Bibliography [BO_ Bibliografia Ormianska]

ACC _ Matenadaran of The Armenian Catholicosate of the Great House of Cilicia, Antelias, Lebanon [ԿԿՄ _ Մեծի տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության մատենադարան, Անթիլիաս, Լիբանան]

AG "Sion" _ Ara Galaychyan, *List and Memoirs of Jerusalem G. Kyulpenkyan Matenadaran of Old Armenian books (1512–1800). _ "Sion"*, 1967, pp. 52_62, 253_264, 331_343, 446_458, 557_568 [ԱԳ «Սիոն» _ Գալայճյան Արա, *Ցուցակ և յիշատակարաններ Երուսաղեմի Գ. Կյուլպենկյան մատենադարանի հայերեն հնատիպ գրքերու (1512_1800):* _ "Սիոն", 1967, էջ 52_62, 253_264, 331_343, 446_458, 557_568]

AKh _ A. Khachatryan's personal library, London [ԱԽ _Ա. Խաչատրյանի անձնական գրադարան, Լոնդոն]

Al _ Arshak Alpoyajyan, *The Art of Printing and Armenians, (unpublished),* Yeghishe Charents Museum of Literature and Art, (Alpoyajyan Fund), Yerevan [Ալ. _ Ալպոյաճյան Արշակ, *Տպագրության արվեստը և հայք*, (անտիպ), Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, (Ալպոյաճյանի ֆոնդ), Երևան]

AM _ Father Abraham Margaryan's personal library, Yerevan [ԱՄ _ Տեր Աբրահամ Մարգարյանի անձնական գրադարան, Երևան]

AMS _ Ali Mahmed Sapuni's personal library, Aleppo [ԱՄՍ _ Ալի Մահմեդ Սապունիի անձնական գրադարան, Հալեպ]

AN _ Albert Nalbandyan's personal library, San Francisco [ԱՆ _ Ալբերտ Նալբանդյանի անձնական գրադարան, Սան Ֆրանցիսկո]

ANL _ Austrian National Library, Vienna [ՎԱԳ _ Վիեննայի ազգային գրադարան]

AP _ Arman Pushman's Personal Library, New York [ԱԲ _ Արման Փուշմանի անձնական գրադարան, Նյու–Յորք]

APM _ Akhaltsikhe Provincial Museum, Georgia [ԱԳԹ Ախալցխայի գավառագիտական թանգարան, Վրաստան]

AS _ Sarukhan Arakel, Holland and Armenians in the 16th–19th centuries, Vienna, 1926, 196 pages [ԱՍ _ Սարուխան Առաքել, Հոլանդան և հայերը ԺԶ_ ԺԹ դարերում, Վիեննա, 1926, 196 էջ]

ATG _ Artashes Ter–Gevorgyan's personal library, Beyrut [ԱՏԳ _ Արտաշես Տեր_Գևորգյանի անձնական գրադարան, Բեյրութ]

ATKh _ Artashes Ter–Khachatryan's personal library, Beyrut [ԱՏԽ _ Արտաշես Տեր_Խաչատուրյանի անձնական գրադարան, Բեյրութ]

AUL _ Amsterdam University Library [ԱՀԳ _ Ամստերդամի համալսարանի գրադարան]

AY _ Andrew Young Library, London [ԱՅ _ Անդրիու Յանգի գրադարան, Լոնդոն]

BHA _ Bookseller Hakob Abrahamyan's personal library, Constantinople [ԳՀԱ _ գրավաճառ Հակոբ Աբրահամյանի անձնական գրադարան, Կ. Պոլիս]

BL _ British Library, London [ԲԹ _ Բրիտանական գրադարան, Լոնդոն]

BML _ Beyazıt Municipal Library, Constantinople [ՊՔԳ _ Պեյազետի քաղաքապետական գրադարան, Կ. Պոլիս]

BSLM _ Bavarian State Library in Munich, Germany [ՄՔԳ _ Մյունխենի Բայերիշեն քաղաքային գրադարան, Գերմանիա]

BUL _ Bratislava University Library, Slovakia [ԲՀԳ _ Բրատիսլավայի համալսարանի գրադարան, Սլովակիա]

Cat. Zard. book. _ Extensive catalog of Zardaryan bookstore 1922, ԺԴ , 133 p. [Ցուց. Զարդ. գրատ. _ Ընդարձակ գրացուցակ Զարդարյան գրատան 1922, ԺԴ, 133 էջ]

CEPC _ Chancellery of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople [ԳՀԳ _ Ազգային պատրիարքարանի դիվանատուն, Կ. Պոլիս]

ChM _ Charles Mercier's personal library, Paris [ՇՄ _ Շարլ Մերսիեի անձնական գրադարան, Փարիզ]

ChNL _ Chicago Newport Library [ՉՆԳ _ Նյուպերի գրադարան, Չիկագո]

CRLU _ Carolina Rediviva Library in Uppsala, Sweden [ՈԻԿՐԳ _ Շվեդիայի ՈԻպսալա քաղաքի Կարոլինա Ռեդիվիվա գրադարան]

CSJ _ Church of Saint John, Iran [ՍՀԵ _ Սուրբ Հովհաննես եկեղեցի, Իրան]

CSVNJ _ Church of Snkert village, New Julfa, Iran [ՆՋԱԳԵ _ Սնկերտ գյուղի եկեղեցի, Նոր Ջուղա, Իրան]

CTNM _ Cairo Torgomyan National Matenadaran, Egypt [ԿԹԱՄ _ Կահիրեի Թորգոմյան ազգային մատենադարան, Եգիպտոս]

D "B" _ Dubiez F. E., Printing of Armenian books in Amsterdam in the XVI-XV centuries. _ "Bulletin" NAS, Social Sciences, _ 1963, №2, pp. 83_92 [Դ «Տ» _ Դուբիեզ Ֆ. Ե., *Հայերեն գրքերի տպագրությունը Ամստերդամում ԺԷ_ԺԸ դարերում:* _ *«Տեղեկագիր» ԳԱ, հաս. գիտութ.,* _ 1963, №2, էջ 83_92]

DSS NAS RA _ Library of the Department of Social Sciences of the Armenian Academy of Sciences, Yerevan [ԳԱՀԳԳ _ Հ ԳԱ հասարակական գիտությունների բաժանմունքի գրադարան, Երևան]

FI _ French Institute Library, Paris [ՖԻ _ Ֆրանսիական ինստիտուտի գրադարան, Փարիզ]

FNAL _ French National Assembly Library [ԱԱԳ _ Փարիզի ազգային ժողովի գրադարան]

FNL _ French National Library, Paris [ՓՊԱԳ _ Փարիզի ազգային գրադարան]

FSL NASRA _ Fundamental Scientific Library of the National Academy of Sciences, Yerevan [ԱԿԳ _ ԳԱ հիմնակազմ գրադարան, Երևան]

GA _ Gevorg Adamyan's personal library, Plovdiv [ԳԱ _ Գևորգ Ադամյանի անձնական գրադարան, Պլովդիվ, Բուլղարիա]

GAC _ Grigor Apachyan's personal library, Constantinople [ԳԱՊ _ Գրիգոր Ապաճյանի անձնական գրադարան, Կ. Պոլիս]

GASMTC _ Gerla Armenian S. Mother Trinity Church, Romania [ԳԵԳ _ Գեռլայի հայոց Ս. Երրորդության Մայր եկեղեցի, Ռումինիա]

GB _ Gevorg Bampuqchyan's personal library, Constantinople [ԳԲ _ Գևորգ Բամպուքճյանի անձնական գրադարան, Կ. Պոլիս]

GH _ Grigor Harutyunyan's personal library [ԳՀ _ Գրիգոր Հարությունյանի անձնական գրադարան, Երևան]

Gh _ Ghazikyan Arsen, *New Armenian Bibliography և Encyclopedia of New Life, vol. 1_2, Venice, 1909 _ 1912,* vol. 1, 2080 pages, vol. 2, 1870, 573 pages [Ղ _ Ղազիկյան Արսեն, *Հայկական նոր մատենագիտություն և հանրագիտարան նոր կյանքի*, հտ. 1_2, Վենետիկ, 1909 _ 1912, հտ. 1, 2080 էջ, հտ. 2, 1870, 573 էջ]

GI _ Gabriel Isakhanyan's personal library, New Julfa, Iran [ԳԻ _ Գաբրիել Իսախանյանի անձնական գրադարան, Նոր Ջուղա, Իրան]

GK _ Gevorg Alagyozyan's personal library, Yerevan [ԳԿ _ Գևորգ Ալագյոզյանի անձնական գրադարան, Երևան]

GL _ Garegin Levonyan's personal library, Yerevan [ԳԼ _ Գարեգին Լևոնյանի անձնական գրադարան, Երևան]

GL _ Garegin Levonyan, The Armenian Book and the Art of Printing, E., 1958, 255 pages. - The Armenian periodical press, E., 1934 [ԳԼ _ Լևոնյան Գարեգին, Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը, Ե., 1958, 255 էջ: - Հայոց պարբերական մամուլը, Ե., 1934]

GNL _ Georgian National Library, Georgia [ԹՀԳ _ Վրացական պետական գրադարան, Թբիլիսի]

GRH _ Grigor Hayrapetyan’s personal library, New Julfa, Iran [ԳՐՀ _ Գրիգոր Հայրապետյանի անձնական գրադարան, Նոր Ջուղա, Իրան]

GUL _ Goettingen University Library, Germany [ԳՀամ _ Գյոթինգենի համալսարանի գրադարան]

HAKOBH _ Hakob Ter-Hovhannisyan’s personal library, New Julfa, Iran [ՀԱԿՈԲՀ _ Հակոբ Տեր_Հովհաննիսյանի անձնական գրադարան, Նոր Ջուղա, Իրան]

HCAL _ Haygazian College Armenological Library, Beyrut [ԲՀԿ_ Հայկազյան կոլեջի հայագիտական գրադարան, Բեյրութ]

HGOVR _ Hovhannes Govrikyan’s personal library, New York [ՀԳՈՎՐ _ Հովհաննես Գովրիկյանի անձնական գրադարան, Նյու-Յորք]

HH _ Harutyun Hazaryan’s personal library, New York [ՀՀ _ Հարություն Հազարյանի անձնական գրադարան, Նյու_Յորք]

HHOV _ H. Hovsepyan’s personal library [ՀՀՈՎ _ Հ. Հովսեփյանի անձնական գրադարան, Հաագա]

HL _ Hermitage Library; Department of Eastern European and Siberian Archaeology [ԷԳ _ Էրմիտաժի արևլագիտական բաժնի գրադարան, Լենինգրադ]

HP _ Hayk Perperyan’s personal library, Paris [ՀԲ _ Հայկ Պերպերյանի անձնական գրադարան, Փարիզ]

HQ _ Harutyun Qyurtyan’s personal library, Kansas [ՀՔ _ Հարություն Քյուրտյանի անձնական գրադարան, Քանզաս, ԱՄՆ]

HSAM _ H. Samvelyan’s personal library, Paris [ՀՍԱՄ _ Հ. Սամվելյանի անձնական գրադարան, Փարիզ]

HSCNJ _ Matenadaran of Holy Savior Cathedral of New Julfa, Iran [ՆՋԱՎ _ Նոր Ջուղայի Ամենափրկիչ վանքի մատենադարան, Իրան]

HTHM _ Hovhannes Tumanyan House-Museum, Yerevan [ՀԹՏԹ _ Հովհաննես Թումանյանի տուն թանգարան, Երևան]

HUL _ Helsinki University Library [ՀՀԳ _ Հելսինկիի համալսարանի գրադարան]

IOM _ Petersburg branch of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences formerly Institute of Oriental Studies of the USSR Academy of Sciences, which later was reorganized into a separate Institute of Oriental Manuscripts [ԱԺԻԼՄ _ Ասիական ժողովուրդների ինստիտուտի Լենինգրադյան մասնաճյուղ, Լենինգրադ]

KGh _ Karo Ghafadaryan’s personal library, Yerean [ԿՂ _ Կարո Ղաֆադարյանի անձնական գրադարան, Երևան]

KH _ Karine Haroyan’s personal library, Talin [ԿՀ _ Կարինե Հարոյանի անձնական գրադարան, Թալին]

KhV _ Khung village church, Iran [ԽԳ _ Խունգ գյուղի եկեղեցի, Իրան]

KM _ Karo Minasyan's personal library, Isfahan, Iran [ԿՄ _ Կարո Մինասյանի անձնական գրադարան, Իսպահան, Իրան]

KVSMVC _ Kardigam village St. Mary Virgin church, Akhalkalaki region, Georgia [ԿԳՍԱԵ _ Կարդիգամ գյուղի Ս. Աստվածածնի եկեղեցի, Ախալքալաքի շրջան, Վրաստան]

L _ *Leo (Babakhanyan Arakel),* Armenian printing, vol. 1, 16_17 centuries. Second edition, Tbilissi (Georgia), 1904, 546 pages. _ Armenian printing, vol. 2, 18th century, first part, Tbilissi (Georgia), 1902, 610 pages [Լ _ *Լեո (Բաբախանյան Առաքել),* Հայկական տպագրություն, հտ. 1, 16_17 դար: Երկրորդ տպագր., Թիֆլիս, 1904, 546 էջ: _ Հայկական տպագրություն, հտ. 2, 18-րդ դար, առաջին մաս, Թիֆլիս , 1902, 610 էջ]

LAIHM _ Library of Avetik Isahakyan House-Museum, Yerevan [ԱԻԳ _ Ավետիք Իսահակյանի տուն-թանգարանի գրադարան, Երևան]

LACP _ Library of the Armenian Catholic Patriarchate of Cairo, Egypt [ԿՊԳ _ Կահիրեի հայ կաթոլիկ պատրիարքարանի գրադարան, Եգիպտոս]

LFCC _ Library of Franciscan Center of Christian Oriental Studies in Cairo [ԿՖԿՄ _ Կահիրեի քրիստոնեական արևելյան ուսումնասիրությունների ֆրանչիսկյան կենտրոնի մատենադարան]

LHCA _ Library of History Central Archive, Armenia [ՊԱ _ կենտրոնական պատմության արխիվի գրադարան, Երևան]

LHM _ Library of the History Museum of Armenia, Yerevan [ՊԹ _ Հայաստանի պատմության թանգարանի գրադարան, Երևան]

LIH ANAS _ Library of the Institute of History of the Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku [ԲԳԱՊԻԳ _ Ադրբեջանական ԳԱ պատմության ինստիտուտի գրադարան, Բաքու]

LIHGAS _ Library of the Institute of History of Georgian Academy of Sceinces, Tbilisi [ՎԳԱՊԻԳ _Վրաստանի ԳԱ պատմության ինստիտուտի գրադարան, Թբիլիսի]

LLSR _ Library of Levonyan School in Rome [ՀԼՎ_ Հռոմի Լևոնյան վարժարանի գրադարան]

LM _ Levon Minasyan's personal library, New Julfa, Iran [ԼՄԳ _ Լևոն Մինասյանի անձնական գրադարան, Նոր Ջուղա, Իրան]

LNL _ Lisbon National Library [ԼԱԳ _ Լիսաբոնի ազգային գրադարան]

LNLB _ The Lebanese National Library located in Beirut [ՀԿՄ _ Բեյրութի համազգային կենտրոնական մատենադարան]

LPF _ Library of Congregation for the Propagation of the Faith (Propaganda Fide) [ՊՖ _ Հավատի քարոզչության (Պրոպագանդա ֆիդե) գրադարան, Հռոմ]

LPJ _ Latin Patriarchate of Jerusalem [ԵԼՎ _ Երուսաղեմի Լատինաց վանք]

LPSU _ Library of Armenian State Pedagogical University After Khachatur Abovyan [Մին _ Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի գրադարան, Երևան]

LSHCS _ Library of Skyutar's Holy Cross Seminary, Constantinople [ՍՍԽԴԳ _ Սկյուտարի Ս. Խաչ դպրեվանքի գրադարան, Կ. Պոլիս]

LSOLLP _ Library of the School of Oriental Living Languages in Paris [ՓԱԿԼՎ _ Փարիզի արևելյան կենդանի լեզուների վարժարանի գրադարան]

LU _ Leiden University Library, The Netherlands [ԼՀ _ Լեյդենի համալսարանի գրադարան, Հոլանդիա]

M _ Matendaran, Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts, Yerevan [Մ _ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի պահպանման ինստիտուտ, Մատենադարան, Երևան]

Mac _ Macler F. *(Մակլեր Ֆրեդերիկ) Les Livres imprimes armeniens de la Bibliotheque de L'Universite d' Amsterdam, "Revue des Etudes Armeniennes"* t. VI, 1926 [Մակ]

MB _ Manuk Bariqyan's personal library, Oxford, England [ՄԲ _ Մանուկ Բարիքյանի անձնական գրադարան, Օքսֆորդ, Անգլիա]

MG _ fr. Mesrop Grigoryan's personal library, Vienna [ՄԳ _ Մեսրոպ ծ. վրդ. Գրիգորյանի անձնական գրադարան, Վիեննա]

MET _ Melik Terteryan's personal library, Hazarjrir village, Iran [ՄԵՏ _ Մելիք Տերտերյանի անձնական գրադարան, Հազարջրիր գյուղ, Իրան]

MGAL _ Movses Galanteryan's personal library, Constantinople [ՄԳԱԼ _ Մովսես Գալենտերյանի անձնական գրադարան, Կ. Պոլիս]

MLA _ Charents Museum of Literature and Arts of Armenia, T. Azatyan's fund [ԳԱԹ _ Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, Երևան, Թ. Ազատյանի ֆոնդ]

MM _ M. Manukyan's personal library, Aleppo [ՄՄ _ Մ. Մանուկյանի անձնական գրադարան, Հալեպ]

MMV _ Matenadaran of the Mekhitarist Monastery of Vienna [ՎՄՄ _ Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարան]

MSHMJ _ Matenadaran of St. Hakobyants Monastery (Kulpenkyan), Jerusalem [ԵՍՀՄ _ Ս. Հակոբյանց վանքի (Կյուլպենկյան) մատենադարան, Երուսաղեմ]

MSE _ Library of the Mother See of Holy Etchmiadzin [ԷՎ _ Ս. Էջմիածնի Մայր աթոռի Վեհարանի գրադարան]

MTERH _ Movses Ter-Hakobyan's personal library, Baghdad, Iraq [ՄՏԵՐՀ _ Մովսես Տեր_Հակոբյանի անձնական գրադարան, Բաղդադ, Իրաք]

MVC _ Milakert village church, Iran [ՄԳՓ _Միլակերտ գյուղի եկեղեցի, Իրան]

MWGL _ Marburg West German Library [ՄԱԳԳ _ Մարբուրգի արևմտագերմանական գրադարան, Գերմանիա]

MZM _ Matenadaran of Zmmar Monastery [ԶՄՄ _ Զմմառի վանքի մատենադարան, Բեյրութ]

NJSCML _ New Julfa Saint Catherine Monastery Library, Iran [ՆՋՍԿՎ _ Նոր Ջուղայի Ս. Կատարինե վանքի գրադարան, Իրան]

NLL _ National Library of London [ԼԳ _ Լոնդոնի ազգային գրադարան]

NLS _ National Library of Spain, Madrid [ՄԱԳ _ Մադրիդի ազգային գրադարան]

NSL _ National Széchényi Library, Budapesht [ՍԱԳ _ Սեչենիի անվան պետական գրադարան, Բուդապեշտ]

NYPL _ New York Public Library [ՆՅՀԳ _ Նյու-Յորքի հանրային գրադարան]

OBL _ Bodleian Library, Oxord, England [ՕԲԳ _ Բոդլերյան գրադարան, Օքսֆորդ, Անգլիա]

OSMVCL _ Ortagyugh's Saint Mary Virgin Church Matenadaran, Constantinople [ՕՍԱԵ _ Օրթագյուղի Ս. Աստվածածնի եկեղեցու մատենադարան, կ. Պոլիս]

PAL _ Paris Arsenal Library [ՓԱԳ _ Փարիզի Արսենալի գրադարան]

PGhM _ Priest Ghevond Mirzoyan's personal library, Ortagyugh, Constantinople [ՂՔՄ _ Ղևոնդ քահանա Միրզոյանի անձնական գրադարան, Օրթագյուղ, Կ. Պոլիս]

PHOV _ Priest Hovhannes's personal library, Akhaltsikhe, Georgia [ՀՈՎՔ _ Հովհաննես քահանայի անձնական գրադարան, Ախալցխա, Վրաստան]

PL _ National Public Library named after Aleksander Myasnikyan, Yerevan [ՀԳ _ Ալեքսանդր Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարան, Երևան]

PLP _ Palatina library of Parma [ՊՊԳ _ Պարմի պալատինի գրադարան, Իտալիա]

PML _ Mazarine Library, Paris [ՓՄԳ _ Մազարինի գրադարան, Փարիզ]

PNL _ Nubaryan library, Paris, France [ՓՆՎ _ Փարիզի Նուպարյան մատենադարան]

PSGL _ Paris Sainte-Geneviève Library [ՓԱԺԳ _ Փարիզի Սուրբ Ժենևեվի գրադարան]

PUL _ Princeton University Library, New York [ՊՀԳ _ Պրինսթընի համալսարանի գրադարան, Նյու-Յորք]

RAS _ Library of the Romanian Academy of Sciences, Bucharest [Ռումինիայի ԳԱ գրադարան, Բուխարեստ]

RCAB _ Roman Catholic Archdiocese of Bucharest [ՌԹԳ _ Ռումինիայի թեմի առաջնորդարանի գրադարան, Բուխարեստ]

RK _ Robert Kulpenkyan's personal library [ՌԳ _ Ռոբերտ Կյուլպենկյանի անձնական գրադարան, Լիսաբոն]

RLN _ The Royal Library of the Netherlands, Haague [ՀԹԳ _ Հաագայի Թագավորական գրադարան, Հոլանդիա]

RSL _ Russian State Library, Moscow (V. I. Lenin State Library of the USSR from 1925 until it was renamed in 1992 as the Russian State Library) [ՄԼԳ _ ՍՍՀՄ Վ. Ի. Լենինի անվան պետական գրադարան, Մոսկվա]

RVL _ Vatican Library, Rome [ՀՎԳ _ Վատիկանի գրադարան, Հռոմ]

ShA _ Shushan and Toros Azatyans'personal library, Constantinople [ՇԱ _ Շուշան և Թորոս Ազատյանների անձնական գրադարան, Կ.Պոլիս]

SAC _ St. Archangel Church, Constantinople [ՊՍՀԵ _ Պալատի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցի, Կ. Պոլիս]

SGC _ St. George Church, Bulgaria [ՍԳԵ _ Ս. Գևորգ եկեղեցի, Բուլղարիա]

SH _ S. Hakobyan's personal library, Armenia [ՍՀ _ Ս. Հակոբյանի անձնական գրադարան, Ապարան, Հայաստան]

ShP _ Priest Shavarsh Palmyan's personal library, Constantinople [ՇՊ _ Շավարշ քահանա Պալըմյանի անձնական գրադարան, Կ. Պոլիս]

SHCCT _ Skyutar's Holy Cross Church Treasury [ՍՍԽԵ _ Սկյուտարի Ս. Խաչ եկեղեցու գանձատուն, Կ. Պոլիս]

SHV _ Church of Saint John, village Khoygan, Iran [ՍՀԽ _ Ս. Հովհաննես եկեղեցի, գյուղ Խոյգան, Իրան]

SLC _ St. Luke Church, Bolaran village, Iran [ՍԵՍ _ Սուրբ Ղուկաս եկեղեցի, գյուղ Բոլորան, Իրան]

SLM _ Mekhitarist Matenadaran of Venice (St. Lazarus) [ՍՂՄ _ Վենետիկի (Ս. Ղազար) Մխիթարյան մատենադարան]

SMH _ Sisian Museum of history [ՍՊԹ _Սիսիանի պատմության թանգարան]

SMVC _ St. Mary Virgin church, village Hazarjrib, Iran [ՍԱԵ _ Ս. Աստվածածին եկեղեցի, գյուղ Հազարջրիբ, Իրան]

SNL _ Scotland National Library, Edinburgh [ՇԱԳ _ Շոտլանդիայի ազգային գրադարան, Էդինբուրգ]

SSNLR _ M.E. Saltykov-Shchedrin National Library of Russia, Petersburg [ՍՇԳ _ Մ. Ե. Սալտիկով-Շչեդրինի անվան գրադարան, Պետերբուրգ]

SSPL _ Sargis Sargsyan's personal library, Constantinople [ՍՍԱԳ _ Սարգիս Սարգսյանի անձնական գրադարան, Կ. Պոլիս]

STN _ Sirarpi Ter-Nersisyan's personal library [ՍՏՆ _ Սիրարփի Տեր_Ներսեսյանի անձնական գրադարան, Փարիզ]

SULFL _ Sorbonne University Literature Faculty Library, Paris [ՍՀԳՖԳ _ Սորբոնի համալսարանի գրականության ֆակուլտետի գրադարան, Փարիզ]

T _ Teodik (Theodoros Labchinchyan), *Type and letter*, K. Constantinople, 1912, 193, p. Ը [Թ _ Թեոդիկ (Թեոդորոս Լաբճինճյան), Տիպ ու տառ, Կ. Պոլիս, 1912, 193, Ը էջ]

TP "EP" _ Palyan Trdat (TVP), Old Armenian printing: _ "Eastern Press", Smyrna, 1896, № 13, page 13, pages 403_408, № 15, pages 454_458, № 17, pages 526_529, № 19, pages 589_592, № 20, pages 626_629, № 21, pages 660_662, № 22, pages 689_692, 1897, № 1, pages 10_13, № 2, pages 42_46, № 6, pages 207_210 [ՏՊ «ԱՄ» _ Պալյան Տրդատ (ՏՎՊ), Հայերէն հին տպագրութիւնք:_ «Արևելյան մամուլ», Զմյուռնիա, 1896, № 13, էջ 13, էջ 403_408, № 15, էջ 454_458, № 17, էջ 526_529, № 19, էջ 589_592, № 20, էջ 626_629, № 21, էջ 660_662, № 22, էջ 689_692, 1897, № 1, էջ 10_13, № 2, էջ 42_46, № 6, էջ 207_210].

TP "Ph" _ Palyan Trdat, List of old Armenian publications. _ "Philologist", 1903, № 6_7, pp. 203_207, 1904, № 1_2, pp. 47_51, 1905, №4, pp. 106_110, 1906, №3, pp. 55_61, (signed by Kapet)" [ՏՊ «Բ» _ Պալյան Տրդատ, Ցուցակ հայերեն հին տպագրութեանց: _ «Բանասէր, 1903, № 6_7, էջ 203_207, 1904, № 1_2, էջ 47_51, 1905, №4, էջ 106_110, 1906, №3, էջ 55_61, (ստորագրված է Կապետ)»]

UCLAL _ UCLA Library [ԼԱՀԳ _ Լոս Անջելեսի համալսարանի գրադարան]

UPL _ V.A. Ureqia's personal library, Galati, Romania [ՈՒԱԳ _ Վ. Ա. ՈՒրեքիայի անձնական գրադարան, Գալաց, Ռումինիա]

UTSNYC _ Library at Union Theological Seminary, New York [ԱԱՄ _ Արևելյան Աստվածաբանական միության գրադարան, Նյու-Յորք]

VAL _ Eduard and Vahan Alanaqyans' personal library, Constantinople [ՎԱԼ _ Էդուարդ և Վահան Ալանաքյանների անձնական գրադարան, Կ. Պոլիս]

VMav. _ Vahram Mavyan's personal library, Lebanon [Վ Մավ. _ Վահրամ Մավյանի անձնական գրադարան, Լիբանան]

VT _ Bishop Vahan Teryan's personal library, Yerevan [ՎՏ _ Վահան եպիսկոպոս Տերյանի անձնական գրադարան, Երևան]

WLC _ Library of Congress, Washington [ՎԿԳ _ Կոնգրեսի գրադարան, Վաշինգտոն]

Ye "E" _ Alexander Yeritsyan, *Historical theory of Armenian printing up to the nineteenth century*. _ *"Experiment"*, 1881, №4, page 1_32 [Ե «Փ» _ Երիցյան Ալեքսանդր, *Պատմական տեսություն հայ տպագրության մինչև տասնիններորդ դարը*: _ «Փորձ», 1881, №4, էջ 1_32]

YH _ Yeghia Hovhannisyan’s personal library, New Julfa [ԵՀ _ Եղիա Հովհաննիսյանի անձնական գրադարան, Նոր Ջուղա]

YSUL _ Yerevan State Univetrsity Library [ՊՀ _ Երևանի պետական համալսարանի գրադարան]

Z Bibl._ Zarbhanalyan Garegin, Armenian Bibliography, Venice, 1883, 734 pages [Զ Մատ _ Զարբհանալյան Գարեգին, Հայկական մատենագիտություն, Վենետիկ, 1883, 734 էջ]

ZList. _ List of Garegin Zarbhanalyan’s ancient books at the beginning of “Armenian Bibliography” (Venice, 1883, pp. ԺԷ_ԼԲ) and at the end of the work “History of Armenian printing” (Venice, 1895, pp. 252_282) [ԶՑուց. _ Գարեգին Զարբհանալյանի հնատիպ գրքերի ցուցակը «Հայկական մատենագիտութիւն» աշխատության սկզբում (Վենետիկ, 1883, էջ ԺԷ_ԼԲ) և «Պատմութիւն հայկական տպագրութեան» աշխատության վերջում (Վենետիկ, 1895, էջ 252_282)]

ZP _ Zareh Ptukyan’s personal library, New York [ԶՊ _ Զարեհ Պտուկյանի անձնական գրադարան, Նյու-Յորք].

Introduction

There are books that educate people, raise them, bend their will, keep and protect them. A. Isahakyan [Arm. Գրքեր կան՝ ժողովուրդներ են դաստիարակում, բարձրացնում, կռում նրանց կամքը, պահում-պաշտպանում: Ա. Իսահակյան] (Autor's transation)

The aforementioned citation may be applied to old prints, have allowed Armenians residing on the lands of the First Republic of Poland to maintain their religious, cultural, and linguistic identity for centuries. Accordingly for centuries, books have accompanied their life in the diaspora, becoming part of their national tradition and cultural heritage. The stories in these volumes were diverse, just as their readers' fates were complex and sometimes dramatic. Today, only a few of these books have survived in libraries in contemporary Poland (total number of 55 copies), but they attest to the wealth of the libraries where they were once housed. Some of the heritage has survived beyond the current boarders of Poland, while some have been lost or destroyed, and those that have survived in Polish collections had yet to be cataloged and scientifically studied.

So far, the issue of the corpus of Armenian old prints which are held in Polish collections has not been studied with regard to having conducted research on the culture of Polish Armenians, particularly in their literature. In relation to the multinational society of former Poland, there is a severe lack of comprehensive knowledge of the Armenian culture developing in the diaspora. This has a tremendous impact on and complicates the understanding of both the specificity of Armenian achievements in the field of writing culture and the perspective of Polish-Armenian cultural ties. This situation determines the main research goal of this dissertation, which is to identify, conduct an inventory of the collection, and devising old Armenian prints that are currently kept in libraries in Poland.

This further entails selecting items published in the Armenian language from the library collections, which are frequently incorrectly cataloged, resulting in them not being considered as Armenian works. A significant issue is that the origin and dating of these old prints are frequently unknown, making it necessary to carry out an autopsy in order to make proper attributions and classifications.

This task required determining the geographic and time frames within which Armenian books appeared in the library collections over the centuries. Due to the fact that Armenians historically lived within the borders of the former First Republic of Poland, it is reasonable to assume that the scope of our interests included old prints, which could

previously be found in libraries, particularly in the libraries located in Ukraine, but are now kept in the collections of Polish libraries. In terms of time limits, we assumed that the research would cover printed items from the 16th century to the end of the 18th century due to the generally accepted definition of the term *old prints*[1] and confirmed publication of the first Armenian printed book in Venice in 1512. This limitation is due to the pioneering nature of the intended research, which is primarily a reconnaissance of the issue and cannot cover all libraries at once, including those in Belarus, Lithuania, and Ukraine that may have Armenian books in their collections as well.

The primary research problem was thus to learn more about the collections of Armenian old prints that are currently housed within the current boarders of Poland. The inventory of Armenian old prints, collected in former territories which belonged to Poland, is expected to significantly supplement knowledge about the literary culture of Armenians living on the territory of the First Republic of Poland. This constitutes a critical issue in learning about the culture of Polish Armenians.

There is no doubt about the fact, that the old prints, along with the manuscripts, are important witnesses to the developing Armenian culture in the former lands of the Polish kingdom and the great Lithuanian principality. This enabled us to form the hypothesis that many items unknown to modern researchers had been preserved in library collections. It was necessary to conduct library inquiries in order to conduct an inventory and scientifically prepare the existing Armenian old prints in order to prove this statement.

The following questions were expected to be answered during the course of the research:

1. Have Armenian old prints been preserved in libraries in modern-day Poland?
2. Which libraries are they stored and kept in?

---

[1] Commonly, publications from the period between the invention of printing and the end of the 18th century (31.12.1800) are considered old prints, including incunabula. In different countries the end date of old prints has been adopted differently, depending on milestone dates in the history or literary history of a given country. Recently, 1800 has been accepted almost everywhere in the world (except England, where the limit is 1640). Old prints are characterized by the handmade production of all their components: paper, typography, possibly illumination and binding. See: *Encyklopedia wiedzy o książce*, (eds.) A. Birkenmajer, B. Kocowski; J. Trzynadlowski, Wrocław, Warszawa, Kraków 1971p. 2226.

3. Where, when, and by whom had they been published?
4. Are there any illustrations, decorations, marginalia, or other provenance marks in the Armenian old prints?
5. What was the distribution process of printing centers, and where did the Armenian old prints that ended up in libraries in the former Commonwealth and modern Poland come from?
6. Where were the collections most frequently from with regard to the old prints kept in the collections of Polish libraries?
7. Which authors appear most frequently in Armenian old prints?
8. Who owned Armenian old prints in old Poland, and whose hands were they in before ending up in the libraries that house them today?

The topic is crucial for both Polish culture, which Armenian heritage has left a strong imprint in, and Armenian culture, which has for centuries been created in the diaspora outside the home territory. Our understanding of Armenian literacy in former Poland is still limited, and more extensive research on the subject has only recently been conducted. However, they primarily concerned manuscripts developed by Dr. Piruz Mnatsakanyan[2], whereas Armenian heritage in the field of printed books remained a blank spot and, in fact, has not been refined yet. As a result, it was necessary to fill this gap in Armenological research, which was one of the most significant issues confronting research on the culture and civilization heritage of Armenians who lived for centuries in the former Republic of Poland. Without this step in the research analysis, it is impossible to fully comprehend the contribution Armenians had to Polish culture and, on the other hand, the impact of Polish tradition on the preservation of Armenian identity in the diaspora.

The significance of such research is primarily found in the collection of source materials and their interpretation in a bibliological, cultural, and social context, which creates the necessity for an interdisciplinary approach. This allowed not only to fill the aforementioned gap in Polish armenological studies, but also to open a new window in global research on the heritage of Armenian culture in the diaspora. The valuable contribution of Polish Armenians to European cultural heritage, which survived in Polish

[2] This researcher is well–known for inventorying and compiling Armenian manuscripts from Polish lands, which greatly contributes to our understanding of Armenian literacy in former Poland. See: P. Mnatsakanyan, *Kultura Języka Ormiańskiego w dawnej Polsce*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Stopki, Kraków 2015, p. 194.

libraries, was thus discovered. Furthermore, by analyzing the corpus of Armenian old prints, it was possible to conclude that all of the books inventoried came from foreign publishing houses. It is particularly significant in the context of Armenian printing in Europe from the 16th to the 19th centuries, which is already being researched primarily by Armenians[3].

With regard to the following situation, conducting research on Armenian old prints is a natural result of the development of manuscripts and is an obvious research problem, the solution to which allows us to supplement our knowledge in the field of literary reading, culture, and the printed tradition developing in Poland. It also revealed the geographical diversity of the provenance of books held in Polish libraries. It is an important addition to the field of old prints and research on their collections in Polish libraries.

Inventorying and compiling Armenian old prints now housed in Polish libraries provided insight into the Armenian reading culture in the former Polish-Lithuanian Commonwealth. As a result, it not only filled significant gaps in our understanding of Polish-Armenian relations, but also contributed to the advancement of bibliological research in the field of printed books. It has a universal meaning because of Armenians' contribution to humanity's civilization heritage, and it also brings Polish contribution to world research on Armenian culture, which is conducted in such research centers as Society for Armenian Studies[4] at California State University, Fresno, Library of Congress: Armenian Collections[5], (Washington D.C.), Oxford University: Calouste Gulbenkian Chair in Armenian Studies[6], etc.

Professor A. Ziba emphasizes in his discussion of Piruz Mnatsakanyan's manuscript study that the conceptually interesting problem of literature as a source for

---

[3] The example of works can be cited here. Լեո (Ա.Բաբախանյան): *Հայկական Տպագրություն*, Թբիլիսի 1905 (Leo (A. Babakhanyan), *Armenian Typography*, Tbilisi 1905); Թեոդիկ *Տիպ և տառ*, Կոստանդնուպոլիս 1913 (Teodik, *Type and letter*, Constantinople 1913); Գ. Լևոնյան *Հայկական գրքերը և մշակույթի տպագրությունը*, Երևան 1946 (G. Levonyan, *Armenian books and printing of culture*, Yerevan1946); Ա. Բաբայան, *Հայկական գիրք*, Երևան 1956 (A. Babayan, *Armenian book*, Yerevan 1956).

[4] Society for Armenian Studies: https://societyforarmenianstudies.com. Date of access: 20.06.2020.

[5] The Armenian Collections of the Library of Congress: https://www.loc.gov/rr/amed/nes/cty/cai/caiover.html. Date of access: 15.09.2020.

[6] Faculty of Oriental Studies, University of Oxford: https://www.orinst.ox.ac.uk/staff/ec/tvanlint.html. Date of access: 20.06.2020.

learning about the mentality of Polish Armenians needs to be expanded. Researching old prints will allow us to broaden our knowledge in this field as well[7].

The study appears to be significant for the advancement of bibliological, editorial, and philological studies in documentation and bibliography. Inventorying and compiling Armenian old prints stored in Poland is also critical for the advancement of general knowledge about Armenian culture in the diaspora. As a result, these are issues that are important not only for bibliology and book research, but also for a broader understanding of Armenians' intercultural dialogue with the rest of the world. The findings of the queries and analyses confirmed the former Republic of Poland's openness to multiculturalism. Inventorying and compiling Armenian old prints which were brought to former Poland from abroad is also important for the advancement of world Armenological studies, as former Poland was one of the most important diasporic centers for the development of Armenian culture. The study included the identification of Armenian old prints in Polish library collections, their bibliological and content description, as well as cultural and philological interpretation of the materials collected. This concept is obvious in light of the chosen primary research goal and the anticipated research findings.

The research strategy assumed queries in the Polish libraries listed below: The National Library of Poland, Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians, Library of the Ossolinski National Institute, The Princes Czartoryski Library, The Wawel Royal Castle Library, The Jagiellonian Library. Based on the information gathered, a catalog was created in accordance with the scheme based on the Armenian bibliography[8]. The selection of this pattern was influenced by the already well-established research tradition in world science represented by this fundamental and most important bibliography. This has allowed for consistency with previous methods of describing Armenian old prints, as well as ensuring completeness and methodological precision.

Because of the topic's specificity, the research was conducted through travelling queries in the aforementioned libraries. This was required for the inventory of interesting items as well as the thorough examination of those items on-site, without which it would have been impossible to create a catalog that met scientific requirements. Individual item

---

[7] A. Zięba, *O pożytkach ze studiowania dzieł kultury w dawnej Polsce, spisanych w języku ormiańskim, czyli o dysertacji dr Piruzy Mnacakanian*, "Lehahayer", nr. 84/85: 2016. Kraków, s. 36–43.

[8] Ն. Ոսկանյան, Ք. Կորկոտյան, Ա. Սավալյան (հեղ.), *Հայ գիրքը 1512–1800–թվականներին*, Երևան 1988, էջ VII–XXV (N. Voskanyan, Q. Korkotyan, A. Savalyan (eds.), *Armenian Book in 1512–1800*, Yerevan 1988, VII–XXV).

descriptions were thus created in situ and consisted of an autopsy. Standard bibliological description methods were used, as well as photographic documentation of bindings, frontispieces, colophons, notes in the margins, library seals, and other marks of ownership. These materials were digitized and used as the foundation for additional research conducted outside of their home libraries.

Additional research included factual development, classification, and commentary on individual items. This allowed the collected data source to be interpreted by relating them to the previously acquired general knowledge about the history of the Armenian printed book and Armenian written culture in the lands of the former Republic of Poland. The findings of these analyses allowed us to present the quantitative and qualitative stock of inventoried old prints, as well as the dynamics of collection formation and inventoried works. It has significantly expanded existing knowledge of Polish Armenians' written culture.

The research conducted in the scope presented was interdisciplinary in nature, necessitating the use of a variety of interpretative tools and instruments. This was significant because of the uniqueness of the Armenian book in the diaspora's reading circulation, which functioned in the First Polish Republic's multicultural space. At the same time, during the period of interest, Armenians in Poland were in contact with centers of Armenian culture located in many European countries, resulting in an outstanding multicultural context, without which understanding the history of the Armenian book on the lands of the First Republic would have been impossible. Given these circumstances, it was necessary to supplement the catalog with a thorough historical-philological discussion, a sort of introduction on the collection of Armenian old prints preserved in Polish libraries today.

This section of the dissertation is divided into six chapters that discuss the most important issues that shed light on the catalog's content and specificity. The first chapter, "Armenian Printing from the 16th to the 19th century," discusses the role of the book in Armenian culture, as well as the origins of Armenian printing, Armenian printing on Polish lands, and the current state of research on Armenian printed books. The second chapter, "Publishing Centers," describes the characteristics of the most important cultural centers where Armenian printing houses were located, as well as the profiles and activities of printers and typographers. The third chapter, "Libraries", examines libraries from both the Old Polish period and the modern era, where Armenian old prints were collected. It demonstrates how these collections came to be, how they travelled, and how the process

of passing these books from one person to the next was carried out. The fourth chapter, "The subject matter and content of the Armenian old prints," describes the texts in terms of their thematic affiliation to religious, rhetorical, literary, and other topics. The language of these books is presented in general in the fifth chapter, "The Language of Armenian Old Prints," taking into account the specifics of the grabar[9]. It also presents the linguistic characteristics of the Holy Scriptures translations as a specific stylization of the text. The sixth chapter, "Codicological Characteristics of Old Armenian Prints", discusses the external characteristics of these books in Polish collections, such as format, binding, illustrations, and so on.

For the time being, researchers of Armenian literature face a number of challenges, including the lack of a unified tradition for spelling the names of Armenian writers or the titles of their works. The author of this study was also confronted with a similar issue[10]. Until now, English-speaking researchers have relied on various translation systems. To avoid creating a new system, we give the names of Armenian authors as they appear in the history of Armenian literature and in the works of some researchers, which we cite in various chapters of this dissertation.

In this regard, a few words of commentary are required. As Piruz Mnatsakanyan mentioned in the introduction to her dissertation[11], the second parts of the names can be symbolically divided into three groups. To the first category belong names derived from the author's place of origin (province, city, or village). For example, the 5th century historian Ghazar was named Parpetsi because he was born in the village of Parpi (Aragatsotn province in today's Republic of Armenia) (that is, "from Parpi"). The second category includes names derived from a writer's primary focus of activity (mainly it was a monastery). For example, the name of the theologian and philosopher, St. Grigor's name is associated with the monastic center in Tatev (Syunik province in today's Republic of Armenia), where he was the superior. Hence, he was called Tatevatsi (that is, "from Tatev"). The third category includes "symbolic" nicknames, which are usually given in adjectival form; for example, the 7th century philosopher David is known in Armenian

[9] See more about the stages of development of Armenian in Chapter 5 of this dissertation *The Language of Old Armenian prints*, p. 140.

[10] The problem was voiced also by dr. Piruz Mnatsakanyan. Despite her dissertation has been written in the Polish language, she experienced similar problems because of the lack of a Polish tradition of writing author's names or titles of the works. See P. Mnatsakanyan, *op. cit.*, p. 12.

[11] Ibidem.

literature as Anhaght, which means “invincible.” He received this title as a result of his oratory skills during various polemics in ancient times.

Another challenge was translating the titles of works in Armenian. In this regard, we were guided by the bibliography of Armenian literature compiled by Robert Thomson[12], a British Armenian professor at Oxford University as well as the works of English literature authors to which we refer in specific chapters. There are, however, some Armenian works that have yet to be translated into a foreign language. In this case, the English equivalents have an authorial character.

As a result, the dissertation attempts to assess the collection of Armenian old prints in Polish libraries has been carried out for the first time, being limited to Poland’s current territorial boarders. However, this research should be continued in the centers of Armenian life that were once located on the territory of the First Polish Republic but are now primarily located on the territory of modern-day Ukraine. This is the next step toward compiling a comprehensive account of Armenian old prints’ presence in Polish cultural space over the centuries. However, this would necessitate additional research and the establishment of a new project, which would also require the participation of Ukrainian specialists in the research project. Meanwhile, the research which has been conducted so far is hoped become a valuable resource for Armenian historians, as well as expanding bibliological knowledge of the Armenian book throughout the world.

[12] R. W. Thomson, *A bibliography of classical Armenian literature to 1500 AD*, Turnhout–Brepols 1995.

PART I:

COMMENTARY

CHAPTER I: Armenian typography from 16th – 19th centuries.

1. The role of books in the Armenian culture.

Any piece of literature, which is presented in the form of a book, a poem or any other form of literature, constitutes a key value when it comes to transferring information. Thus, it has constituted an invaluable and priceless source of information for many centuries. In parallel with the historical development of the society, the "book" has performed the complex function of passing on the achievements, stories, historical events of the given period of time to the future generations, which has made it possible to correctly assess the past and come to some spectacular and amazing conclusions. This phenomenon is emphasized and is of great importance when we refer to the history of Armenian literature. Over the different eras, the Armenian nation was holding onto the roots of salvation for survival, the "book" and writing has made their nation-saving mission, preserving historical facts, scientific achievements possible.

As we all know, very often the only means of being able to pass on information from one generation to the next was in the form of oral speech or spoken stories. This was due to the fact, that this was the only source of information and thus knowledge was transferred from person to person. People started looking for possibilities of being able to consolidate information, stories, legends and legacies on durable material. The beginning of "the book" is connected to the formation of the art of writing, which has a history of several thousands'of years.

By *book*, we now mainly mean a printed book that contains written information regarding an issue, a specific topic connected to a specific phenomenon. Prior to printing, handwritten papyrus packages and parchment scrolls played exactly the same role, as well as stone monuments containing inscriptions, clay boards, tree scribes etc. All of these, especially parchment books, were also conventionally called *books*. In ancient times, both lithographic and tile, as well as papyrus and parchment "books" were used as a means of depicting the thoughts of the authors.

Armenia is a very old country when it comes to writing and literature. Before the use of the Armenian script, they used to write in different languages and scripts in Armenia: Luwian, Akkadian, Nor Khurian, Aramaic, Pahlavi, Greek, Assyrian. Protocols were written in several of these languages and until the 5th century they were preserved

in different parts of Armenia. There are references in historical documents to unpreserved written works: For example, it is known that the Armenian King Artavazd II (55-34 BC) wrote Greek plays, which were staged in the amphitheater of the Armenian capital Artashat[13].

In pagan Armenia, *mehyans* (pagan temples) and royal bookstores were used to serve as book centers where such books could be obtained. Religious, historical and other types of literature were preserved in the pagan temples, while the documents of the royal court were in the possession of the royal archives.

The creation of the Armenian alphabet

Christianity penetrated Armenia in the 1st century, and in 301 Armenian King Trdat 3rd the Great, proclaimed Christianity as the official state religion. Thus, Armenia became a nominally Christian kingdom and the first state to officially adopt Christianity[14]. Greek-Assyrian religious and secular literature began to spread in the country to larger extent and school education was conducted in aforementioned languages. In 387 Persia and Byzantium agreed to divide Armenia into their spheres of influence, the eastern and western parts. The first was still significantly independent of Persia under the rule of the Armenian Arshakuni kings. The western part was annexed to the Eastern Roman Empire as one of its provinces.

In the same year, Sahak Partev (Arm. Սահակ Պարթև), a member of the Armenian Patriotic Party, became Catholicos of the Armenian Church, seeking ways to reduce Greek and Assyrian influence in the country and to unite the politically divided

[13] In several episodes of the third book of his "Parallel Biographies", Plutarch asserts that Artavazd's works were very popular in the Hellenistic world. Throughout the Armenian history, Artavazd is marked by his strongly emphasized similarities with the Hellenistic culture and civilization. During the second decade of the 20th century, during the archeological excavations in Armavir, cuneiform inscriptions (lines from tragedies) belonging to an unknown author were discovered, which date back to the 2nd –1st century BC. Archaeologists claim that the author of the lines was inspired by the works of Hesiod, Euripides, Menandros, and most likely was the "poet king" of Great Armenia, Artavazd II. The Armenian inscriptions in stone have not been deciphered to date, while due to the continuous work of a group of specialists, the content of some of the Greek inscriptions has become clear. During the reign of Artavazd II, Greater Armenia experienced an unprecedented cultural rise, as the king himself encouraged art and science. Artak Movsisyan, Vahe Sukiasyan "The film is dedicated to the discovery of the image of one of the most unique and prominent figures in Armenian history, the son of Tigran the Great, the next King Artavazd II, revealing the period of his reign". Մովսիսյան Ա., Սուքիասյան Վ., *Արտավազդ Բ. Պատիվը՝ Կյանքից Վեր,* https://youtube.com/watch?v=uXgJ4TKz3ns.v – YouTube. Date of access: 23.06.2019 (Movsisyan A., Sukiasyan V., *"Artavazd B. The honor, above life"*, https://youtube.com/watch?v=uXgJ4TKz3ns.v – YouTube. Date of access: 23.06.2019).

[14] Armenia State Religion – *The first Christian nation*, https://armadventure.com/religion/. Date of access: 02.12.2020.

country to become a strong and culturally unanimous. Sahak Partev's associate was Mesrop Mashtots (Մեսրոպ Մաշտոց)[15], a member of the Armenian military class, who was carefully conducting the Christian propaganda in those parts of Armenia where paganism still prevailed. However, his preaching did not succeed because people did not understand the Bible read in Greek or Assyrian, so realizing that the only way to save people from Greek spiritual and cultural assimilation was to create Armenian writing and literature.

In 405 with the patronage and encouragement of the Catholicos and the Armenian King Vramshapuh Mashtots created the Armenian alphabet and began translating the Bible with Sahak Partev and his students. Soon a powerful "translational movement" started in the country, inspired by Sahak Partev and Mesrop Mashtots. Mashtots showed the greatest enthusiasm, touring different provinces of Armenia, establishing Armenian schools everywhere, appointing teachers, training them, undertaking translation of many fundamental works and writing independent books in Armenian. All this laid the foundations for the Armenian literacy/education, which was later renamed Sahak-Mesropian in honor of the pioneers.

In the 5th century, the works of famous Christian authors were translated. In the second half of this century, works by ancient philosophers and scholars were translated and because numerous Greek originals were lost, these works have been preserved only in Armenian translations.

The creation of the Armenian alphabet in the 5th century gave birth to the most outstanding works of all times - Movses Khorenatsi's famous "The History of Armenia" (Arm. Մովսես Խորենացի, Պատմություն Հայոց), dating back to ancient times to 428, the fall of the Armenian state of Arshakunyats; Ghazar Parpetsi's "History of the armenians" (Arm. Ղազար Փարպեցի, Պատմություն հայոց) etc. Some works written by Armenian authors in the 4th century were rewritten in Armenian letters.

This literary movement continued into the following centuries. In the 6th century, one of the great philosophers of the time, David the Invincible (Arm. Դավիթ Անհաղթ) became famous for his works in Armenia and the Greek world. The prominent Armenian

[15] M. Mashtots, (362 – 440 AD) was an early medieval Armenian linguist, composer, theologian, statesman and hymnologist. He is best known for creating the Armenian alphabet c. 405 AD, which was a fundamental step in strengthening Armenian national identity. A. Hacikyan, G. Basmajian, E. Franchuk N. Ouzounian (eds), *The Heritage of Armenian Literature: From the Eighteenth Century to Modern Times*, Wayne 2005, p. 91.

mathematician, astronomer and philosopher Ananaia Shirakatsi (Arm.Անանիա Շիրակացի) entered the arena in the 7th century.

Among the famous medieval Armenian historians are Movses Kagankatvatsi (Arm. Մովսես Կաղանկատվացի) (7th c.) – the author of the history of the eastern parts of Armenia, Hovhannes Draskhanakerttsi (Հովհաննես Դրասխանակերտցի) (9th c.) – author of the history of the Armenian kings Bagratuni and their wars against the Arab caliphate, Tovma Artsruni (Arm. Թովմա Արծրունի) (9th - 10th cc.), who wrote about the kingdom of the Armenian Artsrunis in Van, Aristakes Lastivertsi (Arm. Արիստակես Լաստիվերցի) (11th c.), who described the difficult period of Armenia's history during the Seljuk invasion, Kirakos Gandzaketsi (Arm. Կիրակոս Գանձակեցի) (13th c.), depicting the history of Armenia with a description of the Mongol invasion, Stepanos Orbelyan (Ստեպանոս Օրբելյան) (13th-14th c.) - the historian of the Syunik world of Armenia, etc.

Medieval Armenia was famous for its prominent poets - Grigor Narekatsi (Arm. Գրիգոր Նարեկացի) (10th c.), Nerses Shnorhali (Arm.Ներսես Շնորհալի) (12th c.), Frick (Arm. Ֆրիկ) (13th c.), Hovhannes Tlkurantsi (Arm. Հովհաննես Թլկուրանցի) (14th c.), Mkrtich Naghash (Arm.Մկրտիչ Նաղաշ) (15th c.). Naghash Hovnatan (Arm. Նաղաշ Հովնաթան) (12th-13th cc.), Sayat-Nova (Arm. Սայաթ-Նովա) (18th c.). Among the most prominent Armenian philosophers after David the Invincible are Hovhannes Vardapet (Arm. Հովհաննես Վարդապետ) (11th–12th c.), Hovhannes Yerznkatsi (Arm. Հովհաննես Երզնկացի) (13th c.), Hovhan Vorotnetsi (Arm. Հովհան Վորոտնեցի) (14th c.), Grigor Tatevatsi (Arm. Գրիգոր Տաթևացի) (14th-15th c.), Simeon Jughayetsi (Սիմեոն Ջուղայեցի) (17th c.).

A number of linguists and grammarians appeared in medieval Armenia, including Stepanos Syunetsi (Arm. Ստեփանոս Սյունեցի) (7th-8th c.), Aristakes Grich (Arm. Արիստակես Գրիչ) (12th c.), Vardan Areveltsi (Վարդան Արևելցի) (13th c.), Hovhannes Holov (Arm. Հովհաննես Հոլով) (17th c.) and many others.

Armenian medicine and medical literature developed greatly in the Middle Ages. The most famous medical authors were Mkhitar Heratsi (Arm.Մխիթար Հերացի) (12th c.) and Amirdovlat Amasiatsi (Arm. Ամիրդովլաթ Ամասիացի) (15th c.).

The founder of Armenian legal literature was Sahak Partev, who is the author of a number of ecclesiastical rules, then in the 18th century Catholicos Hovhan Odznetsi (Arm. Հովհան Օձնեցի) compiled a large collection of laws which was named the "Armenian Code". The most famous in this field was the author of the 12th century, fable

writer Mkhitar Gosh (Arm. Մխիթար Գոշ) with his “Judgment Book” (Arm. Դատաստանագիրք), standing out with its unique humanitarian spirit.

The works of all the above-mentioned and many other authors, as well as many translated works actually played a pivotal role in the creation of the content of ancient and medieval Armenian manuscripts.

Armenian manuscripts

In Christian Armenia, monasteries were established replacing Pagan cultural centers. Throughout the Middle Ages, many monasteries operating in different parts of Armenia, being religious centers, at the same time had schools, universities and libraries. Monasteries were also centers of writing, where manuscripts were written and copied.

There were also centers of Armenian writing in monasteries built in Armenian-populated areas outside Armenia, especially in Crimea, Western Anatolia, Palestine, Poland, Italy, Persia, and elsewhere.

Specialist imitators of manuscripts were trained in special educational institutions and were called *scribes.* They were skilled in the beautiful writing of different fonts in Armenian. A number of famous ancient and medieval authors were scribes at the same time. However, the number of those, who were only imitating manuscripts, was much higher. In the Middle Ages, Armenian books were copied and reproduced by them.

Nowadays memoirs of ancient Armenian manuscripts tell a lot about the hard work of Armenian writers, their patience and endurance. In many cases, hunger, cold, attacks and raids by foreign troops and bandits could not suppress them and disrupt their work. There were scribes who used to copy dozens of manuscripts.

The Armenian scribes used to mention in their memoirs the date and place of copying the manuscript and apologize for any mistakes. They called themselves guilty, sinners, and used other derogatory nicknames, asking readers to remember them and their relatives, the people involved in the creation of the manuscript. The work of Armenian scribes has continued for centuries, thanks to which hundreds of works by numerous ancient and medieval Armenian and foreign authors have survived to the present day.

The creation of manuscripts in monasteries began with parchment making. For this purpose, the skins of sheep, calves, goats or other animals were specially processed. Beginning from the 10th century in Armenia, paper was used for writing and scribes used to copy works on the pages of parchment or paper. They wrote with iron or reed tools,

later with goose feathers, ballpoint pens, using vegetable-chemical ink, mostly blue, and sometimes, green, red, and other colors.

In ancient times, book copying was carried out in large with Mesropian script, called *erkatagir* (Arm. Երկաթագիր) (iron script)[16]. Inscriptions with an iron script were engraved on stones in Armenia since the turn of the century. The oldest surviving Armenian inscription (5th c.) is engraved in the Tekor Temple (now in Turkey). The iron script, in turn, had several types of script; rounded and straight. There are many Gospels in preserved iron manuscripts, which means that in ancient times it was used to copy the most popular, honorable manuscripts. Separate parchment sheets of iron manuscripts were specially preserved from the 5th-6th centuries, there are two iron manuscripts from the 9th century: Gospels of Queen Mlk'e (Arm. Մլքե թագուհու Ավետարանը)[17] (862) and Lazaryan (Arm. Լազարյան Ավետարան)[18] (887).

Later, another type of Armenian writing became more widespread – boloragir (բոլորագիր)[19] (rounded script), which was developed from iron script. It was smaller and was used to write faster. When copying manuscripts in cursive, the iron script was used as capital letters. Other types of Armenian writing were also developed: notarized, italicized, etc.

After copying the manuscript, the written pages were usually handed over to a miniature artist. In the free spaces left in the pages of the scrolls, they would paint pictures expressing specific parts of the manuscript, often other paintings of different nature, tabernacles or ornaments.

---

[16] The iron script is an Armenian typeface. Created by Mesrop Mashtots as a headline script. It is also an inscription script, written on a stone with an iron pen, which it got the name of an iron script from. In philology it is called "the original Mesropian" or "Mesropian iron script". It is the most respected Armenian typeface. It was the main form of writing from the 5th to 13th centuries. In lithography, it was used as a title script since the 5th century and it is still used until today. Կ. Ղաֆադարյան, *Հայկական գրի սկզբնական տեսակները,* Յերեվան 1939 (K. Ghafadaryan, *Initial types of Armenian letters*, Yerevan 1939).

[17] Ն. Ադոնց, *Փղոսկրեայ Ավետարանի արուեստը. Մլքէի Ավետարանի գրութեան տարին*: Սիոն №9: 1936, էջ 275 (N. Adonts, *The Art of the Ivory Gospel: The year of the writing of the Gospel of Mlke*, "Sion" №9: 1936, p. 275).

[18] Ա. Մաթեվոսյան, *Լազարյան ճեմարանի հնագույն ձեռագիրը*, ՊԲՀ, 1973, h 1, էջ 128–130 (A. Matevosyan, *The ancient manuscript of the Lazarian Seminary*, Historical journal 1973, no. 1, pp. 128–130).

[19] Boloragir (bolorgir) was formed in the 10th –11thcenturies, coming into wider use a short period later. It has been the main script in Armenian since the 16th century. It has two main varieties: Cilician and Eastern. The latter differs from the Cilician script by the size of the letters and the graphic design. The letters are significantly smaller than the iron script, available in uppercase and lowercase. There are basic punctuation marks. The name "Bolgir" has no reliable interpretation. Հ. Պետրոսյան, *Հայերենագիտական բառարան*, Երևան 1987, էջ 347 (H. Petrosyan, *Dictionary of Armenian Studies*, Yerevan 1987, p. 347).

Ancient and medieval Armenian painting today, is admired for the power of inspiration and the variety of materials, the nuances of the art of creating, as well as the great taste in the choice of colors and the mastery of drawing. When it comes to Armenian miniature painters the most prominent were artists-masters, such as Toros Roslin (Arm. Թորոս Ռոսլին) (Cilicia, 13th c.), Margar (Arm. Մարգար) (13th c.), Momik (Arm. Մոմիկ) (13th-14th c.), Sargis Pitsak (Arn. Սարգիս Պիծակ) (14th c.), Hakob Jughayetsi (Arm. Հակոբ Ջուղայեցի) (16th - 17th c.) etc. Further in time, written and flowered parchment papers were passed into the hands of the compiler, arranged, sewn, bound, thus taking the form of a book.

In medieval Armenia, bookbinding was also brought to a level of artistic value. The cover was made of board, mostly leather. There are many carved or silver-plated covers decorated with colored stones, sometimes with precious stones. The ivory cover of the Gospel has been preserved since the 6th century and is decorated with delicate sculptures[20].

Since the invention of the alphabet by Mashtots the Armenian people have had a great love and devotion to the Armenian-language book. Library buildings of special architecture, holding collections of hundreds, often thousands of manuscripts, have been preserved since the Middle Ages. In order to keep them safe, they used to turn natural caves or those dug in the deep valleys of Armenia into manuscript vaults and the so-called reading rooms, which was highly important during the destructive invasions of foreigners, especially when there was no Armenian statehood in the country.

In the Middle Ages, the library of Haghpat Monastery was famous for its wealth. This monastery was founded in the 10th century near one of the deep gorges of Lori, then in the 11th century it became an important educational center, where young people from different locations came to study. The Haghpat library building was built in the 11th century. It was quickly replenished and soon became the richest in the country. Villagers, craftsmen, princes and princesses, clergymen made large and small monetary, property and other donations to the library, about which we learn from the iron inscriptions on the walls of the monastery.

In the second half of the 11th century, one of the students of Haghpat University and one of the most enthusiastic readers of the library was Hovhannes Sarkavag (Arm.

[20] Ա. Մալխասյան, *Հայերեն ձեռագրերի կազմերը և նրանց պատրաստման եղանակները* (Ընդհանուր ակնարկ), Երևան 1995 (A. Malkhasyan, *Armenian manuscript covers and methods of their preparation (General Overview*), Yerevan 1995).

Հովհաննես Սարկավագ), later as a result became the famous naturalist-mathematician and philosopher of Armenia. The historian Kirakos Gandzaketsi testifies about him as a tireless reader of the library. [A young student, Hovhannes, was reading as usual in a corner of the cave library. On that day, his friends finished reading and left without noticing him, who was deep in the books. The door to the cave was locked and the drawbridge was lowered. When they came to the cave-reading room a few days later, they were surprised to find their missing friend reading again. When asked how he lived without food and drink, Hovhannes, pointing to the books in front of him, said: "This is my food and drink that I ate and drank these days"[21].

Sanahin Monastery, not far from Haghpat (founded in the 10th century), also had a special library building with rich literature, some part of which was also kept in a special cave. The 9th century Tatev Monastery was famous for its university and magnificent library, which reached its peak of development in the 14th century when Grigor Tatevatsi was the director of the university.

Dozens of other libraries in medieval Armenia also had a wealth of books, their own interesting stories. The library of Etchmiadzin Monastery was especially old, which existed as far back as the 5th century. It became the longest-lived Armenian library. Then it was moved from Etchmiadzin to Yerevan and today it is known as the Mashtots Library[22] (*Matenadaran* is an older Armenian word than library, both have the same meaning, but nowadays Easter Armenians use *Matenadaran* mainly in the sense of repository of manuscripts).

Many libraries in medieval Armenia had their own catalogs. There were special rules for using the library books and instructions on how to take care of it. Worn books were repaired and given a new cover. The scrolls of the most decayed manuscripts were cleaned and used to write new manuscripts.

Despite the great love of the people for Armenian books, and the efforts made for libraries, in the Middle Ages, many Armenian manuscripts were destroyed. The evidence after the mass theft and destruction of Armenian manuscripts was preserved since the Middle Ages. Many manuscript writers who were sacred to Armenians, were taken as

---

[21] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գիրքը 1512–1920*, Պատ. խմբ. Հ. Մանասերյան, Երևան 1981 (R. Ishkhanyan, *Armenian Book in 1512–1920*, edited by H. Manaseryan, Yerevan 1981).

[22] The Library of the Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts have been created based on the literary collection of the Matenadaran of Echmiadzin Cathedral. Originally, the institute had separate departments for printed books and press; in September of 2012, the two departments merged. https://matenadaran.am/en/matenadaran/research–education/library/. Date of access: 01.02.2021.

prisoners during the campaigns of foreign troops, then people collected large sums of money and freed them from captivity. There have been many cases when people, not sparing their lives, saved manuscripts from fire and floods. Occasionally leaving thier properties, even children behind, during raids, Armenians took over the manuscripts, trying to preserve them hundreds of miles and to be able to take them to a safe place.

Msho charyntir (Arm. Մշո ճառընտիր)[23] is preserved at the Matenadaran after Mashtots, with the parchments made of 700 calfskins. This giant manuscript was taken by the Seljuks in the 13th century and given back at a great ransom. In 1915 during the days of the Armenian Genocide, an Armenian refugee women took the abovementioned manuscript from the Armenian city of Mush. Because it was heavy, it was divided into two parts, both of which were saved in different ways, however at great expense and suffering.

Nevertheless, tens of thousands of Armenian manuscripts perished in the innumerable invasions, wars and plundering raids. Approximately 25,000 have survived, including over 10,000 folios and also 2,500 fragments collected in the Matenadaran. The rest of them are the property of various museums and libraries throughout the world, chiefly in Venice, Jerusalem, Vienna, Beirut, Paris, the Getty Museum in Los Angeles and London[24].

From Manuscript to Print

The process of passing from manuscripts to printed books was gradual and conditioned by many factors and influenced by some historical facts, that in their turn made the printed book an alternative for a manuscript.

The discussions of that shift from manuscript to print in Europe were mainly characterized by questions of demand and supply, occupying the central role in Armenian historiography of the origins of print culture. On the one hand the scarcity of manuscripts was considered as the main factor for this transition. Besides that, there were other factors largely influencing this process, like expensive nature of traditional materials, a law ebb

[23] One of the few manuscripts miraculously saved from the Genocide, which is now kept at the Matenadaran after Mesrop Mashtots, the largest Armenian manuscript. It weighs 28 kg. The size of the manuscript is impressive – 55X71 cm. The book has 660 pages. Each sheet is made of the skin of a heifer or a calf. Contains selected works of about 40 authors – speeches, testimonies, hymns, etc., hence its name – *charyntir* (selected speeches) http://ter–hambardzum.net/msho–tcharehntir/. Date of access: 01.02.2021.

[24] Matenadaran: https://armeniapedia.org/wiki/Matenadaran. Date of access: 15.02.2021.

in scribal activity in the monastic scriptoria, unavailability of paper supplies near monastic centers, as opposed to the printing centers in Europe, the labor power invested into creating a single manuscript as opposed to using movable type and mechanically multiplying production and drastically cutting down the price. A combination of some or all of these factors, and possibly others, have increased the cost of manuscripts and made new book technology in the age of mechanical reproduction not only attractive but necessary.

In their colophons scribes used to express their desire to learn the art of printing in order to multiply highly demanded books, which proves again that printing press was considered by the majority of people as a kind of salvation to the core problems and issues of the time. In parallel with the deepening scarcity of manuscripts, colophons referred to this topic quite often. As Dickran Kouymjian summarizes his research notes, "the results clearly reveal that in the 16th century the level of manuscript production fell below that of the previous 15th century"[25]. The same author also states that "the half century from 1500 to 1550 represents the absolute lowest point in the production of Armenian scriptoria until printing finally replaced the manual copying of manuscripts altogether in the eighteenth century"[26].

In addition, it is worth also noting socioeconomic factors as price changes, paper or parchment availability, which might have increased attractiveness of printing for printers and the recipients of the books. Taking into account the fact, that not so much work has been done in the direction of exploring the social and economic history of manuscript production, it is difficult to state, which factors led to their scarcity, but one thing is a fact - the amount of work carried out to be able to produce one single manuscript, would easily allow the production of more printed books, and possible as many as 500, according to one historian[27].

---

[25] D. Kouymjian, *Dated Armenian Manuscripts as a Statistical Tool for Armenian History*, in T. Samuelian & M. Stone (eds.), *Medieval Armenian Culture*, Chico 1983, p. 428. Kouyumjian's hypothesis was quite novel in the context of Armenian scholarship in 1983 or even up to the present, where statistical work that had long been practiced and become quite routine by the third generation of the Annales school and was known as "serial history" was entirely unknown. As promising as his findings and approach are, however, one should keep in mind that the statistical data is based on colophonic material found only in surviving Armenian manuscripts, which may or may not be a reliable gauge for how many manuscripts there were in the past.

[26] Ibidem. See also the graph at the conclusion of the article charting manuscript production rates with that of printed books.

[27] The figure of 500 printed books is from Ռ. Իշխանյան, *op., cit.*, էջ 24 (R. Ishkhanyan, *op., cit.*, p. 24). The author does not provide any evidence for this bold claim, however.

Placing this significant and important shift in a larger context one could refer to a similar shift, which occurred in Europe much earlier. This helps shed light on the phenomenon and allows one to draw conclusions. For Armenians the main reason for reverting to print, appeared to be the scarcity of manuscripts, however the European example introduced by such scholars as Febvre, Martin and Pettegree, this was not the case. It was exactly the opposite situation: conditioned by a rise in high demand, manuscript production was really intensified. Pettergree sums up the shifting socioeconomic conditions precipitating the expansion of the reading market: "By the mid-fifteenth century the European book market was already very large. Aristocratic collecting opened up new markets for scribes and booksellers and the expansion of the European University network increased traditional demand among scholars, students and theologians. The expanding function of government required more notaries, secretaries and literate public officials, stimulating a rapid growth in the number of schools. All these people required books…[28] So it seems, that in Europe this shift was accelerated rather by the sadden expansion of the book market and the increase in the demand of the books.

It should be mentioned that Church hierarchy had its great contribution to this printing revolution and the longing for sacred books, which no longer could be supplied by copying manuscripts. This was very thoroughly described by Aslanyan[29] who also illuminated a crucial and early divergence between the Armenian print trajectory and its Islamic counterpart, which according to him, needs to be addressed for a more comprehensive understanding of global Armenian culture in the early modern period. Therefore, he brings explanations to the question "why did the Islamic world trail so far behind the Christian world in adopting print?" of such diverse authors as Nile Green, Jonathan Bloom and Francis Robinson[30]. First, Bloom and to some extent Robinson have noted the difficulties and costly nature of designing and punch-cutting metal types for Arabic script, which unlike Latin (or Armenian for that matter) was cursive and needed many different ligature marks[31]. The difficulties of the script, of course, only made it

[28] A. Pettegree, *The Book in the Renaissance*, New Haven 2010, p. 17.

[29] S. Aslanian., *Port Cities and Printers: Reflections on Early Modern Global Armenian Print Culture*, "Book History" vol. 17: 2014, pp. 51–93.

[30] F. Robinson., *Technology and Religious Change: Islam and the Impact of Print, "*Modern Asian Studies" vol. 27: 1993. no. 1, p. 233.

[31] "The Arabic script therefore presents typographical problems quite unlike those presented by other alphabets or even by Chinese with its thousands of discrete characters. Arabic type requires an extremely high level of skill in punch cutting to imitate calligraphic norms. A complete font of Arabic texts, including vowel marks required for Koranic and other vocalized texts, can easily run to more

relatively difficult but not impossible for books to appear in Arabic before the nineteenth century, as the recently rediscovered 1538/9 first printed edition of the Koran by Alessandro Paganino in Venice, as well as other publications carried out in Europe mostly by Italian printers make it quite clear.[32] Bloom also touches upon additional factors such as the veneration with which Islamic societies held the hand-written (as opposed to the printed) book, as well as well-organized scribal opposition[33].

Summarizing, the research done by the abovementioned authors, can lead one to the conclusion that there are many factors, which made the Armenian printing, unlike its Perso-Arabic counterpart, flourish during the Gutenberg era. Firstly, unlike the Arabic script, the Armenian alphabet consists of thirty-six letters and, more importantly, it could and indeed was printed without italics and with individual letters without extensive use of ligatures, as in the case of the Arabic language. Secondly, unlike their Muslim counterparts, the Armenians from the very beginning had a stable presence and interaction with European port cities, which were the leading centers of printing technology. The third factor, is perhaps the most significant one - a sharp decline in the supply of manuscripts and especially religious works such as the Bible and the Psalter was the main driving force in prompting members of the Armenian church hierarchy to send their writers of Armenian print culture, such as Abgar Dpir Tokhatetsi in the 1560s, to European cities to learn the art of printing and fill the demand for books fueled by a religious class. In other words, the Armenian written culture, unlike the Arabic print, was supported by the religious establishment, while the latter was either indifferent to its use or even hostile at times, as was sometimes the case with print in the Islamic world until the nineteenth century. As a result, we can state that the creation of the Armenian print culture was highly influenced by the Church.

As Kouymjyan and others reminded us, it is important to remember that the transition to printing did not mean the death of the scriptorium or a scribe[34]. Indeed, "the production of Armenian manuscripts finally gave way to printed books, but only at the

---

than six hundred sorts, or individual characters, plus huge quantities of leads and quadrats to be placed between vowel marks and lines." J. Bloom, *Paper Before Print*, New Haven 2011, p. 218.

[32] See: A. Nuovo *A Lost Arabic Koran Recently Rediscovered*, "The Library" vol. 12:1990, no. 4, pp. 273–292. For earlier works, see M. Krek, *The Enigma of the First Arabic Book Printed from Movable Type*, "Journal of Near Eastern Studies" vol. 38:1979, no. 3, pp. 203–212. The argument that the difficulty of the script is not entirely a convincing as an explanation of the delayed nature of Perso–Arabic printing is made by F. Robinson, *op. cit.*, p. 229–59.

[33] J. Bloom, *op. cit.*, p. 218.

[34] D. Kouymjian, *op. cit.*, p. 430–31.

beginning of the eighteenth century, about 300 years after the first Armenian books were published[35].

2. Armenian-language old prints

Typography is the art of printing where one uses a special technique to arrange type thus making a written language readable, legible and allows the adjustment of typefaces, fonts, lines and letter spacing to make the content appealing to the reader. Bi Sheng invented the earliest known typography type technique for printing in China in AD 1040, using ceramic materials[36.] Around 1450, Johannes Gutenberg invented a mechanical metal movable-type printing press in Europe, he conducted advancements in type casting as well. Gutenberg's type pieces were constructed of a lead, tin, and antimony alloy. Metal-type pieces were more robust and the writing was more consistent than woodblock printing, resulting in typography and fonts. A worker composes and locks moveable type elements into a press 'bed' or 'chase,' inks it, then presses paper against it to transfer the ink from the type, resulting in an imprint on the paper[37]. A mixture of lamp soot, varnish, and egg white was used for ink. The text was printed on vellum, also known as parchment, or on paper. Vellum was thicker and more durable, but it was also more expensive. It is worth noting that the methods of printing and producing books remained substantially unaltered from the 15th to the beginning of the 20th century, making it a technique which was used for more than 500 years.

The concept of movable type printing spread to Europe from the Far East. And the Armenian traveler Anton Hay or Haykazun (arm. *hay* - Armenian) was instrumental in this. This was recorded by Nicolaus Milescu Spatarul, a 17th century Moldovan statesman and scientist, who was the chief of a Russian embassy in China from 1675 to 1678 and wrote a treatise called "Description of the First Part Called Asia" during that time. It is written there "And it is certain that other countries learnt silk manufacture from the Chinese, as well as the casting of cannons, navigation using magnets, and book

---

[35] D. Kouymjian, *From Manuscript to Printed Book: Armenian Bookbinding from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, Paper presented at the 2nd International Symposium Printing and Publishing in the Languages and Countries of the Middle East Paris 2nd – 4th November 2005, p. 3.

[36] *Որ Երկրում Որտե՞ղ Են Հորինել Տպարանը:* https://peskiadmin.ru/hy/kogda–i–gde–poyavilos–knigopechatanie–izobretenie–pechatnogo.html. Date of access: 21.02.2020

[37] History.com Editors. "Printing Press." *History.com*, A&E Television Networks, 7 May 2018, www.history.com/topics/inventions/printing–press. Date of access: 02.02.2021.

printing". When the Kalmyks and the Tatars conquered China Father Oderik, Anton Hay and Marco Polo of Venice came to China with them, and, indeed, they brought these arts from China to Europe[38]. The Mongols were called Kalmyk, they ruled in China from the 13th to 15th centuries until 1368. Exactly in the 14th century, the idea of printing penetrated Europe with Chinese printed books. It was in the of the 1540s that European printing originated in Germany on the initiative of Johann Gotenberg[39].

Books published before 1500 or (1525) are called lullabies (Latin - *incunabula*) or diapers[40], and those, published until 1800 – old/ancient books[41].

We can consider an old book as a one-of-a-kind cultural phenomenon. It differs from a modern book in terms of title page, layout, and structure; it serves as a bridge between manuscripts and modern books. They were printed in the style of manuscripts, with truncated language. Initially, only a few words were printed on the title page; later, a lot more information was provided. A memoir, the existence of which is also a manuscript tradition, plays an important role. Memoirs can be as short as a few lines or as long as many pages. They describe the circumstances behind the book's publication, including challenges, people involved in the publication experiences, historical events which were taking place in the background, and so on.

The most fascinating time in the history of the ancient Armenian book is roughly the period of 300 years between 1512 and 1800. During that time, ancient Armenian printers carried on the traditions of medieval scribes. Furthermore, some of these printers had previously been scribes or continued their scribal work after becoming printers. The ancient Armenian printers were well-educated people. They were not only printers, but also creators of Armenian books, serving as authors of original texts, publishers, editors and proofreaders, typewriters, and so on. The history of the old Armenian book is a series

---

[38] Ibidem.

[39] Europe's first printed book, https://www.europeana.eu/pl/blog/europes–first–printed–book. Date of access: 21.03.2020

[40] It is a document printed between 1454 and December 31st, 1500. When Gutenberg invented movable type in 1454, the first book is printed by this method (the Gutenberg Bible or 42 lines). After that the book starts to become popular, allowing access to more readers, encouraging the creation of universities, and facilitating the dissemination of knowledge and the advent of the Renaissance. "Codex." *Differences: Facsimile, Codex, Manuscript, Incunabula, Old Book*, https://vgesa.com/differences–facsimile–codex–incunabula.htm. Date of access: 02.02.2021.

[41] They are documents printed from January 1st, 1501. There is a subcategory for the ancient printed, called post–incunabula, created mainly (but not only) for printed books in countries where the press came too late, which consists of books that maintain the characteristics of the incunabula printed closer to the origins of printing. Ibidem.

of sufferings, deprivations, and true heroism, filled of tragic scenes, with the Armenian printers as the major protagonists. They usually operated far from their homeland, under tough financial circumstances, and were harassed by creditors and censors.

On the occasion of the 450th anniversary of Armenian printing, Alexey Sidorov, Corresponding Member of the USSR Academy of Sciences, stated that he would like to "speak to everyone about the world significance of Armenian book culture" and that "Armenian printing is worthy of the Armenian people who created it"[42].

Armenian book history is also the history of Armenian libraries, bibliography, and bookselling.

Until the 17th century, medieval Armenian libraries were manuscript libraries. Printed books began to appear in Armenian libraries around the end of the 16th century, particularly in the 17th century, gradually becoming the majority of the property of Armenian libraries. Manuscripts were later segregated from printed books, and libraries became mostly collections of printed books.

The first printed bibliographic work in Armenian was produced in Venice in 1710 by Arakel Erzrumetsi (Armenian Առաքել Էրզրումեցի). This is a list of books published by Antonio Bortoli, an Italian publisher. There are bibliographical lists of Armenian poems (hymns), historical works, and philosophical writings from the Middle Ages.

In terms of book sales, traveling merchants throughout Armenia were selling manuscripts and printed books since the 16th century in the cities and villages of Armenian-populated areas in Armenia and other nations. They used to sell books in churchyards, especially on holidays.

Armenian printing in the 16th century

The most significant event in Armenian cultural life in the 16th century is the beginning of Armenian printing.

Armenia's political and economic situations were exceedingly hostile for cultural growth in the first half of the 16th century. The country, divided between Ottoman Turkey and "Safavid Persia," experienced the weight of dictatorships' atrocities as well as the effects of their mutual hostility.

---

[42] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գրքի պատմություն*, Երևան 2012, էջ 21 (R Ishkhanyan, *History of an Armenian Book*, Yerevan 2012, p. 21).

Armenian letters were cast from metal in distant Venice at the time, and the first pages printed in Armenian emerged on the Gutenberg printing press. Despite being in a more challenging political condition than its old and new neighbors, Armenia was the first to accept the greatest invention of its time.

During the Seljuk-Mongol invasions, Armenian paleography was remarkably robust. Even during Armenia's most difficult times, Armenian writers continued to copy manuscripts. The complexities of the art of writing and copying in the 16th and 17th centuries did not allow for the proliferation of Armenian manuscripts.

The rapidly growing printing industry in Europe since the mid-15th century couldn't help but pique the curiosity of Armenian officials, notably church leaders, and the benefits of printing were evident. Suffice it to say that the time it took to make a copy of a manuscript was comparable to (and sometimes greater than) the time it took to make four to five hundred copies of the same volume of printed books.

Armenia maintained contact with Europe not only through Armenian merchants and other Armenian delegations and pilgrims, but also through Armenian communities established and continuously replenished in various European countries.

In the 16th and 17th centuries, it was impossible to establish a printing house in Armenia. The unstable status of the country, the recurrent conflicts in Armenian lands, and the large distance from Europe's established capitals ruled out the formation of printing in Armenia at the time. In the 16th century, many representatives of the Armenian Church recognized the potential of printing to address the severe shortage of Armenian books. The letter addressed by the Catholicos of Azaria of Cilicia to the Pope in 1585, for example, contains a concern about the serious absence of the Armenian Bible and a request to Pope Gregory XIII to publish that book[43]. Armenian typography had gone through several eras of evolution, each of which has resulted in the formation of particular principles of printing art. In the intricate process of building Armenian book art, each century has placed an emphasis on originality, allowing future generations to refine it.

When the printing era began in the late 14th century with the efforts of Johann Gutenberg, the German inventor and the first European printer, his invention spread from Germany to Italy and Holland (1465), Switzerland and the Czech Republic (1468), Belgium and Spain (1473), and by the second half of the 15th century, almost all of Europe

[43]Վ. Վարդապետ Տերյան(Առաջնորդական փոխանորդ Արարատյան թեմի), *Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության պատմությունից*, Էջմիածին 1969, էջ 17 (V. Vardapet Teryan, (Vicar of the Ararat Diocese), *From the history of the Armenian printing of the Bible*, Etchmiadzin 1969).

had mastered it. However, the Armenian Catholicosate had only recently been created in Vagharshapat (1441), and the political environment, the region's ongoing battles, and the unstable state of the ecclesiastical authorities hampered the Mother See's full-fledged cultural activities for a long time[44]. And it is already clear from the above-mentioned that the formation of the history of Armenian book art occurred outside the borders of historical Armenia. One of the reasons was the socio-economic and political situation in the Armenian territories[45], as a result of which emigration reached a large scale. The second was that the Armenian colonies formed in different European cities appropriated the achievements of the given country, participated in the process of settlement and development of the political, social, economic, cultural issues of that country, and all that served the interests of the Armenian people, their colony.

The Armenian language was one of the earliest languages used in book printing. This makes Armenian the seventeenth language in the world overall and only the second originating in Western Asia to be printed on the moveable type press (following Latin, German, Hebrew, Greek, Spanish, English, Italian, Czech, French, Dutch, Croatian Old Church Slavonic, Portuguese, Old Church Slavonic, Serbian Old Church Slavonic, Danish, and Scotish)[46]. The beginning of Armenian typography is considered to be the year 1512. Some studies reveal the fact, that before 1512 there had been printed books with some Armenian-language fragments. In this regard the study by Gevorg Abgaryan (Armenian Գևորգ Աբգարյան), which opened a new page in the history of Armenian book publishing, should be highly appreciated. He asserts that in Germany, Johannes Schiltberger wrote the Armenian original of the Lord's Prayer in Latin letters in the early 15th century, which was published in Gutenberg's homeland 37-39 years earlier than the first printed book in Armenian (1512). In 1473–1475, the first edition of Schiltberger's

---

[44] Բոզոյան Ա., *Գրահրատարակչական գործի սկզբնավորումը Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնում.–Հայկական տպագրության 500–ամյակը (1512–2012): Գիրքը պատմամշակութային և տեղեկատվական հաղորդակցություններդի համակարգում,* Է. Մինասյան, Ա. Մելքոնյան, Հանրապետական գիտաժողովի (2010 թ., ապրիլի 15–16) զեկուցումների ժողովածու, Երևան 2010, էջ 23 (Bozoyan A., *The beginning of the publishing business in Mother See of Holy Etchmiadzin* in: E. Minasyan, A. Melqonyan (eds.), Proceedings of the Republican Conference *500th anniversary of Armenian printing (1512–2012) The book in the system of historical–cultural–information communications* (April 15th – 16th, 2010), Yerevan 2010, p. 23*).*

[45] See about the historical origins of the formation of Armenian typography Ա. Մելքոնյան, *Հայ ժողովրդի պատմություն: Սկզբից մինչև մեր օրերը,* Երևան 1975, (A. Melqonyan, *History of the Armenian people: From the beginning to the present day*, Yerevan 1975).

[46] A. Sanjian A., Little D. (eds), *Celebrating the Legacy of Five Centuries of Armenian–Language Book Printing 1512–2012*, Michigan–Dearborn 2012, p. 7.

"Travelogue" was published in Augsburg[47]. Furthermore, the Armenian wood-carved alphabet appeared in one of Brydenbach's books produced in the same city in 1486, which is the first printed copy of the Mesropian[48] letters.

Abgar Tokhatetsi's "Psalm" (Arm. Աբգար Թոխատեցի, «Սաղմոսարանը») (1565) was thought to be the first Armenian printed book until the first half of the 19th century. However, references to the 1512-1513 publications occurred in the second half of the same 19th century, influencing the history of the Armenian printed book[49]. Comparisons revealed that the initial books had the same font, paper quality, and layout, allowing them to be regarded to be from the same era and printed by the same printer. Initially, it was thought that the first printed book was "Parzatumar" (Armenian: Պարզատումար), however it was later shown that it was "The Book of Fridays"[50] (Armenian: Ուրբաթագիրք). There was additional mention of the printer, Hakob, who referred to himself as a sinner; location – Venice; and the year – 1512-1513. As a result, Hakob Meghapart (Jacob the Sinner, Armenian Հակոբ Մեղապարտ) is regarded as the father of Armenian printing, who was the first to found an Armenian printing house in Venice, and his activities were developed at the beginning of the 16th century[51]. In 1512-1513 his publishing house gave birth to the following publications:

- Urbatagirk (Armenian: Ուրբաթագիրք) – The Book of Fridays[52]

---

[47] Գ. Ա բ գ ա ր յ ա ն. *Հայ տպագրության նախապատմություն*, Երևան 2001, էջ 3–4 (G. Abgaryan, *Prehistory of Armenian typography*, Yerevan 2001, p. 3–4).

[48] Alphabet created by Mesrop Mashtots is often referred to as Mesropian.

[49] See references to the first printed books ` Ղ. Ալիշան, Բազմավեպ, Վենետիկ 1865, էջ 221 (Gh. Alishan, *Polihistory*, Venice 1865, p. 221) (Alishan mentioned "Akhtark" for the first time in the article); Գ. Զարբհանալյան, *Հայկական մատենագիտություն*, Վենետիկ 1883, էջ 20 (G. Zarbhanalyan, *Armenian Bibliography*, Venice 1883) (The author mentioned "Akhtark" and "Friday Book"); Գ. Գովրիկյան, *Հանդէս ամսօրյա,* Վիեննա 1889, էջ 209–212 (G Govrikyan., *Handes Amsorea*, Viena 1889, p. 209–212) ("Parzatumar" was mentioned for the first time); U., Խապայան, *Արևելք,* Կ. Պոլիս 1890 (Khapayan S., *East*, Constantinople 1890) ("Tagharan" was mentioned for the first time).

[50] For more details see R. Ishkhanyan's studies.

[51] A. Hacikyan, G. Basmajian, E. Franchuk N. Ouzounian (eds), *op. cit.*, p. 43.

[52] The first book printed in Armenian was the Urbathagirq (The book of Fridays), which was published in Venice in 1512 by Hakob Meghapart (Jacob the Sinner). Little is known about Hakob Meghapart, or why he called himself "the Sinner" (or "the Sinful"). Armenia was at that time under the rule of the Ottoman Turks, and the Diaspora community played a critically important role in keeping the Armenian language and literary tradition alive. Written in Grabar (Classical Armenian), the book consists mainly of prayers and remedies for the sick, together with long quotations from the Narek, the collection of mystical poems by Saint Grigor Narekatsi (Gregory of Narek, 951–1003). It contains four engravings. The pages have titles, which are surrounded by decorative frames. At the end of the text is the cruciform printer's symbol in Latin letters, D.I.Z.A. The printing is in the manuscript style of bologir (rounded letters); capital letters are also used. The font is in two colors, black and red. The beginning of the book and certain sections are printed in red. World Digital Library, *The Book of Fridays* https://www.wdl.org/en/item/11302/). Date of access: 03.02.2021.

- Pataragatetr (Armenian: Պատարագատետր) – Missal[53]
- Aghtark (Armenian: Աղթարք) – An Astrological Treatise
- Parzatumar (Armenian: Պարզատումար) – Armenian Liturgical Calendar[54]
- Tagharan (Armenian: Տաղարան) – Song Book[55]

There is no coincidence that Hakob Meghapart chose Venice as the place of his printing activity. Gutenberg's printing art reached Italy, and by the end of the century, it had become the largest center of European printing. At the beginning of the 16th century, there were about 250 printing houses in the city. Venice was more convenient than other Italian cities to initiate printing because Catholic censorship was mild. Finally, Venice had another favorable condition for starting Armenian printing. There had been an Armenian community in Venice for a long time, and many other non-Italian publishers were publishing books in their native languages at the time: Germans, French, Serbs, Greeks, Jews, and so on.

In the 16th century, Venice became not only the birthplace of Armenian printing but also its cradle. The second and third Armenian printers also worked here. Most Armenian books were published in Venice until the beginning of the 18th century, when they were printed elsewhere.

In 1562, a delegation led by Abgar Dpir Tokhatetsi (Armenian Աբգար Դպիր Թոխատեցի) was sent to Rome to negotiate the liberation of Armenia. And if his political mission remained incomplete, then the cultural one ended with serious

---

[53] Of the books, only the liturgical book has a publishing record, which is printed at the end of the book in the remaining 5 lines: These scriptures were written in 962+ (551 = 1513) in the God–fearing city of Venice, by Jacob the Sinner. Whoever reads, let him ask God for the forgiveness of my sins [Այս սուրբ տառերը գրվեցին 962+ (551 = 1513) Վենեժ աստվածապահ քաղաքում, որ է Վենետիկ՝ Ֆրանկստան, մեղապարտ Հակոբի ձեռքով: Ով կարդա, թող մեղքերիս թողություն խնդրի Աստծուց]. As we can see, the memoir testifies that the "Liturgy Book" was published in 1513 in Venice by the printer Jacob, who, following the tradition of ancient Armenian writers, called himself a sinner and asked readers to pray for the forgiveness of his sins. see Ռ. Իշխանյան, *Հայ գրքի պատմություն,* Ե. Անտարես, 2012, էջ 28 (R. Ishkhanyan, *History... op. cit.,* p. 28).

[54] Parzatumar is a Classical Armenian book. It is the second published book in the Armenian language. The book was written by Hakob Meghapart in 1513. It is a liturgical calendar and a synaxaria.

[55] Tagharan (Songbook), a collection of odes for the soul and the body. The book is written in Grabar (Classical Armenian). The pages have titles, each surrounded by frames. Frames from other works printed by Hakob Meghapart are used, including the 16 frames in the Parzatumar (Armenian liturgical calendar) and frames from the Aghhtark' (An astrological treatise) and the Pataragatetr (Missal). Decorative letters appear on many pages, and the book is printed in black and red. A printer's symbol appears at the end. World Digital Library, *Song book by Hakob Meghapart*, https://wdl.org/en/item/11304/). Date of access: 03.02.2021.

achievements[56]. He managed to get permission from the Pope to make Armenian types. On the way back, before arriving at Constantinople, he ended up in Venice in 1565, founded a printing house. In 1567, Abgar Tokhatetsi moved to Constantinople and together with his son Sultanshah (Armenian Սուլթանշահ), founded the first Armenian printing house and published books for daily church services. Unfortunately, there is no information on the further activities of Abgar Dpir. It is only known that in 1569, Tokhatetsi moved to Etchmiadzin and passed away in 1572.

The Sultanshah, who was accompanying his father during the trip to Rome, was adopted by Pope Pius IV and named Marcantonio. After publishing several books, later he would establish business relations with Hovhannes Terzntsi (Հովհաննես Թերզնցի). In 1584 they published the Armenian translation of a new calendar compiled by the Pope. H. Terzntsi's activities summarise the first century of the history of Armenian printed books.

Since then, there is a collection of 17 editions of books produced by Armenian printers, eight of which were printed in Venice, six in Constantinople, and three in Rome. There are nine books created during that time period by Europeans that contain printed Armenian samples or alphabets, for a total of 27 Armenian prints known since the 16th century.

Armenian Printing in the 17th century

In the 17th century, Armenian book art and printing developed, expanding into more geographical areas. Culture, historiography, literature, and bibliography flourished in this era. As a result of the new demands, the art of printing entered a new qualitative stage. The publication of the Armenian book turned from a separate, intermittent outburst into a constant action that continued[57].

Printing houses in various locations continued to print Armenian-language books until the 1660s. In 1603 in Rome, the first Armenian printing of the 17th century was completed. The Vatican Propaganda Press, also known as Urbanyan, published Armenian

[56] Ս. Մխիթարյան, *Աբգար Դպիր Թոխաթեցին և իր տպագրած գրքերը*.–Է. Մինասյան, Ա. Մելքոնյան, *Հանրապետական գիտաժողովի (2010 թ., ապրիլի 15–16) զեկուցումների ժողովածու*, Երևան 2010, էջ 49 (S. Mkhitaryan *Abgar Dpir Tokhatetsi and the books he published;* E. Minasyan, A. Melqonyan (eds.), *Collection of materials of the Republican Conference 500th anniversary of Armenian printing (1512–2012), 2012, p. 49).*

[57] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գրքի… op. cit.*, էջ 32 (R. Ishkhanyan, *History…op. cit.*, p. 32).

novels in this city. The majority of Armenian literature published in Rome are of a theological-propaganda nature.

Another manifestation of the Armenian cultural rise in the 17th century was the emergence of Armenian printing in Iran, which is associated with the name of Khachatur Kesaratsi (Armenian Խաչատուր Կեսարացի). The first Persian-Armenian book was published in 1641. Khachatur Kesaratsi had a great desire to develop Armenian printing in New Julfa. In 1639 he sent one of his students Hovhannes Jughayetsi (Armenian Հովհաննես Ջուղայեցի) to Europe to study printing. Ordering skilled masters in Rome to make several new types of Armenian letters, in 1644 he published "Psalm" in Livorno, in 1647 – "Parzatumar" in his birthplace. Later, the printing house in New Julfa ceased operations, and it wasn't until the 1980s that Armenian book printing resumed there.

165 books were published in the 17th century. Rome (38 books), Venice (32 books), Amsterdam (40 books), Lviv (3 books), Paris (2 books), Marseilles (20 books), New Julfa (12 books), Constantinople (2 books), Livorno (1 book), Smyrna (1 book), Leipzig (1 book), Suchava (1 book), Padua (1 book) and other cities became printing centers. In comparison to the preceding century, the 17th century is characterised by an abundance of printed books[58].

Hakob IV Catholicos delegates secretary Matteos Tseretsi (Armenian Մաթեոս Ծերեցի) to Europe with the instruction to establish an Armenian printing house. Unable to achieve positive results in Venice and Rome, Tseretsi decides to go to Holland, where the publication of non-religious books was not pursued. By 1658 he reached Amsterdam, where the Armenian population was significant and had its church. Paying his debts Avetis Ghlichents (Armenian Ավետիս Ղլիճենց), the merchant brother of Voskan Archimandrite, became the owner of the printing house. The agreement is made, it is decided to name the printing house "St. Etchmiadzin and St. Sargis the Commander" (Armenian Սբ. Էջմիածնի և Սբ. Սարգիս Զորավարի). Later he invites his brother Voskan Yerevantsi (Armenian Ոսկան Երևանցի) to take up the printing business whose first task was printing the Bible. He started printing in 1666 and it took two and a half years. The Bible is considered an ancient Armenian printing crown. Voskan Yertsantsi brilliantly achieved his goal Armenian printers had been striving for, for more than 150 years. The Voskanyan printing house in Amsterdam continued to operate until 1669.

[58] Ibidem, p. 35.

During those years, 12 books were published by his printing house. In 1669 Voskan Yerevantsi sends a petition in Latin to Paris in the name of King Louis XIV, sending him a copy of his printed Bible, asking him to allow opening an Armenian printing house in France. He was granted that right, but on the condition that his books "should not contain anything contrary to the orthodox doctrine of the Roman religion". In 1672 Voskan starts his work in Marseille. The printing press he founded lasted for five or six years until 1683.

After Voskan Yertsantsi's death, the printing house operated for twelve years and in 1686 it was finally closed. Voskan Yertsantsi prepared excellent printers, who continued his work in different places. Due to the creditors' seizure of the printing firm in 1717, this vital cultural center ceased to exist. This effectively halts independent Armenian printing in Europe.

Armenian printing in the 18th century

In the 18th century, the activity of Armenian printing moved to the East- Constantinople. In 1677 Jeremiah Celepi Kyomurjyan (Armenian Երեմիա Չելեպի Քյոմուրջյան) tried to establish a printing house here, later the printer Grigor Marzvanetsi (Armenian Գրիգոր Մարզվանեցի) set up a printing house whose operation lasted for about 40 years. Astvatsatur Kostandnupolsetsi's (Armenian Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցի) printing house of also operated in Constantinople for about 50 years.

In the 18th century, there were about two dozen Armenian printing houses in Constantinople. In 1839 Hovhannes Myuhentisyan (Armenian Հովհաննես Մյուհենտիսյան) started creating new Armenian typefaces. He invented the patterns of Armenian note writing (scratching). His mastery got so much fame and glory that he was invited by the Ottoman government to print Turkish banknotes[59].

The second-largest Armenian printing center was Smyrna. Armenian books were published in the 18th century in Venice by A. Bortoli, S. Orlando, J. Basho, B. Jerolimo, P. Valvazi, and J. Piazza. Europeans published works in the Armenian language in London, Paris, Rome, Parma, Harlem, Nuremberg, and other cities throughout the same period[60].

---

[59] Ա. Բ ա բ ա յ ա ն. *Հայ գիրքը և տպագրությունը*, Երևան 1963, էջ 88 (A. Babayan, *Armenian book and typography*, Yerevan 1963, p. 88).

[60] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գրքի… op.cit.*, էջ 82–83 (R. Ishkhanyan, *History… op.cit.*, p. 82–83).

The Mekhitarists (Armenian Մխիթարյաններ) played an important role in the 18th century Armenian book printing in Europe. They did a lot of work, publishing hundreds of books, several periodicals.In 1801–1920 the Mekhitarist printing house in Venice published works of Armenian chroniclers, armenological works (G. Avetikyan, M. Avgeryan, A. Bagratuni, J. Alishan, G. Zarbhanalyan). This printing house is the most long-operated in the history of Armenian printing. At first 2, then 18 congregants left the Mekhitarist Congregation established on St. Lazarus Island in 1772 and gathered in Trieste. They became Austrian citizens and received a license for the Congregation. In 1775 Mkhitaryans in Trieste were granted the right to "open a printing house with Armenian-Roman letters." The Second Congregation of the Mekhitarists, which moved from Trieste to Vienna in 1811, continued its publishing activities, printing Armenian books and periodicals (from 1887 till present).

The Mekhitarist Congregation of Venice and Vienna united in 2000, after 228 years of separation. The printing house of the Mekhitarian Congregation in Vienna closed in 1998, creating an opportunity for the reunification of the two branches of the Congregation[61].

Armenian printing in Armenia originated in the 1870s and 1880s. The Armenian Church was already manifesting a serious interest in printing in the 16th century, therefore, the Catholicoses had to maintain or sponsor printing houses in Amsterdam, Marseilles, Venice, Livorno, Constantinople, Smyrna, Astrakhan, and other cities. It is noteworthy that many of the printing houses in the mentioned cities bore the name of "Holy Etchmiadzin". Under their auspices, the idea of establishing a printing house in Vagharshapat was realized by Catholicos Simeon I Yerevantsi (Armenian Սիմեոն Երևանցի) (1763–1780)[62]. He established the first printing house in the Mother See of Holy Etchmiadzin in 1771 and published his first book in 1772. It is a small booklet of the founding Patriarch, "A Book of Prayer to Call the Spiritual Garden" (Armenian Գիրք աղօթից, որ կոչի Զբօսարան հոգեւոր). Thus, Armenian printing was established in the homeland 260 years after its inception. The second book published by the same printing house in 1775 (though the year of publication is mentioned as 1774) is the "Calendar of

[61]Բ. Դենչեր, *Կամուրջ Արևելքի և Արևմուտքի քաղաքակրթությունների միջև.*– «Բնորրան» թիվ 1–2–3–4: 2004–2007, Երևան, էջ 108–113 (B. Dencher, *Bridge between Easter and Western Civilizations*, "Bnorran": no. 1–2–3–4, Yerevan 2004–2007, pp. 108–113).

[62]Ա. Բոզոյան, *op. cit.*, էջ 27 (A. Bozoyan *op. cit.*, p. 27).

Feasts" (Armenian Տոնացույց) made by Simeon Yerevantsi[63]. Thus, Simeon Yerevantsi was able to do what many Armenian figures had dreamed of since the 16th century - publishing Armenian books in the homeland.

In 1772 an Indian-Armenian merchant Shahamir Shahamiryan (Armenian Շահամիր Շահամիրյան) founded the first Armenian printing house in Madras. The monk Harutyun Shmavonyan (Armenian Հարություն Շմավոնյան) from Shiraz set up the second printing house in Madras around the end of the 1780s. For the first time, he had the notion of starting an Armenian newspaper. From October 1974 to March 1796, he was the editor of the magazine "Azdarar" (Armenian Ազդարար). In Calcutta, he also had a printing shop.

The first Armenian printing house in Russia was Grigor Khaldaryan's (Armenian Գրիգոր Խալդարյան) press, founded in 1780. The initiative of moving that printing house to Russia was initiated by Archbishop Hovsep Arghutyan (Armenian Հովսեփ Արղության). The printing house published 14 books, which played a great role in Armenian cultural life and education. After Khaldaryan's death, H. Arghutyan organized a fundraiser among the Armenians of Russia to repay the many debts he left and buy the printing house from Khaldaryan's heirs. In 1789 Arghutyan moved the printing house to New Nakhichevan. During the 6 years of its operation, about 20 books were published in that printing house, which had already been called the "Printing House of His Holiness the Holy Cross Monastery". Due to several circumstances, Arghutyan decided to move the printing house to Astrakhan in late 1795 and published the first book in Astrakhan in 1796 in response to Empress Catherine II's proclamation on the war against Persia. The booklet was published in 2 languages: Armenian and Russian. Later, in about 20 years, Armenian books, calendars, and feast calendars were published there[64].

The *book* is becoming a necessity in the Armenian reality. It is a stimulus for the development of culture, especially book art. More than 800 books were published in the 18th century. The most prominent fact in the history of 18th century printing is that it originated in Armenia.

---

[63]Ժ. Դանիելյան, *Նոր հայտնաբերումներ Հայաստանի առաջին տպարանի և առաջին հրատարակություններու մասին.*–«Հայկազյան հայագիտական հանդես», հ. ԺԴ, 1994, էջ 378–379 (Zh. Danielyan, *New discoveries about the first printing house in Armenia and the first editions,* "Haigazian Journal of Armenology" vol. ԺԴ: 1994, pp. 378–379).

[64]Վ.Խաչատրյան, *Հայ տպագրությունն Աստրախանում* (XVIII դ. վերջ –XX դ. սկիզբ), *Էջեր հայ գաղթավայրերի պատմության*, Երևան 1996, էջ 206–209 (V. Khachatryan, *Armenian printing in Astrakhan (end of XVIII c. – beginning of XX c.) – Pages of the history of Armenian colonies*, Yerevan 1996, p. 206–209).

In the 19th century, the history of Armenian book art entered a new level of development in connection with the accession of Eastern Armenia to Russia, the stable social, economic situation, and the activation of cultural life. Printing houses started increasing in number, covering new geographical areas, which increased the number of books published. Until the 1920s numerous Armenian language books and periodicals were published in 460 Armenian printing houses in the world, accounting for 14.5% of the total world book publishing[65]. This trend of development continues in the 20th-21st centuries, emphasizing the value of books in our reality.

In the 19th century, about 9,200 Armenian-language books or books containing Armenian fragments were published in different parts of the world, in the 20th century, that number reached about 80,000, and in the 21st century - about 29,000. This statistical picture speaks for itself about the qualitative features of the regular development of Armenian book art.

There are currently more than 50 Armenian printing houses in the Diaspora: in Venice, Vienna, Cairo, Jerusalem, Aleppo, Tehran, Istanbul, Athens, Sofia, Paris, Los Angeles, Boston, New York, Fresno, Moscow, Fresno and elsewhere.

For more than 500 years, the Armenian printed book had been the expression of the aspiration of Armenians to self-establishment and survival. It has an honorable place in the treasury of world culture with its unique features.

3. Old Armenian prints in the Polish Commonwealth

Armenians in Poland

Armenia, a country located at the crossroads of civilization, at the intersection of important trade routes, was constantly exposed to invasions, and the Armenian people themselves - to massacres or displacements. From the 7th century, the rulers of the East Roman Empire (Byzantium) transferred recruits from Armenia to military garrisons in Thrace (today's Bulgaria), treating them as an uncertain political and religious threat. In the 11th century, after the invasion of the Seljuk Turks, the Byzantine Empire displaced even kings, aristocratic families, and Armenian peasants to Cappadocia, from where they wandered even further, to neighboring Cilicia (wherein 1199–1375 they created the

[65] Գ. Սուքիասյան., *Հայկական գրատպության 500–ամյակը,* Երևան 2009, էջ 7–8 (G. Sukiasyan, *500th Anniversary of Armenian printing,* Yerevan 2009, p. 7–8).

Kingdom of Armenia), Syria, Palestine, Egypt, Italy, Hungary. The migration of peasants and elites was a unique and marginal phenomenon, as these layers of the society clung to their ancient homes and estates. The people who were leaving Armenia at that time, were mainly the free, urban population, who earned their living by crafts and trade. In the second half of the thirteenth century, after the collapse of the Mongol empire, Armenians could be seen near Poland, which was at that time dominated by the Tatars - in Russia and Crimea, as well as at the mouth of the Dniester, Seret, and Danube, where in the next century the principalities of Moldavia and Wallachia were formed. The oldest Armenian newcomers travelled to Ruthenian lands not directly from Armenia, but from there, later also from the Byzantine Empire, and then from the Ottoman empire, which was shaped on its ruins. Later the Danubian principalities took over, the same was for Cilicia, the Middle East, and Egypt. Then, Armenians from Armenia, under the rule of Persia, also appeared there[66]. Their migrations were a result of persecutions conducted on Christians in Muslim countries, but probably they had to flee more often for economic reasons.

The occupation of Halych and Vladimir Ruthenia by King Casimir the Great in the years 1340–1366 moved the borders of the Polish state to the south-east. Although trade routes connecting the countries of Western Europe with the East ran through these areas, they were sparsely populated and developed. The Polish king initiated a large-scale policy of establishing towns and villages in Ruthenia, which were granted the Magdeburg Law, attracting settlers from other Polish provinces, from Silesia, and German countries. In the founding document of Lviv from 1356, King Kazimierz also mentioned Armenians among the local people (gentes), apart from Jews, Saracens (that is, Muslim Tatars), Tatars, and Ruthenians[67].

Their most important cluster was located in Lviv, the seat of the Armenian bishop. Lviv, was an area where the Armenians arrived, fleeing the Mongol invasion. The settlement of Armenians in Lviv even during the period of the Galicia-Volyn principality is confirmed by the fact that the Armenian Monastery of Anna, The Church of Jakob, and the Church of Christ were located in the suburbs, that is the most ancient part of the city.

---

[66] K. Stopka, *Ormianie Polscy – siedem wieków istnienia*, Opracowania tematyczne, Warszawa 2017, p. 6.

[67] Н. Кривонос, В. Грабовецкий, *Армянская колония во Львове в 15 – 18 веках, в: "*Известия Академии наук Армянской ССР", н.12: 1958, s. 51 (N. Krivonos, V. Grabovetski, *Armenian Colony in Lviv in 15–18 cc*., "Report of the Academies of Science of the Armenian SSR", no. 12: 1958, p. 51).

The Armenian community in Kamieniec Podolski was also of great importance. In the 16th century, new colonies were established: in Bar, Tyśmienica, Podhajce, Złoczów, Zamość, in the 17th century in Żaniec, Brody, Buczacz, Brzeżany, Śniatyn, Jazłowiec, Łyściec, Stanisławów, and finally in the 18th Bałta, Raszków, Mohylów Podolski and in Kuty. When it comes to some periods of time, their presence can be found in other parts of Poland: in Lublin, Warsaw, and Poznań.

These people dealt mainly with trade and crafts, having a guaranteed position by royal privileges obtained from the 14th century when it comes to Poland. They were mainly importing oriental goods from the Ottoman-Persian empires, even from India, in this way contributing to the modernization of ancient Polish culture. Trade with Eastern countries was a source of the enormous potential for Armenian merchants.

They were engaged in jewelry, weaving, painting, etc. Armenian craftsmen used to make a lot of items themselves and their products, although having utility functions, these items were always characterized by high aesthetic values, considered as artistic objects. With regard to Armenians occupying Lviv, they were considered to be very capable, talented artisans, especially in the production of silver and gold items. They were famous for the decoration of weapons, the manufacturing of costumes. They adapted oriental ornaments and embroidery to local tastes and customs. Their products were distinguished by their originality and were admired by specialists[68]. For example, Jan III Sobieski's court goldsmith – Bedros Zachariaszowicz, had a studio, which was located in his tenement house in Lviv[69].

A distinguishing field of Armenian art is undoubtedly miniature painting, i.e., the illustration of the Bible and books with religious content. They were cultivated, for example, in scriptoria in Lviv, Kamieniec Podolski, and Zamość, although they were admired mainly by the Armenians, as they were made for their use.

Knowledge of languages and commercial activities facilitated the movement of Armenians to Eastern countries, where they often served as translators for Polish diplomats. These services to the state, in turn, were rewarded with Polish aristocratic titles. Armenian merchants also took part in the ransom negotiations of those captured during the Polish-Turkish wars.

---

[68] В. Лозинский, *Львовские патриции и меценство в XVI—XVII веках*, Львов 1892, стр. 275, 281 (V. Lozinski, *Lviv patricians and patronage in the XVI — XVII centuries*, Lviv 1892, p. 275, 281).

[69] Z. Żygulski, *Dzieje polskiego rzemiosła artystycznego*, Warszawa 1987, p. 250.

Armenians were endowed with legal autonomy in the Polish state. The preconditions for this were created by the privileges granted by Casimir the Great, according to which non-Catholic people - Armenians, Jews, Saracens, Tatars, Rusyns, and other minorities were allowed "to have their courts, but only under the leadership of the city vote[70]. The Judgment Book compiled by Mkhitar Gosh in Armenia at the end of the 12th century was used in Armenian litigation. At the beginning of the 16th century, it was harmonized with Polish legal norms, translated into Latin, approved by Zygmunt I as Armenian law (1519) and then translated into Polish and Kipchak (extinct Turkik language).

Armenians in Poland stood out in terms of their religion. The Armenian Apostolic Church dates back to the 4th century. Armenia is proud to be the first Christian country in the world. However, Armenian Christianity differed from the Christianity practiced by Poles. Doctrinally, these differences were insignificant. The Armenian Church tended in the fifth century towards monophysitism - the view that Jesus Christ had not two natures: divine and human, but one: divinely human[71]. And although after several centuries this teaching had virtually no meaning for the Armenians, in Catholic Poland they were sometimes considered as heretics.

Although they did not belong to the Catholic Church, they were by no means a persecute religious minority and had freedom of religion guaranteed by Polish rulers. They were allowed to build their temples. It is worth noting, that there is a beautiful cathedral in Lviv from the 14th century, the only example of Armenian religious architecture in this part of Europe. When it comes to masses organized in their churches, they could celebrate their religious traditions they were dictated. Thus, in Poland, they recreated their religious life more or less in the form which it developed in, in the countries they came from.

The union with the Catholic Church in the middle of the 17th century was a turning point in the ecclesiastical history of Armenians of Poland[72]. It was carried out by Archbishop Nikolaos Torosovich in the face of persistent and long resistance from a significant part of the faithful. For several decades, they were opposing the union, the real conclusion of which was being slowly and systematically pursued by the Catholic

---

[70] Н. Кривонос , В. Грабовецкий , *op. cit.*, с. 65–6 (N. Krivonos, V. Grabovetski, *op. cit.*, p. 65–66).

[71] M. Imach., *Kościół w Armenii – podziały i dążenie do jedności,* "Tarnowskie Studia Teologiczne" t. 35:2016, nr 2, s 79.

[72] K. Stopka, *Ormianie Polscy…*, *op. cit.*, p. 15.

Church. In the end, however, they found that accepting it did not have to be disadvantageous for them and became Catholics of the Armenian rite. This meant that they would recognize the pope as head of the Church, but retain their archdiocese, and within it, their separate laws and liturgy. Catholicism in the Armenian rite preserved the cultural identity of the Polish-Armenians, as it had previously been the case of Christianity with their national image. This culture has traditionally been manifested in the religious sphere. A unique testimony to this is the Gospel of Skevra, which was brought to Poland and carefully preserved for centuries[73]. Armenian clergymen copied many other magnificent manuscripts of religious nature in the Kingdom of Poland, wrote chronicles and epics. For a short period (1616) an Armenian printing house operated in Lviv under the leadership of Hovhannes Karmatanents (Arm. Հովհաննես Քարմատանենց). The most prominent Armenian figures in Poland, among others, were Simeon Lehatsi (Arm. Սիմեոն Լեհացի), the author of a trip to Europe in the Middle East, Stepanos Roshka (Ar. Ստեփանոս Ռոշքա), the author of dictionaries and historical works, and the writer and educator of the Enlightenment Age, Grzegorz Piramowicz (Arm. Գժեգոժ Պիրամովիչ).

After the partition of Poland (late 18th century), the Armenians appeared to be under Russian-Austrian rule. Even the Austrian-dominated Armenians living in Galicia and Bukovina resisted and developed: they became wealthy through commercial transactions, buying estates, receiving aristocratic titles, and joining the ranks of the Polish public-political elite. Most often, however, they were involved in intellectual professions. In the second half of the 19th century, Armenians acted as members of the Austrian Parliament and Galicia's Seym, ministers, respected writers, painters, economists, etc. Armenians were fully identified within the Polish national interest,

[73] The Gospels book was written in 647 the Armenian era (1198). It consists of 426 parchment cards with dimensions of 30 × 22 cm. It was rewritten and illuminated by Grigor at the request of Stepanos in the scriptoria of the Cilician monasteries of Mlidż and Skewra. One of its colophons commemorates the royal coronation of Levon I of the Rubenid family. At the beginning of the 15th century, it was kept in the hermitage of St. Gregory the Illuminator located above the monastery of St. John the Baptist in the town of Otuz in the Crimea. In 1422, it was purchased from a local monk, Simeon, by an Armenian named Khutlupek. In 1592, an Armenian from Lviv, Toros Bernatowicz, ordered the book to be restored and bound. After World War II, from the Armenian cathedral in Lviv, it was transferred to the Benedictine monastery in Tyniec near Krakow, then to the Archdiocese Archives in Gniezno, and finally to the National Library in Warsaw, as a deposit of the Armenian Catholic Church in Poland. *Niezwykle losy XII–wiecznego ormiańskiego Ewangeliarza ze Skewry.* (parafia pw. Św. Piotra i Pawła Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej) (n.d.). Retrieved: 03.02.2021, from https://www.piotripawel.diecezja.gda.pl/aktualnosci/aktualnosci/64846/niezwykle–losy–xii–wiecznego–ormianskiego–ewangeliarza–ze–skewry. Date of access: 25.06.2021.

Polish culture while preserving Armenian traditions. Among the most famous was the professor of the Krakow Academy of Fine Arts, painter Teodor Aksentowicz (Arm. Թեոդոր Աքսենտովիչ), sculptor Tadeusz Baronch (Arm. Թադեուշ Բարոնչ), professor of the University of Lviv, art critic Jan Boloz Antoniewicz (Arm. Յան Բոլոզ Անտոնիեվիչ), inventor of the kerosene refill lamp Iganci Lukasiewicz, musician Karol Mikuli (Arm. Կարոլ Միկուլի), religious poet Karol Boloz Antoniewicz (Arm. Կարոլ Բոլոզ Անտոնիեվիչ), conservatives David Abrahamowicz (Arm. Դավիթ Աբրահամովիչ) and Cornel Krzeczunowicz (Arm. Կորնել Կժեչունովիչ). Bishop Franciszek Javier Zachariasiewicz (Arm. Ֆրանչիշեկ Խավիեր Զախարիաշեվիչ) and the priest Sadok Baronch (Arm. Սադոկ Բարոնչ) were prominent historians of Polish-Armenian history. Both were clergymen of the Roman Catholic Church of Armenian descent. The long list of Armenian Catholic archbishops of this period is completed by the preacher, religious poet, and political leader Jozef Teodorowicz, who headed the Lviv Diocese from 1901-1938[74]. Undoubtedly, he was the most prominent activist when it comes to the revival of the identity of Polish Armenians in the 20th century, the initiator of the renovation and expansion of the Lviv cathedral, the establishment of the Armenian Museum in Lviv, and the restorer of relations with the Armenian diaspora in Europe. Armenians at that time enjoyed great respect in Polish society. Archbishop Teodorowicz was an undeniable political authority. Although he functioned in the Seym only in the first years of the Second Polish Republic, he influenced political life in various ways. Despite the influx of new immigrants from Turkey, Persia, Russia, and Armenia, the old diaspora under his leadership was more active than the new, purely Armenian immigrants, and its identity was still based on the Armenian Catholic Church. Established in 1921 by secular activists, the Polish-Armenian Society quickly died out, while the Archdiocesan Armenian Union, supported by the Armenian Catholic Church, survived, leading an active life and publishing two periodicals ("Poslaniec" and "Gregoriana"[75]).

The restoration of Polish statehood after the First World War contributed to the revival of Armenians. New organizations, companies, a museum began to be founded and

[74] J. Teodorowicz – *Arcybiskup.* (n.d.) Retrieved 03.02.2021 from https://www.wiki.ormianie.pl/index.php?title=J%C3%B3zef_Teodorowicz_–_arcybiskup. Date of access: 03.06.2021.

[75] K. Stopka, *Ormianie Polscy…*, *op. cit.*, p. 18.

to operate next to the magnificent Catholic Church in Lviv, built in the 14th century and decorated with modern frescoes in the early 20th century.

World War II had a big impact on the development, the Soviet and then the German conquest, the assassinations of Ukrainian nationalists, and finally the need for resettlement due to the change of Poland's borders. In 1944-1945 the Armenians of Poland left their former settlements in Lviv and went to Krakow, Warsaw, Gdansk, Gliwice, Wroclaw. Scattering throughout the country, intermarriages, and the lack of their organizations during the communist years accelerated the assimilation process, yet, even being assimilated into Polish society, they held the memory of their Armenian ancestors.

However, the revival of Polish Armenians began in 1980. Then, the Circle of Interest in Armenian Culture was established at the Kraków branch of the Polish Ethnological Society, and soon similar Circles were formed in Warsaw and Gdańsk. In turn, in 1990, the Armenian Cultural Society was registered in Kraków, and a few years later - the Armenian Association in Poland named after Archbishop Jozef Teodorowicz was established in Gliwice. Thanks to these organizations, Poles with Armenian roots gained the opportunity to cultivate their traditions, as on their initiative various lectures on Armenian subjects, exhibitions, and concerts are organized, publishing activity is flourishing.

It is worth mentioning also another wave of migration of Armenians to Poland, which was conditioned with several factors: an earthquake in 1988, then the war with Azerbaijan, the collapse of the Soviet Union, etc. Gaining independence in 1991 a young state, consumed by the political and economic crisis, appeared to be in a very difficult situation, making many Armenians find favorable living conditions abroad, including in Poland.

History of the Armenian typography in former Polish cities

The Armenian handwritten book, which arose in the 5th century, came to Ruthenia together with the first wave of immigrants in the second half of the 11th century, that is, after the conquest of Armenia by the Seljuq Turks. Among the first settlers were not only warriors, artisans, traders, but also people of other professions - doctors, clergymen, etc., who took with them from their homeland, among other treasures, also handwritten books.

The most ancient Armenian handwritten monuments found in these lands (for example, the famous Skevra Gospel, written in Cilicia in 1197), were brought here either

at the time of their writing or sometime after that[76]. The following centuries bring more and more information about Armenian manuscript books, which were usually kept in the form of separate collections at temples, mainly in large colonies. The medieval Polish scholar Mathias de Myechow in his "Treatise on the Two Sarmatians" (first published in 1517), which contains the first printed mention of Armenians, notes the presence of valuable church books in the colonies[77]. In 1564, a prominent figure of the Catholic Church, Cardinal F.J. Commendone, examined the Armenian handwritten liturgical books during his stay in Lviv[78]. In 1566 B. Herbest - a Polish preacher and propagandist of the ideas of the union of the Eastern churches with Rome - arrived in Lviv, visited the Lviv Armenian Cathedral for a missionary purpose, where he got acquainted with a large collection of handwritten books. Describing his trip to Ukraine, Herbest listed the most valuable, from his point of view, Armenian handwritten books that he saw in Lviv; he mentioned both the writings of the church fathers and liturgical books[79]. By the end of the 16th century, there is a reference to another collection of Armenian handwritten books, which was privately owned: the Italian diplomat, secretary of the papal embassy B. Vannozzi from Pistoia, who arrived in Poland, visited in 1596 the Polish magnate Chancellor Zamoyski in his newly built town of Zamość, where he examined the Chancellor's library and drew attention to the collection of rare Armenian manuscripts[80]. A study of the memorable records of several dozen Armenian manuscripts created on the territory of former Poland and scattered at present in libraries around the world indicates that there were quite a significant number of copyists of handwritten books in Lviv and Kamenets[81]. The great art of artistic, calligraphic book correspondence flourished in Lviv

---

[76] Z. Obertynsky believes that the Skevr Gospel appeared in Crimea no later than in the XIV century. Z. Obertynski, *W sprawie ofiarodawcy ormiańskiego ewangeliarza z XII wieku*, "*Bulletin historii sztuki i kultury"* t. 2: 1933–1934, Warszawa, s. 293 – 295.

[77] Mathias de Myechow. *Tractatus de duabus Sarmattis, Asiana et Europeana*, et de contentis in ets, Augustae Vindet Corum, 1518, p. 151.

[78] M. Gratiani, *La vie du cardinal Jean Francois Commendon, divisee en quatre livres*. Paris, 1671, p. 204.

[79] B. Herbest, *A Christian decent answer to these confessions, which under the title of Brothers of the Order of Christ is recently published* (*Chrześcijańska porządna odpowiedz na te konfesję, która pod tytułem Braci Zakonu Chrystusowego niedawno jest wydana*). Kraków 1567, p. 374.

[80] B. Vannozzi, *Relacja* w: *A collection of historical memoirs about old Poland*…, t. 2: 1822, Warsaw, p. 264–265.

[81] See Հ. Անասյան, *Հայկական մատենագիտություն, ԺԸ դդ.* h.1, Երևան 1963 (H. Anasyan, *Armenian Bibliography* in 18 c., vol.1, Yerevan 1963); Review of surviving illustrated Armenian manuscripts by T. Mankovsky in his major work *Sztuka Ormian Lwowskich*. T. Mankovsky, *Sztuka Ormian Lwowskich*, Krakow 1934, p. 80–114.

in the 60s and 70s of the 16th c. and, apparently, quite successfully competed with the Armenian printing industry, which then made its first, very unconfident steps.

The victorious campaign of the printed book across the countries of Eastern and Western Europe could not but affect the book culture of the Armenian colonies in the Polish Commonwealth. The establishment of the Armenian printing house in Lviv in 1616 was the best evidence of the new trends. There is little information about the founder of this printing house, Hovhannes Karmatanents, and about the printing house itself, and although information about the existence of an Armenian printing house in Lviv in the first half of the 17th century is systematically repeated in many works devoted to the history of the Armenian colonies or the history of Armenian printing, nevertheless, all these testimonies boil down to a small number of facts related to the first discoveries of monuments of the Lviv Armenian press made at the end of the 18th century. The history of these discoveries is thoroughly described by J. R. Dashkevich in a series of scientific articles[82].

Thus, information collected about Hovhannes Karmatanents and his printing house includes the following considerations.

Coming from Greater Armenia[83], Bitlis, to Lviv, the priest Hovhannes Karmatanents set about creating an Armenian printing house. He already had some knowledge of typography, and most likely, he mastered the art of printing in Istanbul. The graphic design of the first book - Psalter of 1616 - decorated with marginal pictures and illustrations in the style typical of Armenian illustrations, indicates more to the eastern interpretations of Lviv Armenian typography than to western interpretations

---

[82] Я. Дашкевич, Вірмени в Україні: дорогамі тисячоліть. Збірник наукових праць – Львів 2012, с. 1328 (Ya Dashkevich, *Armenians in Ukraine: roads of millennia*. Collection of scientific works, Lviv 2012, p. 1328).

[83] Greater Armenia (Armenian: Մեծ Հայք, Mets Hayk') is the name given to the state of Armenia that emerged on the Armenian Highlands under the reign of King Artaxias I at the turn of the second century BC. The term was used to refer to Armenian kingdoms throughout the classical, late antique, and medieval periods by contemporary Armenian and non–Armenian authors alike. Across its borders were in a constant state of influx, Greater Armenia roughly encompassed the area stretching from the Euphrates River in the west, the region of Artsakh and parts of Iranian Azerbaijan to the east, parts of the modern state of Georgia to the north, with its southern boundary abutting the northern tip of Mesopotamia.

To the Romans, it was known as Armenia Maior and to the Greek–speaking peoples as Ἀρμενία Μεγάλη (Armenia Megale), to differentiate it with Lesser Armenia (Pok'r Hayk′, in Latin Armenia Minor). It would later be used to distinguish it from the medieval kingdom that was established in Cilicia, which was sometimes referred to as Little Armenia (not to be confused with Lesser Armenia). S. Yeremyan, *Մեծ Հայք/Greater Armenia/,* in: V, Hambardzumyan (ed.), *Armenian Soviet Encyclopedia*, vol. 7: 1981, Yerevan, pp. 434–36.

(Rome, Venice), where the production of Armenian printing houses rather early loses its specific oriental features.

It is quite understandable why Hovhannes chose Lviv as the place for founding his printing house. Apart from the fact that, Lviv was the most prominent Armenian cultural center, Hovhannes could count on a sympathetic approach to his intentions both from the local Armenian merchant elite and from the Armenian church hierarchy. Beginning from 1574, Lviv was a city with certain typographic traditions, and in all likelihood, the local Armenians were familiar with them, so maybe Hovhannes hoped to find assistants for this difficult initiative[84].

In his article "The first Armenian book printer in Ukraine Hovhannes Karmatanyants" (Rus. Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц) Dashkevich mentions 1616 as a starting date of the printing house with the first publication of "Psalter of David'' (arm. Սաղմոս ի Դաւիթ), making Lviv the fourth city in the world printing Armenian-language books85. Probably some preparatory works started from 1615 - obtaining equipment, purchasing paper, preparing texts for publications, and, the difficult preparation process required for preparing the fonts. Analysis of this preparation phase indicates that he and his unknown assistants encountered great difficulties during the production of typefaces. Although quite a lot of skilled jewelers worked in Lviv in the 17th century, who took part in the production of typefaces, they turned out to be somewhat awkward. Hovhannes' typography had several features, thanks to which Lviv editions can easily be distinguished from other Armenian editions of the 16th – 17th centuries. At the same time, it can be stated with all certainty that these fonts were not obtained from some Armenian printing house, but were made on site upon demand for strictly the printing purposes.

The book includes not only the Psalms of David but also various prayers in grabar. It must be emphasized that the Psalter was not exclusively a church edition. In many Armenian schools of the parochial type that existed in that specific period in Poland and Ukraine, the psalter was one of the main textbooks.

---

[84] About possible contacts with Lviv Armenians and the first printer Ivan Federov see: Н. Кривонос, *К истории книжной культуры армянской колонии во Львове в 16–17 вв*. Т. 22, Москва 1971, с. 206–207 (N. Krivonos, *On the history of book culture of the Armenian colony in Lviv in the 16th–17th centuries*, vol. 22: 1971, Moscow, pp. 206–207).

[85] Я. Дашкевич, *Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц* в: Я. Дашкевич (ed.), *Вірмени в Україні: op. cit., с. 1131 (*Ya. Dashkevich, *The first Armenian book printer in Ukraine Hovhannes Karmatanyants* in: Ya Dashkevich (red.), *Armenians in Ukraine…op. cit.,* p. 1131.

Dashkevich concludes that the difficulty of studying the activities of the Lviv Armenian printing house is not limited only to the fact that until recently the researchers had no archival sources at their disposal that would shed light on the personality of Hovhannes. The fact is that very few editions of the Lviv printing house have survived. The second book, possibly printed in Lviv, conventionally called the "Medical Aid" or the "Magic Book" (arm. Բժշկարան), has not reached been preserved to these days at all. It was as late as the end of the 18th century that an Armenian researcher, a historian S. Gyuver-Agonts, using the original book and taking into consideration its incompleteness, considered it to be printed in Lviv[86] after having studied it. The book was destroyed in a fire in the Mkhitarist library on the island of St. Lazarus in Venice and the question of whether it was printed in the Lviv printing house cannot be resolved.

When it comes to the third edition of Hovhannes - Prayer Book (Arm. Աղոթագիրք), dated to 1618 – scientists had the ability of gaining access to it quite recently, thanks to the research of the Hungarian Armenologist E. Schutz[87], who found this book in the Leiden University Library. As it is known, a significant part of the Armenians who lived in Crimea and moved to cities used the spoken Armenian-Kipchak language in 16th -17th century Poland. Hovhannes intended his publication specifically for this group of local Armenians. Ultimately, this is the only book in the world, published in this language. Its content was composed of numerous prayers and some psalms - best known in religious practice. The book could be distributed in those Armenian colonies of Ukraine, Poland, and Moldova, where Armenian-Kipchak was a spoken language.

The history of printing in Lviv in the 17th century is considered as one of the dark moments in the history of Armenian printing: only two Armenian books out of all of the books printed in that time, in 1616-1618 have survived to this day; until recently, all information about their printer - Hovhannes Karmatanents - was limited to the few words that he said about himself in a memorable entry in one of the published books[88]. This data

---

[86] Ս. Գյուվեր – Ազոնց, *Աշխարհագրություն չորից մասանց աշխարհի*, հատ. Բ, Վենետիկ 1802, էջ 136 (S. Gyuver–Agonts, *Geography of the four parts of the world*, vol. B, Venice 1802, p. 136).

[87] E Schutz, *An Armeno–Kipchak Print from Lviv*, "Acta Orientalia Hung" vol. 13:1961, p. 182.

[88] Colophon to "The Psalter" was reprinted several times partially or fully – in ancient Armenian language as well as in translation. See Գ. Զարբհանալյան, *Պատմություն հայկական տպագրության սկզբնավորությենէն մինչ առ մեզ*, Վենետիկ 1895, էջ 66–7 (Zarbhanalyan G., *History of the origin of Armenian printing up to now*, Venice 1895, p. 66–67).

was repeated in many scientific works without any changes[89]. It would seem that the riddle of the great man who played a crucial role when it comes to printing will remain as an unsolved mystery. However, many years of the research conducted by Dashkevich resulted in reaching out to many details of Karmatanents's biography.

First of all, he discusses in his article some details of the life and biography of Karmatanents Dashkevich and further gives some preliminary remarks about the name under which Hovhannes Karmatanents appears in documents from the middle ages from Lviv[90]. As it is known, in his publications, the printer referred to himself as Ter Hovhannes Karmatanents. In a report on Armenian typography in the 17th century[91], as well as in later published reports Dashkevich suggests that, by analogy with other similar cases, Hovhannes Karmatanents, the son of Murat (the father's name is known from the colophon), should be looked for in documents, first of all under the name and surname Ivan Muratovich[92]. This is how patronymic surnames were created among Ukrainian Armenians - on behalf of their father or grandfather - following the Armenian customs of that time and the Ukrainian form of the surname (with the help of - ovich, - evich).

Another assumption is that Hovhannes's father was known as Murat Kerimovich. It is quite easy to determine that the names of Kerimovich in the 17th century corresponded to the form of Karmatanents. S. Roshka in his *Chronology or Church analysis,* speaking about the Lviv bishop - Suffragan Ivan Kerimovich calls him Hovhannes Karmatanenets[93].

Usually, Lviv Armenians formed their surnames from their father's name, however, sometimes, perhaps to emphasize their family traditions - in parallel with such a surname - they used the father's surname, formed in the same way, that is, on behalf of their grandfather's name. "Since they do not have generic names, Armenians form them from godfathers' or grandfathers' names," wrote Louis-Marie Pidou de Saint Olon, a

---

[89] A fairly complete list of Lviv publications is given in the book Հ. Դավթյան, *Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ,* 1512–1800, Երևան 1963, էջ 9–10(H. Davtyan, *Bibliographic list of ancient Armenian books. 1512–1800,* Yerevan 1963, pp. 9–10).

[90] Я. Дашкевич, *Первый армянский книгопечатник, op. cit.,* с. 1126 (Ya. Dashkevich, *The first Armenian book printer…op.cit.,* p. 1126).

[91] The report was presented at the scientific conference dedicated to the 450th anniversary of Armenian printing held on December 25th, Matenadaran, 1962.

[92] Я. Дашкевич, *Карматаненц, Йованнес (Муратович Іван*), Радяньска енціклопедія історія України, Т2, Київ 1970 с. 314 (Dashkevich Ya., *Karmatanents Hovhannes (Muratovich Ivan),* Radyansk encyclopedia history of Ukraine, vol 2., Kiev 1970, p. 314).

[93] First, the indication was paid attention by E. Schutz in his article *An Armeno–Kipchak Print from Lviv, op. cit.,* p. 182.

French orientalist, rector of the Armenian Collegium of the Teatin Order in Lviv in the 1860-94.

Thus, in addition to the surname Muratovich, Hovhannes could also bear the surname of his father - Kerimovich, which is confirmed by sources. This genealogical excursion finally dispels all possible doubts about the identification of Hovhannes Karmatanents and Ivan Muratovich, due to which several dozens of documents held in archives shed a light on Hovhannes's life and activity.

All the general information about Armenian book printing in Lviv in 1616-1630 and about its founder, Hovhannes Karmatanents is limited to the above-mentioned.

It can be considered that financial difficulties, and then the death of Hovhannes, were the main reason for the termination of the activities of the Lviv Armenian printing house and the above-mentioned three books are the only editions printed by Lviv Armenians in the first half of the 17th century known so far.

However, it has not been possible to find any evidence that the Armenian typography continued after the death of Hovhannes. Internal strife that engulfed the Armenian colonies in the 30-the 60s of the 17th century, due to the problem of uniting the Armenian Church with Roman Church, complex international relations, against the background of which the War of Independence of the Ukrainian people swept through the nation like a powerful wave. Undoubtedly, this fact did not contribute to the resumption of Armenian printing. The previously stated assumptions of researchers (the Armenian historian S. Baronch and the Ukrainian historian B. Yanush) that after the release of several books the printing house of Hovhannes was further in Lviv, although it was inactive, its fonts were sold in the early 19th century to the Lviv typographer Josef Schneider[95] in the light of other facts presented by Dashkevich seem not to be true.

The Armenian printing business in the second half of the 17th and early 18th centuries, in particular in Lviv, did not go beyond projects and plans. There is no reason to talk about Armenian printing in Lviv at this time, especially without reference to any specific facts. Abbreviated texts of some Armenian dramas were published in Lviv in

---

[94] L. Pidou, *Krótka wiadomość o obecnym stanie, początkach i postępie misji apostolskiej do Ormian w Polsce, Wołoszczyźnie i innych krajach* w: A. Pawiński (red.), *Źródła dziejowe* t 2: *Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z kościołem rzymskim w XVII w. Z dwóch rękopisów włoskiego i łacińskiego*, Warszawa 1876, s. 21.

[95] S. Barącz, *Rys dziejów ormiańskich*. Tarnopol 1809, p. 191; B. Janusz, *O potrzebie założenia we Lwowie Ormiańskiego Muzeum diecezjalnego*, w: M. Piotrowski (red.), *Pamiętnik V zjazdu delegatów Związku Muzeów w Polsce*, Kraków 1980.p. 39.

1668-1669, but not in Armenian, but in Polish. These editions have been preserved until now in the Library of the Ossolinski National Institute in Wroclaw. The Armenian collegium in Lviv, which existed since 1664, also did not publish, for example, religious literature or dictionaries in the ancient Armenian language[96].

In the mid-60s of the 17th century, when the question of the resumption of Armenian book printing in Lviv was raised, there were no traces of Hovhannes's printing house. Perhaps it was destroyed during one of the city fires, or in another way during the ruinous rule of Archbishop Torosovich. The possibility that the printing house was moved from Lviv is not excluded. Moreover, when in 1645 in the city of Suceava - located on the Ukrainian lands, a large cultural center of Moldovan Armenians who maintained constant close ties with Lviv - a new Armenian printing house appeared, it could rightfully consider itself the successor of the printing house of Hovhannes Karmatanents' press.

Against this background, the image of the outstanding Armenian cultural figure Hovhannes Karmatanents, who is not only the first representative of Armenian book printing in Poland and Ukraine but also the first Armenian book printer on the modern territory of the USSR and the fourth in the world, stands out quite significantly. Finally, the publication of the world's only printed book in the Armenian-Kipchak language is associated with Hovhannes's name. His attempt to accustom the Armenian culture to the most progressive method of spreading the "written word" for that time through printing deserves recognition to say the least. The name of Karmatanenets occupies a fitting place in the history of book printing in Ukraine and Poland, such as it has already done in the history of Armenian culture.

It is noteworthy, that none of the 55 positions, preserved in the collections of the Polish libraries, included in our catalogue as research patterns, was not printed at Karmatanents' press. Of course, the above-mentioned considerations on the history of the Lviv priting house and the small number of the preserved books (only 2) come to explain the reason.

---

[96] Such statement we read in the article by
В. Шевчук, *Из истории преподавания армянского языка на Украине*//Պատմա բանասիրական հանդես, 1968 N. 1. с. 237 (V. Shevchuk, *From the history of teaching Armenian lantuage in Ukraine*, "Historical Journal" no1: 1968, p. 237).

4. Research on old Armenian prints

Catalogs or bibliographies created at various times play a significant role in the context of Armenian book and typographic history, providing the best concept of it. The history of Armenian book bibliography reaches a new scientific stage in the nineteenth century, offering bibliographic lists with specific analyses. Ignatius Papazyan, a member of the Mekhitarist Congregation of Venice, creates a list of Armenian works produced between 1565 and 1800, which serves as the foundation for G. Zarbhanalyan's book "Armenian Bibliography"[97].

This marked the beginning of the history of Armenian printed book bibliographies, which has grown significantly over in the subsequent decades. In the history of Armenian book bibliography, notable figures include St. Nazaryan, Al. Khudabashyan, Hovh. Shahkhatunyants, G. Zarbhanalyan, G. Galemkaryan, G. Levonyan, M. Poturyan, M. Miansaryants, Gh. Alishan, A. Ghazikyan, H. Anasyan, H. Petrosyan. The conceptions of "national" and "scientific" bibliography are established in Armenian reality as a result of the bibliographies or bibliographic lists compiled by them, which today provide a sense of the quantity, quality, printing details, location of published books, and other essential criteria[98] necessary at this point.

Armenian books have a five-century history, but Armenian bibliography emerged at the end of the last century and has witnessed significant expansion. There are already whole or partial books dedicated to specific periods of the ancient Armenian books, but there are still many unexplored or understudied subjects. Rafayel Ishxanyan's "History of the Armenian Book" is important because it is the first complete work covering the history of Armenian books from the beginning of when they started to be written to the present day. It allows readers to understand not only an Armenian book, but also Armenian culture and political history. Prior to R. Ishkhanyan, many people had attempted to chronicle the history of Armenian books in whole or in part, with unquestionable success. Some of them (G. Zarbhanalyan and others) did not set the goal of revealing the inner logic and patterns of the development of the history of Armenian

[97] Մ. Գրիգորյան, *Հայ Գիրքը՝ Պատմության Քառուղիներում*. (համառոտ ակնարկ), Բանբեր Հայաստանի գրադարանների 1 (1), 2015, էջ 55–64 (M. Grigoryan, *Armenian Book in the Four Roads of History* (brief overview), "Banber of Armenian libraries" vol. 1: 2015, no. 1, pp. 55–64.

[98] The history of Armenian bibliography, including the bibliography of Armenian books, is best presented by R. In Ishkhanyan's works. See Ռ. Իշխանյան, *Հայ մատենագիտության պատմություն… op.cit.* (R. Ishkhanyan, *History of the Armenian Bibliography… op. cit.*).

books. There were some authors (Leo and others) who tried to write the history of Armenian books based on the studies of others. R. Ishkhanyan's book is the result of more than twenty-five years of hard work in the search, discovery, and study of ancient Armenian books. The author personally discovered and presented several dozen books to the attention of specialists. His merit is especially great in the field of researching and discovering Armenian publications. It is correct to say that R. Ishkhanyan authored not only the history of Armenian books, but also the history of Armenian bibliographic works. According to H. Mirzoyan's article "Study on the history of Armenian books," he wrote the history with the correct principle in mind: trying only to reveal the historical truth[99].

With the commencement of compiling the full bibliography of Armenian books at the Republican Library after Al. Myasnikyan in 1946, the history of the Armenian book bibliography enters a qualitatively new stage[100]. Armenia's Ministry of Culture planned to publish a bibliography of printed Armenian literature between 1511 and 1800. However, due to a lack of suitable working conditions and facilities, the operation was eventually stopped and restarted in 1958. To date, five volumes have been published, presenting the history of Armenian books from 1512-1930.

In general, bibliographies of Armenian books are prepared based on some principles. The compiler should go through the book and produce a description based on the title page. In the absence of a title page, the book cover data takes precedence. If the book's title page and cover are missing, the output data is taken from the book's content or another source, with the source clearly recorded. Author, translator, publisher, compiler, title, place of publication, date, printing house, volume, available language or languages are all listed in the description. There is also information on the edition, location, and index. The compiler also records all essential material that can contribute to the comprehensive presentation of the book. Not just Armenian literature, but also books in other languages with Armenian fragments, such as bilingual or trilingual books, are considered.

As a result, the first volume of the entire bibliography of printed Armenian old books, published in 1988, is a unique continuation and development of all of the above-mentioned experts' pro-Armenian efforts.

---

[99] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գրքի պատմություն… op. cit.*, էջ 352 (R. Ishkhanyan, *History of an Armenian Book… op. cit.*, p. 352).

[100] Մ. Գրիգորյան, *op. cit.*, էջ 60 (M. Grigoryan, *op. cit.*, p. 60).

At the end of the 20th century, especially in the 21st the introduction of computers into the world of books revolutionizes the ideas that existed previously. The introduction of e-books alongside the paper version allows a wide range of readers to be reached. The digitization of books is becoming more and more extensive, completing the history of Armenian books.

The National Library of Armenia as an institution establishes all available circumstances for summarizing and displaying the Armenian printed and e-book on a common area. The internet database "Armenian Book" stands out among a range of electronic databases that include books in Armenian produced in various regions of the world from 1512 until now[101].

The goal is to present the history of the Armenian book in one complete database, making visible the questions of history and the picture of regular development; to collect books in Armenian or foreign languages with Armenian passages around the world to avoid future losses, to determine the geographical areas of books scattered around the world, noting the location of each book as well as its physical condition, to protect copyright rules, and to digitalize books to have access to them.

Around 120,000 pieces of atlases, maps, catalogs, picture books, dictionaries, and numerous historical, artistic, religious, political, and professional literature are included in the collection. The "Armenian Book" electronic database includes an infinite number of ways to provide the Armenian books to the reader. It is typical to find compiled books that have not yet been recorded in catalogs as a result of the work being done with regard to preparing them. The database makes distinct periods of book art history visible[102].

Large-scale work is being done to digitize books by the employees of the National Library of Armenia and the Basic Scientific Library of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia. Digitization is carried out in accordance to modern standards. In addition to the actual digitization process, electronic versions of books in Armenian are downloaded from the digitized funds of the world's greatest libraries, which are open to the public.

---

[101] (Armenian Rare Books 1512–1800 http://greenstone.flib.sci.am/gsdl/cgi–bin/library.cgi?e=p–00000–00——off–0—00———0–10–0——0——0direct–10——4————0–1l—10–en–50——20–home——0—1–00–0–0–01–1–0utfZz–8–00&a=p&p=about&c=armenian). Date of access: 15.07.2021

[102] Ն. Ոսկանյան Ք. Կորկոտյան, Ա.Սավալյան, *op. cit.*N. Voskanyan., Q. Korkotyan, A. Savalyan, *op. cit.*

The Armenian book has come a long way in its historical evolution since the 16th century, improving and acquiring traits that are acceptable to us now. Scholars have always been interested in the history of the Armenian book, and they have routinely published bibliographic lists, which have contributed to the establishment of the history of the bibliography of the Armenian book. At the end of the 20th and beginning of the 21st centuries, the history of Armenian books enters a new phase related to information technologies, automation systems, which allow for the preservation of cultural values, as well as the availability of books to a wider audience.

While recognizing the hard effort and unquestionable successes so far, it should be recognized that the history of the ancient Armenian book, based on the demands of the modern globalization processes, requires a new approach, new coverage, and re-evaluation. To begin with, the past and present of Armenian books published in many countries and colonies have not been well researched. So far, bibliographies and catalogs have presented broad information about the included positions, and there are no separate works aimed at collections kept in libraries in a specific country.

Furthermore, until now, the history of the Armenian book has been researched primarily from a bibliographical standpoint, that is, attention has been devoted to its exterior and visible qualities, while the interior, original content has been studied only briefly and inadvertently. However, every book is significant first and foremost in terms of its content which is referred to in more detail in chapter 4 of this thesis.

Taking these circumstances into account, it is worthwhile to make some cultural remarks that may be valuable to specialists of the ancient Armenian book and the history of Armenian culture in general.

To begin with, when it comes to old books, it should be emphasized that the idea of "book" has a very broad content, because bibliographic literature includes not only books in the usual sense, but also maps, drawings, Armenian portions in foreign-language publications, alphabets, and so on. There are even one-page prints referred to as books. In support of the foregoing, we present Hrachik Mirzoyan's observation[103]. The author provides an example of two one-page documents that were printed in 200 copies each in the printing house of Amenaprkich Monastery in New Julfa on May 1st, 1693, one copy of which was kept only in the monastery's library. The bibliography compilers, having

[103]Հ. Միրզոյան, *Հայ գրքի և գրատպության պատմության փիլիսոփայական անդրադարձներ*, Երևան 2015, էջ 294 (Mirzoyan H., *Philosophical reflections on the history of Armenian books and typography*, Yerevan 2015, p. 294).

not seen them in person, used the description of the library's long-term director L. Minasyan as a basis, presenting them as *kodak*[104]. Meanwhile, the author's research revealed that they are only similar to Kondak in when it comes to their visual aspect, that is, they are a scroll in shape, and that they are special products of Armenian socio-political philosophy of the new age.

The old Armenian book should be considered the greatest universal value, as it was published not in Armenia, but in around forty-six foreign printing companies in more than twenty cities in over a dozen countries in Europe and Asia. This suggests that the ancient Armenian literature was developed not only by Armenians, but also by people from other countries. To substantiate this claim, one should consider that just fourteen books have been printed in Armenia (Echmiadzin, St. Gregory the Illuminator Printing House), accounting for only 1% of all old Armenian works documented in the bibliographic literature. In this regard, Venice, the cradle of the old Armenian books, is particularly noteworthy, with a total of 306 books published, 48 in 8 Armenian printing houses, 197 in 10 foreign publishing houses, and 60 without a printing press. Finally, one book has been published by the joint Armenian-Italian publishing business. Furthermore, Anthony Bortolli's printing business, which had been in operation for 101 years, was exceptionally fruitful with regard to other international printing companies, where 121 old books in Armenian were published. The Mekhitarist Congregation of Venice published its books in this printing press as well, before establishing its own printing house and this played an important role. It is worth noting that, while Armenian books were mostly published in foreign printing houses in Venice by order and funding from Armenians, in Rome and other European towns, they were frequently published at the initiative and expense of foreigners. Hr. Mirzoyan provides an example of 62 books published in Rome on the initiative of foreigners, 44 of which were published by the Vatican-owned Urban Printing House, and presents calculations[105], according to which approximately 400 books have been published in foreign printing houses, accounting for more than one-third of all known old Armenian books.

When it comes to the reasons why foreigners were so enthusiastic about printing Armenian-language literature, one can take the economic factor into account. Because

[104] A kind of liturgical hymn, typical for the Orthodox Church or the Catholic Church of the Byzantine rite. Some researchers believe that *kondaks* are a trace of the Syrian tradition in the Church. Their lineage is at least very ancient – they were known already in the first centuries of Christianity.

[105] Հ. Միրզոյան, *op. cit.*, էջ 297 (H. Mirzoyan, *op. cit.*, p. 297).

not many Armenians could afford to establish a printing house merely to publish one or two books, they turned to foreign printers, who fulfilled those orders for them.

Another significant issue was the ideological-religious conflict. If Armenian printers intended to publish a book to serve the noble goal of enlightenment, mental development, and ultimately elevating national self-awareness, the Roman Catholic Church had long wanted to spread its influence on Armenians, and the craft of printing served that objective. On one hand, it made it difficult for Armenian publishers to exert control over their activities, while on the other hand, it published publications in Armenian, being inevitably laced with Catholic doctrine.

In order to overcome all of the obstacles, Armenian printers frequently used novel solutions, such as not mentioning the location or date of printing, the printer's name, and so on. Thus, as a result, there are now more than 190 positions[106] like this, where it is difficult to assess any kind of information precisely, but a detailed study of their content may eliminate many questions should it be conducted. Regardless of the motives for publishing Armenian books, foreign printers have had an ideological, artistic, and moral effect on them, both in terms of appearance (the art of printing) and internal content, not to mention linguistic literacy and the quality of the mother tongue. The issue is that in order to publish an Armenian book in a foreign printing house (even if it belonged to a private individual), permission from the so-called authorized authority was required, which was not readily granted, but specific procedures were applied and scrupulously followed. The most essential of the criteria, of course, was religious-ideological, which must not be pro-Armenian. To reinforce this point of view, it is required to write "By the Order of the Magnificent" on the title pages of Armenian books published by foreign printing houses. Considering that those Armenian printers frequently employed foreign engravers, scribes, typewriters, proofreaders, and other specialists, and vice versa, Armenian typewriters, proofreaders, and other specialists frequently worked in foreign printing houses, we can say that an Armenian ancient book, created by making use of the combined efforts of many Armenians and foreigners, constitutes truly not only a national but also a universal value.

[106] Ն. Ոսկանյան Ք. Կորկոտյան, Ա.Սավալյան, *op. cit.*(N. Voskanyan., Q. Korkotyan, A. Savalyan, *op. cit.).*

Chapter II: Publishing centers

Past invasions and foreign occupations of Armenia, the country's precarious political condition, and the division of Armenia between Turkey and Persia (later between Turkey and Russia) all contributed to many Armenians fleeing their homeland and establishing small colonies overseas. During the Middle Ages and up to the 18th century they played an active role in international trade. Many of them achieved great success in their host countries and contributed to their arts, social and economic life.

Armenian communities in these countries largely contributed to the development of Armenian printing by establishing, supporting and patronizing publishing centers. Thanks to their efforts, Armenian book publishing was developed in Europe long before it had a chance to occur in Armenia.

This chapter delves into the history of the Armenian colonies in seven cities – Venice, Rome, Amsterdam, Constantinople, Marseilles, Paris and Petersburg – which housed 18 publishing centers and printed 52[107] positions in our catalog, providing brief information about the history and activity of these presses, their founders, and printed books. The research is organized in a chronological basis (beginning in Venice, where the first Armenian book was printed) and taking into account their importance and influence in the development of Armenian typography, as well as the number of printed books included in our catalog.

As a result, we will discuss the history of seven Armenian colonies and the relevant publishing centers in the following order: Venice (5 press houses – 24 positions[108]), Rome (1 press house – 7 positions), Amsterdam (3 press houses – 6 positions), Constantinople (6 press house – 11 positions[109]), Marseilles (1 press house – 1 position), Paris (2 press house – 2 positions), and Petersburg (1 press house – 1 positions).

[107] In addition to the specified 52 books, the catalog includes also 3 unspecified positions, so the author cannot give any reference in this regard.

[108] One position – without mentioning the press.

[109] Two positions – without mentioning the press.

Venice

The Armenian diaspora in Italy served as a vital link between Armenia and Western European countries. Furthermore, the first Armenian book was published in Italy, and various topics of Armenology were created for the first time there. Italy assembled one of the earliest big collections of Armenian manuscripts, and the majority of Armenian chroniclers were published there.

It is worth noting that in no other Armenian colony was absorbed as quickly as it was in Italy. The reason for the rapid assimilation of Italy's Armenian minority should be explored first and foremost in the country's rapid development. And Italy not only lags behind the Italian-Armenian immigrants in terms of growth, but it also forges ahead of the European peoples on the path of the renaissance period.

Another cause for the rapid integration of Italian-Armenians was the presence of more than 30 Armenian colonies in various cities and villages throughout Italy. In such circumstances, especially when no attempts were made to form a single national unity or to discover ways to avoid assimilation, it is apparent that the Armenian population merged more swiftly with the local people.

The Catholic Church played a negative role in assimilation of the Italian-Armenians. Prior to 1375, when Armenian statehood of Cilicia collapsed, the Vatican exhibited a tolerant attitude toward the Armenian intellectuals who were residing in Italian cities. For example, Pope Clement V directed Genoese to assist a group of Armenian monks who were constructing a monastery[110]. The Vatican has always supported Armenian groups in their efforts to establish monasteries and churches anywhere in the world. The Vatican's sympathetic stance toward Italian-Armenians stemmed from its policy of appeasing Cilician Armenia. It made endless pledges to Cilician political circles that it would grant military help only if the Armenians converted to Catholicism.

Following the fall of Cilicia, the Vatican began to pursue a Catholic agenda against the Italian-Armenians. Venice became one of the greatest Armenian colonies during the 16th and 18th century. The "Armenian House" in Venice was donated to the Armenians in 1253 by an Italian philanthropist – Marcos Gianni. In his tour in 1612,

[110] Ա. Ալպոյաճյան, *Պատմություն հայ գաղթականության, Հայերու ցրումը աշխարհի զանազան մասերը,* Հ II, Եգիպտոս 1941, էջ 591 (A. Alpoyajyan, *History of Armenian Migration, Dispersal of Armenians in Different Parts of the World*, vol. II, Egypt 1941, p. 591).

Simon Lehatsi recalls the Armenian stone church in Venice, along with its hotels, canteens, and other neighboring buildings[111].

As in all countries, the Armenian population in Italy played their role in the country's economic, social, and cultural development. They considered Italy to be their second home, valued the Italians' friendliness toward them, and developed close relations with them. And if there is one class that the Italian-Armenians were displeased with, it was the Catholic priesthood and its primary hub, the Vatican, due to papal pressure.

Armenians were prominent in trade and many other spheres of life in Italy. A large number of Armenian sailors, shipbuilding workmen, and artillerymen served in the Italian navy. Interesting information has been preserved about Anton, a prominent Armenian shipbuilder of the 16th century, Armenians were prominent in trade and many other spheres of life in Italy. A large number of Armenian sailors, shipbuilding workmen, and artillerymen served in the Italian navy. Interesting information has been preserved about Anton, a prominent Armenian shipbuilder of the 16th century[112].

Hakob Meghapart printed the first Armenian-language book Urbataqirk (Friday book) in Venice in 1512. As Catholic regulation was low, many other non-Italian publishers were printing works in their original languages. Until the early 18th century, the majority of Armenian books were published in Venice.

Finally, Venice had another advantage in launching Armenian printing. For a long time, there had been an Armenian community here (probably since the 12th century). The majority of Armenian merchants trading with other European towns used to transit through Venice, as did pilgrims and missionaries from Armenia. The long-standing friendship that had developed between the Armenian Republic of Cilicia and the Venetian Republic was traditionally maintained. It is worth noting that Armenians performed a valuable service to the once-prosperous Republic of Venice, where prominent Armenians used to work.

Hakob Meghapart lived in Venice for a long time and was a low-ranking clergyman, who received permission from the Pope to publish Armenian books and on this occasion, he put the image of the Pope in his first published Friday book (1512). Due

---

[111]Սիմէոն Լեհացւոյ *Ուղեգրութիւն, Տարեգրութիւն եւ Յիշատակարանք*, Վիեննա 1936, էջ 54 (Simeon Lehatsi, *The travelogue, chronicle and colophons*, Viena 1936, p. 54).

[112] A. Abrahamyan, *Short History of the Armenian Emigration*, Volume I, Yerevan 1964–1967, p. 299.

to unknown circumstances the printing house ceased its activities at the end of 1513 (or the beginning of 1514).

The Italian printing presses Giovanni Bovis, Giocomo Moretti, Michelangelo Barbon, and Antonio Bortoli printed Armenian literature in the second half of the 17th century. Moretti worked in Venice with Armenian merchants Nahapet Gulnazar Aguletsi (Arm. Նահապետ Գյուլնազար Ագուլեցի) and Gaspar Sahradyan (Arm. Գասպար Սահրադյան), printing many important books. M. Bourbon published high-quality Armenian books in a decade (1680-1690). The most prolific of the four Italians, however, was Antonio Bortoli, who began publishing Armenian books in 1695 and continued it for about 100 years, until 1789, when Mkhitarists acquired complete control of the Armenian printing enterprise in Venice.

Antonio Bortolli press: Antonio Bortoli, a leading member of a printing family active from the middle of the 17th century. Religious books continued to make up the vast majority of books printed in Venice. Bortoli also published liturgical and other religious publications, but he broadened the market by introducing works of literature, dictionaries, and works of geography and science in bilingual editions. According to Roper, from 1715 until 1789, the press of Antonio Bortoli in particular printed the majority of the works of the members of the Mkhitarist Order: which were roughly about 100 Armenian titles[113].

Mekhitarist congregations and their printing presses: Mkhitaryan is the name given to two congregations of Catholic Armenian clergy in Venice and Vienna in the 18th century, which played a significant role in the development of Armenian literature, science and Armenian culture in general. Since the 18th century the Mekhitarists' role in publishing Armenian works in Western Europe became increasingly important.

Mkhitar Sebastatsi, the Congregations' founder, began working in education when he was 15 years old. His ambition was to construct an educational and cultural center which was not an easy task, as Armenia was still divided into two parts under the rule of Persia, Turkey. He decided to move to Europe where there would be less pressure and a more developed environment.

Sebastatsi first arrived in Constantinople, where he created the Congregation and produced four Catholic publications in 1701. He then relocated to Venice, St. Lazarus

[113] G. Roper, *History of the Book in the Middle East,* p. 135, 1st edition, Oxfordshire 2013.

Island, in 1717. Following his death, more than 40 members maintained their activities; but, in 1772, tensions arose, and a part of the Congregation separated and resided in Trieste, and it is from here that they traveled to Vienna and settled in 1811. This is how two major Armenian cultural centers were established.

Mechitar's editorial program included the publication of Armenian history and literature classics, religious writings, and his own theological and philological works. Because the Mekhitarists did not have their own printing business in this city, they had to rely on the printing houses of B. A. Jeronimo, St. Orlando, D. Theodosius, and A. Bortoli, who printed the majority of their works. According to Ropper, the order's publications prior to the establishment of its press were always typographically outstanding, and among them are works that are also significant in the history culture: Mkhitar's first grammar in West Armenian (Arm. Դուռն քերականութեան աշխարհաբար լեզվին հայոց, 1784), Bible (Arm. Աստվածաշունչ գիրք 1735-43), his monumental two-volume Armenian dictionary (Arm. Բառգիրք հայկազեան լեզվի 1749, 1769) as well as Mikayel Chamchyan's (Arm. Միքայել Չամչյան) grammar (Arm. Քերականություն հայկազեան լեզվի 1779) and history (Arm. Պատմություն հայոց 1784)[114].

Mkhitar's early works bear the imprint of religious scholastic thought. During the Enlightenment Age, the Mekhitarists translated Albert's Theology, commentaries on Thomas Aquinas' works, Jesuit doctrines, and other Catholic publications. The Armenian intellectual circles in Armenia and the diaspora were not pleased with the Mekhitarists' first writings. However, the Mekhitarists soon began to focus on secular literature and scientific subjects in addition to religious issues.

He mastered the distribution process better than his predecessors when it comes to the printing and publishing industries. The sale of books was profitable due to his close relationships with monks and a network of Armenian booksellers. Monks were unable to set up a printing press on the island of San Lazaro in Venice until 1789 because of a long-running dispute with the Bortoli family. When they did so, they effectively brought Armenian book printing to an end in particular in Venetian printing firms. In the first year of its establishment, it published 5 books, including Grigor Narekatsi's "Book of Prayer" (Arm. Գիրք Աղօթից) and "Commentary on the Song of Solomon" (Arm. Մեկնություն երգ երգոց Սողոմոնի). The Mechitarist order operated a printing press in Trieste as early as 1776. This branch printed 70 titles until it was relocated to Vienna 35 years later.

[114] G. Roper, *op. cit.*, p. 45.

Despite the fact that the Lazarus printing business was continually improving thanks to the latest European equipment, the golden period of both Mekhitarist congregations and their printing presses did not begin until the 19th century. They published the majority of the books authored according to monk orders in Armenian, and the number of publications outnumbered those in all other printing houses[115].

The Mekhitarists collected Armenian manuscripts scattered throughout the colonies and protected them from being destroyed. Matenadaran is currently in the possession of the world's second biggest collection of Armenian manuscripts. They did an excellent job of printing Armenian chronicles and the majority Armenian historians and poets works. According to Academician Acharyan, the Mkhitaryans have published more than one thousand volumes[116].

The Mekhitarists have done an excellent job of introducing European science to the rich Armenian literature and science of the past, as well as introducing Armenians to European culture. They have translated famous works of international old and new classics, including Homer's Iliad and Odyssey, Fenello, Dante, and Byron[117].

Our catalog includes 24 positions printed in the Venice printing houses: Gaspar Sahradyan and Tadevos Hamazaspyan press (1686) - 2, Nahapet Gyulnazar press (1687) – 1, Antoni Bortolli press (1695_1796) - 15, Stephano Orlando press (1750_1763) – 3, Demetrios Theodosius press (1772_1782) – 2, Without mentioning press – 1.

The fact that there are many books from Venice among those preserved in Polish libraries may be explained by the following information: according to Piruz Mnatsakanyan, the monks of the Armenian Catholic Mechitist Congregation were among the first to take an interest in the monuments of Armenian literature. When it comes to the doctoral dissertation[118] of Piruz Mnatsakanyan with regard to the chapter entitled *Scientific journeys of Venetian mkhitarists to centers of Armenian culture in Poland in the 18th and 20th centuries* (Polish title: Podróże naukowe mechitarystów weneckich do ośrodków kultury ormiańskiej w Polsce w wiekach XVIII i XX), we learn that on the

---

[115] Ibidem.

[116] Հ. Աճառյան, *Հայոց անձնանունների բառարան*, հ. Գ, Երևան 1942, էջ 390 (H. Acharian, *Dictionary of Armenian personal names*, vol. III, Yerevan 1942, p. 390).

[117] See Բ. Սարգիսյան, *Մխիթարյան միաբանություն, երկուհարյուրամյա գրական գործունեությունն ու նշանավոր գործերը*, Վենետիկ 1905 թ. (B. Sargisyan, *Mekhitarist Congregation, two hundred years of literary activity and famous works*, Venice 1905).

[118] P. Mnatsakanyan, *op.cit.*, p. 194.

basis of the founder's orders, Abbot Mechitar of Sebastia, the tradition of collecting literary monuments began (1676-1749). His practical goals were to provide the order's members with the literature they needed for their studies, as well as to prepare the many treasures of Armenian literature that survived in manuscripts for printing. Abbots and lay members of the congregation from all over the world purchased and copied texts and delivered them to Venice. Mechitarists also conducted scientific research on the territory of the former Kingdom of Poland.

Until the end of the 18th century, the library of the Armenian cathedral in Lviv held numerous important manuscripts; however, scholarly expeditions of Mechitarians, which began in the mid-18th century, contributed to a considerable depletion of its collection. The manuscripts kept by Polish Armenians were of interest to both Venetian and Viennese Mechitarians. Among those who donated manuscripts to the monks were both lay people and dignitaries of the Armenian Church, including two archbishops, Kajetan Warteresiewicz and Isaak Isakowicz. The donated manuscripts included unique old handwritten codes, valuable writings from the 18th century, 19th century liturgical literature, and materials for the history of Armenians in Poland. Later the next generations strengthened those relations and the phenomenon of donating books was quite common in those times. Thus, there is a justification for why most of the books currently housed in Polish libraries are from Venice.

Rome

The Armenian ciommunity in Rome dates back to the 11th and 12th centuries. Rome became a city with one of the largest Armenian colonies in the 13th - 14th centuries, and it was an era of cultural life was thriving – Armenian scholars, church figures, merchants settled there, and many precious manuscripts were copied.

Because Rome was the Pope's residence, Armenian politicians and church authorities used to come and negotiate with the Vatican. The Armenian-Italian literature contains a wealth of information regarding Armenian diplomats in Rome. According to the memoirs of Armenian manuscripts written in Rome, certain Armenian patrons financially assisted the Armenian writers by commissioning them to compose manuscripts.

The Levonyan Armenian School for the Training of Catholic Armenian Clergy was established in Rome in 1883. The Mekhitarists of Venice had representatives there

in the early part of the 19th century. The Congregation of Armenian Catholic Monks Ansanyan had representatives in Rome in the 19th century (until 1870), but it later ceased to function.

The Vatican Propaganda Press (Congregation for the Evangelization of Peoples) (1630_1796) was involved in the publication of 30 Armenian works. They were published in Rome in the 17th century, primarily by the Vatican Propaganda Press (Congregation for the Evangelization of Peoples/ cf. Sacra Congregatio de Propaganda Fide). This printing firm, known colloquially as Urbanyan (established by Pope Urban VII), first opened its doors in 1627 and published publications for Catholic propaganda in a variety of languages, including the Eastern languages. In 1627, it gained the typographic resources of Cardinal Ferdinand Medici's Vatican printing firm, Tipografia Medicea Linguarum Externarum, which had closed in 1614. It was backed by various contributions, including one from Emperor Ferdinand II, and was one of only a few that had 15 different varieties of oriental fonts. Giambattista Bodoni worked as a typesetter within its walls from 1758 to 1766, creating the font for Eastern scripts. The printing house was able to publish in 180 languages in 1879. In 1910, it joined forces with another printing house, Stamperia Vaticana, which had been in operation since 1587, and took the name Tipografia Poliglotta Vaticana[119].

The Vatican's Armenian publications aimed to promote Catholic propaganda among Armenians while also assisting Rome's foreign preachers in learning Armenian. Rome taught not just Armenian preachers, but also European preachers, primarily Italian and French youth, who were later supposed to be sent to other Armenian-populated areas. To educate Armenian students, Armenian language materials were required. Thus, Armenian primers were published in Rome (1623 and 1673), followed by the "Grammar-Logical Introduction" (Arm. Քերականական և տրամաբանական ներածությունը 1645) by the Catholic preacher, Armenologist Klemes Galanos. This is a textbook of Old Armenian and logic, Hovhannes Holov Kostandnupolsetsi's (Arm. Հովհաննես Հոլով Կոստանդնուպոլսեցի) book "Purity of Armenology" (Arm. Զտություն հայկաբանութեան 1674), which is also an Old Armenian textbook.

Most Armenian books published in Rome are of a theological-propaganda nature. One of them is the creed of the Catholic religion – "Religion of the True Orthodox Faith" (Arm. "Դավանություն ճմարիտ և ուղղափառ հավատոյ" 1642), a multi-volume work

[119] B. Bieńkowska, E. Maruszak (eds.), *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005, p. 55.

of the above-mentioned Clemens Galanos "Congregation of the Armenian Holy Church and the Great Holy Church of Rome" (Arm. Միաբանութիւն Հայոց Սուրբ եկեղեցւոյն ընդ մեծի Սուրբ եկեղեցւոյն Հռովմայ) (1650-1690), Piromali's book "For the Truth of the Christian Faith" (Arm. "Յաղագս ճշմարտութեան հավատոյն քրիստոնեականի"1678) and others.

According to Ishkhanyan, the Armenian Catholicos, the patriarchs of Constantinople, and the merchants of New Julfa constantly submitted requests to the Vatican to publish the Armenian Bible. The issue has been discussed several times in Rome, but always to no avail120.

Our catalog includes 7 positions printed at the Vatican Propaganda press.

Amsterdam

In ancient times, the Netherlands and Flanders were part of the historic Netherlands, which occupied roughly the territory presently occupied by the Netherlands, Belgium, Luxembourg, and certain Northern parts of France.

Armenians have long been familiar with this country in the extreme North of the Netherlands, specifically Flanders. Armenians were present in those areas in the 11th century, according to several hagiographic texts. We have obtained hagiography of an Armenian bishop named Makar, who was well-known in Gant, Belgium, and was hailed as "the flower of Armenia," "the glory of France," and "the jewel of Gandia" by the author[121].

The presence of Armenian merchants in the Netherlands and the history of Armenian-Dutch connections may be traced back to the 14th century. Dutch merchants began to travel to Cilicia in the early 13th century, while Armenian trade ships began to sail in Flanders ports. Cotton, carpets, spices, dyes, and other oriental products were reported to be imported into Flanders. Bruges was of key importance when it comes to international trade during this period, with Armenian merchants conducting their major economic operations. According to the historian Pekolotto, Armenian merchants were selling their wares at Bruges' S. Donat Church Square[122].

---

[120] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գիրքը…, op. cit.*, էջ 49 (R. Ishkhanyan, *Armenian book…, op. cit.*, p. 49.

[121] See՝ Ա. Ալպոյաճյան, *Պատմություն հայ գաղթականության, Հայերու ցրումը աշխարհի զանազան մասերը*, Հ I, Եգիպտոս 1941, էջ 339 (A. Alpoyajyan, *History of Armenian Migration, Dispersal of Armenians in Different Parts of the World*, vol. I, Egypt 1941, p. 339).

[122] Ղ. Ալիշան, *Սիսական*, Վենետիկ 1893թ, էջ 461 (Gh. Alishan, *Sisiakan* Venice 1893, p. 461).

In the 14th - 15th centuries in addition to Armenian merchants, there are also Armenian political refugees in Flanders, for whom a special shelter was built in Bruges. A fundraising event was organized to support them and they were able to start a new life in Belgium[123].

When Bruges lost its commercial significance and was replaced by Amsterdam towards the end of the 15th century, Armenian merchants flourished in this port city. According to Dutch accounts, Armenian merchants came to Amsterdam in 1560-1565 and sold pearls and jewels in the Amsterdam market. Their population grew rapidly, particularly in the 17th c. According to Van Emdre, a local historian, in the 17th century, a section of the Armenian territory was invaded and destroyed, Armenians were forced to evacuate from there, and some of them settled in Amsterdam[124].

The Armenian community in Amsterdam was flourishing in the middle of this Armenian-Dutch commerce interaction. More than 70 Armenian families lived in Amsterdam around the middle of the 17th century, most of whom were merchants or representatives of Armenian business houses in various countries[125]. The Armenian group erected a church and got permission from Etchmiadzin to establish a priesthood in 1713.

In the mid-18th century, several Armenian manuscripts were copied in Amsterdam, and the majority was written by Hovhannes Amasiatsi (Arm. Հովհաննես Ամասիացի)[126].

Some Armenian businessmen in Amsterdam owned ships that sailed under Dutch flags. The following noteworthy data is stored in Dutch sources: Five trade ships set off from Amsterdam to Smyrna on April 21st, 1653, accompanied by seven warships to defend them from pirates. Two of these five ships were Armenian, one named Coopman van Armenien ("Armenian Merchant") and the other Coopman van Persian ("Persian Merchant")[127]. Persian-Armenian *khojas* were usually called Persian merchants.

When the Napoleonic Wars broke out, Amsterdam was occupied by the French, and international trade was severely hindered, the Armenian community in Amsterdam dwindled. and vanished.

---

[123] Սարուխան, *Հոլանդիան և հայերը 16–19 դդ.*, Հանդես Ամսօրեայ, 1926 թ., էջ 570) (Sarukhan, *Netherlands and Armenians in 16–19 cc*., Handes Amsorea, 1926, p. 570).

[124] Ibidem, p. 571.

[125] Սարուխան, *op. cit.*, էջ 574 (Sarukhan, *op. cit.*, p. 574).

[126] Ibidem, p. 572.

[127] Ibidem, p. 578.

Armenian community in Amsterdam, with its charitable work, sought to repay that kindness of the hospitable Dutch people. The Armenian community received praise for its humanitarian efforts on August 14th 1887, an issue of the "Amsterdam" weekly – "The history of the Armenian community is a golden page in the diary of the city of Amsterdam"[128]. The historically significant event associated with the Armenian community in Amsterdam plays a unique role in the development of Armenian printing.

St. Echmiadzin and St. Sargis (Voskanyan/Ոսկանյան/) press: As we know, various attempts were made following the first Armenian printing (1512) to organize Armenian printing in other parts of Europe, but they faced continuous hostility from the Catholic clergy and failures at every step of their way. It was the city of Amsterdam in the Netherlands that authorized the establishment of an Armenian printing house because it was not under the sway of the Vatican.

The operation of the Voskanyan Printing House in the Netherlands was the most significant event in the history of Armenian books in the 17th century (later in Italy and France). By command of Catholicos Hakob IV Jughayetsi, the scribe of Etchmiadzin, Matteos Tseretsi, who travelled around Europe in 1656 to promote printing activities, with the primary goal of printing the Bible. After failing at Rome and Venice, he fled to heretical Holland, settling in the major port city of Amsterdam. Overcoming considerable hurdles, he negotiated a contract with a competent Hungarian engraver named Christopher Van Dick (Dutch: Van Dyck) - the versatile master of the famous Dutch Elsevier printing business - to assimilate Armenian fonts bolorgir and notrgir (Armenian Բոլորգիր, նոտրգիր). After receiving the first batch of letters, he began publishing Nerses Shnorhali's "Jesus Son" (Arm. Հիսուս որդի) in 1660. He also purchased the great painter-engraver Christopher Van Ziechem's boards. They were Bible illustrations, largely etched from paintings by the prominent European masters Raphael, Dürer, and Golcius[129].

Tseretsi, on the other hand, was not to witness the printing press's major mission; he died in 1660. The printing house was spared from confiscation by Avetis Ghlichents, a trader from Jugha who came to the rescue and paid the accrued debts. In 1662 Etchmiadzin delegated Voskan Yerevantsi, a member of his Congregation, one of the

---

[128] Ibidem, p. 582.

[129] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գիրքը…, op. cit.*, էջ 58 (R. Ishkhanyan, *Armenian Book… op. cit.*, p. 58).

most educated and advanced intellectuals of the time, to Amsterdam to take over management of Avetis Ghljents' printing house, which was named after St. Sargis and St. Echmiadzin.

In 1666, Amsterdam printing house published several primers, which were the last experimental editions on the way to printing the Bible. Original of the book was in line with the Latin text of the Bible, the Vulgate. After more than two and a half years of work, the Armenian Bible was published.

Voskanyan Printing House operated in Amsterdam until 1669. The work of Armenian printing in the Netherlands was free of the religious-censorship difficulties that existed in the Catholic world, but there were other difficulties: the Voskanyan printing house was seriously disrupted by pressure from Dutch creditors, and it would have likely closed if Voskan Yertsantsi had not moved the printing house from that city to Livorno, then to Marsellies.

Tovmas Vanandetsi press (Arm. Թովմաս Վանանդեցի): The Vanandetsi printing house in Amsterdam, founded by the Matteos Vanandetsi (Arm. Մաթեոս Վանանդեցի) in 1685, had a vital cultural role in the history of the Armenian printing.

In 1694, the printing house was handed over to his cousin Tovmas Vanandetsi Nurijanyan (Arm. Թովմաս Վանանդեցի Նուրիջանյան), who was a bishop-abbot in one of Armenia's districts and was regarded one of the most well-known and educated Armenians of the period. He was the one who brought Matteos Vanandetsi and his nephews Mikayel and Ghukas Vanandetsis (Arm. Միքայել և Ղուկաս Վանանդեցիներ) to Europe: he sent Matteos to Voskan Yerevantsi as a student and sent Ghukas and Mikael Vanandetsis to study in Italy, following which they returned to Amsterdam and began working at the printing firm. This was the start of Amsterdam's second phase of Armenian printing.

Vanandetsis published the first Armenian map of the world (hemispheres) in 1695 under the title "Geographic map of the world" (Arm. Համատարած աշխարհացույց). A year later, Ghukas Vanandetsi's book "The Key to the World Map," (Arm. Բանալի Համատարած աշխարհացուցին) the first map guidebook in Armenian, was published. They also published the Armenian History (Arm. Պատմություն հայոց) of Movses Khorenatsi, the first publication of that great work. The aforementioned printing house published a number of secular works aimed specifically at merchants. For example, "Treasury of Measures, Weights, Numeration and Currency" (Arm. Գանձ չափոյ, կշռոյ,

թւոյ եւ դրամից բոլոր աշխարհի) by Ghukas Vanandetsi (1699), the third book published in modern Armenian in 1699, one of three in total.

Ishkhanyan refers to evidence of Dutch records, according to which Tovmas Vanandetsi attempted but failed to relocate his printing house to his country. After his death in 1708, the printing house was run for 9 years by Ghukas Vanandetsi[130].

Vanandetsis had solid relationships with some well-known scientists of the time in Amsterdam. They were visited by the famous philosopher and mathematician Gottfried Leibniz; German scholar Johann Schroeder took Armenian lessons from Ghukas Vanandetsi and published Armenological book, "The treasure of the Aramaic language," in 1711, which included the grammar of Eastern Armenian alongside with Old Armenian for the first time. Schroeder relied heavily on Vanandetsis' services when composing his work, and their type was utilized to print the Armenian sections of the book[131].

The printing house was closed down after it was confiscated in 1717. Thus, independent Armenian printing in Europe came to a halt for a long time, and Armenian publications were exclusively published in Italian printing houses. Until the Mekhitarist printing houses opened in Trieste in 1776 and Venice in 1789, Europe had no Armenian press releases.

Our catalog includes 6 positions printed at the following printing houses in Amsterdam: St. Etchmiadzin and St. Sargis press. Voskanyan (1660_1669) - 3, Saint Mother of God (Arm. Սրբուհի Աստվածածին)/ (1692_1718) - 1, Tovmas Vanandetsi press (1695_1705) - 2.

The publications dedicated to the history of Armenian printing refer to the activity of the Voskanyan and Vanandetsi presses, although the history and operations of the Srbuhi Astvatsatsin press may be unknown.

Constantinople

Byzantine-Armenian ties began in the 5th century with Mesrop Mashtots' invention of Armenian letters. Armenians got acquainted with and translated writings by ancient Armenian thinkers located in the Byzantine Empire. They were very involved in many aspects of public life, including science, art and culture. A separate Armenian religious community was established in Constantinople as early as 572, and by the 9th - 11th

[130] Ibidem, p. 70.

[131] Ibidem, p. 71.

centuries, the Byzantine throne was ruled by Armenian emperors. Constantinople grew significantly over time, and local Armenians played an essential role in that development. Hereby it is noteworthy to quote N. Adonts who said the following: “Armenians are a river whose waters fertilize not only their own land and desert, but also send strong waves to the ocean of common culture.” (as cited by Abrahamyan[132]).

Of course, the Byzantines frequently put pressure on Armenians making every effort to convert them to Greek. Despite the fact that Catholicos Grigor Apirat (Arm. Գրիգոր Ապիրատ) delegated Nerses Lambronatsi (Arm. Ներսես Լամբրոնացի) to Constantinople to correct the situation, a substantial number of Armenians had already converted and some had fled Constantinople. The pressures persisted in the years that followed, yet this was no impediment to the Armenians who built Constantinople and continued to take an active part in all spheres of city life[133].

A huge number of Armenians also lived on the other side of Constantinople, in Galatia (Galata), which was ruled by the Genoese until Mehmet Fatih’s capture of Constantinople. Kefa (Kafa), a Crimean town, had a sizable Armenian community. Many Armenians migrated to Constantinople over time, particularly from Crimea and Galatia. The Armenian Church has always played a uniting role in all parts of the world where there is an Armenian community. This occurrence demonstrates that the Armenians had a care center in Constantinople even before the founding of the Armenian Patriarchate of Constantinople - the Armenian Bishopric[134].

Prior to Emperor Alexis I (1081-1118), Armenians and Assyrians had only one church in Constantinople: St. Gregory the Illuminator Church in Galatia. It was constructed in 1391 by the Catholic Armenians of Kefa, even before the conquest of Constantinople, while Galatia was in Genoese hands[135]. As a result, we can deduce that these areas were populated by Catholic Armenians, who were not in significant numbers. Catholicos Khachik Arsharuni (Arm. Խաչիկ Արշարունի) attempted to create a bishopric in the Byzantine Empire in the 10th century in order to free local Armenians from the persecution of the Greek Orthodox Church. Only after a protracted struggle was

---

[132] Ա., Աբրահամյան, Համառոտ ուրվագիծ…հատոր Ա, *op. cit.*, էջ 76 (the author’s translation) (A. Abrahamyan, *A brief outline…* vol. A, *op. cit.*, p. 76).

[133] Հ Ասատուր, *Կ.Պոլսոյ հայերը և իրենց պատրիարքները*, Ուոթրթաուն 1973, էջ 3 (H. Asatur, *The Armenians of Constantinople and their Patriarchs*, Watertown 1973, p. 3).

[134] Ibidem, p. 96.

[135] Յ. Սիրունի, *Պոլիսը և իր դերը*, առաջին հատոր, Պէյրութ, 1965 էջ 90-2 (Y. Siruni, *Constantinople and its role*, vol. I, Beirut 1965, pp. 90-2).

it possible to build an episcopal capable of uniting the Armenian nation under its auspices[136].

It is worth noting that the first Armenian printing house was established right here in 1567, thanks to the efforts of Abgar Tokhatetsi, who published six books of daily church services between 1567 and 1569, launching the history of Armenian printing in Constantinople and making it the second center of Armenian typography after Venice, and continuing Hakob Meghapart's work 55 years later.

Abgar Tokhatetsi relocated the printing press to Constantinople, establishing Venetian typographic cultural traditions in the Ottoman Empire's Armenian provinces. This relocation could have been motivated by religious intolerance in Rome. It is entirely feasible in the context of the Catholic Church's unstable attitude towards the Eastern churches in the second half of the 16th century, but there is no evidence of such aggravation towards Abgar in this case. However, the Armenian printer relocated himself to Constantinople, where the already well-known Armenian community lived, with its organized national life, patriarch, skilled craftsmen and Armenian society were infusing its national identity with cultural aspirations. In this view, the choice of Constantinople as a printing house could not have been haphazard, but rather a well-thought-out and sensible step.

To be viable, the Armenian printing press required a larger Armenian environment. So, Constantinople could become the most convenient center for Armenian books. On one hand, this city was close to European cities, making it easier to handle problems with printing supplies and paper. On the other hand, and more importantly, that city was full of Armenians, and there were more opportunities to distribute Armenian literature here than in any other European city. There was an Armenian Church patriarchate in Constantinople, which supported several Armenian printing businesses financially and morally during the 18th c. and afterwards. Furthermore, Constantinople was located nearer to Armenia and other Armenian-populated places. Printing was less censored in Constantinople than in other European countries. The development of Armenian printing shifted from Europe to Constantinople towards the end of the 17th century for these primary reasons. Around 300 Armenian books were published in

[136] Ibidem, pp. 96–7.

Constantinople in the 18th century. Until 1800, it was the only city that printed the greatest number of Armenian books. Venice is ranked second, with around 270 positions[137].

It should be mentioned that prior to Abgar Tokhatetsi, printing in Constantinople was carried out by Jews who emigrated from Spain - in 1494, the Nakhmes brothers published the Pentateuch of Moses. The Armenians, represented by Abgar Tokhatetsi, were Ottoman Turkey's second printing community. The third group were Greeks, who established a printing press in 1627 under the monk Nicodemus Metaxas, but it was destroyed by the Janissaries at the instigation of the French Jesuits[138].

Following Abgar Tokhatetsi's activity, Armenian printing in Constantinople was stopped for a period of one hundred and ten years. It was resumed in 1677 by Jeremiah Zelepi Kyomurjyan, the influential Istanbul-Armenian intellectual, famous 17th century chronicler. In 1678, Kyomurjyan published some verses bringing the work of this printing company to a close. This was followed by a fresh pause in Armenian printing in Constantinople, but it was considerably shorter than the previous one. Jeremiah Kyomurjyan's printing press resurrected the printing trade in Constantinople. It was passed on to Grigor Marzvanetsi, a famous representative of the Armenian printing press starting a new wave of Armenian printing in this city approximately a decade and a half later.

In the 1690s, persecuted by Turkish authorities, Catholic Armenians covertly formed a printing house in Constantinople, mentioning Amsterdam, Livorno, and Marseilles as places of publishing, in the latter two cases "appropriating" the name of the printing company. S. Sargis and S. Etchmiadzin. According to R. Ishkhanyan, certain supplies from the Voskanyan printing factory in Marseilles were sent to Constantinople about 1686, where Catholic Armenians began publishing books under the guidance of Sargis Evdokatsi (Arm. Սարգիս Եվդոկացի). It's possible, given that this printing house opened shortly after the Voskanyan Printing House closed (1686)[139].

Grigor Marzvanetsi press (1706_1734): In the late 17th century, Grigor Marzvanetsi (Arm. Գրիգոր Մարզվանեցի), a scribe and manuscript illuminator, spent four years mastering the art of printing and engraving, creating new Armenian fonts and

---

[137] Ռ. Իշխանյան, Հայ գիրքը…, *op. cit.*, էջ 73 (R. Ishkhanyan, Armenian Book…, *op. cit.*, p. 73).

[138] А. Желтяков, *Печать в общественно–политической и культурной жизни Турции (1729–1908 гг.*), Москва 1972, с. 13–14 (A. Zheltyakov, *Printing in the socio–political and cultural life of Turkey (1729–1908)*, Moscow 1972, pp. 13–14).

[139] Ռ. Իշխանյան, Հայ գիրքը…, *op. cit.*, էջ 74 (R. Ishkhanyan, Armenian Book…, *op. cit.*, p. 74).

plates (intricate patterns composed of metal type and ornaments), and publishing his first book Songbook (Arm.Տաղարան) in 1698. Marzvanetsi achieved a high level of professionalism, transforming printing into a family enterprise that was passed down from generation to generation. Marzvanetsi's publications are of good quality in terms of printing art and literacy. His press was active for forty years. According to Hachikyan, this tradition continued in Constantinople until the 19th century[140].

As a great artist, he created portraits and group paintings based on the content of the books in addition to various printed ornaments. With that, he ushered forth a new age in Armenian book illustration. If the ornaments in the Voskaknyan printing house were reproductions of paintings by European painters with no Armenian flavor, Marzvanetsi's portraits already had a national tone, albeit he occasionally used European images.

Grigor Marzvanetsi was one of the most extraordinary but also most overlooked personas when it comes Armenian printing in the first part of the 18th century. He had printing skills that few before and after him possessed, moreover he was able to cut and design fonts as well as carve elegant woodcuts. His birth date is unclear, and his death date is unknown, as there is no tangible proof regarding him after 1734. We learn about his wife Katerine Khatun, sons Nerses and Takvor, who joined his work in 1708, parents, and three brothers from his colophons[141]. All we know is that he was a deacon (dpir) in the Amrdowla Monastery of Bitlis in 1684, implying a birth date of sixteen to twenty years earlier. Being trained as a scribe and miniaturist he became an innovator in printing as well as a book illustrator. He was the first to employ the technique of cutting woodcuts vertically rather than horizontally from a tree, which was later adopted by the British woodcutters[142]. His creative achievements were so admired that practically all the printers used his engravings even after his disappearance and presumed death. Grigor, according to Kouymjian, represented a new breed of Armenian printers, not working simply for the Church or the devout, as those in Venice and Amsterdam did, but for a big Armenian

---

[140] A. Hacikyan, G. Basmajian, E. Franchuk N. Ouzounian (eds), *op. cit.*, p. 47.

[141] These details are to found in the colophon of his books, particularly the Synaxary of 1706 and its 1730 reprint: N. Voskanyan., Q. Korkotyan, A. Savalyan, *op. cit.*, p. 162–65, especially column one of the last page for the 1706 edition, and 290–292 for that of 1730. Ք. Կորկոտյան., Հայ տպագիր գիրքը Կոստանդնուպոլսում (1567–1850 թթ.), Խմբ.՝ Պ. Հակոբյան, Երևան, 1964, 20 (Q., Korkotyan *Armenian printed book in Constantinople* (1567–1850), edited by P. Hakobyan, Yerevan 1964), synthesized the information. As cited in D. Kouymjian, "Grigor Marzvanec'i and Armenian Book Illustration," Journal of the Society for Armenian Studies, vol. 24 (2015), p. 35.

[142] R. Blachon and R. Kévorkian, "Aux origines de la gravure sur bois debout: l'École arménienne de Constantinople (1705–1782)," Revue du Comité national de la Gravure française 111 (July 1990): 4–10

customer in one of West's most important capitals[143]. Grigor, like the Armenian printers of Amsterdam and the artists of New Julfa, was heavily affected by the Dutch and Flemish schools, although never leaving Constantinople.

Several times during his activity, Grigor Marzvanetsi met failures. The partners took over the printing facility, stole his share of the revenue from the printed books, and many more. In 1705-6, he lost his printing business, together with all of his books, type, and engravings, which was seen as the most dramatic incident in his life. The long colophon that chronicles this bitter occurrence is very guarded and does not name the party or parties involved, but it was most likely Astuacatur dpir Konstantnupolsetsi (Arm. Աստվածատուր դպիր Կոստանդնուպոլսեցի), whom he published his first book with and who had started his own printing shop in 1698[144].

Astvatsatur Konstandnupolsetsi press (1699_1779): Astvatsatur Kostandnupolsetsi was a worker at Marzvanetsi's printing house who quit following a disagreement with the owner and having created his own press house in 1699. This was the start of another significant representative of the Istanbul-Armenian press's successful publishing and printing activities, which lasted for almost 50 years. Astvatsatur published around a dozen works, most of which were for the Armenian Church: periodicals, hymns, calendars, lectionary, and many more. He first published Grigor Narekatsi's "Book of Tragedy" (Arm. Մատյան ողբերգության) (1701-2), then Kyuregh Alexandratsi's (Arm. Կյուրեղ Ալեքսանդրացի) "Book of Lessons" (Arm. Գիրք պարապմանց) (1716), the famous Simeon Jughayetsi's "Logic" (Arm. Տրամաբանություն) (1728), Hannah Hovhannes's "History of Jerusalem" (Arm. Երուսաղեմի պատմություն) (1730), David the invincible's "Book of Definitions" (Arm. Սահմանումների գիրք) (1731).

Astvatsatur became the most famous printer in Constantinople, being in the possession of the most prosperous printing house.

Hovhannes Astvatsatryan press (1750_1776): At the end of 1740s, Astvatsatur's printing house was later passed on to his son Hovhannes, who ran it for a quarter-century before passing it on to the hands of other printers in Constantinople in 1776. This printing house was purchased by the famed Arapyans, whose printing activity lasted until the

---

[143] D. Kouymjian, *Grigor Marzvanetsi and Armenian Book Illustration*, "Journal of the Society for Armenian Studies" vol. 24: 2015, p. 30.

[144] The two colophons of the editions of the Synaxary as given in the previous note provide the details. They are summarized by Q. Korkotyan, ibidem, 22–23. as cited by D. Kouymjian, ibidem, 35.

1850s. Astvatsatur's printing house, had an outstanding history of one and a half centuries.

Poghos Arapyan (1742-1835), the grandson of Astvatsatur, was another prominent printer of Constantinople, and his printing company grew rapidly in the later decades of the 18th century as a result of his outstanding talent. He created the "Arapyan" font, which bore his name. It is worth recalling his contributions to Ottoman typography as the chief of the royal printing press[145], where he published the first Ottoman official newspaper with an Armenian translation, as well as several Armenian publications and magazines.

In the 18th century, there were more than two dozen printing houses in Costanntinople – press houses of Sargis Dpir (Arm. Սարգիս դպիր), his son Martiros (Arm. Մարտիրոս), Chnchin Hovhannes (Arm. Չնչին Հովհաննես), Barsegh-Hakob (Arm. Բարսեղ-Հակոբ), then Sargis-Mikael Sebastatsi (Arm. Սարգիս-Միքայել Սեբաստացի), Abraham Trakatsi (Arm. Աբրահամ Թրակացի), Hovhannes-Hakob (Arm. Հովհաննես-Հակոբ), Stepanos Petrosyan (Arm. Ստեփանոս Պետրոսյան), Arapyans (Arm. Արապյան), etc. - which supplied books to local Armenians, as well as to Armenia and other places where large Armenian populations were residing at the time. It was the Istanbul-Armenian printing press house of the time that published the writings of many ancient Armenian medieval authors, giving them a new life. Of course, the majority of them were religious and ecclesiastical in nature, published primarily by order or desire of the Armenian Church, but it is worth noting that these publications were also used in schools.

Constantinople also became a center of Armenian bookselling in the 18th century. Our catalogue includes 11 book positions published in the following printing houses of Constantinople - Astvatsatur Konstandnupolsetsi press (1699_1779) - 3, Grigor Marzvanetsi press (1706_1734) - 1, Martiros Sargsyan's press (1721_1758) - 1, Hovhannes Astvatsatryan press (1750_1776) – 1, Stepanos Petrosyan press (1770_1792) – 2, St. Echmiadzin and St. Sargis Press House[146] – 1. Without mentioning press - 2. However, not all of them were thoroughly covered by previous studies. This is the case with Martiros Sargsyan's and Stepanos Petrosyan's press houses which are just

[145] А. Желтяков, *op. cit.*, с. 144 (A. Zheltyakov, *op. cit.*, p. 144).

[146] Probably this was one of those presses functioning secretly under the name of St. Echmiadzin and St. Sargis press.

mentioned among the others, however, there are no documented details with regard to their activities.

Marseilles, Paris

Armenians first set foot in France, historic Gaul, a long time ago: there is evidence of Armenian merchants trading in Gaul in the 6th and 7th centuries[147]. An Armenian-Latin discussion from the 9th to 10th centuries is attached to Heronios' letter, demonstrating that there was such a high level of interest in the Armenian language in the French territories that they felt it was necessary to prepare such a manual[148].

The old Armenian-French contacts were more than just commercial. Following the fall of the Kingdom of Ani in the 11th century, many Armenians immigrated from Armenia to Europe, especially France.

Moreover, prior to the crusades, Armenian-French relations were sporadic. These two countries were geographically separated and had little possibilities to communicate. However, after arriving in Cilician Armenia, the French crusaders became familiar with Armenians, establishing strong, amicable friendships. The Crusaders were followed by French merchants who built strong trading contacts with local merchants, all of whom contributed considerably to the mutual recognition of the two nations and fostered Armenian emigration to France.

In the 13th - 14th cc. French merchants were trading mainly with industrial goods and Armenians were taking silk, oriental spices to France. They used to stop in Provence, Marseilles, Montpellier, Narbonne, Nimes, and other port cities[149]. French merchants used to pay less for silk than merchants of other nationalities. The Patent issued by King Oshin from 1314 to charge only a two percent customs duty on French merchants was held in France until the 17th century[150]. In the 13th and 14th centuries, Armenian merchants made so many agreements that posters depicting the exchange rate of Armenian-French drams were hung on the door of the University of Montpellier in southern France[151].

---

[147]Hussey J., *The Byzantine Empire, Part I, Byzantium and its Neighbours, Part II, Government, Church and Civilisation, Cambridge, Medieval History*, vol. IV, Paris 1968, p. 762.

[148] F. Macler, *La France et l' Arme'nie*, Paris 1917, p. 10–11.

[149] Հրանտ Արմեն, *Ֆրանսահայ տարեգիրք*, Փարիզ 1927, էջ 54 (Hrant Armen, *French–Armenian yearbook*, Paris 1927, p. 54).

[150] Ibidem, p. 52–53.

[151] Ադոնց Ն., Կյանքն ու գործը, "Հայկաշեն", Գիրք 2–րդ Փարիզ 1943, էջ 74 (Adonts N., Life and Activity, Haykashen, Book II, Paris 1943, p. 74).

Following the fall of the Armenian statehood of Cilicia, a new stream of Armenian exiles arrived in France, primarily the nobility of the Cilicia court and wealthy Armenian merchants.

Among the Armenian migrants in France, there were many craftsmen in addition to merchants. They are known to have contributed to the construction of the French king Philippe Handoug's palace[152].

The Armenian colonies of Paris and Marseilles flourished in the years after 1453. From the middle of the 16th century, the Armenian khojas had a monopoly on the sale of Eastern products in Europe. Their efforts were aided by the policies of Richelieu, Mazarin, and Colburn. The French diaspora has played an important role in educating Armenian youth and developing new and progressive ideas since the mid-19th century. In the new time, it developed stronger and had a more active social life, aided by the French authorities' stance toward Armenians.

Another European country where Armenian printing had a long tradition was France. French-Armenian colonies were printing Armenian publications in the 18th century. The first initiative to print an Armenian book in France came from state leaders - Catholic clergy who worked hard to convert Armenians to Catholicism and used the full propaganda apparatus, including the press, to accomplish this goal. In the 1630s, at the request of Cardinal Richelieu and Louis XIII, the Church Committee of the Printing Association produced Armenian-Latin dictionary (Arm. Բառգիրք հայոց) by the religious Francesco Rivola, the first Armenian book published in Paris with moving letters. It produced "More Clarification" (Arm. Առավել պարզաբանության) a religious book in 1634[153].

Marseilles was a major hub for the publication of Armenian books in France. Following the publication of many volumes in Amsterdam, Voskan Yerevantsi relocated to Livorno[154], Italy, in 1669, to resume his career. However, irritated by the papal criticism, he traveled to Marseilles in 1673. Establishing a printing house "S. Etchmiatsin and S. Sargis press" did not save the situation, as later he was persecuted by the Catholic clergy here as well. After his death (1674) the printing house continued operating in

---

[152] Ա. Ալպոյաճյան, *Պատմություն…* հ II, *op. cit.*, էջ 591, 618 (A. Alpoyajyan, *History*…vol. I, *op. cit.*, p. 591, 618).

[153] Ա. Աբրահամյան, *op. cit.*, էջ 422 (A. Abrahamyan, *op. cit., p. 422*).

[154] Italy, Livorno is becoming a new destination for the Armenian printing house S. Etchmiadzin and S. Sargis, 1669–70s (publishing a few religious books).

Marseilles until 1686. Here Voskan started publishing the first edition of Grigor Narekatsi's "Book of Prayer" (Arm. Գիրք Աղօթից) in 1673, which remained unfinished[155]. Soghomon Levonyan, Voskan Yertsantsi's cousin, took over the printing firm after his death. One of his students, Matteos Vanandetsi Hovhannisyan, who joined his group in 1670, worked as a master there for 14 years without compensation and subsequently became one of the Armenian press's most prominent figures.

S. Etchmiadzin and S. The Sargis Printing House became a pivotal point in the history of Armenian culture. For 26 years, that publishing house released four dozen Armenian books in three locations.

Voskanyan's publications made the journey from Europe which was usual for Armenian printed books at that time. They were brought to Smyrna by ships, from here they were transported by different means to Armenia and Armenian-populated places of Minor Asia. And finally, that printing house laid the foundation for uninterrupted Armenian printing.

Voskan mentored advanced printers who carried on his work in many locations. At the end of the 17th century, a printing house with letters and images of Voskanyan printing house was founded in Constantinople, which sometimes used the names of the S. Etchmiadzin and S. Sargis press for their works. In 1685, one of Voskan's students, Matteos Vanandetsi, arrived in Amsterdam from Marseilles and established a new printing company, laying the groundwork for Amsterdam's second Armenian publishing enterprise. Tadeos Hamazaspyan (Arm. Թադեոս Համազասպյան), another member of the Voskanyan group, relocated to Venice and established a printing company with the financial backing of merchant Gaspar Sahradyan (Arm. Գասպար Սահրադյան), where he published from 1686 until 1688.

Our catalog includes 1 position, printed in Marseille, at St. Echmiadzin and S. Sargis Press (1672_1686) and 2 positions, published in Paris, at Church Committee of Printing Association (1633) – 1 and Royal printing house (1634) - 1.

Petersburg, Russia

Armenians were present in Moscow around 1390, according to Russian chronicles. According to M. Tikhomirov, a Moscow historian, it may be considered undeniable that from the beginning of the 15th century there was a rather steady Armenian colony in

[155] Ռ. Իշխանյան, *Հայ գիրքը…, op. cit.*, էջ 63 (R., Ishkhanyan *Armenian Book…, op. cit.*, p. 63).

Moscow and they were considered as an important element of the society[156]. There is some evidence with regard to the Armenian community in the Golden Horde territory. A traveler from Venice who visited Russia in 1557 reported on Armenian-Persian merchants bringing silk, stones, and spices to Astrakhan, Kazan, Novgorod, and Moscow[157]. The historic Armenian community was primarily made up of merchants and artisans (jewelers, tanners).

Other large Russian cities, such as Nizhny Novgorod, Arkhangelsk, and Smolensk, had a minor Armenian community in the 16th century. Since the last quarter of the 17th century, the character of Armenian colonies in Russia has changed: due to the harsh conditions produced in Transcaucasia, Persia, and Turkey, Armenian merchants decided to move and settle in Russia. They took a significant number of craftsmen with them to work in the craft-industrial firms.

Armenian emigrants came to Russia from all over the world, including Armenia, Georgia, and Persia. The Russian authorities did not want to shake people's faith in them as a sponsoring state. They also considered their usefulness in the development of Russia's trade and crafts. An introduction to a manuscript created by the Armenian community of Astrakhan and now housed in Matenadaran collections offers information about the places of origin of those Armenians who came to Russia at that time[158].

The majority of Armenian emigrants moved to Russia in the 18th century, followed by the 1930s and 1940s. Russia had such a huge Armenian population in the 18th century that it was necessary to establish a diocese and Archbishop Hovsep Arghutian, a famous Russian leader, took the initiative in 1773.

Literary critic K. Grigoryan, who has extensively researched the history of the Armenian community in St. Petersburg, believes that the Armenian community settled there for seven years after the city's creation, as there had already been some written information about a small Armenian community in 1710 which was located there[159].

The exact population of the Armenian community in St. Petersburg is unknown, but the fact that it had a priest (Hovhannes Sheristanov) in 1730 attested to the existence of a well-established group.

---

[156] М. Тихомиров, Средневековая Москва в 14–15 веках, Москва 1957, стр. 215 (M. Tikhomirov, *Medieval Moscow in the 14th–15th centuries*, Moscow 1957, p. 215).

[157] Ղ. Ալիշան, Սիսիական, *op. cit.*, էջ 461, 464 (Gh. Alishan, *Sisiakan, op. cit.*, p. 461, 464).

[158] (ՀՊՄ № 7383, թ. 4բ)– number of the manuscript kept at Matenadaran.

[159] Կ. Գրիգորյան, *Հայկական մշակութային գաղութը Պետերբուրգում*, Էջմիածին 1959, էջ 54–56 (K. Grigoryan, *Armenian cultural colony in St. Petersburg*, Echmiadzin 1959, p. 54–56).

Russian-Armenian diaspora was critical to the growth and reconciliation of Armenian-Russian ties. Some notable Armenian public leaders worked tirelessly to raise and resolve the Armenian issue (Hovsep Emin (Arm. Հովսեփ Էմին), Israyel Ori (Arm. Իսրայել Օրի), Hovsep Arghutyan (Arm. Հովսեփ Արղության).

The work of Grigor Khaldaryan's (Arm. Գրիգոր Խալդարյան) printing house, formed in 1781, was the most important event associated to the Armenian community in St. Petersburg. Khaldarian was an Indian-Armenian who had lived in London for a long period and had his printing house and after 10 years operation decided to relocate the printing house to St. Petersburg. The Armenians of St. Petersburg, Astrakhan, Moscow, and Mozdok helped him financially to support his printing business.

From 1781 through 1790, the Khaldaryan printing firm functioned in St. Petersburg, releasing 14 publications, the most noteworthy of which are "Christian education" (Arm. Կրթություն քրիստոնեական) (1782), Principle of political education (Arm. Սկզբունք քաղաքական ուսմանց) (1782), Jesus Son (Arm. Հիսուս որդի) by Nerses Shnorhali (1785), History of Vardanants (Arm. Պատմություն Վարդանանց) by Yeghishe (1787), Key to science (Arm. Բանալի գիտութեանց) by Cleopatra Sarafyan (Arm. Կլեոպատրա Սաֆարյան) (in English and Russian), etc. After G. Khaldaryan's death, in 1787 the leader of Russian Armenians Hovsep Arghutyan, who patronized the printing house, moved it to Nor Nakhijevan and then to Astrakhan[160].

Khaldaryan's printing house was renamed "Printing House for His Highness" after being relocated to New Nakhichevan and operated from 1790 to 1796.

Several Russian cities were Armenian writing centers in the 17th and 18th centuries. The oldest was in Kazan, while many others were penned in Astrakhan, St. Petersburg, and Moscow.

Our catalog includes 1 position printed at the Grigor Khaldaryants press (1781_1786). Summarizing, in the history of Armenian printing houses, we may identify two characteristics that are shared by the cities that host them. To begin with a few exceptions, most Armenian printers were literate members of the Clerical order of the Armenian Church, and as ardent patriots, they were doing their best to improve Armenian printing.

---

[160] A. Chalikian, *The 18th Century Printing Aspirations and Grigor Khaldaryan's Activity, in:* R. Minasyan, A. Avagyan (eds), *Proceedings of the International Conference Dedicated to the 500th Anniversary of Armenian Printing and 65th Anniversary of YSU SSS*, Yerevan 2013, p. 15.

Secondly, they usually set up their presses in European port cities where there was already a strong population of port Armenians. And the selection of port locations was influenced by a number of factors. As global economic crossroads and technological innovation hubs, port cities provided access to paper makers, font casters, engravers, compositors, and press operators. Furthermore, the willingness of local Armenians to patronize new printing houses meant that these places already had diasporic community infrastructure, such as churches and other community institutions. Perhaps most importantly, port cities provided printers with relatively inexpensive and efficient transportation. As noted by Aslanyan, being located in a port city meant that a printer could load his newly created commodity (books) and have it delivered to the nearby markets of consumption because transportation by water was nearly always cheaper, safer, and faster than transit by land[161]. Another notable fact is that in the 16th - 17th centuries, port Armenians frequently supported priests' printing operations, often rescuing the press houses from confiscation.

[161] S. Aslanian, *op. cit.*, p. 58.

Chapter III: Libraries

This chapter looks into the libraries housing Armenian-language old prints which have been included in our catalogue, where we have taken an attempt in determining the history and fate of these collections as well as describing the handover process. This includes both the libraries that are currently in the possession of these positions, where queries were conducted, and a presentation of places where they were first stored.

The libraries represented were not chosen randomly. Initially, a survey was conducted within all of the major libraries and archives in Poland, with having presented a request where they were asked to provide information related to the possible existence of Armenian-language old prints in their collections. This research revealed that while some of the libraries appeared to have such positions in their inventories, others proved to have no specific information in this regard. As a result, in addition to cataloguing the identified positions, further research was carried out by searching the index cards for Armenia-related items; however, this search yielded positions about Armenia or Armenians only in Polish or Latin, which was beyond the scope of our interest. Nonetheless, there still may be a possibility out that Armenian-language books may exist; however, their discovery must be by pure luck and by accident. This is why our catalogue focused primarily on items which were found in inventories.

There were additionally a few cases, where we received information about certain positions before we even started sending enquiries because the librarians contacted us with a request to identify a position and provide them with information based on the title page.

While conducting the research the library searches, we completed or corrected information about Armenian prints that were missing due to a lack of linguistic understanding on several occasions. Of course, this catalog will be made available to all libraries in order to provide complementary information of their catalogues. Thus, this chapter refers to the following libraries with Armenian-language old prints: The Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians (29 positions), Armenian Parish in Stanislawow (original repository of Foundation's collections), the National Osslinski Institute in Wroclaw (17 positions) the Ossolineum in Lviv (original repository of collections from the Ossolineum in Wrocław), the Princes Czartoryski Library (4

positions), the Jagiellonian library (3 positions), the Wawel Royal Castle Library (1 position), the National Library (1 position).

It focuses on briefly introducing the history of each of these libraries, providing information on the collections of old prints and assessing the history and fate of Armenian-language book positions based on the material available in archives or provided by librarians. It is worth noting that this section of descriptions is not extensive, this is mainly due to the fact that libraries either do not have documented information about the history of handover of catalogued positions or the access to the information is limited and scarcely available.

The Foundation of the Culture and Heritage of Polish Armenians

The Foundation of the Culture and Heritage of Polish Armenians (Pol. Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich - FKiDOP) was founded on April 7th, 2006, by the Ordinary of the Armenian Catholic Church in Poland, Józef Cardinal Glemp, the Primate of Poland. His Excellency, Fr. card. Kazimierz Nycz, currently serves as the ordinary and the founder[162] of the aforementioned institution. The Foundation's underlying philosophy is that Armenians have always been and still continue to play a vital role in Polish history and culture. Prints, manuscripts, photographs, vestments, liturgical objects, paintings, equipment and souvenirs relating to Polish Armenians are of interest to the Foundation. It maintains and catalogues these artifacts, as well as digitizes photos and documents and identifies and collects historical photographs.

The Foundation has created a wide range of educational materials, conducted research, conservation activities, and public awareness campaigns. The basis for its formation was the urgent necessity to care for the neglected collections from the previous nine Armenian Catholic churches in the Borderlands, as well as those which were in the possession of Armenian families. The Foundation's first tasks were to decontaminate the collections, carry out a physical inventory, select the most precious pieces for conservation and next secure them, and thus allowing a compilation of the obtained collections. The next step was to digitize selected artefacts, making duplicates and simply sharing them with all of the interested parties, who the Virtual Archive of Polish Armenians was created for (Wirtyalny Archiwum Polskich Ormian).

[162] According to information at https://dziedzictwo.ormianie.pl/o–fundacji/. Date of access: 20.06.2021.

The primary goal of the FKiDOP is to make the resources of Archives of Polish Armenians (APO) as widely available as possible to the public; to contribute to the creation of valuable scientific works, publications, and exhibitions; to organize seminars, conferences, and meetings that disseminate reliable knowledge about the history and culture of Polish Armenians; and to popularize knowledge about Polish Armenians in own publications and exhibitions awakening interest in the history of Armenian families. The final of the above-mentioned goals are achieved by: facilitating their own genealogical research (they provide indexed and non-indexed record books and other sources, prepared and made available online a guide, provide individual consultations, match people from the same families, translate record books into Polish, provide a preview of the data and family trees they have developed in the online program); conducting genealogical research (they create and expand genealogical databases Wiki.Ormianie.pl).

Our catalogue includes 29 old Armenian prints, which are currently preserved at the Foundation and brought from the library of the Armenian Parish in Stanisławów.

The Armenian Parish in Stanisławów

Polish Armenians first appeared in Poland in the first half of the 14th century, after King Casimir the Great annexed a part of former Rus - the oldest records of Armenian presence (14th century) come from Lviv, Wodzimierz Woyski, Luck, and Kamieniec Podolski. Polish Armenians had religious independence because the Armenian Church was administered by Catholicos in Cilicia and afterwards in Etchmiadzin. The bishop of Lviv, Mikoaj Torosowicz, entered into a union with the Catholic Church in the first half of the 17th century, retaining the Armenian liturgical rite and the liturgical language (grabar), giving rise to the Catholic Church of the Armenian Rite. The Armenian Catholic Archdiocese in Lviv included ten parishes in Austrian territory in the mid-19th century: Brzeżany, Horodenka, Kuty, Lwów, Łysiec, Stanisławów, Śniatyn and Tyśmienica, as well as Czerniowce and Suczawa, located in Bukowina. The parishes which, as a result of the partitions of Poland, appeared to be in the territories under Russian rule (Bałta, Kamieniec Podolski, Łuck, Raszków, Mohylów) became part of the newly formed diocese in Mohylów Podolski (1809)[163].

[163] T. Isakowicz-Zaleski T., *Parafia Ormiańska - Historia - Stanisławów Kresy. Stanisławów*, http://stanislawow.net/historia/parafia.htm. Date of access: 20.06.2021.

Apart from Poles, Ruthenians, Germans, and Jews, Armenians lived in Stanisawów. The Armenian community, which was very active, acquired a variety of favors from Polish kings and noble families. They enjoyed not just religious freedom, but also self-government and judicial independence. The Armenian parish in Stanisawów dates back to the 1660s, when Jedrzej Potocki offered Armenians from Moldova and Hungary a spot to live on the city's eastern outskirts, where the first wooden church was also built. Archbishop Mikoaj Torosowicz ordained Grzegorz Balsamowicz - a proponent of Armenian unity with Rome - to the parish rectory in 1666. Following the Turks' capture of Podolia and the surrender of Kamieniec Podolski, a large number of Armenians, primarily merchants, moved to Stanisawów, and the Armenian commune soon received a privilege from Jedrzej Potocki, establishing a separate Armenian magistrate and the office of mayor, as well as equal economic rights and liberties with Poles[164].

In 1743, Józef Potocki, the castellan of Kraków and Grand Hetman of the Crown, lay the cornerstone for a new brick parish church. The new church of the Immaculate Conception of the Blessed Virgin Mary was finished in 1762. It was erected in the Italian Baroque style, with two oval towers and a dome in the center, and featured 11 altars supported mostly by affluent Armenian businessmen[165]. The main altar contains a Miraculous Image of Our Lady of Grace, whose spreading cult is thought to have influenced the decision to create a new temple. Jan Solecki's frescoes and magnificent sculptures adorned the church. Following a fire in 1869, the Armenian temple was renovated until World War I, when it was damaged once more. From 1920 to 1930, the parish priest, Fr. Franciszek Komusiewicz, and the civic committee collaborated to repair the church, which was listed to the register of monuments in 1922. Thanks to the Miraculous Image of Our Lady of Graces, the Armenian parish in Stanislawów was one of Poland's wealthiest Armenian parishes, a thriving pastoral center, and a center of religious worship of all Catholic traditions.

---

[164] Dekanat Stanisławowski Oraz Parafia Ormiańsko-katolicka pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Stanisławowie, https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/zespol/–/zespol/76169. Date of access: 20.06.2021.

[165] In the 18th century, the Armenian Church in Stanisławów became famous for numerous miracles that took place in front of the image of Our Lady of Graces located in it. This painting, which is a faithful copy of the Jasna Góra icon, was to cry tears in 1742. For these reasons, numerous pilgrimages began to arrive to the city, and Stanisławów itself became one of the most important Marian shrines in Red Ruthenia. The then parish priest, Fr. Jakub Manugiewicz founded the "Book of Miracles" in which he wrote down 33 extraordinary events. T. Isakowicz-Zaleski, *op. cit.*, http://stanislawow.net/historia/parafia.htm. Date of access: 20.06.2021.

Apart from the Józef Potocki's Foundation, which was established in 1748, the main source of parish income were numerous foundations and legates established by the faithful and secured in banks and on land estates.

Many Armenian clergymen were educated at the Stanisławów gymnasium, including four Lviv archbishops: Samuel Cyryl Stefanowicz, Grzegorz Józef Romaszkan, Izaak Mikołaj Isakowicz and Józef Teofil Teodorowicz, as well as bishop Franciszek Zachariasiewicz, and the writer and historian, Fr. Sadok Barącz[166].

Parish priests and administrators of the parish in Stanisławów: Grzegorz Balsamowicz, Krzysztof Szymon Zachnowicz (until 1704), Stefan Stefanowicz Roszka (1704-1739), Jakub Manugiewicz (1739-1774), Dominik Wartan de Bołoz Antoniewicz (1775-1795), Antoni Mikołaj de Bołoz Antoniewicz (1796-1815), Antoni Borkowski (1816-1837), Filip Haywaz (1837-1861), Izaak Mikołaj Isakowicz (1861-1882), Michał Romaszkan (1882-1915), Bronisław Limanowski (administrator 1915-1919), Franciszek Komusiewicz (1919-1936), Leon Isakowicz (1936-1944), Kazimierz Filipiak (1944-1946).

Fr. Kazimierz Filipiak, the last parish priest of Stanisławów serving among the faithful of the Armenian Catholic rite, brought part of the archives and library, as well as the equipment of the former Armenian temple and the Miraculous Picture, to the territory of present-day Poland after World War II. Originally held in two newly created parishes in Gdańsk and Gliwice, they have been in the archives of Polish Armenians since 2006. This is how the above-mentioned 29 places in our catalog made their way to Poland and are now under the care of FKiDOP[167].

Library of the National Osslinski Institute in Wrocław

The Ossolineum, also known as the National Ossoliski Institute (Polish: Zakad Narodowy im. Ossoliskich, ZNiO), was created in 1817 as a Polish cultural foundation, publishing house, archival institute, and national research center. Since 1947, it has been located in Wrocaw and is Poland's second largest library, behind the old Jagiellonian Library in Kraków. Its publishing arm has been the longest continually operating imprint in Polish

[166] Ibidem.

[167] https://szukajwarchiwach.pl. Date of access: 10.07.2021.

from the early 19th century. Both institutions are named after their founder, Polish nobleman Count Józef Maksymilian Ossoliski (1748-1826)[168].

Although their origins can be traced back to the 18th century foreign-imposed partitions of the Polish–Lithuanian Commonwealth, the institute's actual history begins in 1817 in the former Polish city of Lviv, then known as Lemberg, capital of Galicia, an Austria-Hungarian region (now Lviv in western Ukraine). Ossoliski's goal was not only to establish a library with archival and other historical materials and a printing works as the foundation for the most important Polish national cultural institution at a time when sovereign Poland did not exist, but also to disseminate information to the Polish population through publishing[169]. The majority of the library's collections were looted, scattered, or purposefully destroyed as a result of the ongoing existential ordeals caused by two world wars and other military and political conflicts, such as the ethnic cleansing of the Polish population of the Eastern Borderlands (Kresy) following the annexation of one-third of Poland's landmass in 1939. After WWII, only about one-third of the Ossolineum's artifacts and printed items made it to Wrocław[170]. Those artifacts that did survive, however, this was possible solely due to the remarkable dedication of staff members such as Mieczysaw Gbarowicz[171].

The Ossolineum's Polish department has grown to be the most substantial in the country since its westward transfer in 1947, as it attempts to build a comprehensive record of all Polish scientific and literary works. It contains manuscripts by some of Poland's most notable scientists, artists, and poets, including Nicolaus Copernicus' De revolutionibus orbium coelestium, Jan Kochanowski, Adam Mickiewicz, Adam Asnyk, Jan Kasprowicz, Władysaw Reymont, Stefan Zeromski, Juliusz Sowacki, and Henryk Sienkiewicz.

The National Institute Ossoliski mostly collects Polonica, or prints published in or about Poland. A similar guideline applies when collecting prints from the 15th through the 18th centuries. The collection also includes foreign prints, which can be used to trace the history of European printing.

---

[168] W. Jabłońska, *„Ossoliński Józef Kajetan (1748–1826)" Polski słownik biograficzny.* Polska Akademia Nauk, 1979, Wrocław. p. 416–421. https://web.archive.org/web/20061013142901/

[169] Mój Lwów: https://lwow.home.pl. Date of access:10.07.2021.

[170] N. Davies, R. Moorhouse, *Microcosm: Portrait of a Central European City*, Munich 2003, p. 493, 429.

[171] M. Dworsatschek, *Nie tylko książki. Ossolińskie kolekcje i ich opiekunowie*, seria *Osso Wczoraj i Dziś*, Wrocław 2017.

The Old Prints Department is responsible for library work related to collection, bibliographic preparation, inventory, digitalization, and giving access to prints from the 15th to 18th centuries (on-site and online) as well as disseminating information about them (Polish and foreign inquiries). Since 2017, the department has coordinated the activity of the national Provenance Working Group[172] which is comprised of members from Polish libraries and other scientific organizations. The department collaborates with Polish and foreign research institutions (including the Estreichers Research Center for Polish Bibliography, the Oxford Bibliographical Society, the Consortium of European Research Libraries, the Lviv National Scientific Library named after W. Stefanyk, and the Lithuanian National Library in Vilnius).

Our catalogue comprises 17 positions preserved in the Old Prints Department's collections, which is a small fragment of the previously vast collection of the renowned priest, preacher, politician, and Polish patriot, Doctor Honoris Causa of the University of Lviv Archbishop Josef Teofil Teodorowicz[173]. He was famous not only as a preacher but also as a writer, leaving a collection of sermons: *At the turn of: Selected speeches and sermons,* ed. in Poznań in 1923, reissued as *Sermons on God and the Fatherland* in 1999.

Archbishop Teodorowicz possessed a vast library in Lviv, with some 20,000 books, mostly on Armenian and theological topics. His library collection was extensively destroyed as a result of the Soviet Army's occupation of the archbishop's palace. The books which were not devastated were sent to the Ossolineum Libraries in August 1940. When the Germans arrived in Lviv, the employees of the Ossolineum asked the Armenian chapter to leave the archbishop's book collection at the library, where it remained until the conclusion of the war. A portion of Teodorowicz's book collection, including its most valuable old prints, was moved to Wrocaw in July 1945, together with other collections.

---

[172] "Zakład Narodowy im. Ossolińskich" Ossolineum https://ossolineum.pl. Date of access: 15.07.2021.

[173] J. Teodorowicz was born on July 25th, 1864 in Żywaczów in Pokutie. He received a thorough education, graduating in turn: gymnasium in Stanisławów, law at the University in Czernowice, theological seminary in Lviv. In 1887 he was ordained a priest, was a parish priest in Brzeżany in the Armenian Archdiocese and a canon in Lviv, a counselor of the city of Lviv. In 1901, he succeeded Archbishop Isakowicz, carried out the renovation of the Armenian cathedral in Lviv and participated in the Armenian synods in Rome. After the end of World War I, held positions of a deputy and a senator. All information taken from the text by Father Tadeusz Isakowicz–Zalewski The Great Forgotten Armenian Archbishop Józef Teofil Teodorowicz (1864–1938), (Pol. *Wielki Zapomniany arcybiskup ormiański Józef Teofil Teodorowicz (1864–1938)).* https://stanislawow.net/ludzie/teodorowicz.htm and the article by Grażyna Rolak *Fragments of the book collection of Archbishop Józef Teofil Teodorowicz* in the collection of the Department of Old Prints in ZNiO in Wrocław *(*Polish – *Fragmenty księgozbioru Acybiskupa Jósefa Teofila Teodorowicza w zbiorach Działu Starych Druków ZNiO we Wrocławiu).* Date of access: 06.08.2021.

However, a sizable portion of the original collection is today housed in Lviv. Apart from contemporary books and Armenian manuscripts, it is known that the archbishop owned several old prints, around 20[174] of which are currently housed in Old Prints Department, including volumes in Polish, Latin, Arabic, and Armenian. Several library cards bearing the inscription imprint Archbishop Teodorowicz's Library[175] (Polish - *Biblioteka Arcybiskupa Teodorowicza),* have survived. Due to the scope of our work, the catalog description only includes books in Armenian, covering 17 positions.

Ossolineum in Lviv

Founded in 1817 for the Polish people by Józef Maksymilian Ossoliski and opened in 1827 in Lviv, the Ossolineum combined a library, publishing house, and the Princes Lubomirski Museum until 1939. During the partitions and forced Germanization of Galicia during the Austrian division, the Ossolineum served as a focal point for the Polish intellectual movement and was one of the most important sites for Polish culture. Thanks to one of Poland's greatest book collections, as well as a diverse collection of manuscripts and autographs, including medieval manuscripts and old prints, it has grown into one of the most important centers of research on Polish history and literature. Donations, acquisitions, and deposits have continually added to the Ossolineum's collection throughout the years.

Following the Soviet occupation of Lviv in September 1939, the Ossolineum underwent significant reorganization: the Soviet occupiers liquidated the legal status of the National Institute of Ossoliski in 1940, nationalized the collections, and the institution became a branch of the Academy of Sciences.

---

[174] Our query found 17 of them being in Armenian.

[175] I. Kachur – a researcher at the old prints and rare books department of the Stefanyk National University, in private correspondence gave the following information about Teodorowicz's (1864–1938) library: "In the manuscript section of the library there is preserved a card catalog, from the 1930s, alphabetical arrangement, at least 13124 works. Descriptions on back pages of catalg. cards. (Stefanyk's LNNBU, rps section F9, spr. 3063, no pagination, typ.; spr. 3079 (1–9)). Information on this catalog was provided by Ursula Paszkiewicz, *Cathalogus cathalogorum* ... It was housed at the Ossolineum from 1939 to 1946.

Some of them remained in our library, others – more valuable (old prints) – were transferred to Wroclaw.

On the books of XVI–XVIII centuries 3 varieties of rectangular stamps are observed (*Biblioteka / ks. J. Teodorowicza / Nr. ... / Dział ... Nr. ... / Szafa ... / Półka ... / Rząd ... ; Biblioteka / arcybiskupa Teodorowicza; Biblioteka / arcybiskupa Teodorowicza / Nr. ... / Dział ... Nr. ... / Szafa ... / Półka ... / Rząd ...);* one record and an ex–libris *(Biblioteka / arcybiskupa Teodorowicza / ... [ms] [napisowy., 60x34 mm*]).

Right after the end of World War II, the Ossolineum collection consisted of library collections: books (including old prints) - 760,000 volumes, magazines - 170,000, manuscripts - 17,500, diplomas and documents – 3100, autographs - 10 130, cartographic collections – 9247, musicological collections – 4500, collections of art (graphics, drawing, photography) - over 100,000, museum collections: paintings – 1700, sculptures – 500, historical souvenirs – 6400, antique weapons – 1800, coins and medals - 25,000[176].

The "Memorial on the library of the National Institute of Ossoliński" (Polish - Memoriał w sprawie biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich) (Wroclaw 20 czerwca, 1947 /AAN, Akta Jerzego Borejszy 257/126, k.1-5 (kopia masz.)/), currently preserved at Ossolinski Insititute in Wroclaw, provides more detailed information regarding the resources of the Lviv Ossolineum until June 1946. According to the text, the Ossolineum, in addition to the connected Pawlikowski library, housed not only library materials, but also several archives (Sapieh, Lubomirski, Mniszch, Wodzicki, etc). As a result of its merger with the Baworowski Library in 1939, it accumulated a massive collection of graphics. Both libraries were 99 percent humanities-focused, with a focus on antique Polish prints. With a massive collection of Polish magazines from the 19th and 20th centuries, Ossolineum dominated all libraries in the country (over 80,000 volumes).

Maciej Matwijów writes in his article "Fight over Lwow's Cultural Heritage in 1945-1948" that in the first half of 1940, the larger abandoned or unattended private libraries were deposited at the Ossolineum, including the remains of the Armenian archbishop Józef Teodorowicz's library (about 13000 volumes), which survived after his palace was taken over by the Soviet army (approximately 18,000-20,000 volumes, mostly Armenian literature and theology, including many old prints and Armenian manuscripts)[177]. It was Mieczysław[178] who made efforts to leave Archbishop Teodorowicz's book collection in the Ossolineum at the Armenian Chapter in Lviv.

In 1941, the Ossolineum started gathering collections, referring primarily to social generosity: the editors of newspapers were asked to provide free copies, magazines,

---

[176] https://ossolineum.pl. Date of access: 15.08.2021.

[177] M. Matwijów, *Walka o Lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 90.

[178] M. Gębarowicz (1893–1984) – Polish scholar and humanist, professor of art history. After the Germans occupied Lviv in 1941 and Władysław Wisłocki, who was initially the head of the ZNiO, was secretly murdered, Prince Andrzej Lubomirski, the curator of the Ossolineum combined with the Baworowski Library, appointed Mieczysław Gębarowicz the director of the institution. Until the re–occupation of Lviv by the Russians in July 1944, he strove to secure and protect the Ossolineum's resources from destruction. *Mieczysław Gębarowicz. Strażnik polskich skarbów Ossolineum we Lwowie*, https://wyborcza.pl. Date of access: 21.08.2018.

leaflets and other materials. During World War II, the Ossolineum library in Lviv was taken over by the Germans and became part of the German Staatsbibliothek Lemberg. The collections included books from the libraries of Poturzycka Dzieduszycki and Archbishop Teodorowicz.

During World War II, a large part of the Ossolineum - about 11,000 ancient prints and manuscripts – were transferred to a different location with the help of professor Mieczysław Gębarowicz. This was in response to the German authorities' request to relocate the Lviv library collections. The literary materials, which were relocated where those of the 19th and 20th centuries and they included Adam Mickiewicz's autograph of „Pan Tadeusz," manuscripts of Juliusz Sowacki and Aleksander Fredro, and autographs of works by Seweryn Goszczyski, Teofil Lenartowicz, Józef Conrad Korzeniowski, Henryk Sienkiewicz, Józef Ignacy Kraszewski, Jan Kaspraszewski, Władysław Reymont, Stefan Żeromski[179].

In March 1944, the Ossolineum collections were relocated to Kraków and held in the safe basement of the Jagiellonian Library for the duration of the war. In the summer of 1944, Germans suddenly transported them further west and placed them in Adelin (now Zagrodno) near Zotoryja in Lower Silesia, where they survived the war and were returned to Wroclaw in 1947 to supplement the reactivated Ossolineum Library.

From the material about Archbishop Józef Teodorowicz's previous book collection preserved in the Ossolineum, we learn about the history of the journey which the artefacts went through. According to Maciej Matwijów, the concept for such an operation developed during discussions between R. Aftanazy and priest S. Paluch while both were imprisoned in Lviv in the early months of 1945180. Employees of the Ossolineum transported the collections in secret, using the intermediation of different people (for example, Lviv tram drivers).

Fr. Paluch recalled the events some years later, stating that not all of the transported books reached Krakow. Only the remains (2%) of around 20 packages were saved when prof. Link reportedly left them at the Wrocaw station. He also may have seemed to miss a lot of items at the Krakow station, including all of the Lviv incunabula (only ar. 20 copies left out of 200). With 20 wagons of his belongings from Lviv, it was

[179] "Zakład Narodowy im. Ossolińskich" Ossolineum, Dział starych druków, https://ossolineum.pl/zbiory–lwowskie/. Date of access: 15.08.2021.

[180] M. Matwijów, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939 – 1946*, Wroclaw 2003, p.131.

difficult to keep track of his belongings. He remembered donating everything to the Ossolineum, as well as Mr. Makowski's museum and the Archbishop of Lviv's Curia[181].

Part of the Lviv collection was given to Wrocaw as a "gift from the Ukrainian country to the Polish nation" in 1946-1947. At the time, Lviv sent 217,450 volumes, comprising 168,877 volumes of magazines and 19th century prints, 7,068 manuscripts, and 41,505 volumes of old prints. It accounted for around 27% of the overall Ossolineum library collection (excluding art, cartographic and music collections). It is estimated that over 70% of the pre-war Ossolineum stock was still in Lviv[182].

The scattered collections of the former Ossolineum are now housed in the following Lviv institutions: Lviv Scientific Library of Vasyl Stefanyk of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv Art Gallery, Lviv Historical Museum, Museum of Ethnography and Art Industry of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv Museum of the History of Religion.

The Princes Czartoryski Library - branch of the National Museum in Krakow

The Princes Czartoryski Library (Polish: Biblioteka Książąt Czartoryskich - Oddział Muzeum Narodowego) is one of the oldest family libraries in Poland. The contents are drawn from the family's personal book collections. The library's origins can be traced back to 1770, when the first collection catalogue was created.

In 1784, the Czartoryski family moved its place of residence, along with its book collection, to Puławy. Prints and manuscripts were among the exhibits at the Temple of Sybil. The collections were methodically enlarged thanks to the efforts of Prince Adam Jerzy Czartoryski, who wished for the Pulawy collections to function as an academic workshop for research on the native country's history and literature. The original Czartoryski library was expanded by a priceless collection of documents after Stanislaw August Poniatowski, Poland's last king, it was handed to the Czartoryski family by Tadeusz Czacki, a Polish Enlightenment historian and pedagogue. The prince added to the collection in 1818 when he obtained the exceedingly valuable so-called Porycka Library from Tadeusz Czacki's widow. In 1830, the Czartoryski book collection had 70,000 prints and 3,000 manuscripts as a result of purchases, donations, and trade. The failure of the November Uprising resulted in the collection's dispersal. To save the

[181] O. S. Paluch to M. Gębrowicz, as cited by M. Matwijów, Ibidem, p. 31–34.

[182] Ibidem, p. 301.

library, the decision was made to relocate it outside of the Russian partition zone. Adam Jerzy Czartoryski began importing his library collection after settling in Paris in 1834. However, the Franco-Prussian War of 1870 and the wars of the Paris Commune posed an immediate threat to the possessions. The decision was made by Prince Władysław Czartoryski to relocate them to Krakow in order to establish a national institution. In 1876, the institution opened its museum and library resources to the public. Following World War II, in 1950, the state took over the library and museum collections and put them at the National Museum in Krakow. The library collections were soon transferred to the newly constructed building (in the years 1958-1960) and the library began its independent existence as a branch of the National Museum in Krakow[183].

The entire Princes Czartoryski collection was purchased by the Polish State in December 2016. It was then transferred to the National Museum in Krakow for "perpetual and indivisible preservation and further disclosure to the public"[184].

The library currently has two departments: Archive and Collection of Manuscripts of Old Prints and Cartography. The library's collection includes 200 medieval manuscripts (including the original Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae, 15th century chronicles by Jan Dlugosz, and 80 illuminated manuscripts), as well as letters from figures such as Nicolaus Copernicus, Louis van Beethoven, Martin Luther, Adam Mickiewicz, George Byron, and the first US presidents. The collection of the library is solely available to people pursuing scientific research studies.

The book collection of the Princes Czartoryski Library has over 231,000 volumes. It contains extremely valuable old prints. The Book Collection includes incunabula, cimelia, periodicals from the 17th century to the present, musical items from the 13th to the 19th centuries, calendars from the 16th to the 20th centuries, leaflets from the 19th century, and maps and atlases from the 16th to the 20th centuries. Among them are numerous really interesting and very often quite rare and unusual artefacts. The book collection, which is constantly growing, is a valuable resource for research on Polish history, literature, culture, art, and education.

Our catalog covers four positions that are currently held in the Czartoryski library collection. There is no documentation indicating where they came from. Documentation pertaining to the acquisition of all library items (receipts, invoices, correspondence, lists,

[183] The Jagiellonian Library. KMLU , https://krakowcityofliterature.com. Date of access: 08.09.2021.

[184]The information was taken from the offical website of The Princes Czartoryski Library (https://mnk.pl/biblioteka–ksiazat–czartoryskich), Date of Access: 20.07.2021.

and previous inventories) is stored at the Czartoryski Library's archives; nonetheless, it is a very broad area for penetration and would be another research subject requiring substantial long-term study.

The Jagiellonian library in Kraków

The Jagiellonian Library (Polish: Biblioteka Jagiellońska), along with the Medical College Library and the departmental and institutional libraries, comprise the Jagiellonian University's library-information system. It is known as a national library because of its enormous collection of Polish publications, which assembles and archives all Polish prints issued in Poland and abroad. It has a large collection of historical books, as well as the most valuable and oldest relics of the Polish language and literature. The library's collection also includes manuscripts of Nicolaus Copernicus' *De revolutionibus*, dating back to 1543, Frédéric Chopin's famous *Scherzo in E Major*, Stanisław Wyspiański's *The Wedding*, and the works of Ignacy Jan Paderewski and Stanisław Moniuszko[185].

Currently, the Library is processing and archiving all Polish literature printed in Poland and abroad. Furthermore, the Library acquires international academic material in topics relevant to the University's research and education. Among the major priorities are cultural studies, linguistics, literary studies, art, and religious studies. It offers Internet access to electronic versions of scholarly journals and electronic databases[186].

The history of the university's major library, the Jagiellonian Library, is entwined with the history of the institution (then known as Kraków Academy), which dates back to the 14th century (1364). The name Jagiellonian Library was not given until the second half of the 19th century.

During the partitions of Poland, the library grew thanks to the support of people like Jerzy Samuel Bandtkie, Józef Muczkowski, Karol Józef Teofil Estreicher and Karol Estreicher, the founder of the Polish Bibliography, who gave the library a national character – "Bibliotheca Patria". In 1812, its holdings and collections were made public.

Poland's declaration of independence in 1918 had a tremendous impact on the library's expansion, resulting in catalogue reform, collection renovations, and the

[185] The Jagiellonian Library, https://krakowcityofliterature.com. Date of access: 01.09.2021.

[186] Brief history of The Jagiellonian library was taken from the official website (Jagiellonian Library https://bj.uj.edu.pl). Date of access: 01.09.2021.

construction of a new facility (in 1931-1939). Following WWII, the Jagiellonian Library had a steady inflow of collection items (up to 40,000 volumes a year)[187].

The Jagiellonian Library has almost 106 000 early printed books and about 2 400 volumes of periodicals (published before 1800). These materials are preserved, cataloged, and made available in the Early Printed Books Section. The collection in Jagiellonian Library of early printed works is largely the result of the efforts of Kraków academic circles. The Jagiellonian Library is the only library in Poland whose collections have developed organically over time thanks to grants, bequests, and foundations from Academy professors, bachelors and scholars. The Library's collection is constantly expanding also as a result of purchases, gifts and deposits.

The Jagiellonian Library's early printed book collection includes the libraries of monasteries from all over Poland.

Our catalogue includes 1 position preserved at the Section of the Early Prints.

Framed in a Gram block. 3540, *"Alphabetvm Armenvm"* does not have provenance information; another work framed in this block has two provenance notes, indicating the two earlier titles:

*"Ex Libris Greg. dellrannore [...] (*poorly legible)

"Petri Koss Sae Th. et Ph. R. Doctoris 1731. A"

According to Karol Estreicher's note on the protective card, the book was received by the Jagiellonian Library in 1879[188].

The Wawel Royal Castle Library

For centuries the Wawel Castle was considered as the place of residence of the kings of Poland and the symbol of Polish statehood, however now the Wawel Castle is now one of the country's premier art museums. Established in 1930, the museum encompasses ten curatorial departments which are in charge of collections of paintings, including an important collection of Italian Renaissance paintings, prints, sculpture, textiles, including the Sigismund II Augustus tapestry collection, goldsmith's work, arms and armor, ceramics, Meissen porcelain, and furniture from this period.

[187] The Jagiellonian Library, https://krakowcityofliterature.com. Date of access: 10.09.2021.

[188] Information received from dr. Jacek Partyka from the Section of the Early Prints.

The Wawel Royal Castle Library (Polish: *Biblioteka Zamku Królewskiego na Wawelu*) was established in 1949 as a reference book collection of the Archive and Library Department of the Wawel History Museum established on 1st January 1949.

In 1952 it was merged with the library resources of the State Art Collections on Wawel Hill, the second institution operating there since the 1930s, headed by Dr Tadeusz Mankowski. The library had 603 books at the time. In 1963 the library equipment was designed by an outstanding interior architect, professor of the Academy of Fine Arts in Kraków Marian Sigmund[189]. The library's goal is to amass a book collection that meets the needs of museum employees, helps in scientific elaboration of the museum collections, assists with studies and further education (employees of other museums, students, pupils of secondary schools in Kraków, guides, enthusiasts of the history of Kraków and Wawel).

The profile of the book collection is tailored to the character of the museum and the exhibits housed here, allowing for proper collection development (paintings, especially 15th and 16th century Italian, English, Flemish, Dutch and German; artistic craftsmanship: textiles, especially arrases, furniture, gold smithery, militaria, ceramics). A significant portion of the book collection is devoted to archaeology, Polish history, and Krakow history (XVI-XX cc). There is also a collection of literature on historical monuments and architecture conservation.

It is especially important to enlarge the Wawellians collection - literature about the Wawel Castle, its history, monuments, and the people associated with it: kings, royal families, and national heroes. The literature on museology, as well as Polish and foreign collectors, make up an important part of the collection.

There is also a large reference book collection that includes basic dictionaries as well as general and field encyclopedias, herbaria, biographical dictionaries, bibliographies, and art history textbooks. The library has a large collection of exhibition catalogs and art collections from significant museums in Poland and abroad as a result of exchanges. Gifts or purchases from people associated with the institution (Tadeusz Wierzejski, Tadeusz Mankowski, Rudolf Kozlowski, Feliks Sciballa, Jerzy Szablowski) make up a portion of the book collection. There are also a number of collections of Polish and foreign periodicals located on the spot.

[189] The Wawel Castle, Zamek Królewski na Wawelu, Biblioteka, https://wawel.krakow.pl/biblioteka–1. Date of access: 10.10.2021.

It currently has nearly 27000 inventory units of printed books, 62 old prints, and 512 periodical titles. There is a small collection of old prints with royal provenance - books with historical bindings from Sigismund Augustus' library, with super ex-libris of the Vasa dynasty, John III Sobieski, Maria Leszczynska - queen of France, daughter of Stanislaw Leszczynski. Some of them being exhibition all your round, and others have been shown at exhibitions organized by the Royal Castle on Wawel Hill in Poland and abroad, such as "The Siege of Vienna," „Wawel 1000-2000," and "Return of the Wawel Treasures" in Canada[190].

Our catalogue includes 1 position[191] preserved in the collection of the Wawel Royal Castle Library's collection, which is listed in the Cimelim inventory book as position 11.

The only information available about this item is that it was purchased in a Kraków antique shop between 1965 and 1966. Unfortunately, we have not been able to obtain any further information because there are no receipts connected to purchasing the items for those years[192].

The National Library of Poland

The National Library of Poland (Polish: Biblioteka Narodowa) serves as the country's central library and is one of Poland's most significant cultural institutions. Its aim is to protect the conservation of the national heritage in the form of handwritten, printed, electronic, audio-visual and sound recording materials. The National Library of Poland's primary mission is to procure, store, and permanently archive Poles' intellectual output, including works by Poles living on Polish soil, the most significant foreign works, and publications related to Poland but published elsewhere.

The National Library of Poland is also responsible for a variety of tasks that are vital to the Polish society. In addition to serving as the chief archive of Polish literary production, the National Library of Poland is also a national bibliographic service, a major humanities-focused academic library, and a nationally and internationally recognized

[190] Ibidem.

[191] We heard of that position some time before conducting query at the Royal Castle library. One of the librarians Mrs. Anna Mercik contacted us with request to help her with identification and description of the title of the book as she had heard from prof. dr. hab. Krzysztof Stopka of our research and that we are preparing a catalog of old Armenian prints preserved in Polish library collections.

[192] The information was received from Mrs. Edyta Łężniak from the Wawel Royal Castle Library.

center for library preservation and conservation. It also plays a leading role in bibliography, library science, and reading, as well as other areas related to the social circulation of books, in terms of study, recording, and methodological practice.

The National Library of Poland was established under the Decree of the President of the Republic of Poland of February 24th, 1928. Its history has origins in the 18th century (Załuski Library) which was set up in Warsaw by the Załuski brothers, Józef Andrzej and Andrzej Stanisław, both of whom were bishops. That Library was opened to the public in 1747[193].

It was one of the first libraries in the world to establish collections that covered the entire body of Polish literature and which made those works available to the public in order to fulfill the tasks of a modern library. It was given the right to obtain a free legal deposit copy of any book printed in Poland by the Polish Parliament [the Seim] in 1780.

However, the Załuski collection was confiscated by troops of Russian tsarina Catherine II in the aftermath of the second Partition of Poland and sent to Saint Petersburg, where the books formed the mass of the Imperial Public Library on its formation in 1795.

After Poland's partition the concept of a national library was carried on by other book repositories, mainly Polish aristocratic families who set up foundation libraries, who, in addition to collecting national literature, made efforts to acquire and preserve other national heritage memorabilia.

Many treasures of national literature kept in foundation libraries were later integrated into the collections of the National Library, which was established shortly after Poland regained independence in 1918. The collections of the Zauski Library, which had been taken to Russia and restituted from the Soviet Union between 1923 and 1935, as well as the collections of other Warsaw-based libraries and those produced by Polish émigré communities in Rapperswil and Paris and transferred to Poland, were among the reconstituted holdings of the National Library of Poland. During World War II, the National Library's most important collections – almost 800,000 registered objects – were lost forever. The library's special collection, which included approximately 50,000 manuscripts, 2,500 incunabula, 80,000 early printed books, and 100,000 drawings and engravings, was nearly completely destroyed. The oldest manuscript documents in the

[193] J. Pasztaleniec–Jarzyńska, H. Tchórzewska–Kabata, *The National Library in Warsaw: tradition and the present day,* Warsaw 2000.

Polish language, the mid-14th century *The Holy Cross Sermons [Kazania Świętokrzyskie]* and the late-14th century *Psalterium trilingue – The Sankt Florian Psalter [Psalterz floriaski]*, were among the few most valuable relics evacuated to Canada and survived the ravages of war[194].

The library receives over 190,000 published items of various types yearly, including approximately 90 percent on legal deposit. It also expands its collections by purchasing, receiving gifts and exchanging with other domestic and foreign libraries. The National Library of Poland holdings as of the end of 2016 (including duplicates) totaled over 8 596 418 registered items.

The National Library's pre-war holdings of prints from the 15th to the 18th century, were separated from the general collection and stored and processed in the Old Prints Department and there was a collection of 75,498 numbered items in 83,717 volumes (as of 31st December 1939). The basis of these collections (56%) were books vindicated from the Soviet Union on the basis of the Riga Treaty of 1921, Primarily from the former Imperial Library in St. Petersburg - fragments of the former Załuski Library, the Library of the Warsaw Society for the Friends of Learning (with a predominance of the Koden collection donated to the Society by Aleksander Sapieha) and the remains of Polish monastic book collections confiscated after the partitions (e.g. Dominicans from Lublin, Carthusians from Bereza, Benedictines from Lysa Gora). The remaining collections consisted of the items collected in exile (Library of the Polish National Museum in Rapperswil, Library of the Polish National School in Batignolles in Paris and a part of the collection of the Polish Library in Paris donated by the Polish Academy of Learning), two perpetual deposits - Wilanowska Library and XX Poniński from Horyniec. The collection grew through purchases and numerous donations from institutions and individuals.

The destruction of World War II affected all incunabula (2245 copies; only 3 works stored in the conservation workshop survived) and polonica of the 16th and 18th centuries (over 50,000 volumes; less than 1,000 volumes, moved from the Okólnik building just before the outbreak of the Warsaw Uprising, survived). These were basicaly foreign prints of the 17th and 18th centuries that survived the war, (approximately 30,000 volumes) and the Wilanow collection which was taken to Fishorn in Austria in 1944 and regained from there immediately after the end of hostilities[195].

---

[194]History – The National Library. https://bn.org.pl. Date of access: 10.11.2021.

[195] Ibidem.

After 1945, the library's old prints collection consisted of war-torn fragments of Polish historical book collections, both manor houses and non-existent public institutions. Gifts from private individuals and institutions also contributed to the expansion and growth of collection. There were also collections secured from the Recovered Territories - from Silesia and Pomerania, as well as that of the Evangelical Church in Wschowa, together with a fragment detached from that library at the end of the 19th century and stored in Poznan, and a large fragment of the City Library from Königsberg evacuated during the war to East Prussia.

Simultaneously, since 1945, individual item purchases have been made on a consistent basis, frequently supplementing scattered collections that found their way to the National Library after the war. The library is constantly purchasing old prints from private individuals and antique stores (both domestic and international), amassing all Polish and Polish-related editions, as well as foreign editions valuable to European culture. Individual characteristics of items, such as the artistic value of the binding and its historical provenance, have an influence on the purchase as well. Every year, the National Library purchases several hundred old prints to add to its collection.

Our catalog includes one position preserved in the old prints' collections of the National Library, however, no information is known about the handover process.

Chapter IV: The subject matter and content of the old Armenian prints

Many famous Armenian and foreign Armenologists (G. Zarbhanalyan, A. Ghazikyan, G. Levonyan, Leo, F. Macler, A. Yeritsyan, R. Ishkhanyan, and others) have been studying the historical background of the old Armenian book for quite some time, and the principal volume of the complete bibliography of a printed Armenian book distributed in 1988 is an extraordinary continuation and improvement of their work[196]. There is a high appreciation of their hard work and their unquestionable accomplishments, however, it is worth noticing that the historical background of the old Armenian books needs another methodological approach, new inclusion, and re-assessment, given the requests of the difficulties of present-day globalization.

It is noteworthy that so far, the history of the Armenian books has been studied mainly from the bibliographical point of view i.e., the attention has been paid to the external, apparent circumstances of the book, while the internal, original content has hardly been studied or it has been studied briefly and accidentally. Notwithstanding, every book and print publication, however, is first and foremost important in terms of content. In bibliographic literature books are considered not only those in the ordinary sense but also maps, images, passages, alphabets, and so on available in foreign-language publications. There are even one-page prints which are referred to as books.

The ancient Armenian book, constituted one of the Armenian people's cultural values, thus it could perhaps rightly be considered the greatest universal value of the culture. The old Armenian books were published not in Armenia, but by foreign and Armenian printing houses operating in Europe and Asia. The point is that as a result of the unfavorable historical conditions in the motherland, an old book had to be published abroad. This means that the old Armenian literature was created not only by the joint efforts of Armenians but also by people from other countries.

From a cultural standpoint, the subject of published literature is also very important, i.e., what kind of literature Armenian and foreign publishers provided to their readers. The study reveals that the ancient Armenian books covered a wide range of topics, including almost all of the issues and problems that preoccupied the human mind

[196] Ն. Ոսկանյան Ք. Կորկոտյան, Ա. Սավալյան, *op. cit.*(N. Voskanyan., Q. Korkotyan, A. Savalyan, *op. cit.).*

at the time. To give a brief idea of what topics could be touched upon in the aforementioned books, below there is a thematic list of all the prints in the catalog, in descending order:

Religious (general)	17
Prayer book	5
Breviary	6
Calendar	4
Commentary	3
Dictionary	3
Lectionary	2
Hymnary	2
Psalter	2
Hagiography	2
Philosophy	2
Alphabet	1
Fable	1
Tip book	1
Rhetoric	1
New Testament	1
Bible	1
Gospel	1
TOTAL	**55**

This chapter looks into thematic ranges of 55 cataloged books. Most of the books are devoted to religious topics. In particular, these are breviaries, prayer books, calendars, comments, lectionaries, hymnaries, psalms, Hagiography (lives of saints), Bible, Gospels, New Testament, Tip Book (a book of tips on liturgy), alphabet with prayers.

Seventeen books contain various texts relating to religious matters which are difficult to classify to any specific category.

Non-religious issues are dealt with in just a few books, containing in turn dictionaries, philosophical considerations, Armenian fables, rhetoric textbook.

It should be noted that the subject division used by bibliography authors is relative because the basis for the division is often the title, which does not always correspond to the content of the published book. Secondly, because character cannot be determined uniquely for many books, they can be classified as both secular and religious (for example, psalms, hymns, etc.). Thirdly, the number of theological books on the first line of the list is incomparably high among the catalog positions (as well in all the ancient literature) which is explained by the fact that in the 17th – 18th centuries, both in Armenia and especially in the Armenian colonies, the struggle of Monolithics and anti-Monolithics intensified and each of the struggling parties was pushing to prove the truth of its principles by publishing such books.

Religious books (general) (17)

The period of early feudalism, when radical societal, economic, political, and cultural changes occurred in Armenia, can be considered as one of the turning points in the Armenian people's history. The most significant of these was the introduction of Christianity into Armenia, followed by its proclamation as the state religion in 301. It took place in the midst of a fierce struggle, a pagan, clerical-state, ruthless, and ongoing conflict between the ruling elite. Christianity won with great difficulty, agitating the country's inner spiritual material life, causing new concerns and problems. At the same time, the political situation in and around Armenia was changing, and the country became a new, often hostile target for Byzantium and Persia. At that time, the Armenian people lived a lively but restless life, in the difficult conditions of internal and external conflicts, and the Armenian Church had completely receded. This situation continued not without ups and downs, it was sometimes more peaceful, sometimes more complicated and disturbing.

In 387 Armenia was divided by the most powerful states of the time, Byzantium and Persia. The country, the people, the state, the church, were destroyed. A large part of the work fell to the church as it was relatively more independent than the state itself. By dividing Armenia into two parts, the church itself was divided, one half under the strong influence of the Greeks, even under control, and the other half under Assyrian influence. This circumstance greatly hindered the prosperity of the Armenian Church, destroying its strength and unity. Consequently, deprived of the opportunity to use their mother tongue, the Armenian people were forced to use foreign languages - (Greek, Assyrian, Persian).

Mesrop Mashtots was the genius who found the most accurate, reliable, and guaranteed means of communication - the Armenian alphabet. It created the possibility of using a unified Armenian language, enabling schools to operate in their mother tongue, and ensuring the Armenian Church could speak to the Armenian people in their language.

The Armenian alphabet became the basis and means for the creation and development of Armenians' own culture. It ensured national independence from internal and external distortions. All this played a saving role in the preservation and perpetuation of the Armenian history, Armenian Church, and Armenian people.

It was in this bitter ordeal and struggle that the Armenian ecclesiastical literature began to take shape, creating the most extensive and weighty part of the general Armenian bibliography. This does not include the bibliographic list of works that in some way or another speak about the Armenian Church, including historical works, chronologies, chronicles, cosmological, geographical, and other non-religious works of this kind. Such works are included in the so-called "secular" bibliography, as their main content, basis, tendency, and purpose are beyond the church's control.

Religious-ecclesiastical material occupies a relatively small place in them, as it is not the main subject of attention, but rather something intermediate. The Armenian bibliographic heritage is rich in such large and small works in which religious-ecclesiastical material is the main content. The starting point and purpose of their invention is associated with collecting that material, correctly presenting it to the reader, and the tendency to deliver a direct service to the church.

The Armenian Church appears to have attempted to communicate long before the invention of the Armenian alphabet, but it did not produce tangible results because it was not close to people. It is certain that the Armenian ecclesiastical bibliographical tradition begins essentially after the invention in the 5th century of the modern Armenian alphabet.

Therefore, it is not surprising, that the vast majority of books printed in Armenian from the beginning were of a religious nature. They are represented by a significant number (48) not only among the books in our catalog (55) and all collections of Armenian old prints worldwide. It is worth noting that they were written and printed not only by Armenians, but also by foreign authors and publishers who were interested in the subject. It is vital that among our catalog positions there are many books of religious nature and it does not mean that Polish Armenians were not interested in secular books. It may be explained by the fact that those books were mainly acquired by clergy who were in touch

with foreign printers and were the main figures in the handover process, so they were buying books which were of their interest.

Prayer Books (5)

The Friday Book, a collection of prayers, was the first printed book in Armenian and was republished several times under different titles: “Book of Prayer” (Constantinople, 1799), “Eye of the Psyche” (St. Etchmiadzin, 1683), and “Prayer Book” (Constantinople, 1798). With a few exceptions, the content of all of these prayer books is nearly identical. The same can be said for our catalog positions - three out of every five prayer books are titled “Book of Prayer.” (Arm. Գիրք Աղօթից).

These prayer books have been given the name “Cyprian” by some Armenologists, and they have recently been published under the title “Book of Prayer” called Cyprian (Arm. Գիրք Աղօթից որ կոչի Կիպրրիանոս). These prayer books include Nerses Shnorhali’s prayer “Confessing with Faith” (Arm. Հավատով խոստովանիմ), several prayers by Hovhannes Garnetsi (Arm. Հովհաննես Գառնեցի), several healing episodes from the Gospels, the story of St. Cyprian, Bishop of Antioch’s conversion, several protective prayers attributed to him, some fragments of Grigor Narekatsi’s book, and some prayers of thanksgiving. Cyprian’s most recent publication is a reprint of the Prayer Book, which was first published in Jerusalem in 1953. Among the old Armenian prints, the most famous and frequently published prayer book is Narekatsi’s Book of Prayer, which is also included in our catalog and is still regarded as the best Prayer book with healing power.

Gr. Narekatsi interprets the ideas of the human-divine relationship, the personification and incarnation of the divine beginning. He wants to be saved alongside everyone, from humanity’s ancestors to the last generation. Confessions not only for one’s own salvation but also for the salvation of others.

And it is through his creative experience that he not only instructs people in well-known biblical prayers, but also invents sermons and speeches. The prayer book illuminates flaws and serves as a guide through the world of many sins and deep pains. In essence, it is a prayer for repentance, a path from sin to repentance and perfection that was thought to be a medicine for those trying to purify their souls. Some of the book’s chapters and excerpts have appeared not only in church-ritual books (Chronicle, Liturgy),

but also in pathological collections (Friday Book, Cyprian). They believed that reading them would protect them from evil spirits and diseases.

The Holy Book serves as a regulator and a standard of truth in Narekatsi's Prayer Book. It appears as an interpreter of Christ-like miracles. Various interpretations of its ideas are ambiguous - they are cosmic mysteries and ideas aimed at the world, rather than a specific meaning. Because of its multidimensional nature, many scholars studied and evaluated it from various perspectives and approaches in order to perceive and understand its diverse content and meaning. According to Paruyr Sevak, it "was not so much read as kissed, placed not so much on a shelf as on the patient's forehead or under a pillow, not so much understood as felt, not so much appreciated as worshiped."[197]

Breviary (4)

In Christianity, Jewish ritualistic notions have been reinterpreted and supplemented with the content of modern revelation. This arose from the desire to pass on theological living experiences to future generations. Primitive ritualistic counseling is enriched by new layers and details dictated by religious experience at the dawn of Christianity. The increasingly complicated ritual necessitates the writing down of the originals of religious significance and storing them in separate collections based on their ritual content. To ensure the most successful Christian upbringing and Christianization of society, the Armenian Church began translating ritual books in addition to the Bible, commentary, and rhetorical bibliography. The church has always placed a high value on rituals that represent the church's everyday image, serve as a practical means of increasing communication between the church and the faithful. Breviary, a manual for daily worship, is one of the most important translations for the ritual. It includes prayers, wishes, sermons, psalms, alleles, canons, gospel readings, and songs.

It was one of the first ritual books created after the invention of writing. Night, Morning (these two are combined today as Morning Worship), Sunrise (today during Lent), Third Hour, Sixth Hour, Ninth Hour (these three are combined today as Lunch Hour), Evening, Peace, and Holiday are the hours of worship (last two joined in Surveillance today).

[197] Պարույր Սեվակ, Երկերի ժողովածու, հ. 5, Երևան 1974, էջ 247 (Paruyr Sevak, *Collection of works*, vol. 5, Yerevan 1974, p. 247).

The formation of the Breviary is associated with the names of Catholicos Sahak Partev/ 387-436/, Mesrop Mashtots/+ 439/, Catholicos Gyut (Arm. Գյուտ)/ 461-478/, Patriarch Hovhannes Mandakuni (Arm. Հովհաննես Մանդակունի)/478-490/, and Catholicos Nerses Shnorhali/1166-1173/. However, due to a lack of clear evidence, it is difficult to determine who wrote each part of the Breviary198. Aside from these authors, Gregory the Illuminator (Arm. Գրիգոր Լուսավորիչ) and Grigor Narekatsi have also contributed to it. According to one of the manuscript memoirs, Tovma Metsopetsi (Arm. Թովմա Մեծոփեցի) regulated the Breviary in 1432 by introducing beneficial ritualistic instructions and finalizing the collection's titles[199].

a) Night worship was not practiced every day in the early Middle Ages, but only on Sundays and the nights before major holidays. It wasn't until the 14th century that it became common practice[200]. b) Every day at dawn, the morning service was held. According to Catholicos Hovhan Odznetsi (Arm. Հովհան Օձնեցի), then excerpts from the Holy Book and comments are read[201]. c) Sunrise worship is performed at dawn. Stepanos Syunetsi (Arm. Ստեփանոս Սյունեցի) and Khosrov Andzevatsi (Arm. Խոսրով Անձևացի) both mention it. When there was no night worship, the sunrise ritual was performed. d) Every day between sunrise and noon at 9, the third hour of worship was performed. Odznetsi and Syunetsi explained the sacrament of worship by citing Christ's crucifixion at this time[202]. e) Every day at noon, the sixth hour service was held. Odznetsi's main advice is related to the ancestors' transgression of the pre-eminence at that time, when eating the sweet fruit entered them into sin, whereas Christ eating the bitter fruit with vinegar on the cross at that time turned the bitter fruit into medicine to get rid of sin. f) Every day at 3 p.m., the ninth hour worship was held between the afternoon and evening. Its advice is connected to Adam's expulsion from heaven. When the Savior died on the cross at that precise moment, he took Adam out of hell[203]. g) Every

---

198 Գ. Զարբհանալյան, *Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (դար Դ–ԺԳ)*, Վենետիկ 1889, էջ 274 (G. Zarbhanalyan, *Repository of ancien Armenian translations (4–13 cc.),* Venice 1889, p. 274).

199 Ն. Պողարյան եպս., Ծիսագիտութիւն, Նիւ–Եօրք 1990 (N. Pogharyan, *Studies on Ritualas,* New York 1990).

200 Վ. Հայրունի, *Հայ ծեսը,* Վենետիկ 1919 (V. Hayruni *Armenian ritual,* Venice 1919).

201 Հ. Օձնեցի, «Յովհաննու իմաստասիրի Աւձնեցւոյ մատենագրութիւնք», Վենետիկ 1833, էջ 64 (H. Odznetsi, *Bibliography by John the Philosopher,* Venice 1833, p. 64).

202 Ա. Սյունեցի, Հ. Օձնեցի, Մեկնութիւն ժամակարգութեան, Արարատ 1915, էջ 494 – 9 (A. Syunetsi, H. Odznetsi, *Commentary on Church Rituals,* Ararat 1915, p. 484–489).

203 Հ. Օձնեցի, *op. cit.,* էջ 95 (H. Odznetsi, *op. cit.,* p. 95).

day, the evening service began two hours before sunset. The hour of peace is observed immediately following sunset. This was not a daily rite of passage. i) Leisure time worship or prayer was introduced in the 13th century and has been widely practiced since the 15th. It was done just before going to bed, as a sort of continuation and conclusion to the previous worship.

Breviaries comprised a significant portion of all printed books between the 16th and 19th centuries; in our catalog, there are six breviaries, most of which were printed in the 18th century, indicating their popularity in Armenian old print collections.

Festive Calendar, Simple calendar (4)

The names of Catholicoses Grigor Lusavorich, Sahak Partev, Gyut and Hovhannes Mandakuni, Odznetsi, Nerses Shnorhali, and Simeon Yerevantsi are associated with the formation of the Festive Calendar, according to sacred tradition. It is assumed that St. Gregory the Illuminator was the first official founder of the Armenian Church's festive order. Catholicos Simeon Yerevantsi (1763-1780) made significant contributions to the Calendar's settlement; as a result of his efforts, the Calendar was significantly edited[204].

The church year is divided into three seasons: Lord, Saints and Repentance, and Lent. The Lord's feasts are Epiphany - January 6th, Naming - January 13th, Purification – January 14th, Palm Sunday – Sunday before Easter, Resurrection (Easter) - Sunday after the vernal equinox, Sunday following the full moon (March 22nd - April 25th), Annunciation of St. Virgin - April 7th, Appearance of the Holy Cross – Fifth Sunday after Easter, Ascension - Fortieth day of Easter, Pentecost - 50th day of Easter, Enlightenment /Vardavar/ - Sunday, the Transfiguration of the Virgin - the Sunday near August 15th, Birth of St. Virgin - September 8th, Exaltation of the Holy Cross, Varaga Cross - 7th Sunday from the St. Cross, Gift to the St. Virgin – November 21st, Pregnancy of St. Virgin Anna – December 9th.

The feasts of Armenian and foreign saints are celebrated by the Armenian Church. The holy feasts are observed in accordance with the sevenfold condition, i.e., at the whim of the movable variable of Easter. Lent is divided into three schedules: A. Wednesday (in

[204] Ռ. Վարդանյան, *Հայոց Տոնացույցը (4–18 դարեր)*, Երևան 1999, էջ 420–521 (R. Vardanyan, *Armenian Calendar (4–18 cc.)*, Yerevan 1999, p. 420–521).

memory of Christ's betrayal), Friday (in memory of his crucifixion), B. Weekly fast /11/, and Great Lent.

When discussing an incident, it is necessary to determine not only the location but also the time. In Armenian literature, the science that studies and covers time-related issues is referred to as "Tomar" (Arm. Տոմար) or "Tumar" (Arm. Տումար).

The first calendar of primitive man was, in fact, successive working days and nights of rest. At a relatively high level of development, people began to measure time by the cycles of the moon. Perhaps in ancient times, they were also guided by the lunar calendar in Armenia. After the fall of the Ice Age, people began to associate the lunar years with the seasons. Later, they began to name the lunar months, which formed the basis of the so-called lunar calendar. Many people were guided by it during the Middle Ages, and some nations still follow it today. One of the most significant calendar reforms in history is associated with the name Julius Caesar, under whose command the Egyptian scholar Sozigenes created the solar calendar in 46 BC.

Although the circumstances of the Armenian calendar's origin are unknown today, there is material and bibliographic evidence that allows illuminating the path of this obscure issue. According to legend, the beginning of the pagan period of the ancient Armenian calendar is associated with the victory of the patriarch Hayk over Bel[205].

The pagan calendar became obsolete in Armenia after Christianity was adopted and was gradually forgotten. The Old Armenian Calendar, like the famous Aztec "Archain" calendar or the Hebrew calendar, is an integral part of the millennial Armenian historical and cultural heritage. Furthermore, its existence demonstrates that the Armenian people existed more than 4500 years ago.

[205] The Legend of Hayk And Bel Nimrod is about the epic battle of Hayk against Bel Nimrod, which took place approximately 2500 B.C. when the Tower of Babel collapsed, and Nimrod decided to conquer the world. Hayk and his allies decided to stand against the armies of Nimrod. Both Hayk and Nimrod were developing events against one another because for both kings it was a matter of life and death to destroy one another. They thought that their moves would help create favorable positions for the inevitable war, for their war decided the future of the world… If we believe the legend, this event took place in 2492 BC. That year was found out by Ghevond Alishan. Although some historians today question the calculations made by Alishan, the date of the "birth" of the Old Armenian calendar, the Armenian people, is still considered to be 2492 BC. From "Epic Legends Of Prophets, Kings & Sultans", Co–Written By Al Barone & Dr. Tim Watson, PhD (https://academia.edu/36373397/Epic_Legend_of_Ancient_kings_and_Sultans). Date of access: 21.03.2020.

The pagan Armenians used 13 months rather than 12. Twelve of them had thirty round days, and one had five. The names of the 24 hours of the day were also included in the old Armenian calendar. Each of the days of the month was dedicated to a different god. Calendars were very popular among old Armenian prints, and our catalog includes four positions printed in Constantinople and Venice in the 18th century.

Commentary (3)

The inclusion and significance of interpretive literature in the Armenian Church Bibliography has given it a very important role. The encyclopedic information in the commentaries distinguishes them as a valuable source for a more comprehensive study of the theological, philosophical, historical, and geographical thought of the Armenian people (and not only Armenian) of Middle Ages.

Natural phenomena, mythological realities, myths, conversations, and legends have all been interpreted since the dawn of human civilization. The tendency and grace of Commenting appeared among the Armenians in the ancient past, as it did in several other ancient nations.

The goal of the commentary was to analyze and explain various books of the Bible, discussing various passages, events, and figures in the Scriptures. It relied heavily on ancient Eastern divinity, particularly Jewish divinity and Hellenistic cultural achievements. The Armenian Church did not reserve the right to interpret the Holy Book for everyone. Monks, also known as “interpreters” and “translators,” were the primary interpreters of the Old and New Testaments. Interpretation of theological books, in particular, was done only under certain conditions.

The method of interpretation was given a lot of weight. Christian morality and revelation were abstracted through Neoplatonic philosophy in the commentaries. It was critical to consider which passages to comment on and what to emphasize in order to reveal the original’s simple, literal, material meaning. On this basis, two main positions in the interpretation of the meaning of the Holy Scriptures are gradually outlined, forming two schools of book interpretation[206] - the school of Alexandria and the school of Antioch. a) The Alexandrian school believes that the Holy Bible has two main semantic layers - material and spiritual. The followers of this school believe it is preferable to delve into its

[206] Փ. Անթաբյան, *Հայ եկեղեցական մատենագրություն (անտիպ դասախոսություններ, ըստ ուսանողական գրառումների)*, Երևան 1986–91, էջ 60–93 (P. Antabyan, *Armenian Church Bibliography* (atypical lectures, according to students’ notes), Yerevan 1986–91, p. 60–93).

spiritual layer and discover that layer because they believe in the essence of the original and its purpose can only be known in that way. (b) The Antioch school adhered to a literal interpretation of the Bible, adhering to its primary, material meaning. Representatives of this school attributed their adopted style to the fact that God himself communicated with his creatures in plain language.

These two principles are presented reciprocally in Armenian interpretive literature. However, the Antioch school's influence prevailed in this case as well. This distribution of effects was influenced by three major factors: geographical, ecclesiastical, administrative, and scriptural[207].

All of these facts demonstrate that Armenian commentators, who not only mastered the art of interpretation in practice, but also legitimized the general principles, boundaries, and methods of interpretation through rigorous theoretical judgments[208].

Our catalog includes three popular old Armenian print commentaries (Commentary to Revelation, Commentary to Solomon's Song, and Commentary to Psalms of David). With their importance in mind, printers were undertaking their publication with the specific goal of making them accessible to people.

Dictionaries (2)

Lexicography is also one of the oldest fields of study in Armenia. Many researchers believe that the first works of lexical nature appeared during the period when Old Armenian was used as a spoken language (10th - 12th century). The publications of bilingual Armenian-Latin and Latin-Armenian dictionaries marked the beginning of the development of Armenian printed lexicography, which lasted from the early 17th century to the middle of the 18th century.

The first completed Armenian dictionaries were compiled by European Armenologists for political and propaganda purposes, but they did contribute to the recognition of Armenians and the Armenian language in Europe. These dictionaries became the foundation for the advancement of Armenian lexicography. As a historical

[207] See Ե. եպս. Պետրոսյան, Ա. Տեր–Ստեփանյան, Ս. Գրքի հայերեն մեկնությունների մատենագիտություն, Երեւան 2002 (E. Petrosyan, A. Ter–Stepanyan, *Bibliography of Armenian Commentaries on Holy Script*, Yerevan 2002).

[208] Փ. Անթաբյան, «Տօնապատնառ» ժողովածուն, ԲՄ, 1971, N 10, էջ 103–127 (P. Antabyan, *Collection of holidays*, "Banber of Matenadaran" no. 10:1971, p. 103–127).

source, they reflect the lexical composition of the Armenian spoken-literary language at the time.

The pages of Armenian lexicography were enriched in the 17th century by many valuable works, the most extensive one known as Francisco Rivola's[209] "Armenian-Latin Dictionary" (Arm. Բառգիրք Հայոց: Հայերեն և Լատիներեն լեզվի) (contains 10,875 words and phrases, consists of 479 pages, has two columns, each column contains 24 lines, has a Latin preface). Rivola's dictionary was published in two editions, the first one in 1621 and the second one in Paris in 1633. The second edition of the dictionary is included in our catalog.

Rivola's work was the first printed dictionary in Armenian, and his work has played an important role in the history of Armenian lexicography. Rivola did not consider the dictionary to be merely a bilingual translation dictionary, so it has long served as an auxiliary manual for learning Armenian. With regard to the dictionary as work of reference, it is crucial to touch upon, at least briefly, the motives for the creation of the dictionary. At that time schools for preachers were being established in Europe. Latin preachers studied Old Armenian in order to become acquainted with the Armenian intelligentsia of the time and their works to have a larger audience. The history of Rivola's dictionary is presented in the dictionary's preface. K. Kostanyan praised the dictionary's historical value, writing, "his dictionary is remarkable antiquity for Armenian lexicography, we find a rich supply of living Armenian used in the 17th century... and it is worthwhile for Armenian philology to restore that dictionary with a new edition and coverage."[210]

One of the few copies of the second edition is now housed in the Chartoriski Library's antique books section.

Another important scientific work is "Astvatsatur Nersesovich (Arm. Աստվածատուր Ներսեսովիչ) - a large-scale Latin dictionary (Arm. Բառգիրք Լատինահայ) (1695)," which is housed at Ossolineum and is also listed in our catalog. It should be noted that Armenian lexicography received a serious impetus for

---

[209] There is almost no biographical information about Francisco Rivola. Italian sources only mention that Rivola was a prominent Armenologist–linguist of the Milan Ambrosian School of his time, compiled an Armenian–Latin dictionary (1621), Armenian grammar (1624), and wrote the biography of Cardinal Federico Boromes. The publication years of these three printed works are a basis for assuming, that Rivola was born in the late 16th century and died in middle of the 17th century.

[210] Cited by Գ. Գասպարյան, *Հայ բառարանագրության պատմություն*, Երևան 1968, էջ. 57 (G. Gasparyan, *History of Armenian Lexicography*, Yerevan 1968, p. 57).

development only after the invention of printing, particularly in the early 18th century as a result of the formation of the Mekhitarist Congregation in 1701 on St. Lazarus Island at a time extremely unfavorable for the Armenian people, struggling to defend their physical existence and clinging to national traditions. The Mekhitarist Congregation, led by Mekhitar Sebastatsi, undertakes the difficult task of *purifying* the Armenian language from foreign languages.

Sebastatsi's "Grammar of the Old Armenian Language" (Arm. Քերականություն գրաբար լեզվի հայկազյան սեռի) (1730), was progressing in this regard, as he tried to purify the Old Armenian language of foreign and artificial forms and formations imposed and implemented at the time by Latin authors. He thoroughly solves this problem in the two-volume "Dictionary of Armenian Language," (Arm. Բառգիրք հայկազյան լեզվի) which is considered as his scientific and literary masterpiece. Indeed, because of these and other factors, the Dictionary is regarded as one of the masterpieces of Armenian lexicography. Furthermore, it is one of the best examples of world lexicography.

Lectionary (2)

"Lectionary" refers to the collection of Old and New Testaments arranged in a daily order that is read during church worship. This book contains prayers written by the Holy Fathers, and also contains sermons, and hymns. The poems and treasures are recited during some well-known holidays. The use of the Lectionary for the purpose of reading the Old and New Testaments began in the 1st century, during the apostolic period.

The Armenian Church's Lectionary is one of the most important documents of Christian religion. It is primarily read at supper, but also at St. Liturgy and during candlelight vigils following Easter. The first bishop of Jerusalem, Hakobos Brother of the Lord (Arm. Հակոբ Տեառն Եղբայր) is regarded as the first author of the Armenian Church's Lectionary. Other church patriarchs later supplemented and amended it. Lunch-hour lectionary was part of the Armenian religious calendar since the 7th century. Hovhan Odznetsi (8th century) and Grigor Vkayaser (Arm. Գրիգոր Վկայասեր) (11th century), among others, made significant contributions to its regulation and upkeep. Since then, it has been restored in accordance with the calendar order of the holidays.

St. Nerses Shnorhali was considered to be the last regulator of the Armenian "Lectionary", he was the one who arranged the Pentecost and Transfiguration holidays in it.

The Lectionary used prior to the 12th century had incomparably few prophetic, apostolic, and gospel readings on the feast of the saints. The readings of the holy days were enriched with new readings thanks to the efforts of Catholicos Grigor II Vkayaser[211].

The term "Lectionary" is used in the following contexts:

1. The third worship of Lectionary is divided into two parts: The first is similar to the other liturgy, and the second one is special.
2. Holy Liturgy before the Gospel.
3. Some big holidays, morning and evening services.

The "Lectionary" is not only read during the first four days of Lent, but the book of the prophet Jonah is read on the fifth day because that day is dedicated to his memory. "Lectionary" follows a holiday pattern; it begins on January 6th and concludes on January 5th.

The book "Lectionary" contains inscriptions from the bibliographic heritage of the Armenian Church's fathers (Yeghishe (Arm. Եղիշե,), Zakaria A Dzagetsi (Arm. Զաքարիա Ա Ձագեցի), St. Nerses Shnorhali, Nerses Lambronatsi, Hovhannes Yerznkatsi Pluz (Arm. Հովհաննես Երզնկացի Փլուզ) as well as the Greek-Assyrian fathers (St. Barsegh Kesaratsi (Arm. Բարսեղ Կեսարացի), St. Hovhan Voskeberan (Arm. Հովհան Ոսկեբերան), Cyril Erusaghematsi (Arm. Կյուրեղ Երուսաղեմացի).

The Lectionary is also known as "Tonamak" (Arm. Տոնամակ) or "Tonanamak" (Arm. Տոնանամակ). This book was first published in Venice in 1686, thanks to the efforts of Tadeos Hamazaspyan, a Yerevan scribe, and in Etchmiadzin in 1872. The lectionaries were also embellished. The "Lectionary of King Hetum II" (1286, manuscript No 979) stands out among the Lectionaries which are kept in the Matenadaran. Two lectionaries from the Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians have been included in our catalog.

[211] Հայկական Սովետական հանրագիտարան, h.7, խմբագիր՝ Վ. Համբարձումյան, Երևան 1981, էջ 64 (Armenian Soviet Encyclopedia, vol. 7, edit. V. Hambardzumyan, Yerevan 1981, p. 64).

Hymnbooks (2)

The hymnbook is a collection of hymns that includes the caring songs sung in church during worship. The hymns were written to be sung on various church holidays, such as the Lord's Day, saints' days, and Lent days. Since the 12th century, the songs have been referred to as hymns, and the collection has been referred to as a hymnbook. The Holy Bible is the primary source of the Armenian Church's caring songs, as well as a bibliography, historical events, church history and tradition.

From the first centuries, the Church Fathers placed a high value on careful singing. Hymnology in the Armenian Church began in the 5th century and flourished until the 15th century. Carols were sung in the Armenian Church in Greek and Assyrian until the 5th century. St. Mesrop Mashtots and St. Sahak Partev are credited with composing the Hymn of the Virgin Mary.

Armenian church music progressed through three stages: initiation, development and the improvement stage. The origin period ranges from the 5th to the 8th centuries. The period of development began at the end of the 7th century and lasted until the invention of the Armenian recording (8th century).

Hymns are classified into four categories: Lordly, Holy, Lent, and Holiday. Many hymns associated with various holidays and days are included in these four categories. Armenian hymns were probably composed before the establishment of the canon by Hovhan Damaskatsi (Arm. Հովհան Դամասկացի) in 749. Stepanos Syunetsi /+ 735/ was the first to introduce the canon into the Armenian Church. New spiritual songs were composed independent of biblical blessings and psalms. Hymnbooks (Arm. Շարակնոց) were first established in the 7th century in accordance with church holidays, edited by Archimandrite Barsegh (Arm. Բարսեղ), whose collection served as the foundation for future Hymnbooks. Later, it was edited by Archimandrites Grigor Khul (Arm. Գրիգոր Խուլ) and Gevorg Skevratsi (Գևորգ Սկևռացի) (Cilicia region) and St. Grigor Tatevatsi[212]. Grigor Khul's work, a representative of the Skevrian School in Cilician Armenia (13th century), is particularly significant. The final hymn selection was made by St. Grigor Tatevatsi (1346-1409)[213].

---

[212] Հ.,Անասյան, *Հայկական մատենագիտություն*, հտ. Ա, 1959, հտ. Բ, 1976, էջ 65–74 (H. Anasyan, *Armeinan Bibliography*, vol. A: 1959, vol. B :1976, p. 65–74).

[213] Գ. Տաթևացի., *Գիրք Հարցմանց Երիցս երանեալ Սրբոյն Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթևացւոյն*, Երևան 1965, էջ 638 (G. Tatevatsi, *Book of Inquiries to Our Holy Father Grigor Tatevatsi*, Yerevan 1965, p.638).

Stepanos Syunetsi (8th century) made significant contributions to the development of hymns[214]. He adapted an eight-point hymn from St. Andreas Kretatsi from the Byzantine Church for the Armenian rite. It provided a new opportunity for hymn writers to create a new level of quality and depth in the art of singing.

Hymns are songs that fall under one of the hymnal rule's eight categories. All other loving songs - treasures, poems, melodies - are not hymns. At the moment, the Armenian Church relies on a hymnbook published in Vagharshapat.

Voskan Yerevantsi first published Sharaknots in Amsterdam in 1664-65. It was then published with a new Armenian notation in Vagharshapat in 1875, Constantinople in 1934, and Venice in 1954-76. We have two hymnbooks from the 17th and 18th centuries in our catalog, which are kept at the Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians.

Psalm books (2)

The Psalms were the most popular and sought-after of the old Armenian books, with over sixty publications during the time period which are within our interest, but even after that, many people had to make handwritten copies of the printing. The Armenian Psalm was first published in 1566 by Abgar Dpir Tokhatetsi in Venice, and was last published (as an old one) in Armenian and Turkish letters by Matteos Dpir (Constantinople, 1800). In our catalog, there are two Psalm books: Ossolineum – 1771 and FKiDOP – 1733.

The Psalm (Greek for „song on the lyre") is equivalent to the mizmor (hymn) found at the beginning of the Hebrew original's 57th psalm), prayer-prophecy. The Psalm collection, also known as the book of Psalms, is one of the canonical books of the Bible's Old Testament and is regarded as „the literature of wisdom." Psalms, according to Christianity, were written under the influence of the Holy Spirit. The Psalm book contains 151 psalms, 150 canonical and one secondary[215] psalm.

The Psalms are known as the Book of Psalms of David in Biblical tradition. David's name appears in 73 Psalms, particularly in the first book, which is why the collection is known as the Great Collection of David. Furthermore, any event from his

[214] About the origin of eight voices see Մովսէս Քերթողահայր, *Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ բացահայտնութիւն*, Վենետիկ 1919, էջ 7–10 (Movses "writer", *On revelation of Church order*, Venice 1919, p. 7–10).

[215] Հայկական Սովետական հանրագիտարան, խմբագիր՝ Վ. Համբարձումյան, հատոր 10, Երևան, 1984, էջ 154 (Armenian Soviet Encyclopedia, edt. V. Hambardzumyan, vol. 10, Yerevan 1984, p. 154).

life is mentioned 13 times. David was a gifted singer, poet and inventor of musical instruments in addition to being a king and a brave soldier. He is credited with the organization of worship and ritual singing in the Bible. While David is undoubtedly the main author and compiler of the collection, calling the Psalms with his name, a phenomenon known as metonymy.

The Psalms have been set apart from the other sacred books of the Bible in both Israel and Christendom to be used as a general, private prayer book. However, prayer or caring songs are the outward appearance of the psalms, the literary genre, whereas they are the condensation of the legislative, historical, wisdom, and prophetic books in terms of content.

These verses, sometimes prose poems, reveal revelatory truths, a person's inner world, his desires and feelings, the thrilling outbursts and expectations of the human soul, religion, and experience. The Psalms teach us not only how to live by trusting in God with awe and righteousness, but also how to pray in various life situations and the whirlpool of trials. The psalter is a pleasant and God-pleasing prayer book whose words are assimilated over time and become dear to everyone's heart. "...everyone sings as if they were written specifically for him.". The book of Psalms in its current form was compiled and edited by Ezra in the 5th century B.C. According to the example of the Pentateuch, the collection is divided into five parts (1–40, 41–71, 72–88, 89–105, 106–150), each of which has its own depth and shade and concludes with ritual praise. It is customary to categorize the psalms into four categories: 1. glorifying; 2. chanting; 3. teaching; 4. messianic.

The Psalm Book was and is the most beloved and used book of Armenians, second to the New Testament. For generations, Jews and Christians have relied on Psalms to guide their religious lives. The Psalms are especially important to the Armenian Apostolic Church, as they are to all sister churches.

Almost all of the universal church's prominent fathers sang the psalms. Nerses Lambronatsi was the first Armenian to study the 150 psalms in depth. In 1686, Hovhannes Holov Kostandnupolsetsi compiled and published the Armenian interpretations. Mikael Chamchyan was the one to provide the most detailed interpretation of the Psalms[216].

---

[216] M. Chamchian, *Մեկնութիւն սաղմոսաց*, h. 1–10, Վենետիկ 1815–23, էջ 23 (M. Chamchian, *Commentary on Psalms*, vol. 1–10, Venice 1815–23, p. 23).

Hagiography (2)

A proclamation issued at the end of the 2nd century in the Roman Empire forbade the introduction of a new cult. In difficult times, Christianity resisted persecution with tenacity. Its adherents were harshly punished throughout the empire, but the new ideas preached were still heard in all walks of life. The ascending religion's forefathers selflessly served their calling, sacrificing for Christ, believing that final victory was not far away. The secret believers risked their lives to preserve the memory of the martyrs, building chapels and burying their bodies, writing down the events with a fresh impression and regularly celebrating the feast of the saints.

Respectable literature (hagiography) was created over time, representing the lives and activities of the martyrs, confessors and saints. Sacred works have been written in Armenian reality since ancient times – biographies of saints, testimonials, and odes.

When Christianity was finally established in Armenia, church holidays began to be regulated. Biographies of Christian saints needed to be translated from Greek and Assyrian. These were meant to instill in the listener the spirit of Christian virtues such as humility, meekness and modesty.

In ancient times, it was not necessary for ancient chroniclers to mention the names of the authors or translators of many works of ancient Greek and Roman literature. We owe the majority of this literary harvest to anonymous translators; however, valuable information about the organizers and translators was preserved. It should be noted that translators did not always have complete originals, and translation quality and conditions vary; the preserved manuscripts used by Venetian publishers were frequently worn and damaged. The lives and testimonies of Greek-Assyrians were undoubtedly related to Armenian reality, contributing to the completion of the history of the Armenian Apostolic Church. Many of the depicted actions take place in Armenia and its environs; there are also Armenian saints among the heroes.

The tragic history of the people had a significant impact on the development of testimony in Armenian reality. If, after the official recognition of Christianity, rapidly evolving hagiography pushed lithography backward in the Eastern Roman Empire, lithography in Armenia continued to develop (along with hagiography) until the 18th century. More than 200 prose and numerous verse testimonies were obtained.

Since the middle of the 5th century, Armenians were the heroes of the testimonies. The earliest testimonies are linked to the introduction of Christianity, followed by the conversion of the Armenians. In terms of heroism, these have a lot in common with

Assyrian-Greek literary monuments. Foreign invaders play the role of pagans (persecutors of Christian Witnesses), and the metaphorical spirit in these monuments is replaced by national liberation.

The concepts of a Christian martyr and a martyr who died for his homeland are identified.

Hagiography, in its traditional forms (biographies of saints and testimonials), is a major type of general Christian literature. The practical „church-ritual, religious-moral significance" of hagiography explains its widespread use. Saints' lives and testimonies show a person fighting and being martyred in the love of Christ.

His heroic image should contribute to the spiritual education of believers, motivating them to such heroic deeds if necessary. Because of the simplicity of the content, they were read during church services dedicated to saints' and martyrs' feasts, making them accessible to a wide range of people. Our collection includes two hagiographic items printed in the 18th century and currently preserved in the Ossolineum library.

Philosophy (2)

Translations of historical, grammatical, and natural science works look pale in comparison to philosophy, the development of which the Armenian culture owes much to the so-called Greek school.

As it is well known, Armenian translators tackled the task of translating philosophical originals of the Bible for the first time and they passed the test brilliantly. However, the quality of their work was unable to meet the demands of scientific-philosophical thought, even in terms of philosophical development of the terminology. Due to high mental tension, sharp social and ideological clashes, there was a great demand for philosophical, theoretical, and political literature in the 5th-6th centuries. As in other fields of science, the various strata of the ruling classes turned to ancient society to express their aspirations and views. Some of the most important works of ancient Greek and Roman philosophy were translated into Armenian between 450 and 720 (Dionysios Trakatsi („Grammar"), Theon Alexandratsi („Rhetorical Exercises"), Plato („Defense of Socrates", „Timaeus", „Minos", „Laws"), the anthropological works of Aristotle („Categories", „On Commentary", „Analytics"), Porphyry („Introduction"). The

translations are extremely valuable in terms of Armenian and European culture and philosophy, and some of them are well-known as a result of the Armenian translation.

As a result of the enormous linguistic work carried out by the Greek school, people who had only acquired their writing a century before and laid the foundation for national literature had the opportunity to read the philosophical and rhetorical works of ancient authors in their language. From the beginning of the 17th century, a relatively peaceful period began, which was favorable for the rise of the economic, scientific and cultural life of the Armenian people. The shattered traditions of the past were resurrected at great cost. This difficult task was begun by Barsegh Gavartsi (Arm. Բարսեղ Գավառցի) and his students. The struggle of the anti-monarchists, which gained new traction in Armenia, aided the development of the philosophy.

Simeon Jughayetsi (Arm. Սիմեոն Ջուղայեցի) initiated a new period of philosophy in the 17th century, in the 1630s and 1640s. Clement Galanos (Italian nationality), Arakel Davrizhetsi (Arm. Առաքել Դավրիժեցի), Voskan Yerevantsi, Stepanos Lehatsi (Arm. Ստեփանոս Լեհացի), Hovhannes Holov, Hovhannes Jughayetsi (Arm. Հովհաննես Ջուղայեցի), Stepanos Dashtetsi (Arm. Ստեփանոս Դաշտեցի), Matteos Ghukas Vanandetsi, Hovhannes Ankyuraci (Arm. Հովհաննես Անկյուրացի), and others created independent and translated philosophical literature, interpretations of several valuable works. Armenian philosophers saw nature as a result of divine creation.

From the middle of the 17th century to the beginning of the 18th century, there was a struggle for understanding and comprehension of the concepts: „union” - „unity”, „part” - „whole”, „simple” - „complex”, „element” - „composition”, „similarity” - „identity”, „sign” - „meaning”, „denial” - „affirmation”. The nature of sensations, the mechanisms that cause them, the place and role of sensory knowledge in the knowledge system, and other issues were all investigated.

All of these tendencies and philosophical thoughts can be found in old Armenian prints of philosophical nature. Two volumes of Antoniu Goudin’s Philosophy, printed in the 18th century and currently preserved at the Ossolineum library, are included in our catalog.

Alphabet (1)

Writing appeared at a certain point in the development of human kind and has a history dating back several thousands of years. The history of letters is inextricably linked to the evolution of language, history and culture. Armenia, was always at the crossroads of the ancient civilized worlds, had all kinds of letters - pictographs, hieroglyphs, cuneiform - and finally, the alphabet, although there was no smooth transition between the invention of them. The cuneiform, for example, was taken from the Assyrians, later modified and improved. This is the so-called Urartian period in the history of Armenia[217]. Following that, beginning with Alexander the Great's invasions, came the era of Hellenism, during which the Greek alphabet was used everywhere, including in Armenia. There was no national alphabet in Armenia during the period immediately preceding Mashtots' activities. Greek and Syrian languages were taught in Armenian schools.

Mashtots first studied in depth the well-known alphabets (Greek, Assyrian, Persian, and Aramaic), that is, the set of letters used for each language, before he devised and developed the Armenian alphabet. Mashtots' goal was to determine how useful each alphabet is for the Armenian sound system. He was finally convinced after a long search that the phonetic composition of the Armenian language is so unique that it cannot be fully expressed with any existing alphabet. It simply would not have been possible because the Phoenician alphabet had 22 letters (there were no vowel letters), the ancient Greek alphabet had 24 letters (already with vowel letters), the Latin alphabet had 23 letters (only 24 after the Middle Ages), and the Armenian alphabet, which Mashtots was to discover, was to have 36 letters according to its phonetic composition. The fact that each sound had its own letter was the most valuable aspect of Mashtots letters. Later, at the end of the 12th century, another three letters were added to the Armenian alphabet.

Mashtots, the inventor of the Armenian language, was able to combine the past experience and heritage, as well as spiritual and cultural peculiarities, when creating the Armenian alphabet. It contained not only a means of writing, but also a number of mysteries and cosmic knowledge. Thousands of scholars from various scientific,

[217] Urartu is a geographical region commonly used as the exonym for the Iron Age kingdom also known by the modern rendition of its endonym, the Kingdom of Van, centered around Lake Van in the historic Armenian Highlands, present–day eastern Anatolia in Turkey. The kingdom rose to power in the mid–9th century BC, but went into a gradual decline and was eventually conquered by the Iranian Medes in the early 6th century BC. E. Jacobson, *The Art of the Scythians: The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*, Series *Handbook of Oriental Studies.* Section 8 Uralic and Central Asian Studies, vol. 2, Leiden 1995, p. 33.

astronomical, and religious fields have studied the Armenian alphabet. And everyone has come to the conclusion that the Armenian alphabet is much more than just a writing system. Mashtots introduced seven vowels into the Armenian alphabet, which is a unique feature of the alphabet because the number 7 is also thought to be a cosmic number.

Thousands of Armenians all over the world were learning the fascinating Armenian alphabet in order to recognize the resounding and rich Armenian language, as well as the world around them, the values of science and culture. As a result, primers occupied a significant space among old Armenian prints that served an educational purpose as well. In our catalog, we have one alphabet that was printed in the 17th century and is now preserved in the Jagiellonian Library.

Fables (1)

Ancient Armenian prose constitutes a rich part of the Armenian bibliography. Hagiography, testimonies, rhetoric, sermons, commentaries and fables are all examples of historiography and chronology. A great deal of effort has gone into publishing ancient medieval prose since the invention of printing.

The Armenian people's medieval history is the story of a centuries-long struggle for freedom, political independence, and homeland unity which is reflected in Armenian culture, particularly in the bibliography, where a special place was given to the fables of Mkhitar Gosh and Vardan Aygektsi. They come to prove the high development of Armenian medieval prose with their rich content, purposefulness and artistic perfection. Fables, distinguished by a short plot, allegorical structure, and instructive content, originated and developed in folklore. Since ancient times, Armenians have been familiar with fables. „The Moral" and the collection „The Fable of Olympian" were translated from Greek in the 6th - 7th centuries. Fables became so popular in Armenia in the following centuries that the famous 11th century chronicler and statesman Grigor Magistros (Arm. Գրիգոր Մագիստրոս) taught students „mythology," or the ability to interpret fables independently, in addition to grammar and rhetoric.

However, in Armenian reality, the fable genre reached its pinnacle of development in the 12th – 13th centuries. Mkhitar Gosh, one of Armenia's most developed personalities in the 12th century, was the first Armenian writer to pay serious attention to the development of that genre. There was no stable code of secular legal relations in Armenian reality prior to Gosh. He wrote the „Book of Judgments", which governed

Armenian justice until the 15th and 16th centuries. Fables written by Mkhitar Gosh have a lot of cognitive-artistic value and interest. They reflected the socio-political relations of Armenia, which regained state independence in the 12th century. The fable continues to evolve after Mkhitar Gosh, and is most closely associated with the name Vardan Aygektsi (Arm. Վարդան Այգեկցի). Aygektsi was a preacher-monk who lived and worked in the 12th – 13th centuries. He compiled a collection of Armenian folk fables for propaganda purposes, which was later copied by others. The themes of the fables associated with him are diverse and reflect ruling class relations in the Middle Ages. Aygektsi's works contain condemnation of the heinous actions of state-minded figures. Vardan Aygektsi's fables depicted how, in the Middle Ages, people began to be skeptical of religious rites and to question Christian moral principles. These are instructive works that respond to life's problems from the perspective of the moral understandings of the time, touching upon issues of good and evil, intellect and wisdom, behavior, psychology and the lifestyle of people from various classes of society, revealing the true picture of the prevailing social relations. There are humorous short stories, witty conversations and jokes. Some of the comic works were created in the Armenian environment, as evidenced by the composition of the materials and other features, while others entered Armenian reality by telling stories, sometimes in translation[218].

Our collection includes one fable printed in the 17th century and preserved in the Wawel Royal Castle Library.

Tipbook (1)

Tipbook is one of the Armenian Church's theological ritual books. It contains the sacrament of the liturgy, the order of the service, and the songs sung during the ceremonies. Several liturgies, including Barseghyan, Nazianzian, Voskeberian, and Roman were Armenianized.

The church fathers later permanently changed and re-edited the liturgies, adding tips that reveal the meaning of the liturgy, prayers, sermons, rituals, music, and other

[218] For example, the works in the series "Funny Stories" (Arm. «Ծիծաղական պատմություններ») were translated from Italian into Greek by Petros Konstandnupolsetsi. In the manuscript of the Matenadaran after Mashtots, N 1778, these materials are placed in with the general title *About funny stories* (Arm. Ցաղազս ծիծաղական պատմութեանց...). see Ա. Սրապյան, *Հայ միջնադարյան զրույցներ*, Երևան 1969, էջ 49, 382—383 (A. Srapyan, *Armenian Medieval talks*, Yerevan 1969, p. 49, 382–383).

changes. It was finished by two of the most famous church fathers, St. Hovhan Mandakuni and St. Grigor Narekatsi.

St. Gregory the Illuminator brought the Barsegh Liturgy from Caesarea to the Armenian Church. The Armenian Liturgy takes its final form in the 10th century. It gradually became more luxurious, and the final form was given by St. Sahak and St. Mesrop translators.

Examining the original songs used in Armenian-Georgian liturgies enables the restoration of the Greek original of the 5th century, now unknown Jerusalem Liturgy[219]. The Roman Liturgy was translated into Armenian in the 12th century by Nerses Lambronatsi, and some elements of it were incorporated into the Armenian ritual[220].

Despite so many changes, the main parts of the liturgy remain the same today as they were presented in the first centuries of Christianity. Some churches have several different Liturgy Tip books, all of which are still useful. During Lent, the Romanian Orthodox Church alternates Holy Mass with various liturgies. The Armenian Apostolic Church did not use multiple liturgical books at that time, but it had the status of a single liturgy. The liturgy, in its original form, was a translation of a foreign Liturgy, but over the centuries, with the perfection of the Armenian language, its unique ritual description, and especially with being enriched by Armenian music, it acquired an Armenian nature. The liturgy is a sacrament commemorating Christ's sacrifice. The one who is sacrificed is Jesus Christ himself, who is offered to God as a rational sacrifice during every Liturgy. Holy Communion, instituted by Jesus Christ at the Last Supper, is at the heart of the liturgy.

This Holy Sacrament may be administered not only by the priest, but also by other clergymen of higher rank. The deacon serves as a liaison between the liturgical priest and the people (scribes).

In Armenia, the days of Liturgy changed over time. During the Apostolic period, the Holy Liturgy was celebrated every day in its most basic, earliest form, and then it became customary to celebrate it on Saturdays, Sundays, and on Remembrance Day.

---

[219] Ch. Renoux, *Les Hymnes de la Résurrection* I. *Himnographie liturgique géorgienne, Introduetion, traduction et annotation des textes du Sinai*, "Patrologia Orientralis" vol. 52: 2000, no. 231, pp. 617–618.

[220] See details on this Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթրճեան, Սրբազան Պատարագամատոյցք հայոց / աշխատասիրությամբ Հ. Յակոբոս Տաշեանի/, Վիեննա 1897, էջ 81, 89, 266, 337, 557 (H. Tashean, *Hovsep Gatrjian– Holy Liturgy of the Armenians,* Vienna 1897, p. 81, 89, 266, 337, 557).

Hakob Meghapart first published the Armenian Liturgy Tipbook in Venice in 1513. One Tipbook printed in the 17th century that has been preserved at FKiDOP and is included in our catalog.

Rhetoric (1)

The proclamation of Christianity as the state religion ushered in a new stage in the spread of Christ's doctrine - it became a state-sponsored policy. In these circumstances, the new doctrine's preachers resorted to eloquent rhetoric. It was a required subject in high school. It was conditioned by the fact, that priests were brilliant orators, and fighting them would be impossible without mastering the systematic skills of speech. As early as the 5th century, a complete theory of propaganda was developed firmly based on the traditions of Greek rhetoric.

Grammar, according to the ancients, was a science of language in general, including some aspects of rhetoric, critique, examinations of the original, and philology in the modern sense. The requirements of rhetoric and sermon were revealed not so much by grammar as by an examination of its constituent parts.

Mkhitar Sebastatsi's rhetoric was developed in the 17th century: not having received a systematic education, he learned the art of rhetoric from the textbooks of the Urban School of Rome, from his predecessors and senior contemporaries - two famous thinkers and figures of the time, Hovhannes Holov and Khachatur Erzrumetsi (Arm. Խաչատուր Էրզրումեցի). Hovhannes Holov was the first to invent his rhetoric in the spirit of modern times. Following the example of Italian manuals, he published "Summary of the Art of Rhetoric" (Arm. Համառոտություն ճարտասանական արվեստի) in 1674, which contains a set of rhetorical rules written in earlier times. The author developed the first scientific understanding of the Armenian language's stylistic system, laying the groundwork for rhetorical and stylistic terminology. Almost all of the famous Armenian rhetoricians used this book, either directly or indirectly, while writing their rhetorical works. This work's five chapters summarize the most important issues in classical rhetoric.

Khachatur Erzrumetsi – an encyclopedic scholar, was another prominent figure who created works devoted to all of the sciences and arts of the time. In 1711, Khachatur Erzrumetsi published the first work of rhetoric in verse in "Summary Philosophy" (Arm. Համառոտություն փիլիսոփայական). In 1713, he completed his next rhetorical work

“Rhetoric created and composed by Khachatur Erzrumetsi” (Arm. Ճարտասանություն արարեալ Խաչատրոյ Էրզրումեցիոյ), which stands out among the rhetorical works of his contemporaries with its inclusion of questions and depth of analysis.

Rhetoric is the art of speaking and writing beautifully, and the special task of the rhetorician is to persuade, entertain, and delight its listeners. As a result, the task of rhetoric is to teach the future orator true and truthful material, verbal-linguistic and circumstances, to arrange them in an orderly and reasoned manner, to decorate them beautifully and conveniently, remember and pronounce them properly.

Our catalog contains one Rhetoric (the above-mentioned Rhetoric, printed in 1713 in Venice by Khachatur Erzrumetsi and currently preserved in the national Ossolinski Institute’s library).

New Testament (1)

The New Testament is made up of the writings of ancient apostles and disciples of Jesus Christ who were inspired by the Holy Spirit. It contains the four Gospels, which are the testimonies of Matthew, Mark, Luke, and John about Jesus Christ as the promised Messiah, Savior, Redeemer, and Risen Lord. The four gospels recount episodes from Jesus’ life and contain records of his numerous teachings. The doctrines and principles taught by the Savior and His Apostles to help people return to live with God the Father and gain eternal life are contained in the New Testament. The New Testament, like all scriptures, teaches and bears witness to Jesus Christ and His divine nature. While studying the New Testament, precious pearls of wisdom can be found[221].

The Bible is a collection of books, not a single book. The Bible derives its name from the Greek word for “books.” “The Christian Bible is divided into two parts, commonly referred to as the Old and New Testaments”. Because the word testament can also be translated as covenant, the New Testament is a new covenant. A covenant is a special covenant between the Lord and any individual or group in the context of the gospel. The Old Testament, also known as the Old Covenant, is the law that the Lord gave to His people in ancient times. The New Testament is made up primarily of the Gospels, the Acts of the Apostles, Paul’s epistles, general epistles, and the book of Revelation.

---

[221] Լ. Թոմ Փերի, «Հանգստության օրը և հաղորդությունը», Ensign կամ Լիահոնա, մայիս 2011, էջ 6–9 (L. Tom Peri,, *The Sabbath and Sacrament,* “Ensign or Liahona”, May 2011, p. 6–9).

Our collection includes one New Testament printed in Venice in 1753 and now housed at the Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians in Warsaw (FKiDOP).

The Bible (1)

The Armenian translation of the Bible has played an important role in the development of Armenian culture. The Bible's ideas pervade medieval literature, art, and science. It has aided in the advancement of the art of writing. The Sahak-Mesropian school began with the translation of the Bible, (European Armenologist Lacrosse considers the first Armenian/ Sahak Mesropian translation "Queen of translations"[222]) however, copying the Bible was a difficult task in medieval Armenia due to difficulties associated with the original text. This task was further interrupted by periods of constant raids and migrations. Armenian printers played an important role in the development of printing in Europe, as well as in bringing the Bible to the world's attention. Several conditions had to be met before that book could be published. To begin with, in a country that had reached a high level of printing art, it was necessary to have a constantly operating Armenian printing house, as well as Armenian, highly literate, patient, and persistent printers devoted to the homeland. And, while the issue of printing the Armenian Bible has long preoccupied by the leadership of the Armenian Church[223] it was not completed until 1666 in Amsterdam, the Netherlands. It took more than one and a half century from the beginning of Armenian printing to be completed in the 16th century.

The printing of the Bible became the pinnacle of all Voskanyan printing house publications, the greatest expression and testimony of that printing house. The Bible's importance in the spiritual and cultural lives of Christian nations is well understood. Throughout the Middle Ages, all Christian nations, including Armenians, regarded this book as "the book of all books." The publication work took 2 years and 7 months (1666-1668). The printing is done with skill and care and overall layout is pleasant to read. The

[222] Ն. Դանիելյան, *Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության փուլերի մասին*// Պատմա–բանասիրական հանդես, թիվ 1,2001թ., էջ 3 (N. Danielyan, *On stages of Bible's Armenian translation,* "Historical Journal" no. 1, 2001, p. 3).

[223] Հ. Գալեմքարյան, *Աստվածաշունչի տպագրության ջանքեր Ոսկանեն յառաջ*, "Հանդէս Ամսօրեայ", Վիեննա 1914, էջ 10 (H. Galemqaryan, Efforts on Bible's translation before Voskan. Handes Amsorea, Viena 1914, p. 10).

letters are small, beautiful color characters that, according to some scholars, were ordered by Voskan Yerevantsi especially for that purpose[224].

For centuries, the Bible had not been edited. The Sahak-Mesropian translation became the Armenian Church's canonical original, and any change was considered sacrilege. So far, ten complete editions of the Armenian original of the Bible have been published. The first edition was published in Amsterdam by Voskan Yerevantsi in 1666, and the tenth edition was published in Vienna in 1929.

FKiDOP's collection of old prints is supplemented by a one-of-a-kind copy of the first printed Armenian-language Bible, which is included in our catalog.

The Gospel (1)

Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians also includes a Gospel printed in the 18th century. The Holy Gospel is the section of the Bible containing Christ's earthly life, words, and miracles. It is made up of four Gospels written by four evangelists.: St. Matthew, St. Mark, St. Luke, and St. John. The Gospel refers to each of them individually as well as the four of them together. People frequently refer to it as the Gospel, the New Testament, or even the entire Bible.

In the 1st century, there were numerous Gospels. However, not all of them were dependable. As a result, the Church Fathers, guided by the Holy Spirit, chose the four above-mentioned books that comprise the New Testament of the Bible Book.

The word gospel is a translation of the Greek word ευαγγελιον - Evangelion, which means good news. The good news preached by Christ's disciples was the victory of Jesus Christ over evil and sin through the Crucifixion and Resurrection, as well as the establishment of God's kingdom. That is why the Christ's doctrine and the apostles' preaching were dubbed the Gospel. The Gospel, and the entire Bible in general, were translated into Armenian in the 5th century by St. Sahak and St. Mesrop Mashtots, and the translation was so beautiful that it was dubbed the "Queen of Translations".

[224] For example, Խ. Նորջուղայեցի, տես՝ "Ազդարար", 1795, էջ 233 (K. Norjughayetsi, *Azdarar*, 1795, p. 233).

Chapter V: The language of old Armenian prints

The language of Armenian translations of the Holy Bible and commentaries

The Bible has been translated into almost every language in the world. Its translation was a profound, historically and culturally significant event in the lives of people and as a masterpiece of the art of translation, it contributed to the development of the literary language for many of them, and in some cases, conditioned the invention of letters. The most important translations are considered to be the first ones: Greek Seventy (3rd century BC), Assyrian Pechita (2nd century), Coptic (3rd century), Latin Vulgate (4th century), Gothic (4th century), Armenian (5th century), Ethiopian and Georgian (5th century). The series of ancient translations is supplemented by Slavonic (9th century). Their value and authority are solely determined by practical considerations, such as high-quality translations, antiquity, and the recognition and testimony of church fathers and priests. Old translations are extremely helpful in examining originals and commentaries. The first Armenian translation of the Holy Book ushers in a new era in the history of Armenian literary culture, known as the Golden Age[225]. In Armenian reality, no epoch had the classical state of Armenian that was typical of the 5th century, with its abundance of translations and bibliography. The Armenian translation of the Bible is considered, after the invention of letters, the first work of Mesrop Mashtots and Sahak Partev. However according to some historians[226] the Armenian translation of the Holy Bible began prior to the invention of the letters. In 301, Armenia adopts Christianity as its state religion, and Gregory the Illuminator becomes the first "translator" of the Holy Bible. In 353-356, schools were established in Armenia to teach Greek and Assyrian languages. The primary goal of these schools was to preach the Holy Bible to the people in Armenian translation.

The main goal of Mesrop Mashtots and Sahak Partev was to educate people spiritually and religiously, to translate the Holy Bible into Armenian, then other books on church worship and religious education.

Experts disagree with regard to the language of the Armenian Bible translation. Some believe it was translated from Greek, while others believe it came from Assyrian.

---

[225]Կորյուն, *Վարք Մաշտոցի*, աշխ. Մ. Աբեղյան, Երևան 1962, էջ 106 (Koryun, *Mashtots's life*, M. Abeghyan, Yerevan 1962, p. 106); Մ. Խորենացի, *Հայոց Պատմություն*, Երևան 1980, էջ 285 (M. Khorenatsi, *History of Armenia*, Yerevan 1980, p. 285).

The most widely held belief is that several Bible books were translated from Assyrian and then revised in comparison to Greek texts.

According to 5th century Armenian historians Koryun (Arm. Կորյուն), Movses Khorenatsi and Ghazar Parpetsi, the Armenian translation had two stages. The book of Proverbs was first translated into Armenian. Assyrian Pechitta provided the translation of the original books of the Old Testament. However, the first translation is considered hasty and insufficient. Therefore, the second translation was initiated by later Sahak and Mesrop's disciples who brought authentic copies of the Old and New Testaments, which were the originals adopted by the Byzantine Church. And this translation became the Armenian Church's canonical original.

The need to translate the Bible into Armenian spawned the invention of letters, sparked the Translators' Movement, and was lauded by many Armenologists for its accuracy, originality, linguistic beauty and majesty. It played a crucial role in the history of Armenian spiritual and intellectual culture development.

The Bible gave birth to a vast field of literature known as commentary literature, which was one of the most popular branches of Armenian ecclesiastical literature. The Bible indirectly contributed to the formation of naturalistic and cosmological views in medieval Armenia due to the commentary works. It has also left an indelible imprint on theological, sacramental and rhetorical arts, such as medieval fine arts, and miniatures.

The Holy Bible is critically important for the study of the Armenian religion and culture. It was written in the 5th century and represents the translation for the period. It contains a wealth of material for a variety of areas of study in the Armenian language.

In terms of biblical originality, the Armenian Bible is extremely valuable. The Armenian translation of the New Testament was considered as the "Queen of translations" by many scholars and there are 2 spectrums of this opinion. Firstly, the Armenian translation's accuracy and fidelity in comparison to other translations, and secondly, the language and style with regard to its beauty and majesty. The first point is made by all European scholars and philologists who have been involved in various Bible translations and detailed comparisons with the original texts (Hebrew and Greek). Every Armenian theologian and philologist who admires the beauty of the Holy Bible's Armenian translation language is a witness to the second. Here is a two-pronged assessment of the faithfulness of the translation of the Bible on one hand and the beauty of its language on the other. "Conscientious care and loyalty to the smallest things shine there. Armenian translators, fully fluent in Armenian and Greek, were able not only (with

a few exceptions) to penetrate the literal meaning, but also to directly Armenianize it and moreover, they were able to adapt and change their power according to the content of the Bible books and so many different styles... Armenian Bible translators have had the enviable and invaluable advantage of combining language's honesty, purity, and majesty with the strictest fidelity...» [227].

After Kogyan, we should remember Kyonde (from Geneva), a modern European author who meticulously studied the language of the Armenian Gospel translation by comparing it to Greek. Here are his words of praise for the Armenian translation of the Holy Bible from one of his articles[228]. "The more we study this translation, the more we admire it and are easily persuaded of the extraordinary effort made by these famous intelligent people." Each translation is influenced by the source text. This law does not apply to the Armenian translation. There is no mechanistic approach for these translators because of their very confident and fine language skills, as well as "their profound and sometimes astonishing knowledge of the Greek language."

In some publishing houses during the 8th - 9th centuries, the Armenian Bible was used to restore the Greek language. The Armenian Bible translation is equally useful for studying the Assyrian and Georgian Bible translations.

For centuries, the Bible has not been edited. The translation which became the canonical original of the Armenian Church, gained such authority that any change to it was considered sacrilege. So far, ten complete editions of the Armenian original of the Bible have been published. The first time was in Amsterdam in 1666 by Voskan Yerevantsi, and the tenth time was in Vienna in 1929.

It is incorrect to associate the translation of the Holy Bible with a specific year. It must be viewed as a process that began before the scriptures were created. It is sufficient to include the following observation by Varag Arakelyan. "At the beginning of the 5th century, the translation of the Bible could not be completed all at once." With reference to the difficult conditions of the time, it took at least 10-15 years for our inexperienced translators to master the Armenian book[229]". Commentary (interpretation) is one of the oldest genres of literature. The primary and preliminary purpose of the commentary was

---

[227] Հ.Կոզյան, Մակաբայեցվոց Բ գրքին հայերեն թարգմանության մասին, Վիեննա 1928, էջ 73 (H. Kozyan., *About the Armenian translation of the book MaccabeesI,* Vienna 1928, p. 73).

[228] G. Cruendet, *Exactitude et adresse dans la arménienne de la Bible*, "Handes Amsorya" 49, 1935, p. 563–570.

[229] Վ. Առաքելյան, *5–րդ դարի հայ թարգմանական գրականության լեզուն և ոճը*, Երևան 1984, էջ 6 (V. Araqelyan, *Type and style of the Armenian literary language of the fifth century*, Yerevan 1984, p. 6).

to explain the text. Dating back to antiquity, interpretations developed rapidly in Greek-Jewish circles, and later became even more important and gained a working status in the early centuries of Christianity. Over time, the commentaries themselves became the subject of commentary, beginning with the "commentaries of the commentaries", in which the commentary from the original and the commentary from the last commentary were preferred.

Christianity adopted some forms and methods of interpretation from the ancient and Hellenistic period. As in ancient times, Christian authors also sometimes quoted the text to be interpreted in its entirety and only then did the commentary follow, but more often than not, they quoted the beginning of the text to be interpreted, followed by the commentary.

Examining Christian denominations, it is evident that modern approaches to the Bible are also diverse, sometimes contradictory[230]. After all, there are two main ways of interpreting the Gospels in theology, which are based on two major schools, the Alexandrian and the Antiochian. To put it very briefly, the representatives of the Antioch school thought that the biblical text should be understood as directly as possible, literally, without additional interpretive interventions, while in the Alexandrian school everything was exactly the opposite. They were trying to discover allegorical, obscure meanings, where the whole mystery of the power of the Bible is hidden. In this respect, the Armenian interpretive literature can be said to have completely inherited the traditions of the Alexandrian school.

The examination of the theological heritage of the Church Fathers is becoming more and more important in Armenian philology. Of course, this is not an easy task, especially when the relevant literature in *ashxarhabar* (New Armenian which was dubbed Ashxarhabar, or 'secular (civil) language) is scarce. Sometimes, due to ignorance, some people think that Armenians simply did not have interpretive literature and translated it from foreigners. Undoubtedly the task of transfering that huge heritage from the Old Armenian into ashxarhabar is considered as a huge responsibility.

In the face of fighting unbelief and religiously distorted notions, it is clear that the church needs a scientific community. In many countries, Bible manuscripts have long

[230] See L.Berkhof, *Principles of Biblical Interpretation*, Michigan 1960; M. Ruokanen, *Hermeneutics as an Ecumenical Method of Theology of Gerhard Ebeling*, Michigan 1982, p. 358.

been successfully published, with scientific and explanatory footnotes for each issue (section).

The Bible has not been studied in a purely philological nature, that is, not even the complete examination of the Grabar translation of the Bible has been compiled yet. A huge part of Armenian medieval literature as the commentaries on the Bible books has not been studied yet either. In the prefaces of some works, of course, there are partial studies, but these can only be partially assessed as a philological examination, as they usually refer to the source side of the manuscripts and can be evaluated only in terms of the specifics of the work.

Sometimes parts of the New Testament are incomprehensible to today's reader. Over time, some words are perceived differently due to a change in their meaning. It is necessary to specify (as far in time as possible) the content of specific words in the translation. And only then everything ought to be presented in a much clearer manner. For example, in the famous Gospel Sermon on the Mount, Christ says: "Blessed are the poor in spirit, for theirs is the kingdom of heaven" (Mattew 5:3). According to Shnorhali, it is about getting poor from sins and voluntary humility of the soul. But in this case, everything can be much clearer. "Poor" also meant longing for something. To desire, to strive for something desirable, to miss, that is, blessed are those who miss the heavenly World[231].

The Bible is inconceivable in terms of its semantic layers, so the question arises: is it possible to interpret or fully understand it? Many such questions will be clarified when we at least try to publish the original of the ancient translation of the Bible with interpretive-scientific explanations.

The Bible is diverse in content, but we can distinguish books from the Old Testament that have a strong moral content. These are the books of Moses, Job, Psalms, the Parable, the Ecclesiastes, the Wisdom of Solomon. The New Testament is also full of content that requires a philological examination. The Bible is full of various expressions of fiction and perversions. Christ is continuing the tradition of the Old Testament familiar to people. There are passages that need to be understood in the literal sense, and at the same time there are distortions, the mission of which is correctly understood.

[231] Ն. Բյուզանդացի, *Նոր Հայկազեան բառարան*, Վենետիկ 1961, էջ 45 (Byuzandatsi N., *New Haigazian Dictionary*, Venice 1961, p. 45).

Linguistic characteristics of old Armenian prints

As this chapter looks into the language of old Armenian prints, it is worth first presenting the stages of development of Armenian language with their corresponding names so that the usage of terms grabar (old Armenian), ashxarhabar (new Armenian) throughout the whole work can be clear.

The written period of the development of the Armenian language begins in 405, which is divided into three sub-periods: *Ancient Armenian,* known in linguistics as Grabar, was formed on the basis of the dialects of Turuberan, Bardzr Hayk and Ayrarat. Covers the period from the 5th to the 11th centuries. However, Grabar was a colloquial language until about the 9th century.

Grabar has gone through three stages of development 1) Classical or early ancient Grabar, known as Mesropian, Golden Age Armenian (5th century); 2) post-classical or late ancient Armenian, also known as post-Mesropian Armenian (6th - 7th centuries); 3) Early Middle Ages (8-11th centuries). During this period, the linguistic changes became so numerous that they give grounds to speak about the new literary language, Middle Armenian, from the 12th century.

Middle Armenian (12th – 17th centuries) underwent two sub-periods of development: 1) Early Middle or Cilician Normalization Period (12th – 14th centuries); 2) Late Middle or sub-period of passing to New Armenian (15th - 16th centuries). Middle Armenian is not only the literary language of that period, but also the spoken language of the people. As a literary language, Middle Armenian was not standardized, did not have a stable norm.

New Armenian or *ashxarhabar* (secular language) (from the 17th century to the present day) has gone through three sub-periods of development: 1) Early ashxarhabar (from the 17th century to the middle of the 19th century); 2) Late ashxarhabar (mid-19th century to 1920), 3) Modern Armenian (from 1920 to the present day)[232].

Regarding the linguistic aspect of ancient Armenian books, it should be noted that the 18th century marks a new stage in the history of the Armenian language and literary culture. During this time, numerous independent and translation works of almost all genres were created, containing extensive material to complete the overall linguistic picture of the Armenian written culture of the time. This period corresponds to the early

[232] Հ. Աճառյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*, մաս Բ, Երևան 1951, էջ 226–254 (H. Acharian, *History of Armenian language,* Part. II, Yerevan 1951, p. 226–254).

ashxarhabar, the sub-period of transition from Middle Armenian to New Armenian. Works produced in Old Armenian, the newly developed ashxarhabar, and dialects of the time coexisted at the time.[233]

The end of the 17th century and the beginning of the 18th century are associated with Middle Armenian on one hand, and regional variants of the newly developed and progressively homogenized literary ashxarhabar on the other (in Constantinople, Venice, Smyrna, Tbilissi, Persian-Armenian, Indian-Armenian colonies, etc.). "Unlike the previous sub-period (Middle Armenian), in this sub-period there are certain unifying tendencies, which create grounds for broad linguistic creation, to limit the functions of Old Armenian as a literary language."[234]

The majority of the old texts were written in Old Armenian, which caused many problems, but because it was a Holy language, they couldn't change it for a long time. Until recently, Old Armenian dominated the Church language. And there are various commentaries, all of which were presented as simply as possible, because they were published in a variety of locations, they had a varied influence and impact.

There is, however, an intriguing aspect concerning the language of antique Armenian texts. Since the 14th century, Catholics have constructed special schools where many Armenian young boys have been taught, eventually becoming Catholics and translating European authors whose works are not in grabar but in Latinized Armenian[235]. We use this term for referring to Grabar, which was developed on the basis of Latin by catholic preachers and their followers from the Collegium Urbanum, which was founded

---

[233] A number of studies are devoted to the early ashxarhabar and its manifestations, see for example ՝ Գ. Ջահուկյան, *Հայ լեզվաբանական միտքը և աշխարհաբարի հարցերը XVIII–XIX դդ.*, Երևան 1954 (G Jahukyan, *Armenian Linguistic Thought and Issues of Ashxarhabar in XVIII–XIX centuries*, Yerevan 1954); Ս. Գալստյան, *Ակնարկներ աշխարհաբարի պատմության*, Երևան 1963 (S. Galstyan Hints of the history of Ashxarhabar, Yerevan 1963); Ռ. Իշխանյան, *Նոր գրական հայերենը 17–18–րդ դարերում*, Երևան 1979; 3:2 (R. Ishkhanyan, *New Literary Armenian in 17–18 cc.*, Yerevan 1979, 3:2); Գ. Ջահուկյան, *Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը*,. Երևան 1969, էջ 50 (G. Jahukyan, *Development and structure of Armenian*, Yerevan 1969, p. 50).

[234] Ն. Պողոսյան, *XVII–XVIII դդ. հայերեն գրավոր աղբյուրների լեզվական որոշ առանձնահատկություններ*, The Second international Congress on Armenian Studies, Համար 2–3 (2013), էջ 165–176 (N. Poghosyan, *Some linguistic features of Armenian written sources of XVII–XVIII cc.*, The Second international Congress on Armenian Studies, no. 2–3, 2013, p. 165–176).

[235] The opposite was the case with Greek Armenian. In the 5th century, those who were educated in Greek schools had to translate from Greek, as then we did not have many schools in Armenian yet, so they created Armenian by copying from Greek.

by Pope Urban VIII in 1627 adjacent to the Holy Congregation for the Propagation of the Faith in Rome[236].

Pope Gregory XV established the "Holy Congregation for the Propagation of the Faith" (Sancta Congregatio de propaganda fide) in 1622 to evangelize Catholicism in Eastern Christian countries. Until the end of the 18th century, this false Old Armenian, which was common in Armenian literature, was seen to be a sophisticated and scholarly language. Mkhitar Sebastatsi paid homage to the Latin Armenian at first, but in 1730, in his grammar, he urged Latin scholars to stop from using harsh terms. The Latinized Armenian language became obsolete in 1779, following the publication of Chamchyan's grammar[237] book.

According to L. Hovhannisyan, Latinized Armenian was a unique representation of the broad function of ancient literary Armenian in European Armenian colonies, whereas they wrote in "true Old Armenian" in the motherland (for example, Arakel Davrizhetsi)[238].

Translations and independent works were created in Latinized Armenian, the same concerns grammar books. The latter served as the foundation for descriptions of the language. Gohar Muradyan's article[239] "The relation of Latinized Armenian to Greek Armenian. The origin of modern Armenian grammatical terminology" (Arm. Լատինաբան հայերենի առնչությունը հունաբան հայերենին. արդի հայերեն քերականական տերմինաբանության ծագումը) contains some important facts with regard to the issue. The text emphasizes that Hrachya Acharyan cited in his "History of the Armenian Language[240]" (Arm. Հայոց լեզվի պատմություն) grammar of Hovhannes

---

[236] Գ. Ջահուկյան, *Գրաբարի քերականության պատմություն*, Երևան 1974, էջ 8 (G. Jahukyan, *History of Grammar of Grabar*, Yerevan 1974, p. 8); Հ. Աճառյան, *op. cit.*, էջ 311 (H. Acharian., *op. cit.*p. 311).

[237] Ibidem, p. 210, p. 233.

[238] Լ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի երկու դրսեւորում XVII դարում, «Պատմաբանասիրական հանդես», 1980, N 4, էջ 172–183 (L.Hovhannisyan, *Two manifestations of Grabar in the 17th century*, Historic Journal, 1980, no. 4, p. 172–183): Latinized Armenian has not been widely used in literature. Advocate of Latin studies Hovhannes Holov wrote the interpretation of the Psalms in ashxarhabar (Ibidem, p. 176).

[239] Գ.Մուրադյան,*Լատինաբան հայերենի առնչությունը հունաբան հայերենին. արդի հայերեն քերականական տերմինաբանության ծագումը*, Բանբեր Մատենադարանի,№19, Երևան 2012, էջ 341–358 (G. Muradyan, *The relation of Latin Armenian to Greek Armenian, The origin of modern Armenian grammatical terminology*, Banber of Matendaran, №19, Yerevan 2012, p. 341–358).

[240] Հ. Աճառյան, *Հայոց լեզվի պատմություն*, *op. cit.*, էջ 314–323 (H. Acharian, *History of Armenian language, op. cit.*, p. 314–323).

Holov Konstandnupolsetsi which was the "official grammar" of Latin scholars[241] (The same grammar, with minor variations, was also published in Latin). Hovhannes Holov also wrote a Latinized Armenian grammar book.

Jahukyan mentions Francis Rivola (who wrote in latin), Clemens Galanos (who wrote both in Latin and Armenian) in his "History of Grabar Grammar". It investigates not only Hovhannes Holov's grammar, but also refers to the grammars of Simeon Jughayetsi, Hovhannes Jughayetsi Mrkuz, and Khachatur Erzrumetsi, where traditions Latinized Armenian play a vital role. Jahukyan highlights the importance of Dionysios Trakatsi and his commentators on the authors mentioned above.

According to Weitenberg, the authors of "Latin" grammars aimed to teach literary Armenian to non-Armenians (primarily Catholic missionaries), as well as Armenians, using "foreign books," i.e., philosophical works written in Greek Old Armenian. As a result, using the Latin grammar template was not an attempt to latinize Armenian, but rather the only method for Armenology to compete with the West[242].

Zarphanalyan[243] noted various peculiarities of Latinized Armenian, thereby describing primarily the Old Armenian of the "monotheists" of the 14th - 17th centuries, what other academics disputed against, claiming that it was not the language of unitarians but of Rome College (that is in the 17th - 18th centuries). In her article about Voskan, N. Ter-Nersesyan cites essential elements of Latin Armenian[244]. Vardan Hunanyan, Astvatsatur Nersesovich, Barsegh Barseghyan, and Hakob Holov are referred to as "leaders" of the Latin movement by the author[245].

V. Hambardzumyan[246] addressed the linguistic aspects of Latinized Armenian in a methodical manner, stressing 11 phonological, 13 verbal, 76 grammatical, and 18

---

[241] Ն. Տէր Ներսէսեան, *Ոսկան վարդապետի քերականական ըմբռնումները*, «Բազմավէպ», 1966, էջ 311 (N. Nersesyan, *The Grammatical Understandings of Voskan Archimandrite*, "Polihistory", 1966, p. 311).

[242] Ժ. Վայտենբերգ, *XVII դարի լատինատիպ քերականությունը*, ՊԲՀ N 4, 1990, էջ 31–38 (Zh. Vaytenberg *17th century Latin grammar*, Historical journal no. 4, 1990, p. 31–38).

[243] Գ. Զարպհանալեան, *Պատմութիւն հայերէն դպրութեանց*, h. Բ, Վենետիկ 1878, էջ 45–55 (G. Zarbhanalyan, *History of Armenian schools* vol. B., Venice 1878, pp. 45–55).

[244] Ն. Տէր–Ներսէսեան, *op. cit.*, էջ 310–321 (N. Nersesyan, *op. cit.*, pp. 310–321).

[245] Ibidem, p. 311.

[246] Վ. Համբարձումյան, *Լատինաբան հայերենի տարբերակիչ հատկանիշները*. – ՊԲՀ 2008, N 1, էջ 159–179 (V. Hambardzumyan, *Distinctive features of Latin Armenian*, Historical Journal 2008, no. 1, p. 159–179).

syntactic modifications. In a monograph 28, the author outlined his research on the Latin Armenian language[247].

It should be highlighted that while Greek Armenian was integrated into us and we continue to produce new terms using the same methods, Latinized Armenian did not emerge from those books because it was quite artificial. It remains unknown to us since it was only known to those who adhered to that school of thought.

The information presented above serves as a foundation for developing and defining the language of the books in our collection. Taking into account that a large portion of the books, more than half (35), were published in the printing presses established by Catholic preachers in Venice, Rome, Paris, Amsterdam, and Constantinople, and that they were written, authored, and translated by leaders Latinized Armenian and their descendants, thus we can conclude that they were written in that language.

In the list of our catalog books, we come across such leaders and their followers mentioned above: Hovhannes Holov Konstandnupolsetsi, Francesco Rivola, Clemens Galanos, Khachatur Erzrumetsi, Dionysios Trakatsi, Vardan Hunanyan, Astvatsatur Nersesovich, Petros Tiflisetsi, Mkhitar Sebastatsi and Hovnan Tokhatetsi.

[247] Վ. Համբարձումյան, *Լատինաբան հայերենի պատմություն*, Երևան 2010 (V. Hambardzumyan, *History of Latin Armenian*, Yerevan 2010).

Chapter VI: Artistic design and codicological characteristics of old Armenian prints

The first Armenian book was published in 1512, introducing a new era in the history of Armenian fine arts by creating the art of printing and illustrating a printed book - book graphics. For a long time, ancient book art was the object of rigorous inquiry. Throughout the previous century, academics of Armenian books were addressing issues of printing and illustrations in printed books, the names of painters or engravers and were characterizing the quality and manner of printing.

M. Sargsyan, one of the few experts studying the history of the artistic formation and illustration of Armenian books, believes that a printed book is also a work of art. It is a mix of literary and polygraphic tools and techniques, with ideological content preceding literary form[248]. When the church and Christian doctrine were dominant in the Middle Ages, a printed book became a reflection of that ideology, taking specific measures. Over time, the ancient literature gains a secular substance, owing to new types of aesthetic adornment. Sargsyan strives to depict the development process that occurred throughout the manufacturing and drawing of the old book.

The following research focuses particularly on headdresses, trimmings, and marginal decorations, as well as other visual and aesthetic aspects of page layout, such as book sizes, letter forms and types, ornamental writing - small-scale graphic compositions – and finally the structure of colour. We will refer to the most significant discoveries regarding the artistic development of Armenian-language old books, as well as the general common elements for book formation and illustration traditions observed in our catalog positions.

The author states that particular types of ornamental writing were established after studying and evaluating the first Armenian books printed by Hakob Meghapart in Venice, specifically using the example of Parzatumar, enhancing and diversifying the art of decorating. In contrast to the elaborate and difficult-to-reach European (especially Gothic) style decoration of the time, they stand out for their simplicity and legibility. It shows that in the early 16th century, one of these complicated types of machine graphics

[248] Մ. Սարգսյան, *Հայ հնատիպ գրքի գեղարվեստական ձևավորման պատմությունից*, (ԺԶ դար). ԲԵՀ 1 (76), Երևան 1992 թ., էջ 30–39 (M. Sargsyan, *From the history of artistic formation of the ancient Armenian book*, (16 c.), “Banber of Yerevan University” vol.1: 1992, Yerevan, no. 76, p. 30–39).

was already in use in Armenian reality. Hakob Meghapart was one of the most important Armenian figures of the Italian Renaissance whose aesthetic taste may be observed in the parallel organization of the lines, the reasonable limits of the margins and so on.

Color printing and printing stamps played an important role in Parzatumar's aesthetic design. The core text of the book was printed in black, while the ornaments were reproduced in crimson. This was connected not only to the deposits of Armenian manuscript ornamentation, but also to the practice followed in European publications of the same period.

Friday Book, Armenain's first printed book, also had creative and rich examples of fiction design, where Meghapart refined and modified wood sculptures in order to bring them closer to the Armenian tradition.

Hakob Meghapart's book Tagharan, published in 1513, is another good example of an old book with an original design. He was alluding to the European publications of the time, which used elaborations of other countries' aesthetic traditions to develop the national image of the printed book. A well-known Russian artist A. A. Sidorov believes that Hakob Meghapart's book ornamentation contributed to the enrichment of Russian art. Publishing the first Armenian book in Venice in 1512, he gave it an exotic adornment that had long been mistakenly dubbed as "arabesque" in Russia. This Armenian oriental decorative feature later made its way into Moscow under Ivan Fedorov's rule[249].

Books published by the second printer Abgar Dpir Tokhatetsi were of particular significance from the standpoint of design and imagery. Two of the paintings in his Psalter are based on genuine incidents in Abgar Dpir Tokhatetsi's life. The depiction of real-life events had a new and significant point in the history of national book art. This illustrated that, since its inception, book painting had not been isolated from reality; it had not always incorporated religious themes[250].

Thus, in the middle of the 16th century (in 1560), more than a half-century after Hakob Meghapart, Abgar Tokhatetsi and his son Sultanshah established a new quality of Armenian books - new ways of artistic expression, filled the book drawing with thematic-plot imagery reflecting genuine events.

Armenian printed letters manufactured in Rome in the 17th century greatly benefited the development of the artistic design of the Armenian book. These letters,

---

[249] А. Сидоров, *Книга и жизнь,* Москва 1937, с. 93 (A. Sidorov, *Book and life,* Moscow 1937, p. 93).

[250] Մ. Սարգսյան, *op. cit.*, էջ 36 (M. Sargsyan, *op. cit.*, p. 36).

known as “new case” (Arm. Նոր դիր), were easier to see since they had been modified for printing. They differed from their forebears when it comes to size and design, with 10-12-point letters (dpi), then 16 and 36-point letters, as well as extra embellishments, resulting in Armenian national typefaces in the late 16th century.

The artistic design of the book was inspired by the works of foreign (European) artists, as well as the works of Armenian publishers. Armenian books of the 15th, 16th and 17th centuries were produced by publishers who worked as painters, engravers and book designers. Hakob Meghapart, Abgar Tokhatetsi, his son Sultanshah, Hovhannes Terzntsi, and his son Khachatur contributed to the artistic formation of old Armenian books in the 15th century, which were widely used in the 17th-18th centuries.

In the 17th and 18th centuries, new publishers, painters, and philanthropists published a large number of illustrated books in Armenia and the colonies. Armenian painters expertly adapted national contributions of manuscript art to printed book painting while preserving the distinctive color of design and ornamentation. The books created during this time period are distinguished by rich, meticulously printed graphics and embellishments, as well as theme illustrations with an Armenian national character.

The Armenian books published in Amsterdam, the Netherlands, in the 1660s and 1680s in the 17th century were another sign of the higher development of the art of drawing and illustration. The illustrated book of Jesus the Son of Nerses Shnorhali, produced in the Netherlands in 1660 on the basis of Armenian fonts developed by Movses Tatevatsi was of great value. According to M. Abeghyan, it was a true literary masterpiece that contains the legends of the centuries: the past of human history, the present and the future[251].

The Bible produced by the Voskan Yerevantsi in Amsterdam in 1666-1668 became the largest and most significant edition of the Armenian printed book of the 17th century, which was a true and lasting masterpiece of book graphics. Such a large-scale, magnificently illustrated book had never previously been published in Armenian reality. The printing process initially proved that “Armenians are also capable of generating massive books with long and hard work”, - writes Leo[252].

---

[251] Մ. Աբեղյան, *Հայոց հին գրականության պատմություն*, գիրք երկրորդ, Երևան 1948, էջ. 97–98 (M. Abeghyan, *History of Ancient Armenian Literature*, book II, Yerevan 1948, p. 97–98).

[252] Լեո (Ա.Բաբախանյան), *Հայկական տպագրություն*, հատոր 1, Թիֆլիս 1904, էջ 268 (Leo (A. Babakhanyan), *Armenian Typography*, Tbilisi 1905, p. 268).

Armenian fonts were developed in the 16th and 17th centuries by master of fonts Christophel von Dick. Uppercase and lowercase bolorgir, ornaments of various sizes, and notrgir made the pages dynamic and more appealing. The majority of the artistic images were works of European classical artists. Among those featured in the book were engravings by Raphael, the finest Italian painter of the High Renaissance period, and German painter Alfred Dürer. Taking into account the Armenian edition, the Dutch master Albert Magnus stamped oriental designs on a calf hide drawn on a narrow wooden board. A copy of this exquisite book is now hold at Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians.

Yaysmavurk is one of the most artistically interesting Armenian illustrated books written in the first half of the 18th century. The 720-page book was produced in Constantinople in 1706. It is one of the masterpieces of the painter-engraver Marzvanetsi's 18th century Armenian book, in which an Armenian artist did practically all of the graphic work - design, printing, and ornamentation. Grigor Marzvanetsi's engravings, particularly graphic images, were well renowned. He was the first artist to sign under all of his works. At the same time, Grigor Marzvanetsi contributed significantly to the advancement of woodcarving techniques employed in book graphics. He designed not only linear but also color graphics, which were uncommon even in Western European book editions.

This fact was initially observed and appreciated by European painters. According to the artist Armenak Sargsyan, seeing Marzvanetsi's book (1709) at the international exhibition of wood carving in Paris in 1922, the famous French art critic Pierre Hussmann wrote in one of the French art magazines that the technique of color wood carving used in the graphics of an antique book began to be used in France and England only in the 1780s[253].

By the end of the 18th century, the art of Armenian printed books had reached a new level in Armenia and Armenian colonies around the world. It should be emphasized that old Armenian illustrated books were published not only by Armenians, but also a number of foreign publishers and Armenologists, including Giovanni Batista Povid, Giacomo Moretti, Michelangelo Barbuni, Anthony Bortolli. Bortoli wrote and published over 100 Armenian books. which were generally religious publications however they were published in high art with lavishly printed graphics.

[253] "Մշակույթ" (տարեգիրք), Իսթամփուլ 1948, էջ 24 ("Culture" (Yearbook), Istambul 1948, p. 24).

With the release of the first book in Armenian in 1512, the art of artistic production of the national printed book was formed. In the Armenian medieval fine arts, a new type of graphic art was established - book painting, which, unlike earlier manuscript decorating and miniature painting, was created on a graphic material - wood, afterwards copper, then multiplied. The art of artistic wood carving, enters Armenian fine arts. The rich experience of Western European publications and the works of European artists, which were widely used in ancient books, greatly contributed to the origin and development of the art of printed books.

Armenian books published in Venice, Rome, and Constantinople under the beneficent influence of Italian Renaissance art have a high artistic merit. Ornaments, large and small printed typefaces, reprints, title and front painting etc. are the primary forms of printed book graphics observed in our catalog positions.

The art of printing books in Armenian grew in the 17th and 18th century. The first Armenian Bible was the crowning achievement of 17th century Armenian book art. This excellent book features engravings by Dutch artist Christopher Van Zichem of over 160 works by primarily European classical artists such as Raphael, Alfred Dürer, and others.

Grigor Mkrtch Marzvanetsi produced multi-figure woodcarving compositions, incorporates Armenian themes into book painting, enriched the national printed book, enhanced the technique of artistic wood carving, and paved the road for the continued development of linear and color woodcarving.

Book binding is an integral part of the book's design. Books were once stored in cloth or leather-wrapped parcels that were placed in wooden, metal, or ivory boxes. And the books that survived from the Middle Ages were bound in various metals (gold, silver) as well as leather. Binding a book required a specific ability - the use of a variety of technical tools; not everyone could do it, so it became a separate craft in Armenia as early as the 10th century.

It was common in the Middle Ages for the same person to acquire more than one profession required to manufacture this type of product, that was why scribes often were engaged not only in copying but also in binding illustrating.

The main material of the binding was leather. In medieval Armenia, a special high-quality leather was produced for the cover of the book, which was thick enough than the usual surface, but quite polished, usually painted brown, light brown, reddish brown.

It was also very common to decorate the covers with various small metal stamps. The technique of printing the ornament on a metal board on leather was also used.

Drawing ornaments dominated books from the 16th to the 17th centuries, and from the second half of the 17th century, press-printed ornaments developed, which were placed in the middle of the cover with a huge oval image or frame and covered the whole area of the cover.

The vast majority of our catalog positions (42) has a leather binding with crosses, engraved images, flowers, decorations, text frames, biblical scenes. Some positions (6) are with paper binding and some (3) with binding made partially of leather (in the spine part) and cardboard/hard paper/. Some part of the collection (26) is in a good condition; the other part (14) is very damaged (destruct), and 15 are just slightly damaged.

Types of Armenian scripts. Hakob Dashean's work "An Overview of Armenian Paleography" published in 1898 sparked scholarly interest in ancient Armenian writing[254]. Auguste Carriere's photograph of a unique Greek papyrus written with Armenian letters sent from Paris inspired the Mekhitarist Father in part. Though the papyrus eventually vanished, Dashean's pioneering endeavor, even though it lacked reproductions, lay the groundwork for the field of Armenian Paleography. Inspired by Dashean, Garegin Yovsepyan published his Album of Armenian Paleography in 1913, which included 143 photographic samples of manuscript hands and early stone inscriptions[255]. Hrachia Acharyan provided his own opinions on the development of Armenian scripts in his 1928 Compedium, based on Dashean and Yovsepyan[256]. His groups were erkatagir (Arm. Երկաթագիր), small (Arm. փոքր)- erkatagir, semi (Arm. միջին) - Mesropian- erkat'agir, transitional script (Arm. անցման գիր), bolorgir (Arm. բոլորգիր,), notrgir (Arm. նոտրգիր) and shghagir (Arm. շղագիր). Ashot Abrahamyan's 1959 major manual History of Armenian Letters and Writing, revised and augmented in 1973, was the last substantial study of Armenian Paleography[257]. The four main Armenian scripts, each with a different number of subscripts and transitional forms, have become the recognised kinds. They are erkat'agir (majuscule), bolorgir (minuscule or "full

[254] Y. Dashean, *Aknark me hay hnagrutyan vray (An Overview of Armenian Paleography*), Studies on the Art of Armenian Writing, Vienna 1898, p. 199.

[255] G. Yovsepyan, *Grchutean arvesty hin hayoc mej*, published as "Qartez hay hnagrutyan" Shoghakat, S. Ejmiacin hayagitakan joghovacu, n 1, Vagharshapat 1913, p. 170–214, a–d, 1, 90, pls., 143 fig.

[256] H. Acharian, *Hajoc grery (Armenian letters)*, vol. 69, Vienna 1928.

[257] Ա. Աբրահամյան., *Հայ գրքի և գրչության պատմություն*, Երևան 1959 (A. Abrahamyan, *History of Armenian book and writing*, Yerevan 1959). The second edition of Abrahamyan's work entitled Հայոց գիր և գրչություն *(Letters and Writing of the Armenians)*, Yerevan 1973, with French resume p. 347–361, Chapter IV Armenian typefaces – approximate time of their use, p. 56–88.

letters"), notrgir (notary or scribal writing used in chancery documents), and shghagir (contemporary cursive with linked letters).

Erkat'agir - the term "gir" (Arm. գիր) letter is used for all script names. The term erkatagir, which means "iron letters," dates back to the 10th or 11th century. The script of the earliest Armenian Gospel Manuscripts, particularly those of the 9th and 10th centuries, and lapidary or stone inscriptions from the late 5th through 11th centuries were described by the term Mesropian erkatagir, which suggested letters produced or utilized by Mashtots. The letters were enormous, highly erect, gracefully rounded capitals, or uncials, as such majuscules were known in Latin and Greek Paleography. There are two explanations for the word erkatagir, one proposes that an iron stylus was used to write the letters, while the other claims that ferrous oxide was utilized in the ink of Armenian manuscripts[258].

Erkat'agir has the most subdivisions of the four major literary styles: mesropian or rounded, slanted, semi, angular, small and transitional. The circumstance highlights the scholarly fascination with the epoch of alphabet formation and the concentration of interest on the oldest documents.

From the 6th through the 12th century, scribal hands were dominated by *Bolorgir*, the ancestor of modern Armenian type typefaces. Bolorgir frequently utilized both majuscule and minuscule characters in a variety of shapes. The Bolorgir script evolved into more elegant and visual forms, and although being a circular script by definition, the characters are slanted and the letters appear to have sharp corners. The longer-lasting bolorgir, which is employed in the bulk of surviving manuscripts, has just three sub-designations: transitional bolorgir, which is a mixed script like transitional erkatagir, Cilician bolorgir, and Eastern bolorgir. Notrgiri and shghagir are not commonly subdivided.

Notrgir was formed and frequently used in the 16th and 18th centuries. After the introduction of printing, notably in the 17th and 19th centuries, notrgir fonts were primarily employed for underlining or footnotes. When certain words of the text (especially written in bolorgir or notrgir) such as nouns, first words of the sentence, etc. began to be underlined in erkatagir (to ensure their readability), the latter were called capital letter majuscule, upper case, and the first ones - minuscule, lower-case. Notrgir was a hybrid of Bolorgir and Shghagir, with a focus on tiny and cursive forms. Shghagir (cursive script)

[258] M. Stone, D. Kouymjian, H. Lehmann (eds.), *Album of Armenian Paleography*, Aarhus 2002, p. 180.

was rarely seen in manuscripts and was mostly employed for notes. Its key feature was that it was executed with reed pens and had an identical width of all elements. In general, the shape of the letters is reminiscent of an irregular Bolorgir, while some Straight Erkata'gir components are present as well. This provided the foundation for modern hand-written scripts in Armenia[264].

Analyzing the script of the positions included in our catalog we have the following image:

2 catalog positions - 8-point bolorgir characters,

3 positions - 8-point bolorgir, notrgir

4 positions - 8-point bolorgir, glxagir[259]

1 position - 10-point bolor characters

3 positions - 10-point boloragir (bolor characters), glkhagir (head characters)

3 positions - 10-point boloragir/ bolor characters/, notrgir

8 positions - 10-point bolorgir, notrgir and glxagir characters

4 positions - 12-point boloragir

2 positions - 12-point bolorgir, notrgir

9 positions - 12-point bolorgir, glxagir

9 positions - 12-point bolorgir, glxagir and notrgir

1 position - 16-point corrective boloragir, glxagir characters

1 position - 8, 10 and 12-point bolor characters (bolorgir), as well as notrgir and glxagir

1 position - 10- and 8-point bolorgir, notrgir and glxagir.

[259] Գլխագիր (glxagir) – Larger than ordinary letter, a separate letter form used to write the first letter of special names, in book titles, at the beginning of paragraphs, and so on.

PART II:

CATALOGUE

Introduction to the catalogue

The following catalogue was compiled on the basis of the General Bibliography of Armenian Books (N. Voskanyan, Q. Korkotyan, A. Savalyan, *The Armenian book in 1512-1800, Yerevan 1988* (hereafter will be referred as Armenian Bibliography), which played an important role in the history of the Armenian bibliography as a whole.

Despite former attempts which had been made in the past to create a bibliography of Armenian books, the most noteworthy ones would be those by Garegin Zarbhanalian's "Armenian Bibliography" (Venice, 1883) and Arsen Ghazikyan's New Armenian Bibliography (Venice, 1909 – 1913). However, they had some shortcomings and the question of a general bibliography of Armenian books still remained open. In 1958 the Department for the Bibliography at the Alexander Myasnikyan State Library entrusted a task to compile a general bibliography of Armenian books to include all Armenian books from the first book ever printed to those which included the copies of books printed in the current times everywhere in the world; it was then supposed to be published volume by volume.

The first volume included books printed during the years 1512 – 1800, it was called "Hnatip (old). It included all the material printed in Armenian up to the year 1800, among them: books, maps, calendars, amulets, licenses, pictures with Armenian titles and other kinds of printed objects, in other words, the volume contained every single object that had been printed in Armenian letters. The aim was to collect and in so far as possible to present a complete and detailed description of books and other printed objects and make them available and accessible to book lovers and readers of the Armenian culture.

So, this unique Bibliography offers profuse material to those interested in Armemnology and Armenian book art, the history of printing and books in general. Therefore, while compiling our catalog, we found it appropriate to be guided by rules of description applied in it.

The following catalogue allows for:

- Identifying the author of a book;
- Identifying the Armenian title of a book and providing an English version. If there is there is no title page, mention is made of that fact;
- Identifying the printing house where an old print was created, the location and year of its publication;

- Determining the subject matter of a given book and assigning it to an appropriate category, for example, religious, philosophical, rhetorical;
- Specifying the structure of the printed text and content, corresponding pages being noted;
- Making a codicological description of a given book in terms of its format, composition features, number of pages, typography, presence of illustrations and marginalia, as well as type of binding and overall condition of its preservation;
- Identifying and documenting the presence of library seals, previous pressmarks and any book-plate and ownership credentials;
- Reconstructing a book's history in terms of subsequent owners and identifying the libraries where it was previously held;
- The names of libraries and owners of private collections where copies of a given book may be found (given in abbreviations).

The following indexes are at the end of the catalogue:

- Names of authors of the books;
- Printing houses and places of publications;
- Subject of the book;
- Titles of the cataloged positions.

The purpose of the compiled catalogue is to collect and present a complete and detailed description of books preserved in Polish libraries with regard to Armenian literature.

When taking into account and comparing this catalogue to the previously mentioned Armenian Bibliography catalogues, the scope of the information provided in this catalogue has been significantly expanded and includes:

1. Basic information and content have been translated into English.
2. Extensive research revealing that Polish copies of the same books frequently differ significantly from the ones described in the Armenian Bibliography. This is frequently due to the fact that it is a different copy, that it is damaged, and, of course, that it has additional ownership marks. As a result, in such cases, the catalogue provides new insight and more detailed information.

3. The description of the illustrations also includes iconographic information about the content of the depictions that is not found in the Armenian catalogue.
4. In contrast to the description in the Armenian Bibliography, our catalog includes information on past and current library pressmarks.

It should be noted that contrary to expectations, none of the old prints currently stored in Poland were published in the lands of the First Republic of Poland, and all of them come from the Armenian publishing centers abroad. It is noteworthy, that in Armenian Bibliography we find descriptions of the copies of the books included in our catalog, however, it does not provide information regarding Polish libraries housing their own copies.

CATALOGUE

1. **Francesco Rivola. *Dictionarium Armeno-Latinum*. Paris, Church Committee of Printing Association, 1633.**

   Dictionary.

   Ֆրանցիսկոս Ռիվոլա: *Բառագիրք Հայոց: Հայ. և Լատին. լեզ.:* Փարիզ, Տպագրական Միավորման Եկեղեցական Կոմիտե, 1633:

   Բառարան.

TITLE PAGE: Armenian Dictionary. Author FRANCISCO RIVOLA. Citizen of Milan. Church committee of typographic society. By Royal command. 1633. With the privilege of the most Christian majesty.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԲԱՌԱԳԻՐՔ/ ՀԱՅՈՑ/ DICTIONARIVM/ ARMENO-LATINVM/. Autore FRANCISCO RIVOLA, Ciue Mediolanensi./ LVTETIA PARISIORVM,/ Impensis Societatis Typographicæ Librorum officij/ Ecclesiastici, Iussu Regis constitutae./ M. DC. XXXIII./ Cum Privilegio Maiestatis sua christianissima./

Document size: 25 x 18,5; a 406 four-folded two-column page document (Page numbers 50, 66, 82 remain unpublished. Some pages are numbered incorrectly, for example, page 39 is numbered as 36, 67 as 97, 77 as 79, 80 as 90, 130 as 131, 131 as 130. Pages 111, 112, 117, 118 have been reprinted, but the content of the book is continued, pages numbers 141-144 are missing, but the book content is continued. Page 315 printed as 314, page 331 printed as 33, page 361 printed as 391, page 364 printed as 394, page 365 printed as 395, page 368 as 398. Pages 393-402 are missing). Pages have been numbered in the Latin language. The text size in the frame of 18,5x 12,4 cm. There is an ornament with royal lineage - on the title page. With regard to the current titles – there is 1 tabernacle ornament on the first page, combining bottom decorations. The original text with a 16-point boloragir, glxagir was used. The binding is partially leather on the comb, and cardboard hard paper, it is in a good condition. 7 illustrations: [page 276 – Flowers in a pot; page 304 – Flowers in a pot; page 330 – Flowers in a pot; page 355 – Flowers in a pot; page 366 – An angel; page 371 – Flowers, page 406 – Flowers]. The margins are without frames and lines [inner - 1,5 cm; outer – 3 cm; bottom – 3 cm; top – 1 cm].

CONTENT: pages 3_6 un. Vniversis Ecclesiae orientalie orthogoxae popvlis, deo dilertiffimis ipfifque heterodoxis, societas typographica regis chriftianissimi voluntate: Eminentissimi, gardinalis richeliipia diligentia instituta. s.p. in lesv christo. This is the

current title of the Latin original – “Epistola”7_8 un. Lovyspar la Grace DE DIEV, ROY DE FRAN CE ET DE NAVARRE..._ pages 1_406 DICTIONARIUM ARMENO-LATINUM. (LITERA Ա-Ք): Dictionary at the end - Excudebat ANTONIUS VITRAY. 1633.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ Էջ 3_6 չh. Vniversis Ecclesiae orientalie orthogoxae popvlis, deo dilertiffimis ipfifque heterodoxis, societas typographica regis chriftianissimi voluntate: Eminentissimi, gardinalis richeliipia diligentia instituta. s.p. in lesv christo. Այս լատիներեն բնագրի էջախորագիրն է՝ “Epistola”. 7_8 չh Lovyspar la Grace DE DIEV, ROY DE FRAN CE ET DE NAVARRE ..._ Էջ 1_406 DICTIONARIUM ARMENO-LATINUM. (LITERA Ա-Ք): Բառարան վերջում՝ Excudebat ANTONIUS VITRAY. 1633:

NOTES: A handwritten entry in Armenian on the 1 unnumbered page, providing explanation of the citations, appearing on different pages further in the book. A handwritten entry on page 86 *Arrakhel, pag.79* [Male name; probably a reader made some notes]. The outer margin notes on pages 71 and 72 - *դաստառակ Linteum. Mou. Choir. Առաքել պ.71,72 [handkerchief, Linteum. Mou. Choir. Araqel, p. 71,72]*. Note in Latin after the title page: *Dulces ANTE OMNIA MUSAE*, DEUS NOBIS HAC OTIA FECIT, C.S. IORDANI, ET AMICORUM (Probably dedicated to Cardinals de Richelieu).

PROVENANCE: No exact information, however, probably it was bought by the library from an antiquarian dealer.

PRESSMARK: 57352 II. Stamp - Chartoryski Library (Biblioteka Czartoryskich).

HOUSED: The Princes Czartoryski Library [Biblioteki Książąt Czartoryskich]. Missing in AB.

AB: AN [ԱՆ]. BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. FI [ՖԻ]. FNL [ՓՊԱԳ]. GUL [Գ Համ]. HSAM [ՀՍԱՄ]. HUL [ՀՀԳ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ]. M 302, 304 [Մ]. MB [ՄԲ]. MMV [ՎՄՄ]. PL 2585, title pages and first 8 unnumbered pages are missing [ՀԳ]. OBL [ՕԲԳ]. PAL [ՓԱԳ]. PLP [ՊՊԳ]. PML [ՓՄԳ]. PNL [ՓՆ]. RSL [ՄԼԳ]. SSNLR [ՍՇՂԳ]. SLM [ՍՂՄ]. YSUL interrupted on page 396 [ՊՀ].

From Bibl. 101, History 69, 70-71. [Ձ Մատ. 101, Պատմ. 69, 70-71]. Gh. vol.1, 314. [Ղ հտ. 1, 314]. L vol. 1, 212 [Լ հտ. 1, 212]. T151 [Թ 151]. GL 81 [ԳԼ 81]. Ye “E”, 1881, 4, p. 7 Ե «Փ», 1881, 4, էջ 7]. TP “Ph”, 1904, p.51 [ՏՊ «Բ», 1904, էջ 51]. Al 65 [ԱԼ 65].

2. **Robert Bellarmin. *Explanation of Christian mission*. Translated by Priest Petros Poghos, in Latin and Armenian, Royal printing house, 1634.**

Religious

Ռոբերտ Բելարմին: *Կռահել Պարզաբանութիին Քրիստոնեական Վարդապետութեան*: Թարգմ.՝ Պետրոս Պողոս Քահանա: Լատին. և հայ. լեզ.: Փարիզ, Արքունի տպարան, 1634:

Դավանաբանական

TITLE PAGE: DOCTRINA/CHRISTIANA,/ A PETRO PAVLO, SACERDOTE, /Armeno, versa,/ IN LINGVAM ARMENAM./ Provides additional clarity of Christian doctrine. Translated from French into Armenian by the Armenian priest Petros Poghos. By the order of His Holiness 8th Pope Urbanos and the Congregation of the Faith, in the year of the Christ's birth. Ռոլ. LVTETIAE PARISIORVM,/ impensis societatis Typographicae, Librorum Officij/ Ecclesiastici, iussu Regis constituae./ M. DC.XXXIIII./ Cum Priuilegio Majestatis suae christianiշimae./

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ DOCTRINA/ CHRISTIANA,/ A PETRO PAVLO, SACERDOTE, /Armeno, versa,/ IN LINGVAM ARMENAM./ առաւել. պարզաբանութի[ւն]: քրրիստոնէական վար/դապետութե[ան] թարքրմանեալ ի ֆրռանգ[ա]ց լէ/զվէ ի հայոց բառն ձեռամբ տէր պէտրոս պողոսի/ հաց քահանային եւ հրրամանաւ ս[ր]բազան փա-/փին ութէրորդ որբանոսի եւ ս[ուր]բ ժողովոն որ վ[ա]ս[ն]/ հաստատութե[ան] հաւատոյ կարգեալ է կազմեալ/ էղեւ ի թվ[ին] ծրննդեան ք[րիստոս]ի. ռոլ:/ LVTETIAE PARISIORVM,/impensis societatis Typographicae, Librorum Officij/ Ecclesiastici, iussu Regis constituae./ M. DC. XXXIIII./ Cum Priuilegio Majestatis suae christianiշimae./

The size of the document 25x18,5. A 276 four-folded two-column page document in the Latin-Armenian language. The title page reverse not published. Parallel page numbering in Arabic and Armenian. Page numbering in Latin. The text size in the frame of 4x12 cm. The image of the French royal seal on the title page. There are 3 bottom ornaments on the book. The original text in 12-point bolorgir, glxagir was used. Binding (from the Dictionarium of Armeno-Latinuim, by Francesco Rivola… the book contains two items - the previous one and the latter one) is partially leather on the comb, and the rest - cardboard/ hard paper /. Margins done without frames and lines: [inner - 2 cm; outer - from 2 to 3 cm/depending on the page/; bottom- 3 - 4 cm; top- 60 mm - 1 cm].

CONTENT: 3_6 un. pages Armando Ioanni, Eminentissimo S.E.R. cardinali, dvci de Richeliev, et Pari Franciae, societ as Tipographica regis christianissimi volvntate ac praefatae eivs dem eminentiae diligentia, pie instituta. The gift of printing house supervisor Jean Armand to Cardinal Richelieu.7_8 un. Ovys par la grace de diev, roy de France et de Navarre. Testimony on book usefulness and faithful translation. _9_10 un. Imprimatur, siplacet renerendiss. P. Mag. Sac.Palatij Apostolici. A. Episc. Bellicassr. Vicefg. Testimony in Italian and the previous command published in Rome in1630. _11_12 un. IO Fr. Agostino Baggerri Armeno dell' ordine ... _1_275 Clarification of Christian doctrine for those who study and my naive personality created it as a response to all questions. 276 Clarification of the list of the book. _277_279 un. The list of the rules of this book".

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ 3_6 չհ. էջ՝ Armando Ioanni, Eminentissimo S.E.R. cardinali, dvci de Richeliev, et Pari Franciae, societ as Tipographica regis christianissimi volvntate ac praefatae eivs dem eminentiae diligentia, pie instituta. Տպարանի վերահսկիչ Ժան Արմանդի ընծայականը կարդինալ Ռիշելյոյին:7_8 չհ. Ovys par la grace de diev, roy de France et de Navarre. Վկայագիր գրքի օգտակարության և հավատարիմ թարգմանության մասին:9_10 չհ Imprimatur, siplacet renerendiss. P. Mag. Sac.Palatij Apostolici. A. Episc. Bellicassr. Vicefg. Վկայագրեր իտալերեն լեզվ. և նախորդ 1630 թ. Հռոմում կատարված հրատ. հրամանը:11_12 չհ IO Fr. Agostino Baggerri Armeno dell' ordine..._1_275 Պարզաբանութիուն քրիստոնէական վարդապետութեան վասն այնոցիկ որք ուսուցանեն զմանզոնս և զայրս միամիտս իբրև ի հարցմոնս և ի պատասխանս արարեալ է:276 Գրոց ցանգն է պարզաբանեալ: Չափածո:277_279 չհ Ցանգն է կանոնից այս գրոց:

NOTES: Note in Latin after the title page: *Dulces ANTE OMNIA MUSAE*, DEUS NOBIS HAC OTIA FECIT, C.S. IORDANI, ET AMICORUM. (Probably dedicated to Cardinals de Richelieu).

PROVENANCE: No exact information, however, probably it was bought by the library from an antiquarian dealer.

PRESSMARK: 57353 II. Stamp - Czartoryski Library/Biblioteka Czartoryskich.

HOUSED: The Princess Czartoryski Library/ Biblioteka Książąt Czartoryskich. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AN [ԱՆ]. BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. LPF [ՊՖ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ]. M 1028 title page and pages 11_12 missing [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. OBL [ՕԲԳ]. PLP [ՊՊԳ]. PML [ՓՄԳ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՂԳ]. ZP [ԶՊ].

Z Bibl. 50, History 71_72 [Զ Մատ. 50, Պատմ. 71_72]. T 151 [Թ 151]. GL 81 [ԳԼ 81]. Al 69 [ԱԼ 69].

3. **Clemente Galano. *Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church.* Vol. II, part 1, in Latin and Armenian languages, Rome, Press of the Congregation for Propagation of the Faith, 1658.**

Religious

Կղեմենս Գալանոս: Միաբանութիին Հայոց Սուրբ Եկեղեցիոյն Ընդ Մեծի Սուրբ Եկեղեցիոյն Հռովմայ: Հտ. II, մաս 1: Լատին. և հայ. լեզ.: Հռոմ, տպ. ՈՒրբանյան, 1658:

Դավանաբանական

TITLE PAGE A: Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church. CONCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE CUM ROMANA/ SECUNDA PARS CONTROVERSIALIS.

Ա. ՏԻՏՂԹ.՝ *ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ /ՀԱՅՈՑ սուրբ եկեղեցոյն:/ ընդ մեծի ս[ուր]բ եկեղեցոյնՀռովմայ:/CONCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE CUM ROMANA/ SECUNDA PARS CONTROVERSIALIS./*

TITLE PAGE B: Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church. Cited in two volumes. Historical and controversial, By the order of clergyman teacher Kghmes of Teatinos. Volume II, Part 1.

Բ. ՏԻՏՂԹ.՝ *ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ /ՀԱՅՈՑ սուրբ եկեղեցոյն/ընդ մեծի ս[ուր]բ Եկեղեցոյն Հռովմայ:/ Շարադրեալ ի յերկուս հատորս. ի պատմական և ի վիճաբանական/ Ի կարգէ Թէատինոսաց Կղէմէնտարդապետէ /երկրորդ ՀԱՏՈՐԻՆ:/ ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ/* CONCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE CUM ROMANA/ EXIPSIS ARMENORUM PATRUMET DOCTORUM TESTIMONIIS,/ In duas Partes, Historialem & Controversialem divisae,/ PARS ALTERA./ AUCTORE/ CLEMENTE GALANO/ SURRENTINO/ CLERICO REGULARI THEOLOGO/ Et S. Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario./ TOMUS PRIMUS./ ROMAE./ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Anno MDCL VIII./ Superiorum permissu./

Document size: 21x31, with the amount of 44+ 487 (=531) pages presented in two columns. A four times folded document (every printed piece of paper is folded into 4 sheets and has 8 pages). Page numbers are presented in the Latin language. Text size with frame 24,2x15,8 cm. Running titles. The cover sheet contains black and red letters. The

sign of the printing house is situated in the document before the location of the publication place. The original text is in Latin and Armenian. Tabernacle ornaments, bottom decorations, margin marks. The original text is written with 12 bloragir, glxagir was used. Condition: destroyed. Type of binding – leather. Margins done without frames and lines: [inner- 1,5 cm; outer - 2,5 cm; bottom - 3 cm; top - 2 cm].

CONTENT: pages 5_8 unnumbered Sanctissimo Patri Alexandro Septimo Pont. Max. Clemens Galanus Cler. Regul. Faelicitatem perpertuam.9-12 un. Auctor Lectori.13_14 un. testimonials_15_28 un. Concise collection of the Famous Armenian Patriarchs and religious teachers, which are mentioned in my writing: whether the evildoers rebuke me or Orthodox will praise me. _29_31 un. _A collection of previous saints' questions.32_34 un. List of Contributions and Controversies for two parts of Volume II. _35_42 un. Lists of this book's parts.1_4 The Armenian Argument on the deity and humanity of Christ. The first contribution. Foreword. 5_56 Will the Armenian Church accept the sect of Zarios, and the Apoghinar, the Eutygies, and the Nestorian, the Manicheans, and other heretics on Christ's authority? The first controversial issue is between them and the Armenians: Armenian church Deliver a forgiveness to their malice. Put forward what they said. _57_87. Have the doctrines from Odzun, Siuniq, Tatev etc. unanimously been agreed upon by the Armenian Church of Faith or not. The second argument. _89_156 Did Armenian Ancestors Agree with the Cosmic Church, delivering Christ's Double Nature or not. The third argument. _157_210. Does the Christ-person have two natures or not? The fourth argument. _ 211_242. Did the Humanity of Christ have the property of a divine self? The Fifth argument. _243_287. Did Christ's divinity and humanity have a natural will and influence? The sixth argument. _ 289_326. Does Christ, the Innocent Being, have weaknesses in body and in human soul? The seventh argument. _327_350. Does the Only Begotten Son of God have not only human nature but also, he is a human being. The eighth argument. _351_381. Is the God's Begotten son - Christ coming from the Father's sacred soul or not? The nineth argument. _383_438. Did the Council of Chalcedon, that is, the fourth Ecumenical Council discuss the question of being orthodox or not? The tenth argument.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 5_8 չհամարակալած Sanctissimo Patri Alexandro Septimo Pont. Max. Clemens Galanus Cler. Regul. Faelicitatem perpertuam.9-12 չհ. Auctor Lectori.13_14 չհամարակալված վկայագրեր: _15_28 չհ. Համառօտ հաւաքումն Հռչակագոյն հայրապետաց և վարդապետաց հայոց. որք ի մեջգրոցս յիշատակին. թե չարափառք զորս յանդիմանեմք. թե ուղղափառք զորս

զովաբանեմք:29_37 չի. Հաւաքումն նախնի սրբոց հարց:32_34 չի. Ցանկ ընձեռութեանց և վիճաբանութեանց երկոցունցմասանցն երկրորդ հատորին:35_42 չի. Ցանկ պրակաց այսր մատենիս:1_4 Հայկականվիճաբանու[թ]ե[ա]նց Յաղագս Ք[րիստո]սի ա[ստուա]ծութե[ան] և մարդկութե[ան]. Առաջինընձեռութիւն: Առաջաբանութի[ւն].5_56 Միթէ Հայոց եկեղեցին զարիոսի, և ապօղինարի, եվտիգէսի, և նեստորի, մանիքեցւոց, և զայլոց հերետիկոսաց աղանդս ընդունիի վ[ե]ր[այ] ք[րիստո]ստնօռենութե[ան] ն. Առաջին խնդիր վիճման որ ի մ'էջ յունաց և հայոց: ներում հայոց եկեղեցինազատի ի չարասօսութե[ան]ց յունաց: Առբերի նախ յունաց ստորասութի[ւն]_57_87. Մի թէվարդապետութիւն Օձնեցւոյ վ[ա]րդ[ա]պ[ե]տին, 'և սիւնեցւոյն, և տարօնացւոյն, և տաթևացւոյն, և այլոց միախոհ սոցին վարդապետաց համաձայն[իցէ ընդ հաւատոյ եկ[ե]ղ[ե]ց.ւյն հայոց. թէ ոչ: Երկրորդ վիճաբանութիւն: _89_156 Միթէ նախահարքն Հայոց համաձայնեալ ընդ տիեզերականեկ[ե]ղ[ե]ցուոյ, աւանդեցին զոլ ի քրիստոս երկու բնութիւն. թէ ոչ: Երրորդ վիճաբանութիւն:157_210: Մի թէ ի միանձն քրիստոսի իցեն երկու բնութիւնք. թէ ոչ: Չորրորդ վիճաբանութիւն: 211_242. Մի թէՄարդկութիւնն Ք[րիստոս]ի ունէր ըստ ինքեան զատկութիւնս ա[ստուա]ծու'թեան. Հինգերորդ վիճաբանութիւն:243_287. Մի թէ Աստուածութեան և մարդկութեանն Ք[րիստոս]ի զոյր մի բնականկամք, և մի ներգործութիւն: Վեցերորդ վիճաբանություն: 289_326. Մի թէ Քրիստոս էառ զամենայնԱնմեղադրելի կիրս զտկարութիւնս մարմնոյ և հոգւոյ մարդկայմոյ: Եօթներորդ վիճաբանութիւն:327_350. Մի թէ Միածին որդին Աստուծոյ էառ ոչ թէ միայն զմարդկային բնութի[ւն]. այլ ևս զմարդկային անձն. այ սինքն զոմն մարդ: ՈԻթերորդ վիճաբանութիւն: _351_381. Մի թէՔրիստոս որդին Աստուծոյ բղխէ ևս ընդ հօր զհոգին ս[ուր]բ. թէ: Իններորդ վիճաբանութիւն.383_438. Մի թէ ժողովն Քաղկեդոնի այ[սինքն]. չորրորդ տիեզերական ժողովն ո. և լ. հարցն. ՈԻղղափառ եղեթէ ոչ: Տասներորդ վիճաբանութիւն:

NOTES: Many marginalias in Latin. Handwritten entry in Polish on a small sheet of paper, written probably by a reader - *Wielmożnemu… Teodorowiczowi, Ojcu Dobrodzieju [To the noble ... Teodorowicz, the Father Benefactor]*.

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov. Bookplate on the title page *"Ex. Library Stephane Stephanowicz …"* half torn, so no more information could be obtained.

PRESSMARK: old - 0583, S.D.000 00000210, add current – 76. Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów/ Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury I Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. BSLM [ՄՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. HUL [ՀՀԳ]. PL 752 [ՀԳ]. LPF [ՊՖ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ]. OBL [ՕԲԳ]. PLP [ՊՊԳ]. PML [ՓՄԳ]. PNL [ՓՆՎ]. SAC [ՊՍՀԵ]. VAL [ՎԱԼ].

Z Bibl. 307 [Զ Մատ. 307]. T 49 [Թ 49]. Al. 59 [Ալ 59].

4. *The Bible*. Amsterdam, St. Etchmiadzin and St. Sargis press. /The Bible in classical Armenian according to the translation of the Armenian Fathers, edited by Voskan Archimandrite Yerevantsi./

Religious

***Աստվածաշունչ*: Ամատերդամ, տպագր. Ոսկան Երևանցու, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1666-1668:**

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Bible Containing Old and New Testaments. Edited by our ancestors and translated veraciously. And by the order of His Holiness, the Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, specified and systematized according to the Dalmatians. And consent from all the Scriptures of the Bible ordering especially all servitors the judgement of Voskan Yerevantsi – the one humiliated and the Lord’s servant. Amsterdam, St. Etchmiadzin and St. Sargis Zoravar Press. In the Saviour’s year 1666. In the Armenian year ռճժե, March 11th.

ՏԻՏՂԹ.՝ Ա[ԱՏՈՒԱ]ԾԱՇՈՒՆՉ /ՀՆՈՑ ԵՒ ՆՈՐՈՑ ԿՏԱԿԱ/ՐԱՆԱՑ ՆԵՐ ՊԱՐՈՒՆԱԿՕՂ. ՇԱՐԱ/ԿԱՐԳՈՒԹԵԱՄԲ ՆԱԽՆԵԱՑՆ/ՄԵՐՈՑ ԵՒ. ՃՇՄԱՐՏԱՍԻ/ՐԱՑ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱՑ:/ Իսկ զկնի հրամանաւվեհափառին Տեառն Յակօբայ /Հայոց Կաթուղիկոսի գլխակարգեալ և տնատեալ ըստ Դաղմատա/ցւոցն. նա և զհամաձայնութի[ւն] հանուրց գրոց Ա[ստուա]ծաշնչից ընդ /իրեարս առընթեր կարգեալամենեցուն. նուաստի /ումեմն բանի Տ[եառ]ն սպասաւորի. Ոսկանի /Երևանեցւոյ:/ ՅԱՄՍՏԷՐԴԱՄ:/Ներ Տպարանում սրբոյն Էջմիածնի. և սրբոյն Սարգսի զորա/վարի, ի Թուում փրկչին, 1666, Իսկ Հայոց./ռճժե. նամսեանն մարտի մետասանի/:

Document size: 20x26; containing 8 unnumbered pages, 628 (ՈԻԸ), double sided pages. Missing/torn pages 101,102, 133,134, 177, 178, 243, 244, 273, 274, 337, 338, 371, 372, 511, 512, page 565 is published as 465.[260]Quatro - four times folded (every printed piece of paper is folded into 4 sheets and contains 8 pages). Page numbers have been done in Armenian and Arabic. Text size with frame 21x14,7cm. Title page is engraved. Head titles and margin marks are present. Numerous engraved images with initials of the engraver Christofer Van Sichem (CVS). The engravings are made based on the works of such great masters as Albrecht Dürer, Raphael, Henrik Goltsius and others. Tabernacle ornaments, marginal decorations. The original text with 10-point boloragir, notrgir and glxagir were used. Condition: good. Wood and leather bindings with clasps. Margines done without frames and lines: [inner- 2,5 cm; outer - 2,5 cm; bottom - 1,5 cm; top -1 cm].

CONTENT: un. p .2 Numerical art compared to Armenian. _3_4 un. My work to the Supreme Patriarch of All Armenians, Jacob, by a humble servant Voskan the teacher on the printing of the divine letter. _5_7 un. The beginning of the whole scriptures, that is, of the testimony of the old and new testaments. _7 un. Order of Old Testament scripture. _1_56 The Book of Genesis: called Beresith in Hebrew. _56_101 The Book of Exodus: called Vellesmoth in Hebrew. _102_132 The Book of Leviticus: Called Wayiqra in Hebrew. _133_176 The Book of Numbers: Called Vayedabber in Hebrew. _177_214 The Book of Second Law: Called Elle Haddebarim. _215_242 The Book of Jesus son of Naue: Called Joshua in Hebrew. _243_269 The Book of Judges: Called Shoftim in Hebrew. _269_272 The Book of Ruth. _273_308 The Book of 1 Samuel, that we call of the First Kingdom. _308_336 The Book of 2 Samuel, that we call of the Second Kingdom. _337_370 The third Book of Kings, called First Malachim in Hebrew, meaning that of Kings. _371_401 The fourth Book of the Kings. Called Malachim in Hebrew. second. which is the second of the kings. _402_431 The First Book of Chronicles, in Hebrew Dibre hayamim. _468_496 The second Book of Ezra, which in Latin is called first. _497_511 The Book of Nehemiah: which is said to be the third of Ezra, which in its turn is considered to be Latin second. _512_522 The Book of Tobit. _523_539 The Book of Judith. _540_552 The Book of Esther _552_588 The First Book of the Maccabees. _589_628 The Second Book of the Maccabees.

---

260 On the Armenian Rare Books platform and Armenian Bibliography the number of pages is stated 8 un., 628 (ՈԻԸ), 834 (ՊԼԴ) (=1470). This example contains only first part of the Book.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 2 չի Համարողական արհեստ ընդ հայոց համեմատեալ:3_4 չիԲանահիւսութիւն առ վեհագոյն հայրապետն հայոց տէր Յակօբ. ինուատէ ումեմնէ բանիսպասավորէ Ոսկան վարդապետէ՝ յաղագս տպագրութեան տառից աստուածայնոց:_5_7 չի Սկիզբնհանուրց նուիրելոց գրոց այսինքն, կտակարանաց հնոց և նորոց վկայութեանց:_7 չի Կարգ գրոց հնոյկտակարանի:_1_56 Գիրք Ծննդոց: Որ ըստ եբրայեցւոցն ասի Բէրէսիթ:_56_101 Գիրք ելից: Որ ասիըստ եբրայեցւոցն Վէէլլէսմօթ:_102_132 Գիրք Ղևտականք որ ասի ըստ եբրայեցւոցնՎայիկրա:_133_176. Գիրք Թուոց: Որ ըստ եբրայեցւոցն ասի Վայեդաբբէր:_177_214 Գիրք երկրորդօրինաց: Որ ասի ըստ եբրայեցւոցն Էլլէ Հադդէբարիմ:_215_242 Գիրք Յեսուայ որդւոյ նաւեայ: Որ ասիըստ եբրայեցւոցն Յէhoսուայ:_243_269 Գիրք Դատաւորաց: Որ է ըստ եբրայեցւոցն Սօփէտիմ:_269_272 Գիրք Հռութայ:_273_308 Գիրք առաջներորդ Սամուիլի: Զոր մեք առաջներորդ թագաւորութեանցասեմք:_308_336 Գիրք երկրորդ Սամուիլի: Զոր մեք երկրորդ թագաւորաց ասեմք:_337_370 Գիրքերրորդ թագաւորաց: Ըստ եբրայեցւոցն առաջներորդ Մալաքիմ: Այս է Թագաւորաց:_371_401 Գիրքչորրորդ Թագաւորաց: Ըստ եբրայեցւոցն Մալաքիմ: երկրորդ. որ է երկրորդ թագաւորաց:402_431. Գիրք առաջներորդ մնացորդաց: Որ է ըստ եբրայեցւոցն: Դիբրէ հայամիմ ասի:468_496 ԳիրքԵզրասայ երկրորդ: Որ է ըստ լատինացւոցն առաջներորդ:497_511 Գիրք Նէէմեայ: Որ և երրորդԵզրասայ ասի. որ է ըստ լատինացւոցն երկրորդ:512_522 Գիրք Տօբիթայ:523_539 Գիրք Յուդիթայ:540_552 Գիրք Եսթերայ:552_588 Գիրք առաջներորդ Մակաբայեցւոց:589_628

PREFACE: My work to the Supreme Patriarch of All Armenians, Jacob, by a humble servant Voskan, the teacher on the printing of the divine letter.

By the order of the Supreme Leader and His Holiness my entrusted operation that is convenient and proper not only for us, but also for those who are humble and considerate; especially educated, and all in part. Because comparing foreign language with yours is a very difficult and harrowing reality: especially to the Holy spirit, according to the words of St. Paul addressed to Corinthians. And according to me, forever being abandoned in this country; but in the hope of asking the Holy Spirit of he, the Holy Apostle and making my sacred prayer for the sake of such a deep initiative of mine; comparing each other with Armenian Grabar and the Dalmatian language with letter signs and classifying them for the common dialect; that was invented for them, that is, the old and new record for the public as the scriptures adapted only to our Holy Gospel and not to all. And this Gospel is missing too, that same chapter: both to Matthew or the others,

by itself it does not have a consent, but only with the others; but in the Dalmatians' where the same book by itself has a consensus; with this writing: up and down, which was twice as convenient. Also, the index is adjusted accordingly. For this reason, we also, by the highest order of our honorable Father, created it, putting it next to the other with a lot of work; because there has been both an advantage in ours and a disadvantage in theirs, as well as an advantage in theirs and a disadvantage in ours. Thus, we remained silent and did not rule, without adding or shortening anything, though there was some loss. Because wherever we have missed a number or two, or some more, there I wrote our less. And where there were a lot of lines, especially from the book, I have not written it here. Also, writings that have been eternally disagreeable or mixed. And either or more, and less; such was the head count only, and I left the small numbers to them, like there in Joshua, Baruch, Sirach and others. And at places with no writing at all, I left only our written books. Also, in our case it was not possible to classify them by their numbering, because Dalmatians have summed up in three numbers, which is generally impossible to break. Especially since the agreement with the Bible is with their numbers and not ours. It was impossible to put ours and theirs together because there was no room for the margins. And just writing with ours, it would not be consent with theirs, as for agreement is with their numbering, and their index; just as you saw your purity. We were not able to draw other smaller numbers in Armenian letters, since seven scriptures were also stamped arithmetically; for if we had written with our numbering, it would have been impossible to omit that scripture; so we made an agreement about letters and numbers to be as they are; but could not describe it, that the consensus was written differently, and elsewhere - otherwise , because of which everything was put at risk, because of the inadmissibility of the numerical form we wrote in advance with our numbering, ours was put next to theirs, and they were trained at their place and went with it, reading and acknowledging, by which they were enlightened; and the power of the divine scriptures in the attainment and grace of the Most Holy Trinity by which I beg you to plead with everybody honor; if the grace and greatness of the Lord find us worthy of remembering in goodness and prayer; but if not, leave us – those who are not guilty and to those who are not disgusting – for Christ; blessed with the Father and the holy spirit; now and forever. Amen.

ԱՌԱՋԱԲԱՆ՝ Բանահիւսութիւն առ վեհագոյն հայրապետն հայոց տէր Յակօբ. Ի նւաստէումենմնէ բանի սպասաւորէ Ոսկան վարդապետի՝ յաղագս տպագրութեան տառից աստուածայնոց:

Մեծահրամանի իշխողիդ՝ և վեհափառի հրամանաւ յանձին կալցուք զգործառնու[թ]ի[ւն] ս. որոչ է մեզ ճահ և ըմբոն, այլ յավէտ այնոցիկ որք վսեմախոհք և հոգիընկալք են. մանաւանդ կիրթքուսմամբ, և ամենեքումբք մասամբք: Քանզի բաղդատութի[ւն]՝ լեզուաց այլատարազից ընդ իրեարսհամեմատել կարի դժուարին է և տաժանելի իրակութիւն. մանաւանդ տուչութի[ւն] Հոգւոյն Սրբոյ՝ ըստ բանի սրբոյ առաքելոյն Պօղոսի, որ առ կորնթացիս: Եվ ևս յավէտ ըստ ինձ առն. որ յերկոցունցնեմ թափուր, Բայց յուսացեալ ի հոգին ս[ուր]ք յորդորմամբ նուռնոյ սրբոյ Առաքելոյ. և ի սրբանուէրաղոթս քո՝ արկանեմ գանձն իմ իխորս այսորիկ ձեռնարկութե[ան]. առ ի բաղդատել. և ընդ իրեարսհամեմատել զբարբառս Հայոց ընդ Դաղմատացւոց ստիքսելով և գլխատելով. և ըստ նոցայնհամարոյ շարակարգելով սակս համբարբառոյն. որ առ նոսա գոյ յօրինեալ՝ այսինքն հանրոյԱ[ստուա]ծայնոյ մատենին հնոյ և նորոյ. որպես առ մեզ միայն Աւետարանին սրբոյ տեսանեմքյարմարեալ. և ոչ ամենեցուն գրոց: Իսկ Աւետարանին այսու ևս պակասի, զի նոյն գլուխն. թէՄատթէոսին. և թե այլոցն. ինքն առ ինքն ոչ ունի համաձայնու[թ]ի[ւն]. այլ առ այլս միայն. բայցԴաղմատացւոցն ուրանօր նոյն գիրքն ինքն առ ինքն ունի զհամաձայնու[թ]ի[ւն]. եղեալ է այսու գրով. վեր և վայր՝ առ որս և զհամարաթիւսն եղեալ կրկնակիւք: նաև ցանգքն ըս[տ] այսմ են յարմարեալք: Վ[ա]ս[ն] որոյ և մեք ով Հայր պատուական ըստ բարձրագունից հրամանաց քոց արարաք. գլխատելով և տնատելով. զհամարաթիւսն ըս առընթեր նմիմ դնելով բազմաւ աշխատութ[եամ]ք.քանզի պատահեցաւ ուրեք առաելելութի[ւն] ի մերս. և պակասութի[ւն] ի նոսա. նույնպեսանդրադարձութ[եամ]ք արաւելութի[ւն]ի նոսա. և պակասու[թ]ի[ւն] ի մերս. առ այսպիսիս լռեցաք և-ոչ իշխեցաք առաւելուլ՝ կամ պակասեցուցանել. թէպէտ ոչ ինչ գոյր վնաս: քանզի ուրանօր զթիւսնեմք ի բաց թողեալ՝ միով կամ երկոքումբք. և կամ այլ աւելեօք թուօք. անդանօր մերս է պակասգտեալ: Իսկ ուրանօր բազմօք տողիւք. կամեչիւ, մանաւանդ մատենիւիսկ. այն առ նոսա ոչ է գտեալ: Նաև մատեանք. որք կարի յաւէտ են եղեալք տարաձայնք, և կամ խառնեալք. և կամ առաւել եալք և նուազեալք. այնպիսեացն զգլխահամարսն միայն եղեալ և զմանր համարսն իրանց եմ թողեալ որպէս բարուքայն՝ յեսուայն՝ որ է սիրաքայն և այլոց: Իսկ ուրանօր մատեանն ամենևին ոչ է եղեալառ նոսա՝ զմերն միայն գրելով թողեալ եմ: նաև զմերականս համար ընդ նոցայն համարոյ շարակարգել անհնրաին եղև. քանզի դաղմատացւոցն երիւք համարիւք ամրափակեալ կայ՝ զորսխախտել ամենևին անհնարին է. մանաւանդ զի համաձայնութի[ւն] հանրոյ Ա[ստուա]ծաշնչոյն նոցահամարաթուովն է և ոչ

մերովս. զմերն և զնոցայն համայն կարգել անհնարին եղև, զի ի լուսանցսնտեղի ոչ մնաց. իսկ զմերն միայն գրելով համաձայնու[թ]ի [ւն] ոչ լինիւր քանզի համաձայնութի[ւ]ն[ն] նոցա համարովն է. և ն[ո]ցա ցանգովն. որպես և տեսանէ սրբանձնութի[ւն] ձեր: Այլ և զփոքրհամարն ոչ կարացաք հայկականօք տառիւք շարագծել. քանզի ընդ համարողականին եօթն գիրսևս գոն դրոշմեալք. զի եթե զհամարսն գրովք մերովք եդեալ զգիրսն զայնոսիկ ի բաց թողուաքաննարին էր. քանզի ուրանօր զհամաձայնութի[ւն]սն արարեալ են ընդ համարաթուոյն և զտառսն զայնոսիկ են եդեալ՝ որպէս ահա յայտէ. վասն որոյ ոչ կարացաք բառնալ. զի մի իհամաձայնութի[ւն]ս այլապէս գրեսցին. և ներ տեղւոջ իւրեանց այլապէս: որովք խարբալումն լինիյուզողին: սակս որոյ զամ[ե]ն [այն] ըստ նոցայն շարակարգեցաք: Բայց սակս անընդելութեան ձևոյհամարողականին. աստ նախակարգեցաք մերով համարագրով. զմերսն հուպ նոցին եդեալ. զինայսմ վայրում սոքոք վարժեսցին, և ներ տեղւոջ իւրում անտարակոյս ընթասցին: որոց ընթերցմամբև տեղեկութ[եամ]ք լուսաւորեսցին. և դիւրաւ զզօրութի[ւն]ս գրոց Ա[ստուա]ծայնոց իմիտ առցենշնորհօք և ի թիկունս հասութ[եամ]ք ամենասրբոյ երրորդութե[ան]ն: վասն որոյ հայցեմ ժտելով իքումմէ պատուականութէ[նէ] և յամենեցունց պատահողաց. եթե ախորժին կամք ձերք Տ[եառ] նշնորհի և մեծութի[ւն], զմեզ արժանի առնել ի յիշուն բարւոյ՝ և յաղօթս. ապա թէ ոչ. զմեզանբամբասանս և անքամահելիս թողուլ վասն Ք[րիստոս]ի. որ է որհնեալ ընդ Հօր և ընդ սրբոյհոգւոյն. այժմ և անզրաւայաւիտենիւ. Ամէն:

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov.

PRESSMARK: old - 0602, S.D. 000 00000218, current – 99.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. AUL [ԱՀԳ]. BL [ԲԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. DSS NAS RA [ԳԱՀԳԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GASMTC [ԳԵԳ]. GH [ԳՀ]. GNL [ԹՀԳ]. GRH [ԳՐՀ]. HHOV [ՀՀՈՎ]. HCAL [ԲՀԿ]. HH [ՀՀ]. HL [ԷԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. KM [ԿՄ]. LAIHM [ԱԻԳ]. LHM 392, 393, 528, 645 [ՊԹ]. LIH ANAS [ԲԳԱՊԻԳ]. LIHGAS [ՎԳԱՊԻԳ]. LHCA [ՊԱ]. LNL [ԼԱԳ]. LPF [ՊՖ]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. LU [ԼՀ]. MGAL [ՄԳԱԼ]. M 900_910, 977 [Մ]. MB [ՄԲ]. MLA 15091, 15092 [ԳԱԹ]. T. Azatyan’s Fund 4183 ruined [Թ Ազատյանի ֆոնդ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MVV [ՎՄՄ]. MZM [ՋՄՄ]. OBL [ՕԲԳ]. PAL [ՓԱԳ]. PL 441. 434 incomplete from the beginning and the end,. 484, 637, 899, 4114 incomplete from the beginning and the end, 4116 incomplete from the end, 4398, 4399[ՀԳ]. PML [ՓՄԳ].

PNL [ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ].SH [ՍՀ]. SHCCT [ՍՍԽԵ]. SLM [ՍՂՄ]. UCLAL [ԼԱՀԳ]. UTSNYC [ԱԱՄ]. VT [ՎՏ]. ZP [ԶՊ].

Z List [Զ ցուց.]. AS [ԱՍ 83].

5. *Breviary*. Marseille, St. Echmiadzin and St. Sargis Press, 1673.

Religious

***Ժամագիրք*. Մարսել, տպագր. Ոսկան Երևանցու, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1673.**

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Book of liturgy of the hours, that is called time arrangement book. Rules of the public prayer of the Armenian churches. Created to St. Isaac the Patriarch, Mesrop Archimandrit and Hovhannes Mandakunetsi. Published in the printing house St. Echmiatsin and St. Sargis the Commander, Under the patronage of the Armenian Father Hakob patriarch, and the kingdom of Christ-loving and pious, the Christ-strengthened Loui king. With supervision, effort and proofreading of Voskan Archimandrite and Bishop of Yerevan, by work and expenses of the same Voskan Bishop Yerevantsi and Tadeos priest Yerevantsi. In Marseille, 1673 of the Nativity of Christ, in the Armenian era ռճիբ.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԳԻՐՔ ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ/ ՈՐ ԿՈՉԻ ԱՏԵ/ՆԻ:/ ԿԱՐԳԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆՀԱՍԱՐԱԿԱՑ/ԱՂՕԹԻՑ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ/ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ:/ Արարեալ սրբոյն Իսահակայ հայրապետին. Մեսրօպայ/վարդապետին. Գւտայ. և Յօհաննու/Մանդակունոյ:/ Տպագրեցեալ ի գործարանում սրբոյԷջմիածնի. և սրբոյն Սարգսի/զօրավարին որ ի Յուշի:/ Ի հայրապետութեան Հայոց Տեառն Յակօբայդիտապետի. և ի/ թագաւորութե[ան] Քրիստոսասիրի և բարեպաշտի. և Քրիստոսիւ զօրա/ցելոյԼուդովիկոսի արքային Կալլիացւոց: Վերակացութեամբ ջան/նիւք և սրբազրութեամբ տեառնՈսկանայ վարդապետի և Ար/քի եպիսկոպոսի երևանեցւոյ:/Արդեամբք և ծախիւք նոյնոյ Ոսկանայ Արհի եպիսկոպոսի./ և Թաթէոսի իրիցու երևանցոյ:/ Ի Մարսիլիայ քաղաքի:/ Թուին Ք րիստոս ի 1673. և Յունիսի 25:/ Իսկ ըստ Հայոց. Ռճիբ

Document size: 187x250, 16, number of pages 408 (= 424), each being a four-folded two-column page document: (pages 175 and 396 unpublished). Page numbers have been done in Armenian. Text size with frame 23,8 x15,6 cm. The original text 8, 10 and 12-point bolorgir, notrgir and glxagir were used. Title page decorated. Above the place

of publication – ornament, Armenian musical notches and margin symbols, upper and bottom decorations, margin ornaments. Condition: destroyed. Leather binding with traces of fittings, first pages very damaged, at the end a litany and an antiphon in Polish. 8 engraved images with inscriptions. The name of the engraver on the images “Г. Cundier Sculpebat”. 5 illustrations: [page 17 - A scene depicting a group of people praying near the altar of Virgin Mary with Christ; page 46 - A scene depicting a group of armed people looking for a boy child to kill; page 126 - A scene depicting Christ being taken to the tomb; page 176 - A scene depicting the harpist playing and the others singing the notes in their hands; page 340 - A scene depicting Virgin Mary and the Christ boy-child surrounded with a lot of people (A description note - That you were born from the virgin, according to Isaiah, with a body; And grew up with a magician’s liturgy; And you were baptized by John in Jordan; And by the voice of the Lord your Father, you have testified to God)]. Margins done without frames and lines: [inner – 3 cm; outer - 1 cm; bottom - 1, 5 cm; top - 50 mm].

CONTENT: p. 3 Preface. 4_15 Church arrangement and hours of ceremonies. Of the Father Nerses, Armenian Catholicos. _1_174 Rules of the public prayer of the Armenian Churches: That is performed in the middle of the night. ..._ In the morning ..._ At dawn ..._ At three o’clock…_ At six o’clock…_ At nine o’clock…_In the evening…_In peacetime ..._ At th rest time..._ 177_333 Psalm. ԱՃԽԷ. _333_334 Prayer to the prophet Ambakum III.334_336 This Psalm is an autograph of David in appearance…_ 337_340 To show the Feast of the Nativity of the Blessed Virgin Mary. 341_395 The settlement of the holiday and the schedules according to the Armenian ceremonies. Calendar. _397_404 Excerpts from blessings: from the feast of the Lord: and all the saints: according to the properness of each. 405_408 Read from the Prophet Isaiah: Apostle John ..._ Gospel according to Matthew 5. _ According to Mark 3. 13. _ According to Luke 14. 12. _ According to John 10. 11.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3 Յառաջաբանութիւն:4_15 Կարգաւորութիւնք եկեղեցւոյ և արարողութիւնք ժամատեղեաց: Տեառն Ներսէսի, հայոց կաթուղիկոսի:_1_174 Կարգաւորութիւնհասարակաց աղօթից. եկեղեցեաց Հայաստանեայց. Որ կատարի ի մէջ գիշերի..._Առաւօտունժամու..._Արևագալի ժամուն..._Երրորդ ժամուն..._վեցերորդ ժամուն:_...Իններորդի ժամուն..._Երեկոյիժամուն..._Խաղաղական ժամուն..._Հանգստյան ժամուն..._177_333 Սաղմոս. ԱՃԽԷ: 333_3334 ԱղօթքԱմբակումայ մարգարէին Գ:_334_336 Այս Սաղմոս ինքնագիր Դաւթի է արտաքոյ թուոց..._337_340 Աւրք

ցուցանելոյ զտօնս ծննդեան սրբուհոյ Աստուածածնին:_341_395 Կարգաւորութիւն տօնից և ժամակարգութեանց ըստ արարողութե[ա]նց հայկազունեաց: Տոնացույց:_397_404 Քաղուածքօրհնութեանց. Տօնից տէրունականաց. և ամենայն սրբոց. ըստ իւրաքանչիւրոց պատշաճից:405_408 Ընթերցուածս Յեսայեայ Մարգարէէ:_Յոհննու առաքելոյ..._Աւետարան ըստ Մատթէոսի 5:_ ԸստՄարկոսի 3. 13:_ Ըստ Ղուկասու 14. 12:_ Ըստ Յոհաննու 10. 11:

PREFACE: With God’s mercy and grace, we undertook to publish this book for the benefit of Armenian race and for the enlightenment of the children of the church also the brightness of the new Zion. As we have written for several times the great and high-ranking patriarch, Mr. Jacob, leader of St. Etchmiadzin, to publish the Psalms at that time; and he promised to send the expenses, but did not, because not only did not send, but he could not help with anything. That’s why the frustration fell on him, and the damage of the frustration reached me, as a result of which I became so enslaved by the debts that were imposed on me, also difficulties arose because of the Bible and the others writings that spread throughout Armenia. For so many years I was working I desperate abandonment, because of the trouble and danger that had come upon me. And now the image full of despair will not help, but it will always hurt me and our nation; also remembering the words of St. Paul about the choice, that after so much difficulty it is worth to give us that ease, but first of all, to our forefathers, our nation, that instead of Praise and thanksgiving perceived with reprimanding and rebuking, so intentionally persons who rely on the Holy Spirit supported and encouraged me for my actual ever-young work deprived of all things - spiritual and physical beings and science, genius and ingenuity; but they relied on it considering non-existent as existent, so supported us to complete this multi-collection book that is collected from here and there in one place – as a support to an immature and less educated one, that noticing mistakes, did not leave me, but were handy and supportive, just correcting it. by the grace of our Lord Jesus Christ, blessed by the Father and the Holy Spirit, now and forever. Amen.

ԱՌԱՋԱԲԱՆ՝ Ողորմութեամբն Ա[ստուծո]յ և ձեռնտուութեամբ ամենազօրին ստեղծչի ձեռնարկաք զմատեանս զայս տպագրեալ՝ առ ի օգտութի[ւն] Արամեանս զարմի, և ի լուսաւորութիւն մանկանց եկեղեցւոյ. նաև ի պայծառութիւննորոյ Սիօնի: Քանզի քանիցս անգամ գրեաց առ իս մեծաշուք և բարձրագահ հայրապետն տէր Յակօբ տեղակալ և առաջնորդ սրբոց Էջմիածնի տպագրել զՍաղմոսարան ատենի. և խոստացաւ առաքել զծախն, բայց ոչ եղև. քանզի ոչ միայն ոչ առաքեաց՝ այլև ոչ բանիւ կարաց օգնել. վասն վրդովմանցն որ

անկաւ ի մէջ նոցին. որոյ վրդովման վնասն և ինձ ժամանեաց՝ վասն այն ես կարի ստրկացայ վասն պարտուցն՝ որք ի վերայ իմ բարդեցան, և բարդեալք կան սակս Ա[ստուա]ծաշնչոցն և այլոց գրոց, որք սփռեցան ի մէջ Հայաստանեայց. որ և յուսահատեալ քանի մի տարի բարձիթողի արարի, վասն նեղութեան և վտանգին. որք հասին ի վերայ իմ, և պատեցան զինև: Իսկ այժմ հայելով զի յուսահատութեամբ լքանիլն ոչինչ օգնէ. այլ յավէտ զվնասս հասուցանէ ինձ և ազգիս մերոյ. նաև յիշելով զբանս սրբոյն Պօղոսի անօթոյն ընտրութեան, թէ բազմաւ նեղութեամբ պարտ է մեզ մատնել յայն հանգիստն. այլև հայելով յառաջինսըն մեր՝ և ի նախնիսն ազգիս մերոյ: Որք փոխանակ գովասանութեան և շնորհակալութեան զպարսաւանս և զնախատինս ընկալուն: Որով դիտաւորութ[եամ]ք քաջալերեալ՝ ի թիկունս հասութիւն սրբոյ Հոգւոյն ապաւինեալ զանձինս մեր արկաք ի խորս անհնութեան գործոյս, դատարկ գոլով ամենիւ յամենայնէ, թէ ի հոգևորէ՝ և թէ ի մարմնաւորէ՝ գոյից և գիտութեանց. հանճարոյ և հնարագիտութեանց. բայց ապաւինեալ յայն՝ որ կոչէ զչգոյն իբրև զգոյ. և մեզ ձեռնտու լիցի յավարտածել զբազբահաւաք մատեանս զայս, որ աստի և անտի հաւաքեալք են ի միվայր. առի դիւրահասութիւն թերաակատարից՝ և ի յօժանդակութի[ւն] տհասից և պակասակրթից. զի մի ի սխալիլն վհատեալպ լքցին. այլ իբրև զձեռնտու և զզօրավիգ ինքեանց առեալ կայացին ու ուղղեսցին, յենլով իբրև ի ցուպ. շնորհիւ Տեառն մերոյ Յ[իսուս]ի Ք[րիստոս]ի. որէ օրհնեալ ընդ հօր և սրբոյ Հոգւոյն՝ այժմ և անզրաւ յաւիտենիւ. Ամէն:

NOTES: Probably one of the readers wrote with a pencil on the title page: Հիշատակ Ստանիսլավովի... Թողեալ... [I left it in memory of Stanislavov…].

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov.

PRESSMARK: old - 0599, S.D.000 00000217, current – 110. (Second copy of book with pressmark 314).

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in AB.

AB: IOM [ԱԺԻԼՄ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPJ [ԵԼՎ]. LPF [ՊՖ]. M 1225, 1751 incomplete example [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MZM [ԶՄՄ]. PML [ՓՄԳ]. PSGL [ՓՍԺԳ]. SLM [ՍՂՄ]. ZP [ԶՊ].

Z Bibl. 220, History 115,119, 122 [Զ Մատ. 220, Պատմ. 115,119,122]. Gh. vol. 1, 814_815 [Ղ. հտ. 1, 814_815]. L vol. 1, 279 [Լ հտ. 1, 279]. T 155 [Թ 155]. GL 110 [ԳԼ 110].

6. **Movses Khorenatsi. *The Geography. Aghuesagirq.* Amsterdam, printed by Voskan Yerevantsi at St. Etchmiadzin and St. Sargis press.**

Fables

Մովսես Խորենացի: *Աշխարհագոյց: Աղուէսագիրք:* Ամստերդամ, տպագր. Ոսկան Երևանցու, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1668:

Առակներ

TITLE PAGE: Book of the world and Book of mythology, called Aghvesagirk. In the Patriarchate of Ft. Jakob Catholicos of St. Etchmiadzin. In Amsterdam. In the Savior's year 1668. In the Armenian era ռճժէ. October 1st.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԳԻՐՔ/ ԱՇԽԱՐՀԱՑ/ ԵՎ/ ԱՌԱՍՊԵԼԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆՑ./ Որէ/ ԱՂՈՒԷՍԱԳԻՐՔ:/ Ի Հայրապետութեան Տեառն / Յակոբայ Կաթուղիկոսի / Սրբոյ Էջմիածնի:/ Յամսթէլօտամում:/ ի Թուոյ Փրկչին 1668:/ Եվ Հայոց ռճժէ. Հոկտեմբերի/ ամսոյ մեկ:/

Document size: 9x13; number of pages 88+224 (=312), each being eight-folded pages. The page numbering in Armenian and Arabic numbers. Text size frame of 9,8 x 5,9 cm. In the margins of the Aghuesagirq, the fables are numbered in Armenian letters. 2 tabernacle ornaments, 1 margin ornament. The original text in 10-point boloragir glxagir and notrgir were used. Margins created without frames and lines: [inner - 70 mm; outer - 2 cm; top - 50mm, bottom - 1 cm]. Leather binding with gilded embossing, in good condition, with remains of 2 metal clasps [in the first part there is Jesus crucified with the Mother of God and Saint John on both sides; over the cross - INRI (Iesus Nzarenus Rex Ludeorum), crescent moon overhead; under the cross - IHS – Chrystogram (Iezus's initials); and on the back of the binding there is an embossed Blessed Virgin].

CONTENT: page 2 Praising words. A poem dedicated to Khorenatsi, the initials of which are "VOSKANI". _3_65 Geography of Movses Khorenatsi.65_69. Here I want to summarize the whole world in terms of the number of millimeters of footwork. _69_70 That are rivers. _70_77 The river and the train – big and known. Forty-two. _77_88 Name of the cities of India and Persia. _1 Title: Book of Myths. To say Aghvesagirq. _1_2ա „A king set the table for ambassadors..." _2_3բ „A very kind and well-intentioned king eating by the river..." _3_4 գ „A king sat on the throne..." _4_5 դ „The only son of a king has reached the end of poverty..."_5 ե „A king was greatly offended by a flea." _6 զ „A great and kind king had a beautiful pig in his house..." _6_8 է „The king of Constantinople has long wanted to see a hermit ..." _8_10 ը „A man has risen from a difficult age..." _10_11

թ “A woman going to Jerusalem with a lot of troops...” _11_13 ժ „He sat alone on the top...” _13 ժա „The prince’s only son died ...” 13_14 ժբ „Something about the gospel that says, ‘Where are your treasures and hearts?’ _14 ժգ „A brother went to the Father...” _14_16 ժդ „A story of a time, telling about a poor man who became poor...” _16_20 ժե „Some king died, and three sons were left...” _20 ժզ „Allmighty Alesksandr doesn’t go anywhere...” _20_21 ժէ „When Aleksander died...” _21_22 ժը „Aleksander met the end of the world...” _22_23 ժթ „When Aleksander came to a place riding, they broke a pomegranate...” _23_24 ի “Aleksander met a lot of local troops and a big horse…” _24_25 իա „They caught a man for stealing...” _25_26 իբ „Man, a gravedigger. They buried a lot of people one day...” _26_27 իգ „Five things in the world are incomprehensible to a man...” _27_28 իդ „A king had thousand honorable eyes...” _28_29 իե “They took away the burdens of a one-handed man, and he became poor...”_ 29_30 իզ „A man going to Jerusalem, and about a hundred florins went to a pot near of a man...” _30_31 իէ “A King turned over his own world” _31_33 իը “A King set a high and steady column”. _33 իթ „A king had a beautiful garden which had a deep lattice... „ _33_37 լ „I have seen a king who has come down, because he has come down as a fox...” _37_40 լա „There was a king, who had no heir to his throne...” _40_44 լբ „The king was wronged, and he had a good son ...”_44_45 լգ „The crow had a cheese in its mouth...” _45_46 լդ Fable says: The eagles were very angry with a parrot and the eagle was constantly hurting the parrot... „46_47 լե “A hunter one day caught a parrot and wanted to slaughter”. _47 լզ „A fox was hungry, he started snoring and eating...” _47_48 լէ „When asked the fox how many races of art you know...” _48_49 լը „A widow had a son. And the boy began to steal fruits and vegetables...” _49_50 լթ „The fox and the crayfish were brothers, they made a sow...” _50_51 խ „The lion has seized his servant fox, and a sign... _51_54 խա „The fable says that they created the kingdom for a sixty years...” _54_ խբ „The beast is in an uninhabited place...” _54_55 խգ „The beast is in the sea, to eat fire...” _55 խդ „It’s a beast whose eggs are a medicine to cure...” ._56_58 խզ „There was only one village in the border...” _58_59 խէ „He was the only one who created a construction making his cell...” _59_60 խը „He was the only one who built the building in three years...” _60_61 խթ. „The cat is wearing a veil, and he is religious...” _61_62 ծ.”Again they put a cat light on the king’s golden pillow...” _62_63 ծա „A Hunter, mother from the West, and the tortoise from the East... „_63_64 ծբ „Three camels and three foxes were brothers...” _64_65 ծգ .”A woman going to a heaven because of her fruits... „_65 ծդ “There was a meek and patient daughter-in-a-law.” _66 ծե „Some poor

man went to the village. He fell ill on the way...” _66_67 ȣq “A rich widow went for matchmaking for her son according to a tradition….” _67_68 ȣէ “A fox knew that a camel was near to death and sat near it….”_68_69 ȣը „A priest stole a cow from a widow and a goat from the stall...” _69_70 „A murderous man ran away. And he went and crossed the river called the Nile...” _70 կ “Heifer flourishing and steers instructing….” _71 կա “A boar sharpened his teeth with his great work... „ _71_72 կբ “When the eagle grows old, it rises up to a hot sun….” _72_73 կq.”An eagle going to the heaven and throwing back from there….” _73 կդ “There were many warm days….” _74 կե „The wolf and the fox became brothers...” _74_76 կq “The fable says that a fox found a written paper…” _76 կէ „ The fox deceives the wolf and gives him a piece of paper to take to the landlord...” _76_79 կը „The fox is a giant cheese trap...” _79_80 h “A foolish and stupid man had a dean…” _81_82 հա „The snake was a snob to a farmer...” _82 հբ „A widow had a cow, and an alien had a donkey...” _82_84 հq All the animals came to see the great lion…”_84_85 հդ „The lion got sick, they came to see him...” _85_87 հե “The fable says that that a camel and a wolf and a fox went one way... „_87_88 հq „A monkey who is an idiot has a habit...” _88 ȣէ .”A stork got married with great violence….” _88_89 հը „The crow gathered his cubs...” _89 հթ “A stork and seagull and opop healed their old father….” _89_90 ձ „The fox was hungry and saw a stone at its father’s place...” _90_91 ձա „The fox fell into the river and was in a river pipline...” _91 ձբ.”A fox got hungry, found something cool and cold….”_91_92 ձq.”A fox found an armor and thought it was Adam’s toga….” _92_93 ձդ.”A donkey took his jackass and went to graze….” _93_94 ձե.”A donkey fell into the river and drowned….” _94 ձq. „The donkey was honored and called to the King’s son wedding…” _94_95.”After a great news a donkey rejoiced and got happy…” _95_96 ձը.”A traveler came across with a fellow and left...” _96_98 ձթ „A merchant came to the city...” _98 ղ „The moon gets dark, and the shed light becomes less...” _98_99 ղա .”In winter leaves of the trees dry up and plants become unadorned…” _99 ղբ „Pigs, beetles, and other animals eat garbage...” _99_101 ղq „In the uninhabited mountain there was an ant bigger than a sheep...” _101_102 ղդ „A farmer has built many mines...” _102_103 ղե .”A man was secretly pouring a lot of words towards his neighbor….” _103_104 ղq „A poor man was grilling meat in his small desert...” __104 ղէ.”They gathered the birds and chose the lawns for their beauty...”_104_106 ղը „There was a nobleman. He had an uncle’s son who inherited his house...” _106_107 qթ „There was a believing virgin in a city...” _107_108 ճ „Here are two mercury goblets for sale...” _108_109 ճա.”A man came to the king and gave back 100 deans….” _109_111 նբ „The

lion, the wolf, and the fox have become brothers...” _111_112 ճq.”The wolf found an ugly donkey. He wanted to eat him….” _112 ճդ.”The fox took a parrot and wanted to eat him….” _113_114 ճե „The fox put the bird in his mouth and wanted to eat it...” _114_115 ճq „An Assyrian, wise and kind man and an Armenian man quarreled...” _115_118 ճէ „The lion got sick and sent a request for a doctor...” _118_119 ճը „A doctor came to town...” _119_121 ճթ “Someone went to to cultivate land found three skulls of a man...”_121_122 ճժ „A lion entered a cave...” _123_125 ճժա .”A man put thousand pigs in one place...”_125_126 ճժբ „The white hen is in a royal house...”_126_127 ճժq .”A nobleman had a lot of gold and silver... .” _127_128 ճժդ „There is a tree in the Indian world...”_128_132 ճժե „And, ten merchants gathered together...” _132_133 ճժq „There was a city, and a lot of roads...” _133_134 ճժէ „The mice said to each other...” _134_135 ճժը „When a snake comes out of a flower...” _135_136 ճժթ „Snake go to the field of war...” _137_ ճի „A thief stole a watermelon from the garden...” _137_138 ճիա „There was a tall tree, and its leaves were dripping with honey...” _138_142 ճիբ „There was a man who had a wife who was angry and insensitive...” _143_146 ճիq „A good man. Separated from all the wicked...” _146_148 ճիդ.”There was a wise elder in a city….” __148_153 ճիե „He was a wise architect...” _153_157 ճիq „He was a young praying man...”_157_158 ճիէ „The fox and the eagle have become brothers...”_158_159 ճիը „A man sowed a watermelon in the garden under the fig tree ...”_159_160 ճիթ „A man at his time was to blame ...” _160_161 ճլ „The church is proud of its saint...” _161_162 ճլա „The steer and the horse talked to each other...” _162_163 ճլq „The mole has a nature that does not finds a nest...” _164 ճլդ „There was an animal in the sea, very harmless and ruthless...” _ 164_165 ճլե . „The nature and boundaries of a donkey is falling in a difficult place….” _165_168 ճլq „There was a man who had a senseless woman...” _169_170 ճլէ „There was a man, and he had a lovely lover ...” _170_171 ճլը „The pomegranate tree said to the olive tree ...” _171 ճլթ „When the fish comes out of the water, it will die ...” _171 ճխ „When the fish comes to the threshing floor, it will die...” _171_172 ճխա „A poor man had a lazy son...”_172_173 ճխբ .”The fable says that a man caught a wolf….” _173_ճխq : „The fable says that a wolf was climbing on a mountain...” 173_174 ճխդ .”The fable says that an ugly man was lost….”_174_175 ճխե .”The fable says that a widow had ten goats... „_176_179 ճխq .”The fable says that in the city of Baghdad, there was a crafty carpenter ...”_179_180 ճխէ .”The fable says that a goat was sitting on the high wall ... „_180_181 ճխը .”The fable says that a man’s wife had a water for three faces…” _182_183 ճխթ. „The fable says that a man earned a hundred loaves of bread

every year...”_183_185 ճԺ.”The fable says that a poor man one day went to a butcher….” _185_188 ճԺա.”The fable says that two men made friends and poor people came around...” _188_190 ճԺբ.”The fable says that there was a very indebted man...”_190_194 ճԺգ.”The fable says that two men who are relatives went on a journey…” _194_196 ճԺդ.”There was only a covenant of a devil….” _196_197 ճԺե.”The fable says that there was an animal washing a stomach…” _197_198 ճԺզ. „The fable says that the birds gathered. And chose...” _198_200 ճԺէ .”The fable says that a man went to the city judge...”_200_205 ճԺը .”The fable says that a king wanted to build a tower...”_205_206 ճԺթ .”Fable says that that two roosters were fighting... „_206_207 ճկ .”The fable says that the rooster was on a tree in the woods... „_207_208 ճկա .”Fable says that thirty rabbits gathered... „_208_209 ճկբ .”The fable says that on the feast of Easter all the birds came... _209 ճկգ .”The fable says that an angel delivered an eagle...” _209_211 ճկդ „A man met them on his way...” _211 .”The list of the book. Of the first book…” _214_224 The second book is Aghvesagirq. Alphabetical list of first lines. _224 With grace and mercy ... A small colophon…

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 2 Ոգեմ զբանս գովեստի. Խորենացուն նվիրված ոտանավոր, որի սկզբնատառերը կազմում են «ՈՍԿԱՆԻ»:3_65 Աշխարհացոոյց Մօսէսի Խորենացւոյ:65_69 Ահա կամիմ զչափ աշխարհիս համառօտել մղոնախաղաց ոտնաչափությամբ ուղղեկաբար ասպարեզաճեմ դրութեամբ:69_70 Զորս զետքն են:_70_77 Գետք և գնացք նոցա մեծ և անուանիք: Քառասուններկու:_77_88 Անունք Քաղաքացն Հնդկաց և Պարսից:_1 Խորագիր՝ Գիրք Առասպելանաբութեանց. Որ ասի Աղուէսագիրք:_1_2ա «Թագաւոր մի կազմեաց սեղան դեսպանաց...»_2_3բ «Թագաւոր մի բարի և բարեմիտ ճաշարարեալ յեզր գետոյն...»:_3_4 գ «Թագաւոր մի յարևմուտս բազմեցաւ յաթոռ...»:_4_5 դ «Թագաւորի միոյ որդի է հաս ի վերջին աղքատութիւն...»:_5 ե «Թագաւոր մի սաստիկ նեղացաւ ի լուէն...»:_6 զ «Թագաւոր մի մեծ և բարեմիտ, ուներ խոզ մի սիրուն ի տան իւրում...»:_6_8 է «Թագաւորն կոստանդինոս ի բազմաց ժամանակաց ցանկացաւ տեսնել զճգնաւոր ոմն...»:_8_10 ը «Այր մի ելանէր ի դժւար դարն ի վեր...»:_10_11 թ «Կին մի երթայր յԵրուսաղէմ բազում զօրօք...»:_11_13 ժ «Միայնակեց մի նստեալ ի վերայ վիմի միոյ...»:_13 ժա «Իշխանի միոյ որդին. մեռաւ...»:13_14 ժբ «Ի բան աւետարանին, որ ասէ. ուր գանձք ձեր են անդ և սիրտք...»: _14 ժգ «Եղբայր ոմն գնաց առ Հայրն...»:14_16 ժդ «Ի պատմութենէ ժամանակի ասի, թէ ի դալաթայն այր մի աղքատացաւ...»:16_20 ժե «Թագաւոր ոմն մեռաւ. և մնաց երեք որդի...»:20 ժզ «Աղէկսանդր յամենայն տեղիս

ինքն երթայր էլ չի...»:20_21 ժէ «Յորժամ մեռանէր աղէկսանդր...»21_22 ժը «Աղէկսանդր հանդիպեցաւ յեզր աշխարհիս...»:_22_23 ժթ «Հանդիպեալ աղէկսանդր յեզր տեղի մի հեծելովն՝ և բերեալ նուռն մի կոտրեցին...»_23_24 ի «Աղէկսանդր բազում զօրոք պատահեցաւ ի տեղի մի, և եղև ձիւն մեծ...»:_24_25 իա «Այր մի ըմբռնեցին վասն զողութեան ...»:_25_26 իբ «Մարդ մի գերեզմանակիտր. օր մի զխաթուն մի թաղեցին շատ ընչիւք...»:26_27 իգ «Յաշխարհիս հինգ բան ի մարդկանէ անգիտելի է...»27_28 իդ՝ Թագաւոր մի յիւր խազինան հազար ակն ունէր պատուական...»:_28_29 իե «Մարդոյ մի բազրկանի զբեռներն տարան, և աղքատացաւ...»:_29_30 իզ «Մարդ մի յԵրուսաղէմ կերթայր, և հարիւր ֆլօրի մարդոյ մի մօտ ամանաթ եդ գնաց...»:_30_31 իէ «Թագաւոր մի ի վերայ իւրոյ աշխարհին ի ժուռ գայր...»:_31_33 իը «Թագաւոր մի զբարձր և զուղղորդ զսիւն մի կանգնեաց...»:_33 իթ «Թագաւոր մի ունէր գեղեցիկ այգի. և եերն խոր խանդակ...»: _33_37 լ «Թագաւոր ոմն ետես տեսիլ. զի իբրև զանձրև իջանէր աղուէս...»:37_40 լա «Թագաւոր մի կայր՝ և չուներ ժառանգ աթոռոյն իւրոյ...»:40_44 լբ «Թագաւոր մի անիրաւութիւն առնէր. և ունէր զորդի մի բարի...»: _44_45 լգ «Ագռաւաւ մի պանիր ունէր ի բերանն...»:45_46 լդ «Ասի յառակաց. արծուին ի կաքաւն խիստ չարկամացան և արծուին անդադար նեղէր զկաքաւն...»: 46_47 լե «Որսորդ մի կալաւ զկաքաւ մի, և կամէր զենուլ...»:_47 լզ «Աղուէս մի քաղցեաւ՝ և եգիտ սառն. և սկսաւ խռնտալ և ուտել...»:47_48 լէ «Հարցին ընդ աղուէսն թէ քանի ցեղ արուեստ գիտես...»:_48_49 լը «Այրի կին մի ունէր տղայ մի: Եվ սկսաւ տղայն զողանալ միրգ և բանջար...»:_49_50 լթ «Աղուէսն և խեցգետինն եղեն եղբարք, և արարին ցան...»_50_51 խ «Առիւծն կալաւ իւր սպասաւոր զաղուէսն, և ետ նշան...»:_51_54 խա «Ասի յառակաց թէ ապուզէն արար թագաւորութիւն վատսուն տարի...»:_54_ խբ «է գազան մի յանմարդաբնակ տեղիս...»:_54_55 խգ «է գազան մի ի ծովն. որ հուր ուտէ...»:55 խդ «էգազան մի, որ ձուն որայ դեղ է ի պէտս բժշուկթեան...»:56_58 խզ «էր միակեց մի ի սահմանս գեղջ միոյ...»:_58_59 խէ «էր միակեց, մի, որ արար շոինութիւն ի խուցն իւր...»:_59_60 խը «էր միակեց մի, որ արար շինութիւն երեք տարի...»:_60_61 խթ: «Կատուն հագաւ փիլոն, և եղև կրօնաւոր...»:_61_62 Ծ «Դարձեալ զկատուն լուսակալ դրին թագաւորին ի վերայ ոսկի բարձին...»: _62_63 ծա «Որսորդ մի մայր յարևմուտս. և ետես զկրիայն յարևելս...»:63_64 ծբ «Երեք ուղտք, և երեք աղուէսք եղեն եղբարք...»:64_65 ծգ «Կին մի գնայր ընդ դրախտն իւր վասն մրգաց...»:65 ծդ «էր հարսն մի հեզ և համբերող...»:66 ծե «Ոմն աղքատ երթայր ի գիւղմի. հիւանդացաւ ի ճանապարհին...»:66_67 ծզ «Այր մի մեծատուն գնաց խնամէխօս որդւոյ իւրոյ ըստ սովորութեան մարդկան...»:67_68 ծէ «Աղուէսն եգիտ

ուղտ մի մերձ ի մահ. և նստաւ առ նա...»:68_69 ծը «Քահանայ մի գողացաւ զկով այրի կնոջ միոյ՝ և էած յախոռն...»:69_70 „Այր մի մարդասպան փախեալ. և գնացեալ անցանէր ը գետն որ կոչի Նեղոս...”:70 կ «Երինջքն խայտային և զեզինսն խրատէին...»:71 կա «Վարազն սրէր զատամունս իւր մեծ աշխատութեամբ...»:_71_72 կբ «Արծուին յորժամ ծերանայ բարձրանայ մինչև ի տապ արեգականն...»:_72_73 կգ «Արծուին երթայր ընդ երկինս. և հարին զնա նետիւ...»:73 կդ «Ջերմոտ մի էր բազմօրեայ...»:_74 կե «Գայլն և աղուէսն եղեն եղբարք...»:_74_76 կզ «Ասի յառակաց թէ աղուէսն զընտեալ թուղթ մի գրեալ...»_76 կէ «Աղուէսն խաբէ զգայլն և տայ նրան թուղթ տանիլ ի տանուտեր...»: _76_79 կը «Աղուէսն եգիտ զպանիր յորոգայթն...»:_79_80 հ «Այր մի անմիտ և յիմար. ունէր դեկան մի...»:_81_82 հա: «Օձն սնտիկնոս եղև հողագործ մարդոյ միոյ...»:_82 հբ «Կին մի այրի ունէր կով մի. և իւե խորթն ունէր էշ մի...»:_82_84 հգ «Առիւծն ետես՝ զի ահա գային փախստական ամենայն կենդանիքն ահիւ մեծայ...»:_84_85 հդ «Առիւծն հիւանդացաւ, էրէքն գային ի տես»:_85_87 հե «Ասի յառակաց. թէ ուղտ մի, ու գայլ մի, և աղուէս մի գնացին ի մեկ ճանապարհ...»:_87_88 հզ «Կապիկն որ է ապուզայն, սովորութիւն ունի...»:_88 ծէ «Արագիլն մեծ բռնութեամբ գայ յամուսնութիւն...»:_88_89 հը «Ագռաւն ժողովեաց զձագս իւր...»:_89 հթ «Արագիլն՝ ճայեկն՝ և ոպոպն ըզ ծերացեալ հայրն իրեանց դարմանեն...»:_89_90 ձ «Աղուէսն քաղցեաւ և ետես ի հոր մի բուդքար...»: _90_91 ձա «Աղուէսն ի գետն անկաւ՝ և լիներ գետատար...»:_91 ձբ «Աղուէս մի քաղցեաւ, եգիտ զսառն և զպաղ...»:_91_92 ձգ «Աղուէսն եգիտ զրէհ մի. և կարծեաց թէ այս է պատմուճանն ադամայ...»:_92_93 ձդ «Էշ մի էառ զաւանակն իւր. և գնաց արածել...»:_93_94 ձե «Էշ մի անկաւ ի գետն, և ի խեղդիլն թրքեց...»:_94 ձզ «Ձէշն մեծարեցին, և կոչեցին ի հարսանիս որդւոյ թագաւորին...»:_94_95 «Իշուն աւետիս ետուն, թե ցնծայ և ուրախկեր...»:_95_96 ձը «Ճանապարհորդ մի հանգեաւ յաղբեր մի և գնաց...»:_96_98 ձթ «Գայր վաճառական մի, ի քաղաք մի հանգեաւ...»:_98 ղ «Լուսինն խաւարի՝ և թափեալ պակասի լոյսն նորայ...»:_98_99 ղա «Ձմեռն չորանայ տէրև ծառոց. և բոյսք անզարդին...»:_99 ղբ «Խոզն, և բզէզն, և կան այլ կենդանիք՝ որ աղբակերք են...»:_99_101 ղգ «Յանմարդաբնակ լեռն մի կայր մրջիմն մի մեծագոյն քան զոչխար մի...»:_101_102 ղդ «Այր մի հողագործ շինեաց ականաթաս բազումս...»:_102_103 ղե «Այր մի է հատ զլեզու հորդուն դրացւոյ իւրոյ գաղտաբար...»:_103_104 ղզ «Այրմի աղքատ խորովէր միս սակաւյանապատին իւրում...»:__104 ղէ «Ժողովեցան թռչունքն և ընտրեցին զսիրամարգն վասն գեղեցկութեան իւրոյ...»:_104_106 ղը «էր մեծատուն մի. և ունէր ժառանգ տան իւրոյ զքէռ որդին իւր...»:_106_107 զթ «Կոյս

մի հաւատաւոր կայր ի քաղաք մի...»:_107_108 ճ „Ահա երկու սնդիկնոսք երթային ի վաճառ...»:_108_109 ճա «Եմուտ այր մի առ թագաւորին՝ և ետ հարիւր դահեկան...»:_109_111 նբ «Առիւծն, գայլն, և աղուեսն եղեն եղբարք...»:_111_112 ճգ «Գայլն է գիտ զէշ մի գէր. կամեցաւ ուտել զնա...»:_112 ճդ «Աղուէսն էառ կաքաւ մի՝ և կամէր ուտել զնա...»:_113_114 ճե «Աղուեսն զ չիտն ի բերան էառ՝ և կամէր ուտել զնա...»:_114_115 ճզ «Էրէց մի ասորի, իմաստուն և բարի՝ և այր մի հայ կռուէին...»:_115_118 ճէ «Առիւծն հիւանդացաւ՝ և ուղարկեաց բժշկաց խնդիր...»:_118_119 ճը՝«Եկեալ բժշկապետ մի ի քաղաք մի...»_119_121 ճթ «Այր ոմն գնաց ի հողվարքն. և երեք գանգ էառ մարդոյ...»_121_122 ճժ «Առիւծն մի ի քարայր ի մտաւ...»:_123_125 ճժա «Այր ոմն հազար խոզ էած ի մի տեղի...»:_125_126 ճժբ «Է սպիտակ հաւ մի թագաւորաց տունն...»:_126_127 ճժգ «Այր ոմն մեծատուն ունէր բազում կաղապար ոսկի և արծաթ...»:_127_128 ճժդ «է ծառ մի ի հնդկաց աշխարհն...»:_128_132 ճժե «Եվ ահա ժողովեցան ի մի տեղ՝ տասն վաճառականք...»:_132_133 ճժզ «Կայր քաղաք մի. և կայր բազում ճանապարհ...”:_133_134 ճժէ «Մկներն ասացին ընդ իրեարս...»:_134_135 ճժը «Օձն յորժամ ելանէ ի ծաղկէն...»:_135_136 ճժթ «Օձն երթայ ի գուր դաշտ...»:_137_ ճի «Գող մի ձմերուկ մի գողացաւ ի պարտիզէն...»:_137_138 ճիա €էր ծառ մի բարձր ժոյժ. և տերևք նորայ մեղր կաթեցուցանէին...»:_138_142 ճիբ «էր այր մի՝ որ ունէր կին մի բարկացող՝ և անզգամ...»:_143_146 ճիգ «Այր մի բարի. զատեալ ամենայն չարեաց...»: _146_148 ճիդ «Իմաստուն աւազէրէց մի կայր ի քաղաք մի...»:__148_153 ճիե «էր իմաստուն ճարտարապետ մի...»_153_157 ճիզ «էր պատանի մի աղօթարար...»:_157_158 ճիէ «Աղուէսն և արծիւն եղեն եղբարք...»:_158_159 ճիը «Այր մի ցանեալ էր յթնկզի ծառի տակն պարտէզ մի ձմերուկ...»_159_160 ճիթ «Այր մի զիւր ժամանակն ի մեղս էր...»:_160_161 ճլ «Եկեղեցին պարծեցաւ ի սուրբ իւր...»:_161_162 ճլա «Եզն և ձին խօսեցան ընդ միմեանս...»:_162_163 ճլգ «Խլուրդն բնութիւն ունի՝ որ հանապազ զբոյն ոչ գտանէ ոչ գտանէ...»_164 ճլդ «Կեղամի մի կայ ի ծովն խիստ անոխակալ և անվնաս...»:_164_165 ճլե «Իշուն բնութիւն և սահման է, որ ի դժուարին տեղ ընկնի...»:_165_168 ճլզ «էր այր մի՝ և ունէր կիմ մի անզգամ...»:_169_170 ճլէ «էր այր մի , և ունէր կարի սիրուն սիրելի մի...»:_170_171 ճլը «Նոնենին ասէր ընդ ձիթենին...»:_171 ճլթ «Ձուկն յորժամ ի ջրայն ի դուրս ելանէ՝ նա մեռանի...»:_171 ճխ «Ձուկն յորժամ ի կեռն գայ և առնու նա մեռանի...»:_171_172 ճխա «Իմաստասէր ոմն աղքատ ունէր ծոյլ որդիս...»:_172_173 ճխբ «Ասի յառակաց՝ թէ այր մի զգայլն բռնեալէր...»:_173_ճխգ: «Ասի յառակաց՝ թէ գայլ մի յելանէր ի վերայ լերին...»: 173_174 ճխդ «Ասի յառակաց՝

թէ այր մի գէշ իւր կորուսեալ էր...»:_174_175 ճխե «Ասի յառակաց:թէ այրի ոմն ունէր տասն այծս...»:_176_179 ճխզ «Ասի յառակաց թէ ի բաղդատ քաղաքն՝ հիւս մի ճարտար արուեստիւ...»:_179_180 ճխէ «Ասի յառակաց՝ թէ այծ մի իւրեայ բարձր պատին կայր նստած...»:_180_181 ճխը «Ասի յառակաց՝ թէ կին մարդոյն. երեք երեսեի ջուր կայ...»:_182_183 ճխթ «Ասի յառակաց, թէ այր մի յամէն տարի հարիւր մոթ հաց վաստակէր...»:_183_185 ճծ «Ասի յառակաց՝ թէ աղքատ էրէց մի գնաց մօտ մսագործն...»:_185_188 ճծա «Ասի յառակաց՝ թէ արք երկու ընկերացեալք միմեանց. և աղքատակերպ՝ ի շուրջ գային...»:_188_190 ճծբ «Ասի յառակաց՝ թէ այր մի խիստ պարտականէր...»_190_194 ճծգ «Ասի յառակաց՝ թէ երկու արք մի միեանց յոյժ բարեկամք գնացեալ ի ճանապարհորդութիւն...»:_194_196 ճծդ «Ասի յառակաց՝ թէ միակեց մի սատանայի ուխտեդ...»:_196_197 ճծե «Ասի յառակաց՝ թէ կայ կենդանի մի՝ որ լուանայ զորովայնն..»:_197_198 ճծզ «Ասի յառակաց՝ թէ ժողովեցան թռչունքն. և ընտրեցին...»: _198_200 ճծէ «Ասի յառակաց՝ թէ այր մի գնաց առ դատաւոր քաղաքին...»:_200_205 ճծը «Ասի յառակաց՝ թէ թագաւոր մի կամեցաւ աշտարակ շինել...»:_205_206 ճծթ «Ասի յառակաց՝ թէ աքլօրք երկու կռուէին...»:_206_207 ճկ՝ «Ասի յառակաց՝ թէ աքլօրն օթեր էր ի ծառ մի...»:_207_208 ճկա «Ասի յառակաց՝ թէ ժողովեցան երեսուն նապաստակք...»:_208_209 ճկբ «Ասի յառակաց՝ թէ ի տօնի զատկին եկին թռչունքն ամենայն...»:_209 ճկգ «Ասի յառակաց՝ թէ բուն հրեշտակ առաքեցաւ արծիւն...»:_209_211 ճկդ «Այր մի գնալով ի ճանապարհի հանդիպեցաւ արանց...»:_211 Ցանգ գրոցս: Առաջին գրքի:_214_224 Երկրորդ գիրքն է Աղուէսագիրք: Առաջին տողերի այբբենական ցանկ:_224 Շնորհօք և ողորմութեամբ... Փոքրիկ հիշատակարան:

COLOPHON – With grace and mercy of the allmighty God father and Son and Holy Spirit I finished my beneficial book. In 1669, January 20th. And in Armenian era - ռճժը. Տրէի ժը: ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Շնորհօք և ողորմութեամբ ամենազորին Աստուծոյ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ աւարտեցաւ գրկուկս շահաւէտս: ի թուին. 1669. Յունվարի 20: Իսկ ըստ հայոց. ռճժը. Տրէի ժը:

NOTES: Handwritten entries of names of countries in the margins of the whole book. An entry *Jakobi Catholici Echmiadzin.* Entries on the first page „*historia geographica*.” *i* „*Fabula Esopica*”. An entry *Muller, 0,3* on the 1 un. page (maybe written by the owner). An entry *1669 վերջ [the end]* on the last page. A handwritten entry in Armenian on the 1st page of the 2nd part *լեբուս վուլբիս [lebus vulbis]*.

PROVENANCE: A hard-to-read bookplate on the title page *Andres Mulleri Greiffenhayn.* Bought before the 80s from an antique dealer.

PRESSMARK: 11.

HOUSED: The Wawel Royal Castle Library [Biblioteka Zamku Królewskiego na Wawelu] Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. AM [ԱՄ]. AUL [ԱՀԳ]. BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. BUL [ԲՀԳ]. ChM [ՇՄ]. GI [ԳԻ]. HAKOBH [ՀԱԿՈԲՀ]. HQ [ՀՔ]. KM [ԿՄ]. LHM 217, 218 title page missing [ՊԹ]. PL 654, 657, 659, 659 incolplete, 660 title page missing [ՀԳ]. LNL [ԼԱՀԳ]. LNLB [ՀԿՄ]. LPF [ՊՖ]. M 74, 75, 440, 1868 [Մ]. MB [ՄԲ]. MLA 15098 [ԳԱԹ], T. Azatyan's fund 7971 [Թ. Ազատյանի ֆոնդ]. MZM [ԶՄՄ]. NLL [ԼԳ]. OBL [ՕԲԳ]. PNL [ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ]. SAC [ՊՍՀԵ]. UPL [ՈՒԱԳ]. WLC [ՎԿԳ].

Z Bibl 272, 21 [Զ Մատ. 272, 21]: Gh. vol. 1, 590, 2058 [Ղ հտ. 1, 590, 2058]: L vol. 1. 271 Tb. 166 [Լ հտ. 1. 271 Թ 166]: A vol. 1. 1025 [Ա հտ. 1. 1025]: Ye "E" , 1881, № 4, pp. 11 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 11]: TP "Ph , 1906, №3, pp. 60_61 [ՏՊ «Բ», 1906, №3, էջ 60_61]: Al 118 [ԱԼ 118]: D "B", 1963, № 2, p. 91 [Դ «Տ», 1963, № 2, էջ 91]: Mac 93 [Մակ. 93]: AG "Sion" 1967, pp. 255_256 [ԱԳ «Սիոն» 1967, էջ 255_256]:

7. *Armenian Alphabet,* Rome, Press of the Congregation for the faith, 1673. Alphabet

Այբուբեն Հայոց: Հռոմ, տպ. ՈՒրբանյան, 1673:

Այբբուբեն

TITLE PAGE: ALPHABETVM/ ARMENVM/ Iussu S. D.N. Gregorij xv. et Sacrae Con/gregationis de Propaganda Fide/ impressum./ ARMENIAN ALPHABET. Published by the Order of St. Gregory the Fifteenth Pope and Holy Congregation for the Propagation of the Faith, in the Armenian era ռոիզ, in Rome./ ROMAE: Ex Typographia Sac Congregationis/ de Propaganda Fide. MDCLXXIII./ SVPERIORVM PERMISSV./

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ALPHABETVM/ ARMENVM/ Iussu S. D.N. Gregorij xv. et Sacrae Con/gregationis de Propaganda Fide/ impressum./ ԱՅԲՈՒԲԵՆ ՀԱՅՈՑ./ Հրամանավ սրբազանի Գրիգորիոսի/ հնգետասան երորդի փափին և սրբոյ/ ժողովոյն, որ վ[ա]ս[ն] տարածման հաւ/ատոյն տպագրեցեալ: ի թվին. ռոիզ./ ի Հռոմ:/ ROMAE: Ex Typographia Sac Congregationis/ de Propaganda Fide. MDCLXXIII./ SVPERIORVM PERMISSV./

Document size: 102x165mm, ԺԶ (16) pages. Armenian original text is written with boloragir, glxagir was used. Parchment binding. Condition: moderately good. Pages show signs of water damage.

CONTENT: Pages զ-զ Armenian Alphabet. զ-թ Vocales – Diphthongi _ Abbreuiaturae _ Syllabarium _ ժ Lord's Prayer in Armenian:An angelic greeting according to Armenian._ ժա Oratio Dominicalis, et Salutatio Angelica Latina lingua. Lord's Prayer in Latin._ժբ Creed of faith in Armenian._ ժգ Creed of faith in Latin. In Latin written in Armenian letters. _ժդ-ժզ Prayer of supplication to the Virgin Mary. For the sake of the Father and the Son and the Holy Spirit.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ զ-զ Այբուբեն Հայոց:-զ-թ Vocales

Diphthongi_Abbreuiaturae_Syllabarium_ ժ Տերունական աղօթքս հայոց._Հրեշտակային ողջույն ըստ հայոց._ժա Oratio Dominicalis, et Salutatio Angelica Latina lingua. Տէրուունական աղօթ. ըստ լաթինացւոց. ժբ Հանգանակ հաւատոյ հայերէն._ժգ Հանգանակ հաւատոյ լաթինէրէն. հայատառ լատին. լեզվով: ժդ-ժզ Լիթանիայք սրբուհւոյ աստուածածնին Յանուն հօր և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ.

PROVENANCE: Not known.

PRESSMARK: 3540.

HOUSED: The Jagiellonian Library [Biblioteka Uniwersytetu Jagiellonskiego]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. ChNL [ՉՆԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. GUL [ԳՀամ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ]. MB [ՄԲ]. OBL [ՕԲԳ]. PL copy [ՀԳ լուս]. PLP [ՊՊԳ]. PML [ՓՄԳ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՂԳ]. ZP [ԶՊ]. RVL [ՀՎԳ].

8. Bona Giovanni *A Road to Heaven.* Translated by Vardan Hunanyan. Rome, Press of the congregation for the Propagation of the Faith, 1674.

Religious

Յովաննէս Պոնա: *Ճեռբածութիին Յերկինս:* Թարգմ.՝ Վարդան Հունանյանի: Հռոմ, տպ. ՈՒրբանյան, 1674:

Դավանաբանական

TITLE PAGE: A. A road to heaven. TITLE PAGE B. A Road to Heaven containing examinations of the Saints and ancient philosophers. Created by the efforts of the Supreme cardinal Ft. Bona Jiovanni. U. Ե. Հ and translated to the Armenian language

by Vardan Hunanyan. The year of the Lord’s incarnation as a man, ռ. ռ. հ. ա. and in the year of honest Aram. ռ. ճ. ի., printed in the great Rome, In the printing house of the Holy Assembly, Faith.

Ա ՏԻՏՂԹ.՝ ՁԵՌԲԱ/ԾՈՒԹԻՒՆ/ ՅԵՐԿԻՆԸՍ:/ Բ ՏԻՏՂԹ.՝ ՁԵՌԲԱԾՈՒԹԻՒՆ /Յերկինս./Պարունակօղզգացմանց Սրբա-/զանիցն Հարց, և հնագունից /Իմաստասիրաց:/ Յօրինեցեալաշխատասիրութ[եամ]ք/Տեառն/ ՅՈՀԱՆՆՈՒ ՊՕՆԱԻ,/ Վսեմագունոյ Քարտինալի,/ Ս. Ե. Հ./ԵւԹարգմանեցեալ ի Հայկա-/կան բարբառ, ի Վարդանայ/ Յունանեան:/ Յամի Ներմարմնութե[ան] Տ[եառ]ն./ ռ. ռ. հ. ա:/ Եւ ըն Թուաբերութե[ան] Արամ /ազնւոյ. ռ. ճ. ի:/ Տպագրեցեալ ի մեծն /ՀՌՈՄ:/ ԸնՏպարանում Սրբազանի/ Համագումարին, Ճհաւատոյ:/

Document size: 105x170, ա - խա 2 un., 394, 5 un., amount of pages 82 (=524). Text size in the frame 11,8x6,7 cm. Page numbers in document A - the numbering is done in Arabic numbers (which are preceded by “paragraphs” signs), the numbering in document B – is done in Armenian and Latin letters, there are separate pages with numbers which are in Arabic, the numbering in document C – is done in Latin, the pages – contain Arabic numbers. With running titles. On the reverse of the title page and on page 82 there is a sign of the printing house. The original text has been printed with 12-point boloragir. Condition: good. Leather binding. Margins done without frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 2 cm, bottom - 2 cm, top - 50 mm].

CONTENT: A NUMBERING. Pages Ա_Ը To the Excellent and Most Honorable, Ft. Bona Giovanni, the Supreme Cardinal and His Holinness Prince of the Holi church of Rome. Translator Vardan Hunanyan’s message to the author.Թ_ԺԵ Preface of the Book’s author. _ ԺԷ-ԻՁ To my Armenian readers. Vardan Hunanyan. Ք.Հ:ԻԷ-ԻԽԱ List of the chapters of the Book._1 un. Approbatio. The opinion of Sebastian Knab and Vasil Barsegh about the Latin publication of the book in 1672. _2 un. Imprimatur…

B NUMBERING: 1_394 A road to Heaven. _1 un_ 5 un. print errors, stated here, to fill the readers’ boredom, And don’t blame me for my work on this book, for the sake of laziness.

G NUMBERING: 1_2 My dear brothers and sisters.3_81 My book dictionary.82 printing date. 82page print. date: ROMAE, Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. MDCLXXIV. Superiorium Permissu.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ Ա ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ. էջ Ա_Ը Գերազանցագունեղի, և ԱմենապատուոյՏեառն, ՅՈՀԱՆՆՈՒ ՊՕՆԱԻ, Վսեմագունոյ Քարտինալի և Վեհալուս տեր Իշխանի, Սրբոյ

Եկեղեցւոյն Հռոմէականի: Թարգմանիչ Վարդան Հունանյանի ուղեձը հեղինակին:_Թ_ԺԵ Յառաջաբանութիւն Յօրինողի Մատենիս:_ ԺԷ-ԻԶ Առ ընթերցօղս Հայկազինս: Վարդան Յունանեան: Ք.Հ:_ԻԷ-ԽԱ Ցուցակգլխոց Մատենականս:_1 չի Approbatio. Սեբաստյան Կնաբի և Վասիլ Բարսեղի կարծիքը գրքի 1672 թ.լատին. հրատ. մասին:_2 չի. imprimatur...

Բ ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ. էջ 1_394 Ձեռքածութիւն Յերկինս:1 չի_5 չի. Ձսխալեցեալսն իտպագրութէ[ան]ն, ստորագրեցաք աստէն, որպէս զի մի լիցի տաղտուկ ընթերցօղաց, և մի իսկեպերիցին գործառուք մատենկանս այսորիկ, վասն պղերգութե[ան]:

Գ ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ. էջ 1_2 Եղբարք իմ սիրագունեղք:3_81 Բառարան գրքիս:_82 տպագրական տվյալներ:

82-րդ էջի տպագր. տվյալները՝ ROMAE, Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. MDCLXXIV. Superiorium Permissu.

PROVENANCE: Bookplate - *Exlibris. Stefani Stephanowicz.* Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa]. Stamp - Armenian parish in Stanisławów Parafia orm. w Stanisławowie [Parafia orm. w Stanisławowie].

PRESSMARK: old - 0492, S.D.000 00000195, current – 304.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. AN [ԱՆ]. BL [ԲԹ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. LLSR [ՀԼՎ]. LNLB [ՀԿՄ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ]. M 800, 1725 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ՋՄՄ]. OBL [ՕԲԳ]. PL 748, 3684 incomplete [ՀԳ]. PML [ՓՄԳ]. PNL [ՓՆՎ]. RSL [ՄԼԳ]. SAC [ՊՍՀԵ]. SLM [ՍՂՄ]. YSUL [ՊՀ].

Z Bibl. 370_371 [Ձ Մատ. 370_371]. T 49 [Թ 49]. GL 82 [ԳԼ 82].

9. *Tipbook. Armenian Liturgy*. Rome, Urbanyan press. 1677.

Tipbook

***Խորհրդատետր: Սպասավորութիին Պատարագի:* Հռոմ, տպարան ՈՒրբանյան, 1677:**

Խորհրդատետր

TITLE PAGE A: Armenian liturgy tipbook. LYTVRGIA/ ARMENA./ROMAE,/ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, MDCLXXVII./

Ա. ՏԻՏՂԹ.՝ ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ/ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ ՀԱՅՈՑ./ LYTVRGIA/

ARMENA./ROMAE,/ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, MDCLXXVII./

TITLE PAGE B: Liturgy serving. MINISTERIVM/ MISSAE./ ROMAE,/ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, MDCLXXVII./

Բ. ՏԻՏՂԹ.՝ ՍՊԱՍԱԻՈՐՈԻԹԻՆ /ՊԱՏԱՐԱԳԻ:/ MINISTERIVM/ MISSAE./ ROMAE,/ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide, MDCLXXVII./

220x290, 2 un., 20, 30 (= 52) presented in two columns. The second cover page is in the beginning of the second paging. Cover pages contain the sign of the printing house. Four times folded (each printing paper is folded into 4 sheets and has 8 pages) or quarto duble-sided pages. Page numbers in Latin. Text size with frame 25,3x16,3 cm. Cover sheet and original text - with black and red letters. Tabernacle, upper and bottom ornaments. The original text with 12 –point boloragir. Destruct. Leather binding, all eaten by worms. 4 engraved images on 2 un, 3, 10 and 2 page of the second paging. Under the image of the 2 uunnumbered page - *«Ով ս [ուր] բ Յոհան Ոսկեբերան հեղինակ արարողութե[ան] այսորիկ պատարագի աղօթեա վ[ա]ս[ն]մեր»* [O St. John Chrysostom, author of this liturgy of our prayer]. Margins made without frames and lines: [inner- 3 cm; outer - 2 cm; bottom – 2 cm; top - 1, 50 cm].

CONTENT: pages 1_20 church service law. pages 2_20 of b paging Discipline of Ceremony and Liturgy of Deaconnes and Schooling.21_24 Correction of the Armenian chronology. According to the Prayer book and Church book, 1667, Amsterdam. _25_30 Correction of odes according to the Book of Odes, 1664.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ ԷՋ 1_20 օրենք արկանելոյ սպաս եկեղեցւոյ: բ էջակալություն՝ էջ2_20 Խրատք սարկաւագութե[ան] և դպրութե[ան] Արարողութե[ան]ն Պատարագի: _21_24 Սրբագրութիւն ժամանակագրութեան Հայոց: Ըստ Աղօթմատոյց և Ժամագիրք, Ամստերդամ, 1667 թվականի գրքի:25_30 Սրբագրութիւնք Ճարականաց: Ըստ Ճարակնոց, 1664 թվականի գրքի:

NOTES: An angel, drawn with a pencil. A small colored page in the shape of a christmass tree. A torn newspaper that the readers probably left behind.

PROVENANCE: Stamp - Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa [The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów].

PRESSMARK: old - 0589, S.D. 000 00000212, current – 88.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AN [ԱՆ]. AP [ԱԲ]. APM [ԱԳԹ]. BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. ChNL [ՉՆԳ]. CRLU [ՈՒԿՐԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA incomplete [ԱԿԳ]. GASMTC [ԳԵԳ]. HSAM [ՀՍԱՄ]. HUL [ՀՀԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPF [ՊՖ]. M 1286 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. OBL [ՕԲԳ]. PL 3647 [ՀԳ]. PNL [ՓՆՎ]. PUL [ՊՀԳ]. RVL [ՀՎԳ]. ShA [ՇԱ]. ShP [ՇՊ]. SLM [ՍՂՄ]. ZP [ԶՊ].

Z Bibl. 278 [Զ Մատ. 278]. Gh. vol. 1, 1160_1161 [Ղ. հտ. 1, 1160_1161]. L vol.1, 303 [Լ հտ. 1, 303]. T 49 [Թ 49]. AG “Sion”, 1967, № 5_6, p 264 [ԱԳ «Սիոն», 1967, նումեր 5_6, էջ 264].

10. Francesco Qapetsi. *Lectionary*. Venice, printing house of Gaspar Sahradyan and Tadevos Hamazaspyan, 1686. Part I.

Lectionary

Ֆրանցիսկոս Քափեցի. *Ճաշոց:* Վենետիկ, տպ. Գասպար Սահրադյանի և Թադևոս Համազասպյանի, 1686-1688:

Ճաշոց

TITLE PAGE: Lectionary/ From the journal of beautiful and magnificent ideas/ of ancient Armenian kings. Published by the Patriarchate of Holy Etchmiadzin, His Holiness Karekin II in the newly-established printing house of Mr. Gaspar – son of Mr Sahrat from Jugha and with the patronage of Father Tateos Yeritsi Yerevantsi. In the Armenian year, month - September 10. In the year of the Savior 1686. Venice.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ Ճաշոց գիրք/ Գեղեցկատիպ և վայելուչ Գաղափարեցեալ ի Մատենից/Հնոց Թագավորացն Հայոց/, Տպագրցեալ Ի Հայրապետութեան Սրբոյ Աթոռոյն/ Էջմիածնի Տերեղիազարու Սրբազան/ Կաթողիկոսին/Ի ՆՈՐԱԿԵՐՏ ՏՊԱՐԱՆԻ/Ճուղայեցի խոճայ Սահրատի Որդի/Պարոն Գասպարին:/Եվ Տեր Թաթեոսի Երիցու. Երևանցիոյ/Համազորութեան: /Ի թուականութեանԱրամեան ռ.ճ.լ.ե /Ջամսեանն Սեպտեմբերի ժ.:/ Իսկ Ի թուին Փրկչին. 1686. Ի Վանատիկ/ Քաղաքի:

Total amount of pages: 1_19, 25_28, 31_36, 178, 185, 187,188, 181,182, 54_650 + 998-999 (33+ 596 + 2= 631). Document size: 280x420. There are some missing pages, as well as some pages are repeated with papers stuck the original document representing other texts. Folded six times (each printing paper is folded into six sheets and has 12 pages). Page numbers are in Arabic. Text size with frame 32,5x19 cm. The original text is written with a 10-point boloragir, glkhagir was used. There are upper, bottom and

margin decorations. Engraved images on page 354, page 437. Leather binding. Condition: destroyed. 2 iustrations: [354 page - Crussified Christ, his disciples's photos and names framing the illustration; 437 page - in the central part, the Mother of God with Jesus, kings, and disciples of Jesus Christ from each side. There is a table with information about the title, place, year of publication, printing house, the same as mentioned in the description of the title page above, so it is considered as the second title page/]. Margins: [inner - 2 cm; outer - 5 cm; bottom - 4,5 cm; top margin - 3 cm.

CONTENT: 1_17 Order of the Epiphany evening candlelight... _17_19 (there are missing pages) And it is a surveillance of the Night of the Epiphany ..._25_28, 31_36, 54_103 (missing pages) Order of blessing water ... _103_140 Order of the coming of the Son of God to the Temple on the 40th day…__141_157 On the very night of Carnival Sunday…_ 157_205 Second Sunday Forty-day Lent…_ 205_225 Fourth Sunday Forty-day Lent…_ 225_244 Fifth Sunday Forty-day Lent…_ 245_269 The Sixth Week of Forty-day Lent…_ 269_284 It is the surveillance of the Night of the Great Palm…_284_316 Order of Open Door to Take..._ 316_338 Order of repentance…_ 339_353 Order of Washing feet on the Great Thursday. Created by the St. Ephraim and translated by the Armenian Patriarch Great Gregory.: _355_375 Great Holy Saturday Friday Night Surveillance. And the performance of All Writings..._ 375_409 Will of Good Friday Mourning..._410_436 Saturday Night of Holy Wee ..._ 437 New Title.439_477 Holy Easter Night's Surveiliance... 513_550 On the third Sunday is Green Sunday (3rd Sunday after Easter)..._550_587 Morning of the Fourth Sunday Morning…_587_625 On the Fifth Sunday of the Feast of the Holy Cross…_ 626_650 In the Sixth Sunday Morning ...

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ 1_17 Կարգ Աստուածայայտնութեան ճրագալույցի երեկոյան ... _17_19 (պակասողէջեր կան) Իսկ Ի Ա[ստուա]ծայայտնութեան Գիշերին Հսկումն է... _ 25_28, 31_36, 54_103 (պակասողէջեր կան) Կարգ ջուր օրհնելոյ..._103_140 Կարգ Քառասնօրեայ Գալստե[ան]ն ա[ստուա]ծորդւոյ Իտաճարն:__141_157 Ի բուն Բարեկենդանի Կիրակէի գիշերն... _157_205 Երկրորդ ԿիրակիՔառասնորդաց Պահոց..._205_225 Չորրորդ Կիրակի Քառասնորդաց Պահոց... 225_244 ՀինգերորդԿ[ի]ր[ա]կի Քառասնորդաց Պահոց…_245_269 Վեցեր[որ]դում Ծ[ա]ք[աթո]ւ ՔառասնորդացՊահոց..._269_284 Մեծի Ողոգոման Արմաւնե[ա]ց Ծաղկազարդի Գիշերն Հսկումն է..._284_316 ԿարգԴռնաբացէք Առնելոյ..._316_338 Կարգ Արձակելոյ Զապաշխարօղսն:_339_353 Կարգ Ոտնալուայի Իմեծի Հինկ շ[ա]ք[ա]թի

Օրն: Արարեալ Սրբոյն Եփրեմի և թարգմանեալ Մեծին Գրիգորի Վկայասիրի Հայոց Հայրապետի:_355_375 Մեծի Աւագ Շաբաթու ՈՒրբաթի Գիշերն Հսկումն է. Եվ կատարումնԱմենայն Գրելոց..._375_409 Կտակ Մեծի ՈՒրբաթի Սգոյն...410_436 Մեծի Աւագ շաբ[աթ]ու ՇաբաթիԳիշերն..._437 Նոր Տիտղ._439_477 Մեծի Պասեքի Սրբոյ Յարութ[եա]ն Զատկի Գիշերն Հսկումնէ..._513_550 Երրորդում Կիրակէի Աշխարհամատրան է..._550_587 Չորրորդում Կիրակէի ԱւորնԱռաւօտու…_587_625 Հինգ Եր[որ]դ[ո]ւմ Կ[ի]ր[ա]կի Տօնէ Երևման ս[ուր]բ Խաչին..._626_650 Վեցեր[որ]դ[ո]ւմ Կիրակէ Աւուրն Առաւօտու....

COLOPHON OF MY BOOK: Glory, thanksgiving, worship, forgiveness... doing good for the salvation of their souls. Alluded to by his paternal kindness, by his innate benevolence in my sorrow, in my sighing, saw the cunning of my opponents, who, as a result, slandered me. That pleased to take care of me for the sake of his humanity and the shame of their jokes, and took my hand in the path of hardships for my book, and made my port desirable for the general entertainment of the Armenian nation. For the long-awaited distribution of the big book terrified me, the multifaceted printing expenses disturbed me, as well as all those working on it and their carelessness tormented me. Sometimes I was ashamed of my thoughts, sometimes I was besieged by sorrow, sometimes I used to spend all night, hesitating like a swallow thrown into the heat. And so, unfortunately, with a sorrowful exhaustion, with an indescribable tribulation, I trained myself in the care of proofreading, not being satisfied with one or two, but three or four trials, because of the incompetence of the compilers, of their not knowing the language of our Armenians, adapting it in terms of orthography and accent as it deserves. Before the sun visited me from the heights, the only-begotten son gave me power to publish a beautiful, full-length book of this church, a fascinated by the example of the ancient Armenian kings. Now, not only are the Gospels necessary to be read to the community, there are also prayers from the Lord’s Supper, questions, psalms, and prayers according to the Armenian ceremony schedule according to the regulations of the Armenians have missed their writings, in addition to the whole schedule.

…I beg for my church covenant to the clergyman, the priest, the religious, the deacon and the people to receive this for your personal enjoyment, forgive my weakness and ignoring slightly the reality not to despise my multifaceted work and my hard work, because no one can know enough, if he has not mastered his experience. Because I have worked hard for the glory and honor of the Most Holy Trinity and for the pride of our universal Armenian nation to make this truly community-friendly, and decorate it with

beautiful bouquets and images; and how many people were afraid of the mistakes of my poor knowledge. So, if you find any inaccuracy made by writers, I leave it with humility to your reasonableness. And I wish you to remember my sacred and cherished prayer. Known and good-natured Mr. Sahrat Sharimanyan from Jugha and his deceased spouse Salvar. And my dear son, who flourishes my everyday life with his friendliness. That under the influence of the lord they gave cause and reason to the spiritual usefulness of this work and the brightness of the common Armenian nation. To honest and meek Mr. Zakaria. To great and thoughtful Mr. Margar, genius and courageous Mr. Michael. To kind and caring Mr. Gaspar. Proficient and nice speaker Mr. Murad. And his kindest and fearful brother Mr. Avet changing my living. And also his adolescent son, powered by a lord and with the care of a holy spirit: and by all means my faithful and diligent friend, in general, beloved friends and relatives of Christ. And Mr. Petros of Jugha Shakhkhas. And Mr. Agha – the son of Mattew from Tabriz. Those who have worked with all diligence and care and were helpful to me and relieved the burden of this unbearably large and widespread operation of mine: and brought me to the glory of Christ: And at last to me, your last servant and my parents - Mr. Sargis and my deceased mother Elisabeth, and I beg to remember my family and relatives in prayers, so that you too may be remembered by our Lord Christ. Now and for His next arrival Amen.

From Your Lowest Servant, Tateus Hamazaspyan from Yerevan.

Finished my book in the Armenian era ՌՃԼԷ and in the Savior's year ՌՁՃՁԸ. August 10, in Venice. Writer Franchesco Qapetsi – your servant. In Venetia, con Licentia de Svperiori, e Privilegio, 1688.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԱՏԵՆԻՍ: Փառք և Գոհութիւն և Երկրպագութիւն և շնորհակալութիւն և փարատրութիւն... բարին կատարէ իյօգուտ և ի փրկութիւն անձանց նոցին: Որ և ակնարկեալ իւրով հայրական գթութեամբն և բնածինբարերարութեամբն ի տքնութիւնս և ի հառաչանս եղկելոյս, և տեսեալ զխորամանկութիւնս ևզմախանս հակառակորդաց իմոց, որք արդեամբք և բանիւք արձանացելովք զրպարտէին ևվատաբանէին զիս իբրև զվատաշուէր ոմն ի մէջ մերազնեաց: Հաճեցաւ հեղուլ ի վերայ իմ զխնամսմարդասիրութեան իւրոյ ի յամօթ և ի կատականս նոցին. և կալեալ զձեռանէ իմէ անցոյց ընդառապարս դժուարութեանց մատենիս, և հասոյց նաւահանգիստն իմ ցանկալի ի յընդհանուրզուարճութիւն ազգին հայկազնոյ: Առոր ժամանելն իմով կարօղութեամբ, և կամ յուսովնպաստութեան բնականի իմոյ հանճարոյս անհնարին էր: Քանզի երկարաձիգ տարածումն մեծիմատենիս զիս ահաբէկէր, և

բազմահոյլ ծախտպագրատանն զիս տագնապէր, ան հոգութիւնգործավարացն զիս մաշէր, և անզգուշութիւն նոցին զիս տառապեցուցանէր. յաճախութիւն փորձիցնզիս լքեալ լուծանէր, և անսպառ պահանջումն իրավ հարկաւորաց զիս նուազեցուցանէր. յորսնկատելով զիս մէն միայն մնացեալ իբրև զճնճղուկ միայն ի տանիս, բողոքէի զտիւ և զգիշէր առ յոյսնբնաւից, և առ ստեղծօղն ամենայն սրտից: Երբեմն ընկղմվելով ի պէսպէս մտածմունս յուսահատէի, երբեմն պաշարելով ի տխրութիւնս ցնդէի, երբեմն զօրն ողջոյն անսուաղ մնայի, և երբեմն զգիշերնբոլոր հեծէի և վարանէի իբրև զծիծեռն հաւրեալ ի տապոյ: Եվ այսպէս ցաւօք և վշտալիր խոնջմամբ և անպատմելի նեղութեամբ կոշկոճեալ պարապէի անձանձիր ի հոգս սրբագրութեան, ոչ միով փորձիւկամ երկւիք բաւականացեալ, այլ երիւք և չորիւք. սակս անհմտութեան շարաբարդողացն, և անտեղեկութեան նոցին լեզուին մերոյ հայկազնոյ. առ ի յարմարել զնոյնս ուղղագրութեամբ և առոգանութեամբ ըստ արժանոյն: Մինչև այց արար ինձ արեգակն ի բարձանց, և ետզնպաստութիւն ի ձեռն շնորհաց որդւոյն իւրոյ միածնի ի լոյս ածել զգեղեցկատիպ և զլիակատարմատեանս զայս եկեղեցւոյ, զգաղափարեցեալս ի յընտիր օրինակէ վաղեմից թագաւորացն հայոց, և զհամաձայնեցեալս ամենայնիւ հետազոտութեամբ ընդ գլխահամարաց թուոց և շարադրութեանցաստուածաշնչիցն գրոց, որ է աղբիւր և գանձարան համայնից ընթերցուածոց հնոց և նորոցկտակարանաց. ի պէտս տօնասիրացն մերազնեայց և ի սփոփանս բնաւից ճշմարտասիրաց: Արդ իսմին ոչ միայն համայնք ընթերցուածք և աւետարանք հարկաւորք ըստ աւուրց կան կարգեցեալք, այլև բնաւք աղօթք տէրունականացն տօնից, հարցք՝ սաղմոսք՝ և ալէլուք ըստ պատշաճի. և արարողութիւնք ըստ կանօնադրութեանցն հայաստանեայց ի բաւականութիւն կարօտելոցհարկաւորացն գրեանց, և ի լրումն ամբողջի ժամակարգութեան;

...Վասն որոյ աղերսեմ միահաղոյն զբնաւս ուխտս եկեղեցւոյ, զեպիսկոպոսունս և զվարդապետս, ըզքահանայս և զկրոնաւորս. զսարկաւագունս և զժողովրդականս. Որք ստանայք զսա ի վայելումնանձանց ձերոնց, ներել իմում տկարութեան, և մի իբրև զթեթև ինչ իրակութիւն արհամարհելովանգոսնել զեռամեայ երկունս բազմաշխատութեան իմոյ և զհոսումն քրտանց իմոց, զոր ոչ ոքբաւականապէս իմանալ կարէ, եթե ոչ ինքնին զփորձ առեալ ներհմտանայցէ: Զի ես ըստ կարիիմում ջանացի ի փառս և ի պատիւ ամենասուրբ երրորդութեան և ի պարծանս ընդհանուր ազգինմերոյ. յօրինել զսա համայնիւք իրօք պիտանաւորոք, և զարդարել գեղեցկայարմար փնջիւք նպատկերօք, և որքան մարթ էր տկարի իմացողութեան իմոյ զգուշացայ ի

սխալանաց: Ուստի եթէզտանիցի ինչ ի սմին ի յանկրթութենէ շարաբարդողաց, հեզութեամբ զանխայելն թողում ձերումողջամտութեան: Եվ մաղթեմ աղեսունօք յիշել յաղօթս ձեր սրբանուէրս: Զգերահռչակ ևզբարեհամբավ ճուղայեցի խօճայ սահրատն շահրիմանեան Եվ զկողակիցն նորին սալվարնզհանգուցեալսն ի քրիստոս. Եվ զհարազատ որդիս նոցին զծաղկեցեալս բարեկրօնութեամբ իկենցաղումս: Որք ազդեցութեամբ տեառն առիթ և պատճառք եղեն գործարանիս վասն հոգեկանօգտի և պայծառութեան ընդհանուր ազգին հայկազնոյ: Զազնուամեծար և զհեզահոգի Խօճայ Զաքարիայն: Զմեծապատիւ և զիմաստնախոհ Խօճայ Մարգարէն, Զհանճարեղ և զարիացեալ Պարոն Միքայէլն: Զբարեսէր և զքաջասիրտ Պարոն Գասպարն: Զճարտարիմաց և զկորովաբան Պարոն Մուրատն, Եվ զբարեբարոյ և զերկիւղած եղբայր նոցին զպարոն աւէտն զփոխեցեալն իկենցաղոյս: Այլ և զզօրացեալս շնորհիւ տեառն, և զնախախնամեցեալս պահպանութեամբ հոգւոյնսրբոյ. զնորաբողբոջ և դեռաբոյս որդիս նոցին. և բնաւս հաւատարիմս և զժրաջան ընկերս, առհասարակ սիրելեոք և բարեկամօք ի քրիստոս: Եվ ևս զջուղայեցի շահխասենց Պարոն Պետրոսն:Եվ զթարվիզեցի մատթէոսի որդի Պարոն Աղայն: Որք ամենայն ջանիւք և հոգւբարձութեամբ մտեալի հանդէս. ձեռնտու և օգնական եղեն ինձ, և թեթեւացուցին զծանրութիւն բեռին իմոյ անտանելւոյ իմեծի և լայնատարածի այսմիկ գործառնութեանս. և հասուցին զիսի կատար ի փառս քրիստոսի. Հուսկ յետոյ և զիս զյետնեալ ծառայ ձեր, և ըզծնօղս իմ զտէր սարգսին, և զմայրն իմ եղիսաբեթզհանգուցեալն ի քրիստոս, իսկ և զբնաւս ընտանիս և զազգականս իմ, աղերսեմ յիշել յաղօթս ձերհոգենուազս, ընդ որս և դուք յիշեալք լիջիք ի տեառնէ մերմէ յիսուսէ քրիստոսէ: Այժմ և ի միւսանգամգալստեան նորին Ամէն:

Նուաստագոյն Ծառայից Ձեր Ծառայ, Թաթէոս էրեց Համազասպեան Երևանցի:

Աւարտեցաւ Մատեանս՝ Ի թուին Հայոց ՌՃԼԷ: Իսկ ի թուի Փրկչին. ՌՁՃՁԸ: Օգոստոսի ժ: Ի վէնէտիկՔաղաքի: Ծարաբարդօղ Մատենիս Ֆրանչէսքօ Քափեցի Ծառայ Ձեր:

NOTES: Handwritten entry – 1728. Note on a small piece of paper - Gospel According to Mark. As in the case of volume 2, the feasts with their liturgies are also listed at the top of the various pages: Ի ճրագալույցի *[On the eve];* Ի ճրագալույցի ծննդյան տեառն *[On the eve of Lord's birthday];* Ի տոնի ավետման *[On the Feast of the Annunciation];* Ի ծննդեան տեառն - *[On the Birthday of the Lord];* Ի տոնի որդոց որոտման *[Feast of the Sons of Thunder];* Ի տոնի անմեղ մանկանցն *[Feast of innocent*

children]; Ի թլպատության տոն *[Circumcision feast];* Ի յայտնութեան *[The feast of revelation];* Ի Տեառն *[Feast of the Lord];* Ի Տոնի Տեառնընդառաջի *[Candlemas day];* Կիրակի Առաջավորաց *[Great Sunday];* Ի Մարգարեին *[To the Prophet];* Ի բարեկենդանի *[Feast day of the penitent or Crepe];* Ի Սարգիս Զորավարի *[Feast of Saint Sargis the Commander];* Ի Սուքիասանց *[Feast of Suqiases];* Ի Ոսկեանց *[Feast of Voskeants];* Սուրբ Թեոդորոս Զինվորին *[Feast of Saint Thaddeus soldier];* Գրիգոր Լուսավորչին *[Feast of Saint Gregory the Illuminator];* Սուրբ Գրիգորի *[Feast of Saint Gregory];* Հարութի *[Of Harut];* Սուրբ Ղազարու *[Of Ghazar];* Ի Ծաղկազարդին [*Palm Sunday];* Երեկոյին *[Of evening];* Դռնաբացին *[Opening the door]*; Ավագ Երկուշաբթի *[Great Monday];* Ոտնալվային *[Feet washing feast];* Ավագ ՈՒրբաթ *[Great Friday];* Ի գիշերին *[Of night];* Ի ցերեկին *[Of day];* Ի ճրագալույցին *[On the eve];* Զատկին *[On Easter];*

Some fragments are removed. Handwritten entry on a small sheet of paper: Մեծացուսցե անձն իմ Տեր, և ցնծասցե Ոգի իմ Աստուծովփրկչով իմով [Lift up my person, God, delight my spirit with the Savior God].

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanislavov [Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK – OLD - 0064, S.D. 000 00000063, current – 2.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AMS [ԱՄՍ]. AN [ԱՄ]. APM [ԱԳԹ]. ATKh [ԱՏԽ]. BL [ԲԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. ChM [ՇՄ]. CSJ [ՍՀԵ]. CSVNJ [ՆՋԱԳԵ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. KhV [ԽԳ]. KVSMVC [ԿԳՍԱԵ]. LFCC [ԿՖԿՄ]. LHM 551, 552, 555 [ՊԹ]. M 1424, 1427, 1431, 1433, 1585, 1692 [Մ]. MG [ՄԳ]. MLA T. Azatyan’s Fund [ԳԱԹ ԹԱզատյանի ֆոնդ]. MSE [ԷՎ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. PHOV [ՀՈՎՔ]. MVC [ՄԳՓ]. MZM [ՋՄՄ]. NJSCML [ՆՋՍԿՎ]. PL 864, 865, 866 incomplete examples 1036, 1037 [ՀԳ]. PHOV [ՀՈՎՔ]. RCAB [ՌԹԳ]. SHV [ՍՀԽ]. SLC [ՍԵՍ]. SLM [ՍՂՄ]. SMVC [ՍԱԵ]. SSLNR [ԱՇՂԳ]. VAL [ՎԱԼ].

Z Bibl. 383_385, History 136_139 [Զ Մատ. 383_385, Պատմ. 136_139]. Gh. vol. 1, 1678_1682 [Ղ. հտ. 1, 1678_1682]. T 43 [Թ 43]. GL 93_94 [ԳԼ 93_94]. Ye “E”, 1881, № 4, p. 14 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 14]. TP „EP”, 1897, № 1, p 11 [ՏՊ «ԱՄ», 1897, № 1, էջ 11]. Mac. 146 [Մակ. 146]. AG „Sion”, 1967, № 7_8, pp 338_340 [ԱԳ «Սիոն», 1967, № 7_8, էջ 338_340].

11. Francesco Qapetsi. *Lectionary.* Venice, printing house of Gaspar Sahradyan and Tadevos Hamazaspyan, 1686-1688: II part (Continuation of the I Book)

Lectionary

Ֆրանցիսկոս Քափեցի*: Ճաշոց:* Վենետիկ, տպ. Գասպար Սահրադյանի և Թադևոս Համազասպյանի, 1686-1688:

Ճաշոց

TITLE PAGE: no title page, but information about the place, year of publication and printing house appears somewhere in the content.

Document: 3 un. pages (manuscript) + amount of pages 654- 994, 998-999 /page numbering A/, 1- 204 /page numbering B/ (= 3 un + 340 + 204 + 2 = 549 engraved two-columned pages). Document size: 280x420, folded six times (each printing paper is folded into six sheets and has 12 pages). Page numbers are done in the Latin language. Text size with frame 32,5x19 cm. The original text is written with a 10-point boloragir, glkhagir was used. Upper, bottom and margin decorations, engraved images on pages 722, 849, 936, 996. Leather binding. Condition: destroyed. 3 illustrations: [page 722 - Angels surrounded by disciples of Jesus Christ; page 849 – Christ's disciples, angels, ornaments; page 937 – Mother of God, angels, ornaments]. Margins: [inner - 2 cm; outer - 5 cm; bottom - 4,5 cm; top - 3 cm].

CONTENT: Page numbering in document A....654_672 Thursday of the Sixth week is the Ascension of Our Lord Jesus Christ... 673_721 Seventh Sunday is the second Palm Sunday... _ 721 Record. _723_771 Watchtower of the Pentecost Night of The Great and Wonderful Holy Spirit's Arrival _ Sunday Pentecost Eighth Eve of The Great and Wonderful Holy Spirit's Arrival… _ The Second Sunday is a Feast and the day of the coming out of the deep hole of the ordained St. Gregory the Illuminator…_ 796_847 On the morning of the Third Sunday..._ On the morning of the Sixth Sunday... _849_934 Watch over our Lord Jesus Christ in the Night of Vardavar (Feast of the Transfiguration), The Great and Wonderful Transformation…_ On the morning of the Second Sunday..._ On the morning of the Third Sunday…_ On the morning of the Fourth Sunday…_ On the morning of the Fifth Sunday…_ 935 Mary the virgin on calling Mother by her father lord... rhyming. _937_995 The Night watch over of the Great and Wonderful Transfiguration Mother of God..._ 997_998 Record of my book.

Page numbering in document B._ 1_114 Night watch over of the Great Feast of Khachverats (Exaltation of the Cross)..._ On the Second Sunday of the Khachverats..._On

the Third Sunday is the Feast of the Varaga’s Holy Cross._ On the Fourth Sunday…_On the Fifth Sunday…_In the morning of the Sixth Sunday…_On the Seventh morning Cross…_In the morning of the Eighth Sunday…_ In the morning of the Ninth Sunday…_ In the morning of the Tenth Sunday…_ 115_172 On the First Sunday morning…_ On the Second Sunday morning…_ On the Third Sunday morning…_ On the Fourth Sunday morning…_ On the Fifth Sunday morning…_ On the Sixth Sunday morning…_ 173_204 The First Feast of the Prophet David..._ 73_204 The First Feast of the Prophet David ..._ In the morning of the Seventh Sunday…_ In the morning of the Eighth Sunday.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝Ա էջակալություն. ... էջ 654_672 Վեցերորդում Շաբաթու Հինգ շաբաթի Առաւորն Համբարձումնէ տ [եառ] ն մերոյ յ [իսուս]ի ք [րիստոս] ի ... 673_721 Եօթն [ե]ր[որ]դ[ո]ւմ Կիրակէի երկ[րոր]դ Ծաղկազարդ է... _ 721 Հիշատակագրություն: _723_771 Մեծի և Հրաշափառ Հոգուոյն Սրբոյ Գալստեանն Պենտէկոստէի Գիշերն Հսկումն է..._771_795 Մեծի և Հրաշափառ Հոգուոյն Սրբոյ Գալստեան Պենտէկոստէի Յավուր ՈՒթերորդի յառաջնում Կիրակիէն Տոնէ... _Երկր[որ]դում Կիրակիէ տոնէ և նահատակիս Սրբոյ եկեղեցիոյ Կարգե[ա]լ Ի սրբոյն Գրիգորէ Լուսավորչէն Յելանելն Ի վիրապեն... _796_847 Յերրորդում Կիրակէի Առաուստուն..._ Չորրորդում Կիրակէի Առաուստուն..._ Հինգերորդում Կիրակէի Առաուստուն..._ Վեց Երրորդում Կիրակէի Առավոտուն..._849_934 Ի մեծի ԵՎ Հրաշազարդ Այլակերպութեան Տ[եառ]ն մերոյ[իսուս]ի ք[րիստոս]ի Վարդավառի Գիշերն Հսկումն է..._Երկրորդում Կիրակէի ԱռորԱռաուստուն..._ Երրորդում Կիրակէի Առոր Առաուստուն ... _ Չորրորդում Կիրակէի ԱռորԱռաուստուն... _ Հինգ Երրորդում Կիրակէի Առոր Առաուստ..._935 Մարիամ կոյսն որ բանինհոր մայր յորջորջի...ոտանավոր: _937_995 Մեծի և Հրաշափառ վերափոխման Ա[ստուա]ծածնի Գիշերն Հսկումն է... _ 997_998 Հիշատակարան Մատենիս:

Բ էջակալություն. _1_114 Մեծի Տօնախմութե[ան] Խաչվերացի Գիշերն Հսկումն է..._ Երկրորդում Կիրակի Որյեա խաչվերացին..._ Երր[որ]դ[ու]մ Կիրակէի Տօն է Վարագայ Ս[ուր]բխաչին:_ Չորր[որ]դ[ո]ւմ Կիրակէի..._ Հինգ [ե]ր[որ]դ[ո]ւմ Կիրակէի..._ Վեցերրորդում Կիրակէի Առաուստուն..._ Եօթն երրորդում Կերակէին Խաչ Գիւտ է..._ ՈՒթ երրորդում Կիրակէի Առաուստուն..._ Իններորդում Կիրակէի Առաուստուն..._ Տասն երրորդում Կիրակէի Առաուստու..._ 115_172 Առաջն երորդում Կիրակէի Առաուստու..._ Երկրորդում Կիրակէի, Առաուստուն:_ Երրորդում Կիրակէի, Առաուստուն:_ Չորրորդում Կիրակէի Աւուր Առաուստու..._ Հինգ Երորդում Կիրակէի Առաուստու..._ Վեց երորդում Կիրակէի Առաուստուն..._ 173_204

Առաջին Տօն է ԴաւթիՄարգարէին..._Եօթն Երորդում Կիրակէի Առաւօտուն..._ ՈԻթ Երորդում Կիրակէի Առաւօտուն:

EXCERPT FROM THE COLOPHON OF 721st PAGE: „Even more - typewriter Tateos Hamazaspean from Yerevan with my parents Sargis and Eghisabeth and all my relatives of blood. As well as the son of Mr. Sahrat Mr Gaspar who put all his efforts to help me paying for lectionary. To deserve enjoying the kingdom of heaven and being glorified by the Father Lord and his only begotten son, now and forever

Amen.”

ՀԱՏՎԱԾ 721-րդ ԷՋԻ ՀԻԾԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ՝ «...Եվս առավել զտպագրօղ սորին զթաթեոս էրէցս համազասպեան Երևանցիմիահաղոյն ընդ ծնողաց իմոց տ[եառ]ն սարգսի, և եղիսաբեթի և ընդ բնաւից արեանմերձավորաց իմոց: Այլ և զճուղայեցի խօճայ սահրատի որդի զպարոն գասպարն, որ գոյիւք և արդեամբք իւրովք օգնեաց ինձ ի վճարումն ծախուց ճաշոցի, Որպես զի այցելութ[եամ]ք քովարժանիք լիցուք վայելելոյ զերկնից արքայութի[ւ]ն, և փառավորեսցուք զքեզ ընդ Հօր և ընդորույն միածնի այժմ և անզրաւ յաւիտենիւ:

Ամէն»:

COLOPHON OF MY BOOK: Glory, thanksgiving, worship, forgiveness... doing good for the salvation of their souls. Alluded to by his paternal kindness, by his innate benevolence in my sorrow, in my sighing, saw the cunning of my opponents, who, as a result, slandered me. That pleased to take care of me for the sake of his humanity and the shame of their jokes, and took my hand in the path of hardships for my book, and made my port desirable for the general entertainment of the Armenian nation. For the long-awaited distribution of the big book terrified me, the multifaceted printing expenses disturbed me, as well as all those working on it and their carelessness tormented me. Sometimes I was ashamed of my thoughts, sometimes I was besieged by sorrow, sometimes I used to spend all night, hesitating like a swallow thrown into the heat. And so, unfortunately, with a sorrowful exhaustion, with an indescribable tribulation, I trained myself in the care of proofreading, not being satisfied with one or two, but three or four trials, because of the incompetence of the compilers, of their not knowing the language of our Armenians, adapting it in terms of orthography and accent as it deserves. Before the sun visited me from the heights, the only-begotten son gave me power to publish a beautiful, full-length book of this church, a fascinated by the example of the ancient Armenian kings. Now, not only are the Gospels necessary to be read to the community, there are also prayers from the Lord’s Supper, questions, psalms, and prayers according

to the Armenian ceremony schedule according to the regulations of the Armenians have missed their writings, in addition to the whole schedule.

…I beg for my church covenant to the clergyman, the priest, the religious, the deacon and the people to receive this for your personal enjoyment, forgive my weakness and ignoring slightly the reality not to despise my multifaceted work and my hard work, because no one can know enough, if he has not mastered his experience. Because I have worked hard for the glory and honor of the Most Holy Trinity and for the pride of our universal Armenian nation to make this truly community-friendly, and decorate it with beautiful bouquets and images; and how many people were afraid of the mistakes of my poor knowledge. So, if you find any inaccuracy made by writers, I leave it with humility to your reasonableness. And I wish you to remember my sacred and cherished prayer. Known and good-natured Mr. Sahrat Sharimanyan from Jugha and his deceased spouse Salvar. And my dear son, who flourishes my everyday life with his friendliness. That under the influence of the lord they gave cause and reason to the spiritual usefulness of this work and the brightness of the common Armenian nation. To honest and meek Mr. Zakaria. To great and thoughtful Mr. Margar, genius and courageous Mr. Michael. To kind and caring Mr. Gaspar. Proficient and nice speaker Mr. Murad. And his kindest and fearful brother Mr. Avet changing my living. And also his adolescent son, powered by a lord and with the care of a holy spirit: and by all means my faithful and diligent friend, in general, beloved friends and relatives of Christ. And Mr. Petros of Jugha Shakhkhas. And Mr. Agha – the son of Mattew from Tabriz. Those who have worked with all diligence and care and were helpful to me and relieved the burden of this unbearably large and widespread operation of mine: and brought me to the glory of Christ: And at last to me, your last servant and my parents - Mr. Sargis and my deceased mother Elisabeth, and I beg to remember my family and relatives in prayers, so that you too may be remembered by our Lord Christ. Now and for His next arrival Amen.

From Your Lowest Servant, Tateus Hamazaspyan from Yerevan.

Finished my book in the Armenian era ՌՃԼԷ and in the Savior's year ՌՁՃՁԸ. August 10th, in Venice. Writer Franchesco Qapetsi – your servant. In Venetia, con Licentia de Svperiori, e Privilegio, 1688.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԱՏԵՆԻՍ՝ Փառք և Գոհութիւն և Երկրպագութիւն և շնորհակալութիւն և փարատրութիւն... բարինկատարէ ի յօգուտ և ի փրկութիւն անձանց նոցին: Որ և ակնարկեալ իւրով հայրականգթութեամբն և բնածին բարերարութեամբն ի տքնութիւնս և ի հառաչանս եղկելոյս, և

տեսեալզխորամանկութիւնս և զմախանս հակառակորդաց իմոց, որք արդեամբք և բանիւքարձանացելովք զրպարտէին և վատաբանէին զիս իբրև զվատաշուէր ոմն ի մէջ մերազնեաց: Հաճեցաւ հեղուլ ի վերայ իմ զխնամս մարդասիրութեան իւրոյ ի յամօթ և ի կատականս նոցին.և կալեալ զձեռանէ իմէ անցոյց ընդ առապարս դժուարութեանց մատենիս, և հասոյցնաւահանգիստն իմ ցանկալի ի յընդհանուր զուարճութիւն ազգին հայկազնոյ: Առոր ժամանելնիմով կարօղութեամբ, և կամ յուսով նպաստութեան բնականի իմոյ հանճարոյս անհնարին էր: Քանզի երկարաձիգ տարածումն մեծի մատենիս զիս ահաբէկէր, և բազմահոյլծախտպագրատանն զիս տագնապէր, ան հոգութիւն գործավարացն զիս մաշէր, և անզգուշութիւն նոցին զիս տառապեցուցանէր. յաճախութիւն փորձիցն զիս լքեալ լուծանէր, և անսպառ պահանջումն իրավ հարկաւորաց զիս նուազեցուցանէր. յորս նկատելով զիս մէնմիայն մնացեալ իբրև զճնճղուկ միայն ի տանիս, բողոքէի զտիւ և զգիշէր առ յոյսն բնաւից, և առստեղծօղն ամենայն սրտից: Երբեմն ընկղմվելով ի պէսպէս մտածմունս յուսահատէի, երբեմնպաշարելով ի տխրութիւնս ցնդէի, երբեմն զօրն ողջոյն անսուաղ մնայի, և երբեմն զգիշերնբոլոր հեծէի և վարանէի իբրև զծիծեռն հաւրեալ ի տապոյ: Եվ այսպէս ցաւօք և վշտալիրխոնջմամբ և անպատմելի նեղութեամբ կոշկոճեալ պարապէի անձանձիր ի հոգսարբագրութեան, ոչ միով փորձիւ կամ երկւիք բաւականացեալ, այլ երիւք և չորիւք . սակսանհմտութեան շարաբարդողացն , և անտեղեկութեան նոցին լեզուին մերոյ հայկազնոյ. առ իյարմարել զնոյնս ուղղագրութեամբ և առոգանութեամբ ըստ արժանոյն: Մինչև այց արար ինձարեգակն ի բարձանց, և ետ զնպաստութիւն ի ձեռն շնորհաց որդւոյն իւրոյ միածնի ի լոյս ածելզգեղեցկատիպ և զլիակատար մատեանս զայս եկեղեցւոյ, զգաղափարեցեալս ի յընտիրօրինակէ վաղեմից թագաւորացն հայոց, և զհամաձայնեցեալս ամենայնիւ հետազոտութեամբընդ գլխահամարաց թուոց և շարադրութեանց աստուածաշնչիցն գրոց, որ է աղբիւր և զանձարան համայնից ընթերցուածոց հնոց և նորոց կտակարանաց. ի պէտս տօնասիրացնմերազնեայց և ի սփոփանս բնաւից ճշմարտասիրաց: Արդ ի սմին ոչ միայն համայնքընթերցուածք և աւետարանք հարկաւորք ըստ աւուրց կան կարգեցեալք, այլ և բնաւք աղօթքտէրունականացն տօնից, հարցք՝ սաղմոսք՝ և ալելուք ըստ պատշաճի. և արարողութիւնք ըստկանօնադրութեանցն հայաստանեայց ի բաւականութիւն կարօտելոց հարկաւորացն գրեանց, և ի լրումն ամբողջի ժամակարգութեան:

...Վասն որոյ աղերսեմ միահաղոյն զբնաւս ուխտս եկեղեցւոյ, զեպիսկոպոսունս և զվարդապետս, ըզքահանայս և զկրօնաւորս. զսարկաւագունս

և զժողովրդականս. Որքստանայք զսա ի վայելումն անձանց ձերոնց, ներել իմում տկարութեան, և մի իբրև զթեթև ինչիրակութիւն արհամարհելով անգոսնել զեռամեայ երկունս բազմաշխատութեան իմոյ և զհոսումն քրտանց իմոց, զոր ոչ ոք բաւականապէս իմանալ կարէ, եթե ոչ ինքնին զփորձառեալ ներհմտանայցէ: Զի ես ըստ կարի իմում ջանացի ի փառս և ի պատիւ ամենասուրբերրորդութեան և ի պարծանս ընդհանուր ազգին մերոյ. յօրինել զսա համայնիւք իրօքպիտանաւորոք, և զարդարել գեղեցկայարմար փնջիւք և պատկերօք, և որքան մարթ էրտկարի իմացողութեան իմոյ զգուշացայ ի սխալանաց: Ուստի եթէ գտանիցի ինչ ի սմին իյանկրթութենէ շարաբարդողաց, հեզութեամբ զանխայելն թողում ձերում ողջամտութեան: Եվմաղթեմ աղեսունօք յիշել յաղօթս ձեր սրբանուէրս: Զգերահռչակ և զբարեհամբաւ ճուղայեցիիսօճայ սահրատն շահրիմանեան Եվ զկողակիցն նորին սալվարն զհանգուցեալսն ի քրիստոս. Եվ զհարազատ որդիս նոցին զծաղկեցեալս բարեկրօնութեամբ ի կենցաղումս: Որքազդեցութեամբ տեառն առիթ և պատճառք եղեն գործարանիս վասն հոգեկան օգտի և պայծառութեան ընդհանուր ազգին հայկազնոյ: Զազնուամեծար և զհեզահոգի ԽօճայԶաքարիայն: Զմեծապատիւ և զիմաստնախոհ Խօճայ Մարգարէն, Զհանճարեղ և զարիացեալՊարոն Միքայէլն: Զբարեսէր և զքաջասիրտ Պարոն Գասպարն: Զճարտարիմաց և զկորովաբան Պարոն Մուրատն, Եվ զբարեբարոյ և զերկիւղած եղբայր նոցին զպարոն աւէտնզփոխեցեալն ի կենցաղոյս: Այլ և զզօրացեալս շնորհիւ տեառն, և զնախախնամեցեալսպահպանութեամբ հոգւոյն սրբոյ. զնորաբողբոջ և դեռաբոյս որդիս նոցին. և բնաւսհաւատարիմս և զժրաջան ընկերս, առհասարակ սիրելեոք և բարեկամօք ի քրիստոս: Եվ և սզջուղայեցի շահխասենց Պարոն Պետրոսն: Եվ զթարվիզեցի մատթէոսի որդի Պարոն Աղայն: Որք ամենայն ջանիւք և հոգւբարձութեամբ մտեալ ի հանդէս. ձեռնտու և օգնական եղեն ինձ, և թեթեւացուցին զծանրութիւն բեռին իմոյ անտանելւոյ ի մեծի և լայնատարածի այսմիկգործառնութեանս. և հասուցին զիսի կատար ի փառս քրիստոսի. Հուսկ յետոյ և զիս զյետնեալծառայ ձեր, և ըզծնօղս իմ զտէր սարգսին, և զմայրն իմ եղիսաբեթ զհանգուցեալն ի քրիստոս, իսկ և զբնաւս ընտանիս և զազգականս իմ, աղերսեմ յիշել յաղօթս ձեր հոգենուազս, ընդ որս և դուք յիշեալք լիջիք ի տեառնէ մերմէ յիսուսէ քրիստոսէ: Այժմ և ի միւսանգամ գալստեան նորինԱմէն:

Նուաստագոյն Ծառայից Ձեր Ծառայ, Թաթէոս էրեց Համազասպեան Երևանցի:

Աւարտեցաւ Մատեանս՝ Ի թուին Հայոց ՌՃԼԷ: Իսկ ի թուի Փրկչին. ՌՁՃՁԸ: Օգոստոսի ժ: Ի վենետիկ Քաղաքի: Շարաբարդող Մատենիս Ֆրանչէսքօ Քափեցի Ծառայ Ձեր:

NOTES: Handwritten entry – *1728.* Note on a small piece of paper - *Gospel According to Mark.* On top of the various pages - handwritten entries: *Համբարձման տոն [Ascension Day]; զ ՈՒրբաթ զկնի Զատկին [Friday before Easter]; Զ Շաբաթ զկնի Զատկին [Saturday before Easter]; զ Շաբաթ, Կիրակի զկնի համբարձման [Easter Saturday/Sunday]; և երկուշաբթի. [Monday]; և երեքշաբթի [Tuesday]; Ի Պենտեկոստեին [On the day of Pentecost], Գայանեանց [of St. Gayane]; Հռիփսիմեանց [of St. Hripsime]; Երրորդուտե [Of the Holy Trinity]; ելն ի վիրապե սուրբ Լուսաւորչին - [the day the Holy Illuminator's coming out of the deep hole]; մարմնո տոն - [feast of the body]; Երրորդ կիրակի - [Third Sunday]; Վարդավառին – [On Vardavar]; Ի տոն Շողակաթին - [Feast to Shoghakat]; ի տոն վերափոխման – [Feast of manifestation].* Several pages with a line drawn and written next: *Մի կարդար [Don't read*] but no record of who wrote this sentence. Handwritten entry on a small sheet of paper: *Մեծացուցե անձն իմ Տեր, և ցնծացե Ոգի իմ Աստուծովփրկչով իմով [Lift up my person, God, delight my spirit with the Savior God].*

PPROVENANCE: Stamp - Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa [The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanislawow].

PRESSMARK: old - 0064, S.D. 000 00000063, current – 3.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AM [ԱՄ]. AMS [ԱՄՍ]. APM [ԱԳԹ]. ATKh [ԱՏԽ]. BL [ԲԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. ChM [ՇՄ]. CSJ [ՍՀԵ]. CSVNJ [ՆՋԱԳԵ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. KhV [ԽԳ]. KVSMVC [ԿԳՍԱԵ]. LFCC [ԿՖԿՄ]. LHM 551, 552, 555 [ՊԹ]. M 1424, 1427, 1431, 1433, 1585, 1692 [Մ]. MG [ՄԳ]. MLA T. Azatyan's Fund [ԳԱԹ ԹԱզատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MVC [ՄԳՓ]. MZM [ԶՄՄ]. NJSCML [ՆՋՍԿՎ]. PL 864, 865, 866 incomplete examples, 1036, 1037 [ՀԳ]. PHOV [ՀՈՎՔ]. RCAB [ՌԹԳ]. SHV [ՍՀԽ]. SLC [ՍԵՍ]. SLM [ՍՂՄ]. SMVC [ՍԱԵ]. SSNLR [ԱՇՂԳ]. VAL [ՎԱԼ].

From Bibl. 383_385, History 136_139 [Զ Մատ. 383_385, Պատմ. 136_139]. Gh. vol. 1, 1678_1682 [Ղ. հտ. 1, 1678_1682]. T 43 [Թ 43]. GL 93_94 [ԳԼ 93_94]. Ye "E", 1881, № 4, p. 14 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 14]. TP „EP", 1897, № 1, p 11 [ՏՊ «ԱՄ», 1897,

№ 1, էջ 11]. Mac. 146 [Մակ. 146]. AG „Sion”, 1967, № 7_8, pp 338_340 [ԱԳ «Սիոն», 1967, № 7_8, էջ 338_340].

12. Hovhannes Kostandnupolsetsi. *Psalms of the Profeth David with Commentary.* Modern Armenian.Venice, Nahapet Gyulnazar press, 1687.

Commentary

Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցի: *Պարզաբանութիւն Սաղմոսացն Դաւիթի:* Աշխարհաբար: Վենետիկ, տպ. Նահապետ Գյուլնազարի, 1687: Մեկնություններ

TITLE PAGE: Psalms of the Prophet David with commentary. Collected and translated from many church doctrines books by Yovhannes of Constantinople with the Patriarchate of His Holiness Eliazar Catholicos of Holy See of Echmiadzin, To the greatest glory of God. And published with the efforts of Mr. Nahapet – son of Mr. Nahapet Aguletsi – at his own place, in our year ռճլե. In Venice. IN VENETIA, Per Naabiet de Gulnasar. 1687. Con licenza de Superiori, e Priuilegio.

ՏԻՏՂԹ.՝ ՊԱՐԶԱ/ԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԵՆՈՒԱԳ/ ՍԱՂՄՈՍԱՑՆ ԴԱՒԹԻ /ՄԱՐԳԱՐԷԻՆ:/ Ժողովեցեալ Ի զանազանից Մատենից Վար/դապետաց Եկեղեցւոյ, Եւ Թարգմանեցեալ/ Ի հայրապետութե[ան] Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիած/նի Տեառն Եղիազարու Սրբազան Կաթուղիկոս-/ին. Ի նուաստ Յոհաննիսէ Վարդապե-/տէ Կոստանդինուպօլսեցւոյ Ի փառս/ Մեծազոյնս Ա[ստուծո]յ:/ Եւ Տպագրեցեալ Արդեամբք Եւ Գոյիւք /Ազուլեցի Խօճայ Գուլնազարի Որդի/ Խօճայ Նահապետին Ի սեփհա/կանի Տան Իւրում:/ Ի թուականութե[ան] Մերում ռճլե./ Ի Վէնէտիկ Քաղաքի:/ IN VENETIA, Per Naabiet de Gulnasar. 1687./ Con licenza de Superiori, e Priuilegio./

Document size: 23x17,5; 840 (pages from 822 to 833 are missing) two-columned decorated pages. Four-folded document, page numbering done in the Armenian and Latin language. Text size in a frame 17.2x11.5 cm. Title page with decorated ornament. With running titles. Narrow column for grabar/ancient Armenian/ wide column for secular language interpretation. On page number 2, the image of Nahapet Gyulnazar in the dress of an Armenian man with the caption: „But I, as an olive tree in the house of God, trusted in the mercy of God” and at the bottom - «in the Armenian era ռճլե». 16 luxurious engraved images, tabernacle ornament, decorations. The original text with 12-point boloragir, glxagir was used. Hard paper binding. Condition: good. 9 illustrations: [page 2

- A man with olive leaf in hand, with a note: *By the mercy of God and me as an olive-chested home;* page 292 – A scene where people on their knees are persecuted by evil men with arrows, swords ... and above in the clouds is Jesus Christ and Mary, with a note *They cry out and ask for help from people like them, for the demons and the evildoers trample on themselves, and always oppress the fools;* page 293 - flowers, ornaments; page 386 - Jesus Christ with cross, angels and crowd of people with a note *The sweet and the good have come from the new Israel, to sit upon the throne of righteousness, to receive with love the fools, and to deliver up the spoil of hell to hell;* page 387 - Flowers, ornaments; page 572 - Jesus with the flag of Israel reaches out to the people with a note *They say: Save the new Israel if you are our sweet and kind lord, as they have captivated our souls in darkness, Save us from the bonds of evil Satan;* page 771– Feast, king, musicians; page 824 - King surrounded by a royal court; page 825 - Satan speaks to the crowd]. Margins done with frames and lines: [inner - 1,5 cm; outer - 3 cm; bottom - 3 cm; top margin - 1 cm].

CONTENT: pages 3_4 „In the year 1100...". The poem written by the Nahapet. _5_7 Preface of the book. _8_9 Advice to my readers. _11_93 Commentary to the Psalms of the Profet David. Psalm Ա-ԺԷ:94_95_Preaching to the Blessed and as if! 95_182 Psalm ԺԸ_ԼԵ:183_184_ Preaching to the heaven's teller and trustee of God. _185_288 Psalm ԼԶ_ԾԴ:289_290_ Preaching to the non-envying and confessor. _ 293-383 Psalm ԾԵ-ՀԱ:384_385 Preaching to the merciful and trouble.387_485 Psalm ՀԲ-ՁԸ: 487_570 Psalm ՁԹ-ՃԵ:573_659 Psalm ՃԶ-ՃԺԸ:661_761 Psalm ՃԺԹ-ՃԽԹ:763_768. This psalm of David's autobiography is without any page number, for it is time for him to be martyred against Goliath, the first Saul, all the armies of Israel.771_792 Blessings to the three children. Daniel. 4._795_808 Blessing to the Virgin Mary. Luke. 1._811_813 Prayer to Simeon the Elder Luke. բ.814_819 A powerful wish against the night owls, St. Gregory Narekatsi. խա.825_831 Prayer to the king of Manasseh. _832 Prayer. „Glory be to the Father and son and to the Holy Spirit ..."_834_837 Prayer for all who believe in Christ. That was created by the Armenian Catholicos Nerses. 838 „This was said by me, Nahapet…". A poem written by Nahapet. _839_840 Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_4 „Ի թուին հազար հարիւրեկի...": Նահապետի գրածոանավորը:_5_7 Առաջաբանութիւն Գրգոյս:_8_9 Խրատ առ ընթերցօղս:_11_93 ՊարզաբանութիւնՍաղմոսացն Դաւթի Մարգարէին: Սաղմոս Ա-ԺԷ:_94_95 Քարոզ երանելին և իբրևին:_95_182 ՍաղմոսԺԸ_ԼԵ:_183_184 Քարոզ երկինք պատմէնին և տէր ապաւինին:_185_288 Սաղմոս

ԼԶ_ԾԴ:_289_290Քարոզ մինախանձիրին և խոստովանին:_ 293-383 Սաղմոս ԾԵ-ՀԱ:_384_385 Քարոզ ողորմեային և ինեղութեանն:_387_485 Սաղմոս ՀԲ-ՁԸ:_487_570 Սաղմոս ՁԹ-ՃԵ:_573_659 Սաղմոս ՃԶ-ՃԺԸ:_661_761Սաղմոս ՃԺԹ-ՃԽԹ:_763_768 Այս սաղմոս ինքննագիր դաւթի է արտաքոյ թուոց, իժամանակի զի ելնա նահատակ ընդդեմ գողիաթու, առաջի սաւուղայ, և ամենայն զօրացն իսրայէլի: _771_792 Օրհնութիւն երիցն մանկանցն: Դանիէլի.4._795_808 Օրհնութիւն մարիամու աստուածածնին: Ղուկասու: 1. _811_813 Աղօթք Սիմէօնի ծերունւոյն Ղուկաս: բ._814_819 Մաղթանք զօրաւորք ընդէմարհաւիրաց գիշերայնոց, սրբոյն գրիգորի նարեկացւոյն: խա._825_831 Աղօթք Մանասէիթագաւորին:_832 Աղօթք: „Փառք հօր և որդւոյ և հոգւոյն սրբոյ...”_834_837 Աղօթք ՎասնԻւրաքանչիւրոց անձանց հաւատացելոց ի Քրիստոս: Զոր արարեալ է տեառն Ներսէսի հայոցկաթուղիկոսի:_838 „Ես նահապետ զայս ասացեալ...”:Նահապետի գրած ոտանավորը:_839_840 Հիշատակարան:

A FRAGMENT FROM „PREFACE OF MY BOOK”: For a long time, Nahapet, the son of Gulnazar Aguletsi, had wanted to interpret Psalms of the Prophet of David and he repeatedly asked in Constantinople to allay his sorrows and for the comfort of his soul. Not being able to find an eloquent author, he vowed to write it sometimes as in addition to his desire and intentions. Therefore, thanks to God, he returned to Venice healthy and he asked to clarify the same. Not for his own material gain, but for the sake of the spiritual comfort of the nation. in remembrance of the indelible self and of his parents dead in Christ. But not in a complicated way, but in a secular language. which he had seen in Italian. that they may all, understanding similarly, enjoy the same.

ՀԱՏՎԱԾ „ԱՌԱՋԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳՐԳՈՅՍ”-ից՝ Ի վաղուցհետէ ցանկանալով ագուլեցի խօճայԳուլնազարի որդի Խօճայ նահապետին մեկնութեանց սաղմոսացն դաւթի մարգարէին, խնդրեալ էրբազմիցս զնոյնն ի կոստանդինուպոլիս ի փարատումն տխրութեանց իւրոց. և ի սփոփանս հոգւոյիւրոյ: Եվ ի չկարելն գտանել զպարզախօս ոմն հեղինակ, կամ զլիակատար իմն, ուխտեալ էր յանձինիւրում տալ շարադրել զնա երբեմն ի դիպակում ժամու ի լրումն ըղձի և դիտաւորութեան իւրոյ. ՈՒստի ի դառնալն իւր վերստին առողջութեամբ շնորհօք տեառն ի քաղաքս այս վէնէտիկ. թախանձանօք խնդրեաց ի հիքոյս պարզաբանել զնոյնն. Ոչ վասն մարմնաւոր օգտի և շահասիրութեան իւրոյ, այլ վասն հոգեկան մխիթարութեան ազգին հայկազունեաց. և ի յիշատականջնջելի ինքեան և ծնողաց իւրոց հանգուցելոց ի

քրիստոս: Բայց ոչ խրթին շարադրութեամբ, այլաշխարհական լեզուաւ. ըստ որում տեսեալ էր առ իտալացիս. զի ամենեքեան միահաղոյնդիւրապէս հասկանալով, վայելիցեն զնոյնն:

A FRAGMENT FROM COLOPHON: Blessing... for the ability to complete the sweet, heartfelt clarification of the psalms of David in a very difficult and exhausting time, to the glory of his greatest name, to the holiness of our church. In our year ռճ.լ.զ. September in the city of Venice. Now, as you enjoy it in the health of the Lord, remember in your sacred prayer Mr. Nahapet, the son of Gulnazar Aguletsi, with his parents, his relatives, dead to Christ, under the influence of the Holy Spirit, with the encouragement of some pious people, I came to this praiseworthy work, which, with great care, resulted in translation and printing, wasting a lot of things in casting beautiful letters, in building a newly built printing house, in finding honorable papers, in copying all the useful things, in this year reducing in which the community was at least disturbed, let alone my indelible memory of myself left in the feast of the public education of the Armenians, the truth-lovers to the joy of all their loved ones and friends. Remember also Tovma - the son of Aguletsi Astvatsatur, my servant, who worked diligently in the printing house, helped the proofreader, and was always helpful for Archimandrite Hovvhannes. Remember the little ones who worked in the printing press, so that you may be remembered in the hope of Christ the next time he comes. Amen.

ՀԱՏՎԱԾ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ՝ Օրհնութիւն... ետ զկարողութիւն նուաստացելոց պաշտօնէիցս իբազմավիշտ և ի յոգնավտանգ ժամանակիս հասուցանել ի կատար և ի վախճան զքաղցրանուագ ևզջոգեորդոր պարզաբանութիւնս սաղմոսացն դաւթի մարգարէին ի փառս ամենամեծի անուանիւրոյ, և ի պարծանս սրբոյ եկեղեցւոյ, ի թուականութեան մերում. ռճ.լ.զ. սեպտեմբերի ամսոյ. ժ.իվէնէտիկ քաղաքի: Արդ որք վայելէք զսա առողջութեամբ ի շնորհս տեառն, յիշեցէք ի սրբազանաղօթս ձեր զազուլեցի խօճայ գուլնազարի որդի զխօճայ նահապետն, ընդ բնաւից ծնողաց ևազգականաց նորին հանգուցելոց իքրսիտոս, որ ազդեցութեամբ հոգւոյն սրբոյ, և յորդորմամբբարեպաշտից ոմանց մեազնեաց եմուտ ի գովելի գործառնութիւնս այս, և մեծաւ հոգաբարձութեամբյառաջացոյց զթարգմանութիւն և զտպագրութիւն սորին, վատնելով զգոյս և զինչս բազումս ի ձուլումն գեղեցիկ տառիս, ի շինումն նորակերտ տպարանիս ի գտումն պատուական թղթոյս և ի յօրինումն ամենայն իրաց պիտանաւորաց, յայսմիկ նուազեցելում ամի, յորում համայնքառևտրութիւնք գոն խանգարեցեալք, առ ի թողուլ զյիշատակ իմն անջնջելի զկնի ինքեան ի խրախճանս

հանուրց հայկազունեաց ուսումնայարգից և ճշմարտասիրաց ի ցնծութիւն ամենայնսիրելեաց և բարեկամաց իւրոց: Յիշեցէք ևս միով հայր մերիւ զազուլեցի մղտսի աստուածատրիորդի զսպասաւորն իմ զթօմայն, որ ամենայն ջանիւ անձանձիր աշխատեցաւ ի տպագրատանն ևօգնեաց սրբագրութեան սորին, և ձեռնտու եղև միշտ յոհաննէս վարդապետին, յսիհեցէք ևս և զայլսփոքրաւորս որք աշխատեցան ի պիտոյս տպագրատանն, ընդորս և դուք յիշեալք լիջիք ի քրիստոսէյուսոյն մերմէ ի միւս անգամ գալստեան նորին: ամէն:

NOTES: A handwritten entry in Armenian on the title page *Սաղմոս [psalm]*. A hard-to-read handwritten entry on a small sheet of paper, meaning *[That is, again you gave me salvation, joy… I have seen sin in your prophetic spirit… I would always rejoice over him, Possessing and Strengthening...]*.

PROVENANCE: Ossolineum library in Lviv. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVII-13056

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wroclawiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AAC [ՀԱԿ]. ACC [ԿԿՄ]. AN [ԱՆ]. AP [ԱԲ]. BHA [ԳՀԱ]. CEPC [ԳՀԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GNL [ԹՀԳ]. HSAM [ՀՍԱՄ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. KM [ԿՄ]. LM [ԼՄԳ]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. M 1118_1120, 1240, 1589, 1871[Մ]. MET [ՄԵՏ]. MLA 10109 [ԳԱԹ]. 3014 G. Arslanyan’s Fund [Գ. Արսլանյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. NLL [ԼԳ]. OBL [ՕԲԳ]. PL 589, 1589 incomplete from the end, 3707 [ՀԳ]. PNL [ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՉԳ]. VT [ՎՏ]. YSUL ruined [ՊՀ]. ZP [ԶՊ].

Z Bibl. 576, History 140_141 [Զ. Մատ. 576, Պատմ. 140_141]. Gh. Vol. 2, 82_85 [Ղ. հտ. 2, 82_85]. L vol. 1, 395 [Լ հտ 1, 395]. T 44 [Թ 44]. GL 94_97 [ԳԼ 94_97]. Ye „E”, 1881, № 4, p. 14

Ossolineum

13. Clemente Galano. *Unification of the Holy Armenian Church with the Great Holy Roman Church*. Vol. I. In Armenian and Latin, Rome, Press of the Congregation for Propagation of Faith, 1690.

Religious

Կղեմես Գալանոս: ***Միաբանութիին Հայոց Սուրբ Եկեղեցիոյն ընդ Մեծի Սուրբ Եկեղեցիոյն Հռովմայ:*** **Հտ. 1. Հայ. և լատին. լեզ.: Հռոմ, տպ. ՈԻրբանյան, 1690:**

Դավանաբանական

TITLE PAGE DOCUMENT A: Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church. Historical part. COCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE/ CUM ROMANA/ PARS PRIMA HISTORIALIS.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ Ա.՝ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՈՒՆ/ ՀԱՅՈՑ /ՍՈՒՐԲ/ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ/ ընդ մեծի ս[ուր]բԵկեղեցւոյն/ Հռովմայ./ COCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE/ CUM ROMANA/ PARS PRIMA HISTORIALIS.

TITLE PAGE DOCUMENT B: Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church. Cited in two volumes. Historical and controversial, By the order of clergyman teacher Clemente of Teatinos. Volume 1. CONCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE CVM ROMANA./ EX IPSIS ARMENORVM PATRVM,ET DOCTORVM TESTIMONIIS./ In duas Partes, Historialem et ControuerSalem diuiSae,/ PARS PRIMA./ AVTORE/ CLEMENTE GALANO/ SVRRENTINO/ CLERICO REGVLARI THEOLOGO/ Et S. Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario./ ROMAE./ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Anno Lubilaei./ MDCL./ Superiorum permissu./

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ Բ.՝ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՈՒՆ/ ՀԱՅՈՑ /Ս[ՈՒՐ]Բ/ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ/ ընդ մեծի սուրբԵկեղեցիոոյն/ Հռովմայ./ Ծարադրեալ ի երկուս. հատորս. ի/ պատմական և վիճաբանական/ Ի կարգէԹեատինոսաց ԿՂԵՄԵՍ վարդապետէ:/ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐ./ CONCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE CVM ROMANA./ EX IPSIS ARMENORVM PATRVM,ET DOCTORVM TESTIMONIIS./ In duas Partes, Historialem et ControuerSalem diuiSae,/ PARS PRIMA./ AVTORE/ CLEMENTE GALANO/ SVRRENTINO/ CLERICO REGVLARI THEOLOGO/ Et S. Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario./ ROMAE./ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Anno Lubilaei./ MDCL./ Superiorum permissu./

Document size: 110x170, 8 un, 918, 2 un (= 931) pages in total. Document folded eight times (each printed page is folded into 4 sheets and has 8 pages). Page numbers are done in Latin. Text size with frame 11,8x 7,5cm. The back covers have not been printed on. Sign of the printing house is located above the publication place. Running titles and margin marks. Armenian original/letter press/ 12 font boloragir (bolor characters), as well

as manuscript-like glxagir characters were used. Many tabernacle ornaments. Margins without borders and lines: [inner margin - 1 cm; outer - 1,5 cm; bottom - 1,5 cm; top - 70 mm; Leather binding. Condition: good.

CONTENT: pages 4_9 un. List.1_918 Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church, according to the testimonies of the sacred question and the Armenian doctrines. which is historiographical. It vividly shows the history, how the Armenian Church originally used to be in its own way, it was united with the great holy church of Rome.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 4_9 չհ. Ցանկ:1_918 Միաբանութիւն Հայոց Ս [ուր]ք եկեղեցւոյն ընդմեծի սուրբ Եկեղեցիոոյն Հռովմայ, ըստ վկայութե[ան]ց ս[ուր]ք հարցն և վարդապետացն հայոց: Առաջին հատոր. որ է պատմագրական: Յորում: յայտնապէս ցուցանի ի ձեռն պատմութե[տն]ց. եթեեկեղեցին հայոց մինչ և ի սկզբանէ լինելութե[ան] ն իւրոյ, եղև միաբանեալ ընդ մեծի սուրբեկեղեցւոյն Հռովմայ.

NOTES: A lot of marginals are in the Latin language. A handwritten entry in Armenian on the title page *Հիշատակ Կամինիցուոյ Եկեղեցիոյ*, [dedicated to the memory of the church in Kamieniec]. 3 sheets of paper with handwritten uncomprehensible inscriptions.

PROVENANCE: Stamp - Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa [The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów].

PRESSMARK: 55

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: FNL [ՓՊԱԳ]. HP [ՀԲ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPJ [ԵԼՎ]. MLA 9865, after 384 pages, many pagination numbers are misspelled, but the total number of pages is correct [ԳԱԹ 9865, 384 էջից հետո էջակալության շատհամարներ սխալ են տպագրված, բայց էջերի ընդհանուր քանակը ճիշտ է]: MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. OBL [ՕԲԳ]. PLP [ՊՊԳ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 307 [Զ Մատ. 307]. Gh. vol.1, 1324_1325 [Ղ հտ. 1, 1324_1325]. T 49 [Թ 49].

14. Clemente Galano. *Unification of the Holy Armenian Church with the Great Holy Roman Church*. Vol. I. In Armenian. And Latin, Rome, Press of the

Congregation for Propagation of Faith, 1690. [second copy of the previous book].

Religious

Կղեմես Գալանոս: ***Միաբանութիւն Հայոց Սուրբ Եկեղեցիոյն ընդ Մեծի Սուրբ Եկեղեցիոյն Հռովմայ:*** **Հտ. 1. Հայ. և լատին. լեզ.: Հռոմ, տպ. ՈԻրբանյան, 1690:**

Դավանաբանական

TITLE PAGE DOCUMENT A: Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church. Historical part. COCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE/ CUM ROMANA/ PARS PRIMA HISTORIALIS.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ Ա.՝ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՈՒՆ/ ՀԱՅՈՑ /ՍՈՒՐԲ/ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ/ ընդ մեծի ս[ուր]բԵկեղեցւոյն/ Հռովմայ./ COCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE/ CUM ROMANA/ PARS PRIMA HISTORIALIS.

TITLE PAGE DOCUMENT B: Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church. Cited in two volumes. Historical and controversial, by the order of clergyman teacher Clemente of Teatinos. Volume 1. CONCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE CVM ROMANA./ EX IPSIS ARMENORVM PATRVM,ET DOCTORVM TESTIMONIIS./ In duas Partes, Historialem et ControuerSalem diuiSae,/ PARS PRIMA./ AVTORE/ CLEMENTE GALANO/ SVRRENTINO/ CLERICO REGVLARI THEOLOGO/ Et S. Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario./ ROMAE./ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Anno Lubilaei./ MDCL./ Superiorum permissu./

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ Բ.՝ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՈՒՆ/ ՀԱՅՈՑ /Ս[ՈՒՐ]Բ/ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ/ ընդ մեծի սուրբԵկեղեցիոոյն/ Հռովմայ./ Շարադրեալ ի երկուս. հատորս. ի/ պատմական և վիճաբանական/ Ի կարգէԹեատինոսաց ԿՂԵՄԵՍ վարդապետէ:/ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐ./ CONCILIATIONIS/ ECCLESIAE ARMENAE CVM ROMANA./ EX IPSIS ARMENORVM PATRVM,ET DOCTORVM TESTIMONIIS./ In duas Partes, Historialem et ControuerSalem diuiSae,/ PARS PRIMA./ AVTORE/ CLEMENTE GALANO/ SVRRENTINO/ CLERICO REGVLARI THEOLOGO/ Et S. Sedis Apostolicae ad Armenos Missionario./ ROMAE./ Typis Sacrae Congregationis de Propaganda Fide. Anno Lubilaei./ MDCL./ Superiorum permissu./

Document size: 110x170, 8 un, 918, 2 un (= 931) pages. Eight times folded (each printing paper is folded into 4 sheets and has 8 pages). Page numbers are in the Latin

language. Text size with frame 11,8x 7,5cm. The reverse of the cover sheets is not printed. The sign of the printing house is located above the publication location. Running titles and margin marks. Armenian original/letter press/ 12 font boloragir (bolor characters), as well as manuscript-like glxagir characters were used. Many tabernacle ornaments. Margins without borders and lines: [inner margin - 1 cm; outer - 1,5 cm; bottom - 1,5 cm; top - 70 mm; Leather binding. Condition: good.

CONTENT: pages 4_9 un. List.1_918 Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church, according to the testimonies of the sacred question and the Armenian doctrines. which is historiographical. It vividly shows the history, how the Armenian Church originally used to be in its own way, it was united with the great holy church of Rome.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 4_9 չհ. Ցանկ:1_918 Միաբանութիւն Հայոց Ս [ուր]բ եկեղեցւոյն ընդմեծի սուրբ Եկեղեցիոոյն Հռովմայ, ըստ վկայութե[ան]ց ս[ուր]բ հարցն և վարդապետացն հայոց: Առաջին հատոր. որ է պատմագրական: Յորում: յայտնապէս ցուցանի ի ձեռն պատմութե[տն]ց. եթեեկեղեցին հայոց մինչ և ի սկզբանէ լինելութե[ան] ն իւրոյ, եղև միաբանեալ ընդ մեծի սուրբեկեղեցւոյն Հռովմայ.

NOTES: A lot of marginals in Latin. Handwritten entry in Armenian language with Latin letters on a small piece of paper - *Par Kirk surp Ecmiadzin, Jereniah Wartabiede 1698* (Բառ գիրք Սուրբ Էջմիածին Երենիա Վարդապետ)/ [Dictionary, Holy Echmiatsin, clergyman Ereniah, 1698].

PROVENANCE: Stamp - Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa [The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów].

PRESSMARK: 314

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: FNL [ՓՊԱԳ]. HP [ՀԲ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPJ [ԵԼՎ]. MLA 9865, after 384 pages, many pagination numbers are misspelled, but the total number of pages is correct [ԳԱԹ 9865, 384 էջից հետո էջակալության շատհամարներ սխալ են տպագրված, բայց էջերի ընդհանուր քանակը ճիշտ է]: MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. OBL [ՕԲԳ]. PLP [ՊՊԳ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 307 [Զ Մատ. 307]. Gh. vol.1, 1324_1325 [Ղ հտ. 1, 1324_1325]. T 49 [Թ 49].

15. *Hymnal*. Amsterdam, Srbuhi Astvatsatsin press, 1692.

Hymnal

***Շարակնոց*: Ամստերդամ, տպարան Սրբուհու Աստվածածնի, 1692:**

Շարականներ

TITLE PAGE: Hymnal. Musical Spiritual singing of divine and blissful Holy monks. The Armenian translation is arranged by the church's beautifiers. In the Christ's Nativity year ռողբ. And in the Armenian era ռճխա, December. Published in Amsterdam.

ՏԻՏՂԹ.՝Շարակ/նոց/ Երաժշտական եր/գեցմունք հոգևո/ռականք. ա[ստուա]ծայնոց/ ևերջանկաց. սր/բոց վարդապետաց:/ Հայոց թարգմանչաց /զկարգաւորութի[ւն]ս եկե/ղեցւոյվայելչացու/ցանողաց:/ Ի թուոյն ք[րիստոս]ի. ռողբ:/ Եւ ի հայոց, ռճխա/ դեկտեմբեր ամսոյ. ը:/ Տպեցեալ Յամսդէօ/տամում քաղաքի:/

Document size: 110x160; 720 (2 unnumbered sheets in the beginning with a handwritten entry + 2 blank sheets in the end, 129-131 pages of the book are missing) six-folded pages. Page numbers in Armenian and Arabic numbers, text size in frame 12.3x7.5 cm. Title page in the tabernacle. The original text with margin marks and Armenian musical notches. 43 engraved images with inscriptions, on many of them the initials of the engraver's name „CVS" (Christopher van Zichem). Tabernacle ornaments, margin decorations. The original text written by 10-point boloragir, notrgir and glxagir were also used. Destruct. Leather binding, very damaged. 11 illustrations [page 52; page 71- damaged, incomprehensible; page 112; page 118 - with entry *S. Cajetanus*; page 174 – damaged; page 180 – damaged; page 205 – damaged; page 231- damaged; page 241; page 236 – damaged; page 556 – damaged]. Margins done without frames and lines: [inner - 1,5 cm; outer - 1 cm; bottom - 50 mm; top - 70 mm].

CONTENT: pages 2_3 The meaning of singing hymns. _5_23 Rule of birth of the virgin - the great and wonderful mistress. _25_117 Rule of the God Revelation on the eve of Easter. _119_357 Rule for the carnival. _358_419 Rule of Pentecost. _421_447 Rule of Vardavar (is an Armenian festival in Armenia where people of social groups drench each other with water). _449_554 Rule of Holy Cross opening ceremony. _555_593 Rule for all Martyrs. _595_644 Rule for all deceased of Christ.645_688 Order of blessing the Resurrection of the Lord Jesus Christ. _689_713 Extract of blessings. from the feasts of the Lord, and from all the saints according to each of them properly. _714 on the number of hymns. and on their question- On the names of hymns. _715 about the names of the

creators of hymns that started in Christ’s year and others - in our times. 716_717 Counting the years according to the Armenians and according to the Romans. _718 Do this to find your voice. - about the voice to start the hymns. _719_720 Thanks to the Lord…Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 2_3 նշանակութիւն երգողաց զշարականն:5_23 Կանօն մեծի և հրաշափառ ծընընդեան տիրուհւոց կուսին:25_117 Կանօն Ա[ստուա]ծայայտնութե[ան] ճրագալուցին:119_357 Կանօն բուն բարեկենդանին: _358_419 Կանօն Պենտակոստէին:421_447 Կանօն Վարդավառին:449_554 Կանօն Նաւակատեաց Սրբոյ Խաչին:_555_593 Կանօն ՀամօրինացՄարտիրոսաց:_595_644 Կանօն Համօրինաց նընջեցելոց ի Քրիստոս:_645_688 Կարգ ՕրհնութեանՅարութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի:_689_713 Քաղուածք օրհնութե[ան]ց. տօնիցտէրունականաց. և ամենայն սրբոց ըստ իւրաքանչիւրոց պատշաճից:714 Վասն թուցշարականացն. և նոցին հարցից. ըստ Յայնիցն.Անուանք խազից շարականաց:715 Վասն անուանցյօրինողաց զշարականս, որք սկսեալք եղեն ի թուոյն ք[րիստոս]ի. և այլք ի մերում թուոյ:_716_717 Համարողութի[ւն] թուականութե[ան] ըստ հայոց և ըստ հռոմայեցւոց:_718 Ձայնագիւտ այսպէսարա:_Վասն սկսանելոց ձայնից շարականաց:_719_720 Շնորհօք տ[եառ]ն... Հիշատակարան:

COLOPHON: With the grace of our Lord Jesus Christ and his mercy I properly finished my music book, which is a hymnary, In the printing house of the Holy Mother of God. In the Patriarchate of His Holiness Catholicos of All Armenians Ft. Nahapet, and the next Apostles Tateos and Bartholomew and St. Gregory the Illuminator. In the magnificent port of Amsterdam.

Those who come across to this divine songbook by reading or just at walking neighbor. do not spare to remember with God’s mercy that we worked hard on proofreading: both in terms of noun cases and verb tenses; and their styles following the rhetoric of Aristakes. Because those who are proficient in creating and skillful writing of Aristakes (from this part we can assume that maybe he is the writer) know that nothing is missing from his writings. It is clear from the verbs that if you examine the verbs according to the conjugation, you will find the trustworthy. Please don’t be upset by the very different kind of transformation, but examine it wisely and compare with its verbs. And no matter what other mistakes you find, it’s not ours, it’s slowly forgotten or are a result of any of my other suspicions, so please forgive, fill in the blanks and cut the extra ones, If you are skilled and experienced, keep us blameless.

And those who are not skilled in creating and writing art or something else, don’t dare boldly, but try to learn what is written and learn about science and glorify the God of Christ with the Father, and with the Holy Spirit. Now and forever. Amen. The End.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Շնորհoք տ[եառ]ն մերոյ Յ[իսուս]ի Ք[րիստոս]ի, և ողորմութ[եամ]ք նորին՝ յանկելեալ աւարտեցաւ գիրկս երաժշտական, որ է շարակնոց, Ի տպագրանի սրբուհոյԱստուածածնի. Ի հայրապետութեան տեառն Նահապետին ամենայն հայոց Կաթուղիկոսի և յաջորդսրբոց առաքելոց Թաթէոսի և Բարդուղիմէոսի և սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. ի հոյակապնաւահանգիստս ամստերդամ: Արդ որք հանդիպիք ա[ստուա]ծայնոյ երգարանիս այսմիկ՝ ընթեռնլով, կամ հարևանցի զբօսնելով. Ա[ստուա]ծ ողորմեսցի միով յիշատակել մի խնայէք զի կարիաշխատեցաք ի սրբագրութե[ան] դորա. թէ ի հոլովս անուանց և ի նադրու[թ]ի[ւն]ս ն[ո]ց[ա] թէ իժամանակս բայից. և ի կերպաւորութի[ւն]ս ն[ո]ց[ա], հետևելով հռետորին արիստակէսի: վասն որոյեթէ ոք հմուտ է քերթութե[ան]. և վարժ գրչութե[ան] արիստակեայ գտցէ և ոչինչ պակասեալ ի գրոցնորին: բացերեդեր բայէն զոր եթէ ոք քննեսցէ ըստ խոնարհմանց բայիցն, գտցէ զհաւաստին: Նաևսակս աներևույթիցն այլակերպութե[ան] խնդրեմ մի վրդովիլ, այլ խոհեմաբար քննել, և ընդ բայինիւրոյ համեմատել և զկերպաւորութի[ւն] բային ներներկայում սահմանականին խուզել. զի միանհեթեթ լիցի և վարկապարազի. Եվ թէ այլ ինչ սխալութի[ւն] գտցի այն չէ ի կամաց մերոց այլ իմոռացմանէ. և կամ այլ իմն կասկածանաց. վ[ա]ս[ն] որոյ խնդրեմք ներել. զպակասն լնուլ և զաւելորդն յապաւել. որք հմուտք էք արհեստի և մակացութե[ան] և զմեզ պահել անմեղադրելի: Իսկորք ոչ էք ներհմտեցեալ արհեստից գրչութե[ան] և քերթողութե[ան]. մի այլ ինչ բարուրէքյանդգնաբար. այլ ջանացարուք ուսանիլ զգրեալն. և տեղեկանալ ներպուրեալ գիտութեան: և փառսվերընծայել ք[րիստոս:]ի ա[ստուծո]յ ընդ հօր և սրբոյ հոգւոյն. այժմ և անզրաւ յաւիտենիւ. Ամէն: ՎԵՐՋ:

NOTES: A very unreadable handwriting in the beginning. Note - *Ցանկ պաշտոնի ննջեցելոց* [List of worship of deceased]. Entry on a small sheet of paper – *Par Kirk surp Ecmiadzin, Jereniah Wartabiede, (Բառ գիրք Սուրբ Էջմիածին, Երեմիա վարդապետի), [Vocabulary book of St. Etchmiadzin, by Archimandrite Jeremiah].*

PROVENANCE: The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów Stamp [Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESMARK: old - 0822, S.D.000 00000275, current – 316.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: BL [ԲԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. HH [ՀՀ]. KM [ԿՄ]. LHM 447 incomplete [ՊԹ]. LLSR [ՀԼՎ]. M 1182, 1253 incomplete examples, 1260 starting from 5th page, 1279 ruined, 1743 incomplete [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. PL 592 թերի [ՀԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SLM [ՍՂՄ]. STN [ՍՏՆ]. ZP [ԶՊ].

Z Bibl. 514 [Զ Մատ. 514]. Ye “E”, 1881, № 4, p. 12 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 12].

16. Astvatsatur Nersesovich. *Latin-Armenian Dictionary*. Rome, Press of the Congregation for Propagation of Faith, 1695.

Dictionary

Աստուածատուր Ներսէսովիչ: *Բառ-գիրք լատինահայ:* Հռոմ, տպ. ՈՒրբանյան, 1695:

Բառարան

TITLE PAGE DOCUMENT A: DICTIONARVM/ LATINO-ARMENVM.

TITLE PAGE DOCUMENT B: DICTIONARVM/ LATINO-ARMENVM/ Super Sacram Scripturam, et libros Divini Officii/ Ecclesiae Armenae, compositum per/ D.N.E.T./ Dictionary of Latin and Armenian on the Bible/ and chronology book on the writings of the Armenian Church, / written in Ա.Ն.Է.Դ / ROMAE, Typis Sacrae Congr. de Propag. Fide./M.DC.XCV./ Superiorum Permissu./

Ա ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ DICTIONARVM/ LATINO-ARMENVM.

Բ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ DICTIONARVM/ LATINO-ARMENVM/ Super Sacram Scripturam, et libros Divini Officii/ Ecclesiae Armenae, compositum per/ D.N.E.T./ /բառգիրք Լատինացւոց և Հայոց ի վերայԱստուածաշունչ/ և և ժամակարգութեան գրոց Հայոց եկեղցւոյն,/ շարադրեալ ի/ Ա.Ն.Է.Դ./ ROMAE, Typis Sacrae Congr. de Propag. Fide./M.DC.XCV./ Superiorum Permissu./

CONTENT: pages un.5_6 AD Lectorem stvdiosvm. Preface.7 un. Ali quidem per Spiritum…original latin and Armenian.8 un Imprimatur Master of the Union F. Thomas Marie Ferrat’s opinion on the book.1_596 Latin-Armenian Dictionary. A_Z:1 un _7 un Errata corrige._8 un_14 un. Correction of the typographical errors.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 5չh_6չh AD Lectorem stvdiosvm. Առաջաբան:7 չh Ali quidem per Spiritum… բնաբան լատին. և հայ. լեզ:8 չh Imprimatur Միաբ. մագիստրոս Ֆ. Թոմաս Մարի Ֆերրատիի կարծիքըգրքի մասին:1_596 Բառգիրք լատին-հայ: A_Z:1 չh _7 չh Errata corrige._8 չh _14 չh. Զսխալանստպագրանին սրբագրեա:

Document size: 23x16,5; 8 un. pages, 596, 14 un. = (618) a two-columned page four-folded document. Page numbering is in the Latin language. Text size in a frame 17x11,8 cm. The title page B contains the press stamp. The original text is in the Armenian language 12-point boloragir. Hard paper binding. Condition: good. Margines are done with frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 2 cm; bottom - 2 cm; top - 1 cm].

NOTES: Note on the first card - *Biblioteca Archiepiscopalis riA. Arm – cath.*

PROVENANCE: Bookplate *Stef. Stephanowicz Dec [embris]Stanisł.* Ossolineum library in Lviv. The book belonged to Stefan Roszka. However, it later might have been brought to Ossolineum with the personal library collection of Józef Teodorowicz (1864-1938).

PRESSMARK: XVII - 10282.

HOUSED: The Ossolinski National Institute [Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich we Wroclawiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AKh [ԱԽ]. AN [ԱՆ]. BL [ԲԹ]. BML [ՄՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. FNAL [ԱԱԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. GNL [ԹՀԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. J,LPF [ՊՖ]. M 196_198 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. SNL [ՇԱԳ]. NLS [ՄԱԳ]. PAL [ՓԱԳ]. PL 375, 407 14 pages missing from the end [ՀԳ]. RVL [ՀՎԳ]. SLM [ՍՂՄ]. SULFL [ՍՀԳՖԳ]. ZP [ԶՊ].

Z Bibl. 100 [Զ Մատ. 100]. Gh. vol. 1, 313, vol. 2, 209 [Ղ. հտ. 1, 313, հտ. 2, 209]. L vol. 1, 413 [Լ հտ. 1, 413]. T 49 [Թ 49]. Ye “E”, 1881, № 4, p. 14 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 14. Al 61 [Ալ. 61].

17. Toma Gembatsi. *A Book of Imitation of Christ.* Translated by Hovhannes Kostandnupolsetsi. Amsterdam. Tovmas Vanandetsi press, 1696.

Religious

Թոմա Գեմբացի: *Յաղագս Համահետևմանն Քրիստոսի:* Թարգմ.՝Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցու: Ամստերդամ, տպ. Թովմաս Վանանդեցու, 1696:

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Book of Toma Gembatsi. A book of imitation of Christ. Translated by Hovhannes Archimandrite of Constantinople. With the request of Mr. Gaspar – son of Mr. Sahrat of Jugha. With the efforts and funding of Tomas the Holy Bishop / Holy Cross. Amsterdam - 1969.

ՏԻՏՂԹ.՝ ԳԻՐՔ /ԹՕՄԱՅԻ/ ՔԵՄՓԱՑԻՈՅ:/ Յաղագս./ ՀԱՄԱՀԵՏԵԻՄԱՆՆ /ՔՐԻՍՏՈՍԻ:/Թարգմանեցեալ ի Յոհաննիսէ/ յոլովերախտ Վարդապետէ/ Կոստանդինուպօլսեցւոյ:/ Ի խնդրոյՋուղայեցի խօջայ Սահրա/տի որդւոյ պարոն Քասպարին:/ Գործեօք, և ծախիւք Թօմասու/ սրբափայլԵպիսկոպոսի/ սրբոյ Խաչին:/ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ/ 1696:/ ՅԱՄՍՏԷԼՐՕԴԱՄԻ/:

Document size: 80x142, 420, 12-folded pages. Page numbering is in the Armenian and the Arabic numbers. Text size in a frame 8,8x4,6 cm. With running titles and margin marks. 4 ordinary tabernacle ornaments. The original text with 8-point bolorgir, notrgir was used. Condition: destroyed. Leather binding. Margins done with frames and lines: [inner - 30 mm; outer - 2 cm; bottom - 2 cm; top - 1 cm.

CONTENT: pages 3_5 To our unanimous group of study-devotees. _6_8 A thing to Zion Heaven.8_9 A poem dedicated to the „faithful housekeeper”.9 In the patriarchate of Illuminating Throne of His Holiness Ft. Nahapet of St. Etchmiadzin, Catholicos of All Armenians. Printing information.11_91 Of Toma of Kempen. The clerk of the canon of the Order of St. Augustine. On imitation of Christ. Book I. A beneficial effect on mental life. Chapter ա-իե. _92. A word to our saint Gregory - a spiritual orator from Nareka monastery, the Armenian Monk with the Angelic Body.93_139 Of Toma of Kempen. On imitation of Christ. Book II. On the effect of heaven magnetism. Chapter աժբ.139_140 A word to St. Gregory of Narek.141_330 Of Toma of Kempen. On imitation of Christ. Book III of inner consolation. Chapter ա-ծթ.331_405 Of Toma of Kempen. On imitation of Christ. Book IV on Holiness. Exhortation to the Holy Sacrament. ա-ժը.406_416 List of writings and chapters.417_420 Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_5 Առ միահամուռ ՈՒսումնասէր հոյլս Մերազնեաց: _6_8 Բան առՍիօն Երկնային:_8_9 „Հաւատարիմ տնտես բանին” ձոն ոտանավոր: _9 Ի հայրապետութեաննԼուսահեղոյս Գահոյին Սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Նահապետի ամենայն Հայոց ԻնքնագլուխԿաթուղիկոսի: Տպագրական տեղեկություն:_11_91 Թօմայի Քեմփացւոյ: Կանոնիկի Կրոնաւորի իԿարգէ Սրբոյն Օգոստինոսի: Յաղագս Համահետևմանն Քրիստոսի: Գիրք առաջին: Առազդեցութիւնք օգտակարք առ կեանս հոգեկան: Գլուխ ա-իե: _92 Բան Սրբոյն մերոյ Գրիգորի, Նարեկայ Վանից Վանականի հոգեմատեան Հռետորի, և Հրեշտակամարմին Վարդապետի Հայոց:_93_139 Թօմայի Քեմփացւոյ: Յաղագս Համահետևմանն Քրիստոսի: Գիրք Երկրորդ: Առազդեցութիւնք քարշօղք առն երկնայինս: Գլուխ՝ աժբ:_139_140 Բան սրբոյն ԳրիգորիՆարեկացւոյն:_141_330

Թումայի Քեմփացւոյ: Յաղագս Համահետևմանն Քրիստոսի: Գիրք ԵրրորդՅաղագս ներքնայնոց մխիթարութեան: Գլուխ՝ ա-ծթ:_331_405 Թումայի Քեմփացւոյ: ՅաղագսՀամահետևմանն Քրիստոսի: Գիրք Չորրորդ: Յաղագս Սրբազնութեան: Յորրդորումն ջերմեռանդ առՍրբազան հաղորդութիւնն: Գլուխ՝ ա-ժը:_406_416 Ցուցակ Գրոց և Գլխոց:_417_420 Յիշատակարան:

A FRAGMENT FROM „TO OUR UNANIMOUS GROUP OF STUDY-DEVOTEES”: … I printed the writing of the Great and Blessed Toma of Kempen for the joy and resurrection of the children of the Church. The taste of this writing is so honorable and beloved, because no matter how many languages are in the possession of Europe, everyone has translated them according to their dialect: Lutherans and Calvinians, and everyone always carries it in his bosom as a great consolation to my soul. And the one translated in 1969 from Latin into our language is a work done by Hovhannes Archimandrite of Constantinople. With the request of noble Mr. Gaspar of Jugha. And me – unschooled and untrained Tovmas Vanandetsi, as I worked according to my imperfection and reprimanded each of the testimonies in the form of a letter from the head of the community, adjacent to them, containing the number of houses, of those asking and searching - so that it should be easy to have what they asked for.

ՀԱՏՎԱԾ «ԱՌ ՄԻԱՀԱՄՈՒՌ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԷՐ ՀՈՅԼՍ ՄԵՐԱՁՆԵԱՅՑ»-ից՝... տպեցի զգիրս մեծիերանելւոյ, և վայելչաբուղխ աղբերն Թումասու Քեմփացւոյ, ի զուարճութիւն, և յարիութիւն մանկանցԵկեղեցւոյ: Այնքան պատուելի, և սիրելի է ճաշակ այսմ գրոյ, մինչ զի՝ որքան լեզուք գոն ի կալուածսԵւրոպայու, ամենեքեան ունին թարգմանեցեալ ըստ բարբառոյ իւրեանց. լութերեանք, և կալվինեանք ևս՝ և ամեն ոք միշտ կրէ զնոյն ծոցի իւրում իբրև՝ զմեծ իմն մխիթարութիւն հոգուց: Ամերս գոյր թարգմանեցեալ ի լաթին լեզուէ, ի հայկական բարբառ աշխատանօք Յոհաննէսվարդապետէ Կոստանդնուպօլսեցւոյ յամի Փրկչին մերոյ՝ 1670. ի խնդրոյ ազնւատոհմ ջուղայեցիՇարիմանէնց Պարոն Քասպարին... Ես ապիրատս և անվարժս Թումաս Վանանդեցի՝ ըստ իմումտհասութեան, և անկատարութեան, աշխատեցայ՝ և յանդիման ածի զիւրաքանչիւր վկայութեանց իսմա եղելոց զհամարագիրս գլխոց համայնից, և առընթեր նոցա՝ զթիվս տանց պարունակեցելոց. զիզնոյնս խնդրողաց, և որոնողաց՝ Դիւրագոյն լիցի առ ձեռն ունիլ՝ զոր խնդրեացն:

A FRAGMENT FROM „COLOPHON”:…So me – a subordinate to many laments of so many imperfect and tasteless, very capable children, exiled herds – Toma Bishop, from Goghtn province, from a coveted place Vanant; always rethinking my

wasted life I wanted to publish eloquent and sweet-tasting work of Toma of Kempen in my factory; so I have adapted, making up innumerable sorrows and expenditure on them, from my goods... for while you taste the sweet-smelling garbage of the sorority, you should remember me – a humble Tovmas Vanandetsi – an ineffective one from the herd of philologists. As well as my sweetheart parents – my modest father Nurijan Nurijanyan and my pious mother. My brothers Grigor, Aristakes, Yakob and my sister Zana. As well as I wish you to remember my managing factory and skilled printing master Mattew who is the son of my mother's brother, and his father Yohannes and mother Mariam and brother Petros. And my brothers' sons Ghukas and Mikayel who are fluent in Latin, studies Philosophy and have many geniuses.

ՀԱՏՎԱԾ „ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ"-ից՝... ՈՒստի ևս հէքս, և ողբոց բազմաց ստորակայեալս, անճաշակ, և անհպաւոր այնքանեաց, բազմունակ, և ամենալի երախանաց, և արտաքսեալ յերամաց, և իդասուց որդւոց առագաստի՝ Թօմաս Եպիսկոպոս, ի Նահանգէ Գողթնեաց, ի Մասնէ տենչալի վայրիցՎանանտու. միշտ վերահայելով յունայնութեան վատնեցեալ զիմ զկեանս՝ տունկսսաղարթապաճոյճ. պատեհաւոր վարկայ՝ զհամեղախօս, և զքաղցրաճաշակ Գիրս Թօմասու Քեմփացւոյ տպագրել, յիմում գործարանում, զոր յարմարեցի, և կազմեցի վշտօք անթուելեօք. այլև՝ ծախս նոցունց՝ յիմոց ընչից... զի՝ մինչև ճաշակէք ըմպելով ի համեղաբուղխ, և քաղցրահոս աղբերէսորին, յիշման առնիցէք արժանի՝ զհուսկ, և զապիկարս, զԹօմաս զանարդիւնս յերամս բանասիրաց: Այլև՝ զծնօղսն իմ քաղցրասնոյց. զՀայրն իմ համետակենցաղ՝ զՆուրիջան Նուրիջանեան. և զՄայրնիմ պարկեշտագնաց՝ զՂուկաս, և զՍտեփաննոս: և զԵղբարսն իմ զհարազատ՝ զԳրիգոր, զԱրիստակէս, և զՅակօբ. և զՔոյրն իմ Զանայ: Այլև՝ յիշել մաղթեմ զբազմերախտ, և զկառավարօղԳործարանիս, և բուն հմուտ և վարժ Տպագրութեան. զՎարպետ Մատթէոսն, որ է որդի Եղբօր Մօրիմոյ. և զՀայր իւր. զՅօհաննէս. և զմայրն զՄարիամ. և զեղբայր իւր զՊետրոս: Եվս՝ և զորդիս Եղբարցիմոց՝ զՂուկաս՝ և զՄիքայէլ. որք են վարժ, և ներհմտացեալք Լաթինական Լեզուի, և կրթեցեալքյուսումն Փիլիսոփայական, և բազմազան հանճարոյ.

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: old - 0699, S.D.000 00000266, current - 359.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AN [ԱՆ]. ATKh [ԱՏԽ]. AUL [ԱՀԳ]. BL [ԲԹ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. FNL [ՓՊԱԳ]. GL [ԳԼ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. HQ [ՀՔ]. HSAM [ՀՍԱՄ]. HUL [ՀՀԳ]. KM [ԿՄ]. LHM 113 [ՊԹ]. LNLB [ՀԿՄ]. LSOLLP [ՊԱԿԼՎ]. M 67, 108, 1019, 1020, 1878 [Մ]. MGAL [ՄԳԱԼ]. MLA T. Azatyan's Fund 8083 [ԳԱԹ Ռ Ազատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. NLL [ԼԳ]. NYPL [ՆՅՀԳ]. OBL [ՕԲԳ]. PL 8, 603, 762, 3902 [ՀԳ]. PHOV [ՀՈՎՔ]. PML [ՓՄԳ]. PNL [ՓՆՎ]. RSL [ՄԼԳ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 211, History 151 [Զ Մատ. 211, Պատմ. 151]. Gh. vol. 1, 773_774 [Ղ. հտ. 1, 773_774]. L vol.1, 438_439 [Լ հտ. 1, 438_439]. T 167 [Թ 167]. GL 115 [ԳԼ 115]. Mac 93_95 [Մակ. 93_95]. Cat. Zard. book. 1922, p. 91 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 91].

18. ***Commentary on the Book of Revelation.*** **Translated by Petros Archimandrite Tiflisetsi, Constantinople, St. Etchmiadzin and St. Sargis press, 1700-1701.**

Commentary

Մեկնութիւն Յայտնութեան: **Թարգմ.՝Պետրոս վարդապետ Թիֆլիսեցու: Կ. Պոլիս, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1700_1701:**

Մեկնություններ

TITLE PAGE: Commentary on the Book of Revelation of St. John the Evangelist. Translated from Latin into Armenian by Petros Archimandrite of Tiflis. Published in the printing house of St. Echmiadzin and St. Sargis the Commander. In the patriarchate of His Holiness the Catholicos of All Armenians Ft. Nahapet. In town of Constantinople. In Armenian year ՌՃԾ, January and in the Saviour's year 1700, January.

ՏԻՏՂԹ.՝ ԳԻՐՔ ՄԵԿՆՈՒԹԵ[Ա]Ն/ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵԱՆՆ/ ՍՐԲՈՅ ՅՕՀԱՆՆՈՒ ԱՒԵ/ՏԱՐԱՆՉԻ:/ Ի լաթինացւոց թարգմանեցեալ ի/ հայ բարբառ. ի Պետրոսէ վար/դապետէ թիֆլիզեցւոյ:/ Տպագրեցեալ ներ տպարանում/ սրբոյ Էջմիածնի, և սրբոյ Սարգսի զօրաւարի:/ Ի Հայրապետութեանն Տեառն/ Նահապետի Կաթուղիկոսի/ ամ[են]ից. հայոց:/ Ի Կոստանդինուպօլիս: Քաղաքի:/ և Թուաբերութեան հայոց: ՌՃԾ:/ և ը ին յուվարի ամսոյն:/ և Ի թվին փրկչին. 1700. յուվարի ը:/

Document size: 17x10,5 208 (4 pages of the document at the end numbered 629, 630, 635, 636) consisting of eight-folded pages. Page numbering is in the Armenian and the Arabic numbers. Text size in a frame 12,2x7,3 cm. With margin marks. 1 engraved image on the 6th page with initials of Chrstopher Van Sichem, 1 tabernacle ornament, 1

margin ornament. The original text with 12-point boloragir, notrgir and glxagir were used. Leather binding, on a board, gilded. Condition: good. /Combined with the previous book into one book/. Margins done without frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 2 cm; bottom - 2 cm; top - 1 cm].

CONTENT: Pages 2_3 Prayer to the heavenly Jerusalem, so that it may intercede for us.3_5 The usefulness and excellence of the Book of Jan's Revelation.7_205 Book of Revelation… from chapter A to chapter իբ:_ 205_206 A prayer to Christ._ 206 Me Archimadrite Melkiset…printing order._207_208 The most powerful gift of God… Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 2_3 Աղօթք առ երկնային երուսաղէմն, զի բարեխօսիցէ վասն մեր:3_5 օգտութեան և գերազանցութեան գրգոյս յայտնութեանն յօհաննու:7_205 Գիրք յայտնութեան... գլուխ Ա-ից մինչև գլուխ իբ:_205_206 Աղօթք առ յիսուս:_ 206 Ես Մելքիսէթ վարդապետս... տպագրության հրամմանը:_207_208 Ամենազօր շնորհօքն աստուծոյ...Հիշատակարան:

PRINTING ORDER: Me Archimadrite Melkiset, with ability and gift of God I saw in the capital of Constantinople this commentary and liked it, that I found the one which was according to the commentary of the great Archimandrites of the Church for which I commanded to print it.

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՆ՝ Ես Մելքիսէթ Վարդապետս կարողութեամբն և շնորհօքն աստուծոյ Պատրիարգս մայրաքաղաքին Կոստանդինուպօլսի տեսի զմեկնութիւնս զայս և հաւանեցայ. զի զտի զսա ըստ մեկնութեան սրբոց մեծաց վարդապետաց եկեղեցւոյ վասն որոյ ետու զհրաման զի տպագրիցի:

COLOPHON: With the most powerful gift by God I managed to complete the Book of Revelation of John. According to the Commentary of the Holy Archimandrites of the Church. That was translated from Latin into Armenian by Petros Archimandrite of Tiflis upon the request of a deficient philologist, for the sake of resolving the dilemma of his heart, and for all the children of the church, their lovely brothers.

And although this existed among our nation, however very rarely met and difficult, so not everybody could know about it. For that reason, this was briefly composed in a comprehensible style so that it remains ineffective for no one having desire to get its interpretation.

I know that many experienced saw another interpretation – more extended – than this one, but please do not ignore this brief one. Noticing only those who experienced and saw extended versions, for the variety of words not to get dilemma of heart but of word,

power of mind, with which a reader intends to be jealous, review many things that come to mind. And may the heart be safe from all the bewilderment that this book has.

Especially those who want to know even some small things from many others, for that purpose it was written and published full of words and power of the shortest words. With cooperation and approval of the great. In the town of Constantinople. In the printing house of St. Echmiatsin and St. Sargis the Commander, which was completed in the Saviour's year 1701. And in the Armenian era ռճԺ, May իբ. Fow which I beg you all coming across with my divine book, to remember with the grace of the Lord and greet ones who have worked hard or supported with their efforts or created occasions for translating and printing it, that remembering them may you be remembered next time - at our Lord's arrival...

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Ամենազօր շնորհօքն աստուծոյ յանկելեալ աւարտեցաւ գիրքս մեկնութեան տեսլեանն յոհաննու. ըստ մեկնութեան սրբոց վարդապետաց աստուածաբանից եկեղեցւոյ. զոր և թարգմանեցեալ եղև սա ի Լատին լեզուէ ի հայ բարբառ. ի Պետրոսէ Վարդապետէ թիֆլիզեցւոյ ի խնդրոյ ումեմն ապիկար բանասիրի. առ ի լուծումն տարակուսութեան սրտի իւրոյ և մանկանց սրբոյ եկեղեցւոյ եղբարց իւրոց սիրելեաց:

Եվ քան զի թէպետ գտանիւր սա ի մեջ ազգիս մերոյ. սակայն էր յոյժ սակաւ և դժուարագիւտ. և այլն ևս դժւար իմաց և յաճախաբան. զոր ամենայն ոք ոչ կարէր պարզապէս իմանալ. վասն որոյ և սա դիւրիմաց ոճով և կարճառօտ կերպիւ շարադրեցեալ եղև զի մի ոք փափաքող սորին անարդիւն լիցի ի մեկնութենէ սորին:

Գիտեմ զի գոհ բազումք ևս որք հմուտք են և կամ տեսեալ են զմեկնութիւն գրգոյս այսմիկ այլ յաճախագոյն քան զայս, սակայն խնդրեմք զի մի անգոսնեսցեն զկարճագոյնս. նկատելով միայն իյաճախութիւն տեսեցելոյն և հմտացելոյն. վասն զի բազմութիւն բառիցն ոչ տարաբառնայ զտարակուսութիւն սրտի. այլ բանն. և զօրութիւն մտացն. որոյ ընթերցողն մտադրութեամբ և թարց նախանձու. վերազնանի բազմաւ բանիւ և զօվանայ մտօք, և ապահով լինի սիրտին ի յամենից տարակուսութեանցն որ ի վերա գրգոյս այսմի ունի:

Մանաւանդ այնոքիկ որք փոքր բանիւ կարող են և յօժար իմանալ զբազումս որոյ յաղագաւ շարադրեցեալ և տպագրիցեալ եղև սա. լիով բանիւ և զօրութեամբ և կարճագոյն բառիւ: Կամակցութեամբ և հաւանութեամբ մեծաւորաց ի մայրաքաղաքն Կոստանդինուպօլիս. ի տպարանի սրբոյ Էջմիածնի և սրբոյն Սարգսի զօրավարին: Որ և աւարտն սորին եղև ի թուին Փրկչին. 1701: Իսկ ըստ հայոց. ռճԺ ի մայիսի իբ ն: Վասն որոյ աղաչեմ զամենեսեան զի որք հանդիպիք այսմ

աստուածայնոյ մատենիս յիշեսջիք առ տէր միով հայր մեղայիւ և ողջունիւ զայնոսիկ որք աշխատեցան և կամ օգնութիւն հասին արդեամբք և կամ առիթք եղեն ջանիւք. Ի թարգմանիլն և ի տպիլն սորին և որք յիշեք յիշեալ լիջիք իմիուս անգամ զալստեան տեառն մերոյ...:

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz's library [Biblioteka Teodorowicza.]* The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wrocław, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII - 39406.

HOUSED: The National Ossolinski Institute [Zaklad Narodowy im. *Zakład* Ossolinskich we Wroclawiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. ATKh [ԱՏԽ]. BL[ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. KGh [ԿՂ]. KH [ԿՀ]. KM [ԿՄ]. M 1098_1103 [Մ]. MGAL [ՄԳԱԼ]. MLA 14565 [ԳԱԹ] T. Azatyan's Fund 8359 [Թ. Ազատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 155, 5_7 pages missing, 196, 1215, 3563 [ՀԳ]. PNL [ՓՆՎ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇԶԳ]. VMav [ՎՄավ]. YSUL [ՊՀ]. ZP [ԶՊ].

Z Bibl. 421, History 154_155 [Զ. Մատ. 421, Պատմ. 154_155]. Gh. Vol. 1, 1945_1946 [Ղ. հտ. 1, 1945_1946]. L vol. 2, 37 [Լ հտ. 2, 37]. T 56 [Թ. 56]. Ye „E", 1881, № 4, p. 16 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 16.

19. Khachatur Erzrumetsi. *A Brief Commentary on the Song of Solomon.* Constantinople, without mentioning the press, 1700-1701.

Commentary

Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան: *Համառոտ Մեկնութիւն Երգոյ Երգոցն Սողոմոնի*: Կ. Պոլիս, առանց տպարանի հիշատակութ., 1700_1701:

Մեկնություններ

TITLE PAGE: A Brief Commentary on the Song of Solomon Songs. Written by Khachatur Erzrumeci - theologian, religious teacher according to the excellent interpretation of Church's theologians, whose names are the following: st. Ogostinos, st. Grigor Niusatsi, st. Grigor – Patriarch of Rome. St. Ambrosios, St. Bernartos Vorogines, st. Tovma Aguinatsi, st. Barsegh, st. Heronimos priest of Beta, st. Rupertos, st. Anselmos, Kasiadoros, St. Epipan, st. Kiuregh, Izitoros, st. Kiprianos, st. Franciskos, st.

Bonaventura. And especially Tirinos for the Glory of the Great God. In the patriarchate of the Catholicos of the Lord Nahapet. In town of Constantinople: In the Armenian year ռճծ. In the Saviour's year 1700, January.

ՏԻՏՂԹ.՝ ՀԱՄԱՌՕՏ ՄԵԿ/ՆՈՒԹԻ[Ին] ԵՐԳՈՅ ԵՐԳՈՅՆ /ՍՈՂՈՄՈՆԻ:/ Ճարադրեցեալ, իԽաչատրոյ էր/զրումեցւոյ Ա[ստուա]ծաբան վարդապետէ՝/ ըստ մեկնութե[ան] գերազանցից վարդա/պետաց ա[ստուա]ծաբանից եկեղեցւոյ:/ Որոց անուանքն են այսոքիկ. ս[ուր]բն Օգոս/տինոս՝ ս[ուր]բն Գրիգոր նիւսացին՝ ս[ուր]բն Գրի/գոր հռոմայ հայրապետն. ս[ուր]բն Ամբրոսիոս՝/ ս[ուր]բնԲեռնարտոս՝ Որոգինէս՝ ս[ուր]բն Թոմաս/ազուինացին՝ ս[ուր]բն Բարսեղ՝ ս[ուր]բն Հերոնիմոս Բէթայքահանայն՝ Ռուպերտոս՝ ս[ուր]բն Ան/սէլմոս, Կասիոդորոս՝ ս[ուր]բն Եպիփան, ս[ուր]բն/ Կիւրեղ, Իզիտորոս՝ ս[ուր]բն Կիպրիանոս՝ ս[ուր]բն Ֆռանչիսկոս՝ ս[ուր]ը Բօնավէնտուրա: Եւ մա/նաւանդտիրինոս՝ ի փառս մեծագոյնս ա[ստուծո]ոյ:/ Ի Հայրապետութեանն Տեառն/ ՆահապետիԿաթուղիկոսի/ ամ[են]ից. հայոց:/ ի Կոստանդինուպոլիս: Քաղաքի:/ և թուաբերութեան հայոց: ռճծ:/յուվարի ամսոյն ը:/ և Ի թվին փրկչին 1700: յուվարի ը:/

Document size: 17x10,5, 8; 258 (at the beginning 2 pages with the following numbers 707, 708, 717, 718 – probably from another book) consisting of eight-folded pages. The page numbering in the Armenian and the Arabic numbers. Text size in a frame 12,2x7,3cm. With margin marks and running titles. 1 engraved image on the 6th page, with a 8-line verse at the bottom. 1 upper decoration, 1 bottom decoration, 1 margin decoration. Original text with 12-point boloragir. Leather binding, on wood. Condition: good. A nicely engraved cross is on it. 1 illustration: [page 6 with a note *Հրեշտակների ցնծություն և բերկրանք օրիորդների առագաստում (Angels' joy and delight in the sail of maidens)]*. Margins done without frames and lines: [inner - 50 cm; outer - 2 cm; bottom - 2 cm; top - 1 cm].

CONTENT: page 2 A word to God, to Our Lady, to the saint. A Word to a reader.3_5 Song of Solomon which is the blessing of blessings, which the Hebrews call *sirhasirim*. 7_256 A Brief Commentary on the Song of Solomon Songs. _257 Me - Melchizedek Archimandrite ... the printing order.257_258 With the almighty power… Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 2 Բան առ Աստուած՝ առ տիրամայրն և առ սուրբս:Բան առընթերցող:3_5 Երգ երգոց սողոմոնի: որ է օրհնութիւն օրհնութեանց, որ եբրայրցերէն ասիսիրհասիրիմ:7_256 Համառօտ մեկնութիւն երգոյ

երգոյն սողոմոնի:257 Ես մելքիսէդ վարդապետս... տպագրության հրամանագիրը:257_258 Ամենազօր կարողութեամբ... Հիշատակարան:

A FRAGMENT FROM THE COLOPHON: With the almighty power of the heavenly Father and the grace of Jesus, And with the help of the Holy Spirit, the book of the interpretation of the song of Solomon was completed. Written by Khachatur Erzrumeci - theologian, religious teacher according to the excellent interpretation of Church's theologians, by the request of a deficient philologist, for the sake of resolving the dilemma of his heart, and for all the children of the church to be an opportunity to remain steadfast in the interpretation of this divine deed. Though found in the midst of our nation this interpretation of this book, but not everywhere, just in its place. In my place, and in the briefest sense of the word, which was printed for this purpose, so that wherever I could find it, one would be left in a state of bewilderment, but all of them would enjoy the rest and the power of the heavens. With the consent and approval of the great. With proofreading of some insignificant philologist. In the Christ's year 1701 and in the Armenian era ռճԾ, March իը. But I beg you with all my heart to accept me in remembrance of the Lord. Give the understanding to the supplier, the employee, and the person benefiting to the writing, printing, and so on. And who remember, be remembered to the Christ…

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ ՀԱՏՎԱԾ՝ Ամենազօր կարողութեամբ հօրն երկնաւորի և շնորհօքն յիսուսի. և նպաստութեամբ ոգւոյն սրբոյ յանկելեալ աւարտեցաւ գիրքս մեկնութեան երգոյ երգոցն սողօմօնի. շարադրեցեալ ի խաչատրոյ էրզրումեցոյ աստուածաբան վարդապետէ. ըստ մեկնութեանզանազանից Վարդապետաց եկեղեցւոյ 'ի խնդրոյ ումեմն ապիկար բանասիրի, վասն լուծանելոյզտարակուսութիւն սրտի իւրոյ, և ամենից մանկանց եկեղեցւոյ լինիլ առիթ անտարակոյս մնալոյ 'իբանս և ի մեկնութիւնս այսմ աստուածայնոյ մատենիս: Որ և թէպէտ գտանիւր ի մեջ ազգիս մերոյ, մեկնութիւն գրքոյս այսորիկ, սակայն ոչ ամենուրէք, այլ ի տեղիս. Տեղիս և այն ևս համառօտ ևնրբազգաց որոյ վասն տպեցեալ եղև սա զի յամենայն ուրէք գտանիցի, և մի ոք փափաքող սորին իտարակուսութեան մնասէ այլ ամենեքեան վայելեսցեն զիմացումն և զօրութիւն երկնածորան ևսիրալիր գրգոյս այսմիկ: Կամակցութեամբ և հաւանութեամբ մեծաւորաց. և սրբագրութեամբ ումեմնչնչին բանասիրի: թուին քրիստոսի 1701. և ըստ հայոց ռճԾ ին ի մարտի իը ին: Բայց երես անկեալաղաչեմ զամենեսին զի սիրով ընդունիցիք զսա և միոյ յիշման առ տէր, ըմբռն

համարեսջիքզմատակարարսն և զաշխատողս և նպաստ հասողսն ի շարադրումն և ի տպումն սորին և որք յիշէքիիշեալ լիջիք՝ ի քրիստոսէ...

ԾԱՆՈԹ.՝ Գրքում տպարանի կամ հրատարակչի անունը չի նշված: Բայց քանի որ, տպագրական բոլոր հատկանիշներով նման է իրեն տպակից «Գիրք մեկնութեան յայտնութեաննսրբոյ Յոհաննու աւետարանչի»-ն, կարելի է ենթադրել, որ տպագրվել է նույն տպարանում, այն է՝ Կ. Պոլիս «Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի» անվան: Գրքի հրատարակիչն է Մխիթար Սեբաստացին:

ANNOTATION The name of the printing house or publisher is not mentioned in the book. But with all its printing features, it resembles the attached „Book of Revelation of St. John the Evangelist”, thus it can be assumed that it was published in the same printing house, that is, printing house in Constantinople named after „St. Echmiadzin և S. Sargis „. The publisher of the book is Mkhitar Sebastatsi.

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz’s library [Biblioteka Teodorowicza]*. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII – 39405.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [*Zakład Narodowy im. Ossolińskich* we Wroclawiu*]*. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AN [ԱՆ]. ACC [ԿԿՄ]. CEPC [ԳՀԳ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. KGh [ԿՂ]. LHM [ՊԹ] 31, 718. PL 155, 196, 1215 printed with „Commentary on the Book of Revelation” [ՀԳ]. M 983, 1111_1115 [Մ]. MGAL [ՄԳԱԼ]. MLA T. Azatyan’s Fund 14565 [ԳԱԹ Թ Ազատյանի ֆոնդ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. SLM [ՍՂՄ]. VT [ՎՏ].

Z Bibl. 259_260, History 154 [Զ. Մատ. 259_260, Պատմ. 154]. Gh. Vol. 1, 195_196 [Ղ. հտ. 1, 195_196]. L vol. 1, 402, vol. 2, 37 [Լ հտ. 1, 402, հտ 2, 37]. T 56 [Թ. 56]. Ye „E”, 1881, № 4, p. 16 [Ե «Ф», 1881, № 4, էջ 16].

20. *Mirror of Examples*. Without highliting press and place of publication, 1702.

Hagiography

***Հայելի Վարուց:* Առանց տպագրութ. վայրի և տպարանի հիշատակութ., 1702:**

Վարքագրություն

TITLE PAGE: missing.

CONTENT: pages 3_331. Mirror of examples containing histories and useful words for the salvation of mankind. The alphabetical list. Chapter Ա-Հ:331_335 Reading of the tortured lives of the saints… three readers.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_331. Հայելի վարուց յորում կան պատմութիւնք հեշտալուրք և բանքօգտակարք առ ի փրկութիւն մարդկան:_ Ցանկ ըստ այբուբենից: Գլուխ Ա-Հ:331_335 Ընթեռնումքընվարս հարանց սրբոց...երեք ընթեռնուններ:

ANNOTATION: The place of publishing, publisher and press are not mentioned in the book. G. Zarbhanalyan and A. Ghazikyan assume in their bibliographies, that this book is publication from Marcelle or Constantinople.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ Տպագրության վայրը, հրատարակիչը և տպարանը գրքում չենհիշատակված: Գ. Զարբհանալյանը և Ա. Ղազիկյանը իրենց մատենագիտությունների մեջ ենթադրում են, որ այս գիրքը Մարսելի կամ Կ. Պոլսի տպագրություն է:

Document size: 15x9,5, 335 pages. An eight-folded document, page numbering is in the Armenian language. Text size in a frame 12.4x7.5 cm. 2 engraved images on the reverse of the title page and on the 6th page. On the image of the 6th page Initials of Christopher Van Sichem - CVS. With margin marks. 1 tabernacle ornament. The original text with 10-point boloragir, notrgir was used. Leather binding. Condition: slightly damaged. Margins done without frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 1 cm; bottom - 50 cm; top - 1 cm].

NOTES: A handwritten note on the 3rd page *HAYELI VARUC [A mirror of examples]*.

PROVENANCE: Bookplate - *Exlibris Biblioteka Arc…*/ Taking into account the fact that all books from Ossolineum are from Arcybishop's library, it may be assumed that this bookplate contains an abbreviation of *Arcibishop/.* The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII – 39513.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Zaklad Narodowy im. Ossolinskich we Wroclawiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. AM [ԱՄ]. APM [ԱԳԹ]. BML [ՊՔԳ]. CEPS [ԳՀԳ]. CRLU [ՈՒԿՐԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GNL [ԹՀԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. LHM 743 title page missing [ՊԹ]. LLSR [ՀԼՎ]. M 1340_ 1343, 1656 [Մ]. MLA 17664

[ԳԱԹ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. PL 28, 69, 675, 1628, 1629, 5115 [ՀԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՉԳ]. VT [ՎՏ].

Z Bibl. 324 [Զ Մատ. 324]. Gh. vol. 1, 1453_1454 [Ղ. հտ. 1, 1453_1454]. T 157 [Թ 157].

21. Petros Aragonatsi and Bardughimeos Bononiatsi. *Preachment (Sermon) Sententious and Beneficial to the Soul.* Venice, without mentioning the printing house, 1704.

Religious

Պետրոս Արագոնացի և Բարդուղիմէոս Բոնոնիացի: *Խրատականք և Հոգեշահք Քարոզք:* Վենետիկ, առանց տպարանի հիշատակության, 1704:

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Preachment (sermon) sententious and beneficial to the soul. Written by two ordained theologians and clergymen preachers. That is by blissful Bartlomew and Petros Aragonatsi. Published with funding of the most brilliant Shehrimanians, Mr. Sarhat - pious and God-fearing son of Mr. Murat. For the spiritual benefit of our Armenian Christians. In the Saviour's year 1704, February. In Venice. By the order of the Great."

ՏԻՏՂԹ.՝ ԽՐԱՏԱԿԱՆՔ/ ԵՒ/ ՀՈԳԵՇԱՀՔ/ ՔԱՐՈԶՔ/ Շարադրեալ յերկոցունց Ա[ստուա]ծաբա-/նիցև Հոգնահանճարից Վարդա/պետաց ի կարգէ քարոզողաց,/ այսինքն, երանեցելոյն Ի Բար/դուղիմէոսի, և Պետրո-/սի Արագօնացւոյ,/ Տպեցեալ ծախիւք Ամենապայծառ/ Շէիրիմանեանց,բարեպաշտ և/ Ա[ստուա]ծասէր Պարոն Մուրատի որդի,/ Պարոն Սահրատին, առ ի/ հոգևորշահաբերութի[ւն]/ մերոց Հայկազուն/ Քրիստոնէից: / Յամի փրկչին. 1704. Փետր. ը./ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/Մեծաւորաց Հրամանաւ:/

Document size: 115x175; 270, 2 pages are not numbered (=272) pages. An eight times folded document (each printing paper is folded into 8 sheets). Page numbers are in the Latin language. Text size in the frame 7,6x13,5 cm. Title page is decorated. 2 engraved images in pages 8 and 141, tabernacle and margin ornaments. The original text in 12-point boloragir, glxagir also used. Condition: very damaged. Binding – hard paper. Margins done without frames and lines: [Inner - 60 mm; Outer - 1,5 cm; bottom - 1,5 cm; top - 70 mm].

CONTENT: 3_5 The Most Holy Mother of God, always a virgin. Mariam. Sahrat Shahrimanyan's dedicatory.6_7 To my benign readers.9_117 Sermon for Confession: 5 sermons.118_140 Sermon for Repentance. _142_270 Book and sermon for deadly sins. For Pride._ For envy._ For anger._ For laziness._ For greed._ For gluttony._ For Misogyny. _1_2 un. List of chapters of my sententious book. Let it be known to your benign readers... Proofreader's notice.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_5 Ամենասրբուհի մայր Աստուծոյ միշտ կոյս: Մարիամ. ՍահրատԾահրիմանյանի ընծայականը:6_7 Առ բարեսէր ընթերցողս:9_117 Քարոզ խոստովանութեան: 5 քարոզ: _118_140 Քարոզ վ[ա]ս[ն] Ապաշխարութեան:142_270 Գիրք և քարոզ վ[ա]ս[ն] է. մահու չափմեղացն: Վ[ա]ս[ն] Հպարտութեան: _Վ[ա]ս[ն] Նախանձու: _Վ[ա]ս[ն] Բարկութեան: _Վ[ա]ս[ն] Ծուլութեան: Վ[ա]ս[ն] Ագահութեան:Վ[ա]ս[ն] Որկրամոլութեան - Վ[ա]ս[ն] Բղջախոհութեան: _1_2 չ. Ցանկ գլխոց խրատական գրոցս: Յայտնի լիցի բարեսէր ընթերձողացդ... Սրբագրողիծանուցումը:

TO MY BENIGN READERS: …In the Times of prince George of Goghtn province who was the brother of Johan Bishop of Qrn - a very wise and brave man and adorned with all virtue, and the greatest supporter of the sacred cause of the Orthodox faith. Meeting with his kindest, sweetest teacher, Bishop of Bartholomew, who now is considered to be blissful, undertook all this work, and the wisest clerk set to collect it from Armenian and Latin. The overseer of which was the great Archpriest Petros of Aragon. So bravely and happily, with all their dexterity, they inevitably translated the following writings: that is, Albert, Virtues, Greed, Six Days, Many Preaching Books, and many other Theological and Philosophical works, many of them have been found among the Armenians so far, especially in the province of Nakhichevan in the Monastery of Holies.

And only the most brilliant Shehrimanian, Mr. Gaspar took only a copy of the book, who has four relics in Isfahan, and four others in my beloved city of Venice. Some of which were printed with the joy of the soul and the benefit of the truthful Armenians. So, when you happen to come across, read or use my wonderful book, remember my pure prayers for the sake of the brightest reason of releasing it…

„ԱՌ ԲԱՐԵՍԷՐ ԸՆԹԵՐՑՕՂՍ"_Ի ժամանակս Գոխթանտան Գէորգ իշխանին, որոյ էր եղբայրհարազատ Յովաննէս Եպիսկոպոս Քոնեցի, այր իմաստուն քաջ ընտիր, և ամենայնառաքինութեամբզարդարեալ. և վ[ա]ս[ն] ուղղափառ հաւատոյ հանգոյն հարցն Սրբոց ամենամեծջատագով: Հանդիպելով

սորայ ամենաբարի, և քաղցրուսոյց վարդապետին ԲարդուղիմէոսիԵպիսկոպոսի, որ այժմս ասի երանեցեալ, և ընդ նմա զամենայն աշխատանս յանձին կալեալ. և արիաբար ջան եդեալ զամէնիմաստ Վարդապետս ժողովելով Հայոց և Լաթինացւոյց, վ[ա]ս[ն] դարձուցանելոյ ի հայկական բարբառ զԱ[ստուա]ծաբանական և ճշմարտաբան ՄատեանսնԼաթինացւոց: Որոց վերակացու էր ժրաջան և յոգնահանճար մեծ Վարդապետն ՊետրոսԱրագօնացին: Որք և քաջապես և երջանկաբար ամենայնիւ ճարտարութեամբ ըստուգապէսթարգմանեցին զայսորիկ զհետևեցեալ գրեանս. այսինքն. Ալբերթ, Առաքինութե[ան]ց, մոլութեանց, Վեցօրէից, Քարոզ գիրք բազումք, և այլք բազումք Ա[ստուա]ծաբանականք և Փիլիսոփայականք, որքի տեղիս բազումս մինչև ցարդ գտանին ի մէջ Հայոց, և մանաւանդ ի գաւառն Նախիջևանու ի ՎանսԱմենայն Սրբոց: Իսկ յասցանէ գրեանցս զքարոզ գրքին միայն զօրինակն առեալ ԱմենապայծառԾէիրիմանեանց, գերապայծառ Պարոն, Պարոն Գասբարն, որ ունի Ի Սպահան զչորեսին մասուանսնորին, և զայլ չորսն աստ ընդ ինքեան ի վայելուչ քաղաքիս Վէնէտիկ, որոց մի մասն այսէ որ տպեցաւի հոգևոր զուարճութ[իւ]ն և յօգտութ[իւ]ն Հայկազունեաց ճշմարտասիրաց: Արդ՝ որք հանդիպիք սմա, ընթեռնելով և կամ ըստանալով զշահաւէտ գիրս, և կամ ի սմանէ օգտելով. յիշեսջիք ի մաքրափայլաղօթս ձեր զամենաբարերար պատճառ ի լոյս ածողսն սորին...

PROOFREADR’S NOTICE: Let it be known to benign readers of this writing, that because of mistakes of numbers in the Bible’s testimonies, those who are not in the right place, the same is in our example. And the proofreader did not have the right word to correct it, is therefore blameless And according to others, remember the holy payer, that he worked hard. May the Lord be with you all.

ՍՐԲԱԳՐՈՂԻ ԾԱՆՈՒՑՈՒՄԸ.՝ Յայտնի լիցցի բարեսէր ընթերձողացս զգիրս զայս, յաղագսսխալդրութեանց Աստուածաշնչի վկայութեանց համարացն, որք ի տեղիս չեն ուղղապէս եդեալք, ևմեղն օրինակին է: Իսկ սրբագրողն սորա ոչ ունելով զհամաբարբառն զի ուղղիցէր, վասն այսորիկխնդրէ զի անմեղադրելի լիցի ի ձենջ ըստ այնմ մասին, և ըստ այլոցն յիշելի յաղօթսն ձեր սուրբս, զիյոյժ աշխատեցաւ: Ողջ լերուք ի Տէր:

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: old - 0713, S.D.000 00000268, current - 231.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: APM [ԱԳԹ]. FNL [ՓՊԱԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. KM [ԿՄ]. LHM 428 [ՊԹ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPF [ՊՖ]. M 1375_1377, 1953 [Մ]. MLA T. Azatyan's Fund 7993 [ԳԱԹ Ռ Ազատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. PL 571, 953 [ՀԳ]. RSL [ՄԼԳ]. ShA [ՇԱ]. SLM [ՍՂՄ]. UPL [ՈՒԱԳ].

Z Bibl. 696 [Զ Մատ. 696]. Gh. vol. 1, 227 [Ղ. հտ. 1, 227]. Ye "E", 1881, № 4, p. 19 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 19]. Mac. 130_131 [Մակ. 130_131].

22. *Children's Guide.* Translated from Latin. Ghukas Vanandetsi. Amsterdam, Tovmas Vanandetsi press, 1704.

Religious

***Պաշտոն Աստուածային:* Լատին. թարգմ. Ղուկաս Վանանդեցին: Ամստերդամ, տպ. Թովմաս Վանանդեցու, 1704:**

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Divine church service: Deception, salvation. And the glorious Sacrament of the Holy Liturgy, or The Blood of Torture of Christ the Savior, which vividly depict the Sacrament of the Liturgy. A brief overview of today's ceremony of His Holiness and brief request. Seven-day worship ceremony for all those believing in Christ. With diligence of a humble teacher Vanandyan Ghukas, who translated it from Latin. Published in the printing house of talented Tovma Archimandrite of Vanand. Amsterdam, 1704."

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՊԱՇՏՕՆ/ ԱՍՏՈՒԱԾԱՅԻՆ,/ ԱՆՊ1ԱՏՈՒՄ, ՓՐԿԱԿԱՆ,/ Եւ ահաւոր Խո/ռիրդոյ/ Սուրբ Պատարագին,/ կամ Արիւնեայ Ք/րիստոս]ի Փրկագործ/ չարչարանացն, որք յանարիւն Խոր/հուրդ Պատարագին պատկերանան:/ Այսոր Սրբազան խորհրդոյ արարողութեանն կարճ ի կարճոյ մեկնութիւն,/ և համառօտ խնդրուածք: / Եօթնօրեայ ժամակարգ պաշտօն վասն ամ[ենայն] առան/ձին ի Քրիստոս հաւատացեալ անձանց: / Երկասիրութ[եամ]ք ումեմն Վա/նանդեան Ղուկասու՝ նուաստ, և յետ/նեալ Դպրի ի Լացիական/ լեզուէ/ թարգմանեցեալ:/ Տպիւք Թօմայ Եռամեծ/ Վարդապետին,/ ՅԱՄՍՏԵՐԴԱՄ: 1704:/

The document contains: 6 cards (= 11 pages without numbers), 36 cards numbered, 37-184 pages (=232). (Encountered difficulties were connected to the description of the volumes in different databases, and are due to the fact that there are 6 non-numbered cards and then there are 36 numbered cards, which are presented as pages from 37 to 184). The title page reverse is unpublished. An eight-folded document, page

numbering is in the Armenian language. Text size in a frame 11x6,1 cm. Title page ornate. 39 engraved illustrations. 1_37 illustrations in the beginning of the book, consecutively with serial numbers, and two on the 88th and the 100th page. Tabernacle ornaments and decorations. Hard leather binding with decorations and text frames. Gold-plated spine. The original text in 10-point boloragir, glxagrir and notrgir characters were used. Margins: [inner margin - 1 cm, outer margin - 50 mm; bottom margin - 1,5 cm, top - 50 mm].

CONTENT: pages 3 un.6 un. To my pious reader. 6 un.11 un. Mysterious interpretation of clothes of the Great Sacrament of a Priest delivering Liturgy. _1_38 An instrument of suffering for the Savior. And the dress of the Liturgy, and Table. 37 illustrations with explanations. _39_99 Seven-day Ceremony for all those believing in Christ. _101_124 A special worship to of Our Mother of God - the Blessed Virgin Mary. _125_130 A daily prayer service for everyone who believes in Christ. _130_134 Virtual sigh ... _134_137 Strong wish against the despised night by St. Gregory of Narek. ԺԲ:137_138 Mighty Prayer of the St. Gregory. ԽԱ:138_148 Prayer for each person who believes in Christ. Created by the Armenian Catholicos Nerses. _149_180 Seven Psalms of Repentance to the Latins, who follow ...181_183 The word of God from depths of the heart of Gregory of Narek, a monk from Van, a spiritual orator, and an Armenian philosopher. Word ԼԳ:183_184 The infinite essence of the Divine ... Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3 չհ.6 չհ. Առ բարեպաշտ ընթերցօղս:6 չհ.11 չհ. Խորհրդաւոր մեկնութիւն մեծի խորհրդոյ զգեստուցն Պատարագամատուցց քահանային:1_38 Գործիք չարչարանաց Փրկչին: Եվ զգեստք Պատարագչին, և Սեղանոյն. 37 պատկեր բացատրութիւններով:39_99 Յօթնորեայ Ժամակարգ Պաշտօն վասն ամենայն առանձին ի Քրիստոս հաւատացեալ անձանց:101_124 Առանձին Պաշտօն Աստուածամօր Սրբուհւոյ Կուսին Մարիամու:125_130 Հանապազօրեայ Աղօթամատոյց վասն իւրաքանչիւր ի Քրսիտոս հաւատացեալ անձին:130_134 Առաքինական հեծութիւնք..._134_137 Մաղթանք զօրաւորք ընդդէմ արհաւիրաց գիշերայնոց: Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյն. ԺԲ:137_138 Աղօթք զօրաւորք սրբոյն Գրիգորի: ԽԱ:138_148 Աղօթք իւրաքանչիւր անձանց հաւատացելոց ի Քրիստոս: Զորս արարեալ է Տեառն Ներսիսի Հայոց Կաթուղիկոսի”:_149_180 Եօթն Ապաշխարութեան Փսալմոսք առ Լաթինացիսն են, որք հետևին..._181_183 Գրիգոր Նարեկայ Վանից վանականի՝ հոգեմատեան հռետորի, և Հայոց ֆիլիսոֆայի. ի Խորոց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ: Բան ԼԳ:183_184 Աստուածային անսահմանելի էութեան... Հիշատակարան:

FRAGMENT FROM THE COLOPHON: For all the things, that he may bring forth the help of me - humble and dishonorable servant - to finish this newborn and beautifully woven indelible memory to forty-year-old Karabed from Jugha, and his sons Mr. Avet, Mr. John and Mr. Harutyun, who founded the printing of this Merciful, God-pleasing Chruch service book. Now those who accept this new creation of mine, let them remember in the heartfelt prayer the above-mentioned Mr. Karabed, along with his nephew and heir. As well as the son of Mr. Nazareth – John, a weak and powerless servant, with trustee supervision of whom the treasure of soul was printed. Remember also other close relatives – alive or deceased mentioned above. And if you are not pleased with what I have done, I beg you not to blame me, for wherever you are, we are always your disgraceful servants - Matthew and Luke of Vanand.

ՀԱՏՎԱԾ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ՝ Որ ունի զամենայնն, յորմէ ևս է ամենայնն, որ ետ և անարգ ծառայիցս նպաստութիւն յաւարտ ածել զայս նորածին, և գեղեցկատիպ հիւսուածս յանջնջելի յիշատակ Ջուղայեցի Քառասնմանկանց Խօջայ Կարապետին, և որդւոց նորրին մղտեսի խօջայ Աւետին, Խօջայ Յոհաննիսին, և Պարոն Յարութեանն. որոց ծախիւք, և արդեամբք ի լոյս ածաւ այս հոգեշահ, և Աստուածահաճոյ Պաշտօնարանս: Արդ՝ որոց ընդունելի թուիցի այս նորատիպ գործակս՝ յիշեսցեն ի ջերմեռանդ յաղօթսն զվերոյասացէալ Խօջայ Կարապետն հանդերձ սորին զարմիւքն՝ և ժառանգոքն. նաև՝ Պարոն Նազարեթի որդի զյետնեալ՝ չնչին, և զապիկար արբանեակն Յոհաննէս, որոյ հոգաբարձու վերակացութեամբն, տպեցաւ այս հոգւոյ գանձս. յիշեսցեն և զայլ ամենայն արեան առու մեձառրսն, զկենդանիսն և զհանգուցեալսն վերոգեցեալ անձանցն, իսկ եթէ ումէք անհաճոյ ինչ երևիցի, զանմեղադրելիս կալցէ զմեզ՝ աղաչեմք. զի ձեր եմք միշտ՝ և յամենայն ուրեք անարգ ծառայքս Մատթէոս՝ և Ղուկաս Վանանդեցիք:

NOTES: On the 1st page a handwritten entry *Pashton Astvacajin/Պաշտոն Աստվածային/ Divine position*. On the 2nd and 49th page there are stamps - *Polish Library in Paris [Biblioteka Polska w Paryżu].*

PROVENANCE: On 1st page there is a stamp from the library of Karol Sienkiewicz.

PRESSMARK: 60943

HOUSED: The National Library [Biblioteka Narodowa]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AUL [ԱՀԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. KM [ԿՄ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ]. M 1455, 1611, 1607 [Մ]. SLM [ՍՂՄ]. MZM [ՋՄՄ].

Z Bibl. 553, History 171 [Զ Մատ. 553, Պատմ. 171]. Gh. vol. 1, 1660_1661 [Ղ. հտ. 1, 1660_1661]. L vol. 1, 440 [Լ հտ. 1, 440]. T 167 [Թ 167]. GL 122 [ԳԼ 122]. Al. 151 [Ալ 151]. Ye “E”, 1881, № 4, p. 13, briefly mentoned *Liturgy* [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 13, Կրճատ նշել է *Պատարագամատույց*]. AS 116_117 [ԱՍ 116_117]. Mac. 96_97 [Մակ. 96_97].

23. Araqelean. *Brief Exposition of Moral Theology*. Venice, Antoni Bortoli press. 1709.

Religious

Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան: *Համառօտութիւն Բարոյականի Աստուածաբանութեան:* Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի. 1709:

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Brief Exposition of Moral Theology. Compiled by - the unworthy Archimandrite - in the glory of the greatest God, in the honor of His saints, and in favour of ours. Published with hard work and efforts by the most brilliant Sherimanians, pious, and God-fearing Son of Mr. Sarkhat, Mr. Murad from Jugha for the spiritual benefit of our Armenian Christians. By the patriarchy of Father Alexander of Jugha - Catholicos of the whole Armenian society; In the Nativity of Christ ռչթ, March and in the Armenian era ռճծը, in Venice, in the printing house of Antonio Bortolli. CON LICENZA DE SUPERIORI, E PRIVILEGIO. By order of the great nobles.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻՒՆ/ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆԻ/ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ/ՇԱՐԱԴՐԵՑԵԱԼ/ Ի ԽԱՉԱՏՐՈՅ ԷՐԶՐՈՒՄԵՑԻՈՅ/ Անարժան Վարդապետէ ի փառս մեծազոյնսԱ[ստուծո]յ. և /ի պատիւ սրբոց Նորին, և Յօգուտ մերազնեաց:/ Տպագրեցեալ արդեամբք, և զոյիւքԱմենապայծառ Շէ/րիմանեանց, բարեպաշտ, և Ա[ստուա]ծասէր Խօջայ Սար/հատի Որդի, Զուղայեցւոյ Պարոն Մուրատին, / առ ի Հոգևոր շահաբերութիւն մերոց/ հայկազուն Քրիստոնէից:/ ԻՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Տ[եառ]ն ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ/ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻ ԱՄԵՆԻՑ ՀԱՅՈՑ/ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ:/ Յամիփրկչին ռչթ. մարտի Եւ Հայոց ռճծը: մարտի Ի ՎԷՆԷՏԻԿ./ Ի Տպարանի Անտոնիոսի Պոռթօլի./ CON LICENZA DE SUPERIORI, E PRIVILEGIO./ Հրամանաւ մեծաւորաց:/

Document size: 170x230; 789 + 2 unnumbered pages (=791), a double-sided pages folded into four parts. The page numbers are in the Latin language. Text size with

frame 18,6x12.5 cm. The dedicatory, the titles of the passages addressed to the Holy Mother of God and the reader - with red letters. Running titles. 7 engraved images with the names of the engravers on them. Many ornaments. Original text with 12-point boloragir, also glxagir characters used. Condition: destroyed. Leather binding very damaged, with traces of fittings. 2 illustrations [page 44; page 548]. Margins done without frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 1,5 cm; bottom - 2 cm; top - 50 mm].

CONTENT: un. pages 3_4 His Holiness St. Gregory the Patriarch, the enlightener of all Armenians.5 un. Word to God, to God Mother and the saint. 6 un. Talk to my readers.1 Brief Exposition of Moral Theology. Compiled by Khachatur Erzrumetsi – theologian, Archimandrite – on what is Moral Theology. 2_13 First Contribution: About the Rules. _15_43 Second contribution: About theological virtue, and its Commandments. _45_310 Third Contribution: On Ten Commandments and the church. _313_395 Fourth Contribution: On the status of each of the private commandments.397_546 Fifth Contribution: About sins. _549_721 Sixth Contribution: About the sacraments of the church. _723_780 Seventh Contribution: About the damned. _781_783 List of moral theology.784_789 Another list created on the alphabet.1_2 un. With grace and mercy… Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ.՝Էջ 3չի_4չի Սրբազանազունեղ և ճգնազգեաց Գրիգոր սուրբ հայրապետ, և լուսավորիչ ամենից հայոց:_5 չի Բան առ ա [ստուա]ծ, առ ա[ստուա]ծածինն և առ սուրբս:_6չի Բանառ ընթերցողս:_1 Համառօտություն բարոյականի աստուածաբանութեան շարադրեցեալ ԻԽաչատրէ արզրումէցւոյ աստուածաբան վարդապետէ. Թէ զինչիցէ բարոյականաստուածաբանութիւն: _2_13 Ընձեռումն առաջին. Յաղագս կանոնաց գործոց:_15_43 Ընձեռումներկրորդ: Յաղագս Ա[ստուա]ծաբանական առաքինութե[ան]ց, և պատուիրանաց նոցին:_45_310 պատուիրանաց տասն պատգամաց, և եկեղեցւոյ: _313_395 Ընձեռումն չորրորդ: Յաղագս մասնաւորպատուիրանաց իւրաքանչիւրոյ կացութե ան:_397_546 Ընձեռումն հինգերորդ: Յաղագսմեղաց:_549_721 Ընձեռումն վեցերորդ: Յաղագս խորհրդոց եկեղեցւոյ:_723_780 Ընձեռումնեօթներորդ: Յաղագս բանադրանաց:_781_783 Յանկ բարոյական Ա[ստուա]ծաբանութեան: _784_789 Այլ ցանկ արարեալ ի վերայ այբուբենի: _1_2չի Ծնորհօք, և ողորմութ[եամ]ք... Հիշատակարան

COLOPHON: With grace and mercy of the Most Holy Trinity, the Most High and Most Loving Son of the Father, and of the true Holy Spirit, with the intercession of the living and eternal God, the purest, and the most blessed of the Blessed Virgin Mary, with

the intercession of our Holy Father Gregory the Illuminator, I completed my very useful and necessary book on moral morality, the ideas of which are very useful and enjoyable, for the glory of the most caring, benevolent savior of our God, and use of the Armenian-born faithful benefactors, so that everyone can easily enjoy and use my teaching for living of their souls.

Now dear men and brothers, meeting my My Lord's consolation, and my God-pleasing treasure, I ask you to remember Mr. Murad Sherimanyan from Jugha, and his father Mr. Sarhat. and Mother Salvar and his brother Mr. Zakaria, and Mr. Avet and his spouse Tankmer [Precious mother] and his daughter deceased Mariam grandmother, and his honest brothers Mr. Margar, Mr. Mikayel and Mr. Gaspar, and his daughters, and his sister Uzute, and his alive spouse Taguhi, and his son Mr. Nazar, Mr. Sherman and Mr. Sarhat, who was the reason for my Spiritual treasury, and Mr. John, Mr. Petros, and Mr. Hakob, and all his blood relatives who are alive and have been changed towards God, as with their efforts and work this indelible memory of all their families and relatives was published, to the joy and gladness of loved ones, and relatives of Christ, to the consolation of all virtuous readers. Those who meet this by reading or by exemplifying, ask forgiveness from the Lord for the above-mentioned offenders, Mr. Murat, and all of the other grateful people, for the remembrance of the merciful ones who have mercy of the Savior on you. How safe you are, keeping your body safe, and the lucky ones here, arranging yourselves in flocks, righteous, where you would be an inexhaustible joy to be blessed by praising the Almighty. for ever and ever. Amen. If you want to point out my life, keep my commandments.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Շնորհoք, և ողորմութ[եամ]ք ամենասուրբ երրորդութեան, Հօր ամենակալի, որդւոյ մարդասիրի, և Հոգւոյն սրբոյ ճշմարտի, Ա[ստուծո]յ կենդանւոյ և հաւիտենականի, և բարեխօսութ[եամ]ք ամենամաքուր, և ամեներանեցեալ միշտ Կուսին Մարիամու Ա[ստուա]ծածնի, և միջնորդութ[եամ]ք Սրբոյ Հօր մերոյ Գրիգորի Լուսավորչին, և ամենից սրբոց, աւարտեցաւ բազմաշահ և յոյժ պիտանացու գիրքս Բարոյական ա[ստուա]ծաբանութե[ան]ս, որոյ բանք յոյժ օգտակարք, և վայելուչք են, ի փառս ամենախնամ, և բարերարին փրկչին մերոյ Ա[ստուծո]յ, ի պէտս, և ի յօգուտ պտղաբերական հայկազուն հաւատացելոց բարեսիրաց. որպէսզի ամենեքեանդիւրապէս կարիցեն վայելել, և ի կիր արկանել զուսուցեալս ի սմին ի կեցութի[ւն] հոգեաց իւրեանց: Արդ սիրելիք Հարք, և Եղբարք իմ ի Տ[է]ր հանդիպօղք մխիթարական, և Ա[ստուա]ծահաճոյգանձարանիս, մաղթելով հայցեմ, զի յիշեցէք զՋուղայեցի Շէրիմանենց Պարոն Մուրատն, և

զՀայրՆորին Խօջայ Սարհատն. և զմայր նորին Սալվարն, և զեղբարս նորին Խօջայ Զաքարիէն, և ՊարոնԱվետն, և զկողակից նորին Թանկմէրն, և զդուստր նորին Մարիամ տատիկն, զհանգուցեալս ի Տէր. և զազգնիւ եղբարս նորին, Խօջայ Մարգարէն, Պարոն Միքայէլն, և Պարոն Գասպարն, և զուստերս, և զդստերս նոցին, և զ քոյր նորին ՈՒզուտէն, և զկենդանի կենակից նորին Թագուհին, և զորդիս նորին, Պարոն Նազարին, Պարոն Շէրիմանն և մահտեսի Սարհատն, որ եղև պատճառ Հոգեշահգանձարանիս, և պարոն Յոհաննէսն, Պարոն Պետրոսն և Պարոն Յակօբն , և զայլ ամենայնարենակից մերձաւորս նորին, որք են ի կեանս և որք են փոխեցեալք առ Ա[ստուա]ծ. զի արդեամբք, և զոյիւք իւրովք հաճեցաւ ի լոյս ածել զսա ի յանջնջելի յիշատակ ինքեան, և բնաւից ընտանեաց, և ազգականաց իւրոց, ի խնդութի[ւն], և ի հրճուանս սիրելեաց, և բարեկամաց իւրոց ի Ք[րիստո]ս, և իսփոփանս հանուրց առաքինասէր ընթերցողաց: Արդ, որք հանդիպիք սմա ընթեռնելով, կամօրինակելով, հայցեցէք ի Տէ[ր] զներումն յանցանաց վերոյիշեցեալ Պարոն Մուրատին և ի իւրոցնամենեցուն, և այլ ամ[ենայն] երախտաւորաց սորին, զի վ[ա]ս[ն] զթածականի յիշման ձերոյոորմեսցի և ձեզ փրկչին աշխարհի. որքան ի մարմնի էք, անվտանգ պահելով զձեզ, և զկնիերանելոյ աստի, դասւորելով զձեզ ընդ երամս, արդարոց, ուր անսպառ բերկրանօք արժանիքլինիցիք օրհնութ[եամ]ք զովաբանել զամենաբարին Ա[ստուա]ծ. ի հաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն: Եթէ կամիս մատնել ի կեանս պահեա զպատուիրանս:

PROVENANCE: Handwritten note on the title page - *Stefan Stefanowicz decani 1713,* showing that the book was from the collection of Stefan Stefanowicz – Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: old - 0595, S.D.000 00000213, current - 126.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. APM [ԱԳԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. GNL [ԹՀԳ]. LHM 719[ՊԹ]. LIHGAS [ՎԳԱՊԻԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPF [ՊՖ]. M 728, 730_732, 426 [Մ]. MLA T. Azatyan’s Fund 8114 [ԳԱԹ Թ Ազատյանի ֆոնդ]. PL 856, 397[ՀԳ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. NSL [ՍԱԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SLM [ՍՂՄ]. YSUL [ՊՀ].

Z Bibl. 257 [Զ Մատ. 257]. Gh. vol. 1, 194 [Ղ. հտ. 1, 194]. L vol. 1, 402, vol. 2, 188 [Լ հտ. 1, 402, հտ. 2, 188].

24. Hakob Lord's Brother. *The Book of Covenant.* Constantinople, without mentioning press, 1710.

Religious

Յակոբ Տեառնեղբայր: *Կտակգիրք:* Կ. Պոլիս, առանց տպարանի հիշատակության, 1710:

Դավանաբանական

TITLE PAGE: My book first of all tells the story of Jesus' coming to Jerusalem, second, about the sufferings that were caused by the first judge Pilate and the high priest. Composed by the blessed Ft. Jakob Lord's brother. Printed for the glory of the greatest God. Beneficial regenerators./In the Patriarchate of Aleksander of Jugha, His Holiness Catholicos of All Armenians. Holy See of Holy Etchmiadzin. And in the year of the Savior ռէճժ, in Armenian era ռճծթ, in the capital Constantinople.

ՏԻՏՂԹ.՝ ԳԻՐՔ /ԳՐԳՈՒԿՍ/ ԱՅՍ ՊԱՏՄԷ/ Նախ վ[ա]սն գալստեանն Յ[իսուս]ի եր[ուսաղ]էմ:/ Երկրորդ վ[ա]ս[ն] չարչարանացն որ կ/րեաց առաջի պիղատոսի դատաւ/որի, և քահանայապետիցնաննայի/ և կայիափայ: Ասացեալ երանելոյն/ յակօբայ տ[եառ]ն եղբօրն:/ Տպագրեցեալ ի փառսամենամեծին ա[ստուծո]յ:/ Օգուտ վերածնողաց: /Ի Հայրապետութ[ան] տ[եառ]ն Աղեկսանդրիջուղայեցւոյ. Սրբազան Կաթու/ղիկոսի ամ[ենայն] հայոց. սրբոյ Աթոռոյն/ Էջմիածնի:/ Եւ ի յամիփրկչին. ռէճժ ին:/ Եւ հայոց. ռճծթ ին. Ի Մայրաքա/ղաքն Կոստանդնուպօլիս:/

CONTENT: Pages 3_9 On Jesus' coming to Jerusalem.9_112 History and Covenant of Christ's suffering, that was the first by the Pontius Pilate, and Jewish authorities, and Priesthood of Anna and Kaipa. Composed by the Blessed Ft. Jakob the Lord's brother – son of centurion Ghunkianos.117 History of a Bishop asked by a priest.119_165 On the repentance of the Blessed Ephraim.165_168 O brother, see what a benefit has confession for the soul to be saved from the fires of hell.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_9 Վասն գալստեանն յիսուսի յերուսաղէմ: _9_112 Պատմութիւն ևկտակ չարչարանացն քրիստոսի. որ եղև առաջի պօնտացոյ պիղատոսի. և իշխանութեանհրէաստանի ու քահանայապետութեան աննայի և կայիփայի. Արարեալ երանելոյն յակոբայ տեառնեղբօրն որդւոյն ղունկիանոսի հարիւրապետին:117 Պատմութիւն ոմն քահանայ հարցեալեպիսկոպոսի միոյ:119_165 Երանելոյն Եփրեմի. Յաղագս ապաշխարութեան:165_168 Ով եղբար տեսթէ խօստովանութիւն որպիսի շահ ունի հոգոյն որ ազատէ ի դջխոցն գեհենոյն:

Document size: an 100x140; 168 eight folded page document; (the first and last few pages with handwritten end papers). The page numbering is in the Armenian language. Text size in frame 11,7x7,4 cm. Title page decorated. 3 engraved images – on title page reverse, 112 and 118 pages. Upper decorations. Original text in 10-point boloragir, notgir was used. Condition: good. Leather binding. Margins done with frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 1 cm; bottom - 1 cm; top margin - 30 - 50 mm].

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov.

PRESSMARK: old - 0697, S.D.000 00000265, current – 358.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AM [ԱՄ]. AN [ԱՆ]. ATKH [ԱՏԽ]. BL [ԲԹ]. BML [ՊՔԳ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. KM [ԿՄ]. LHM 135[ՊԹ]. LLSR [ՀԼՎ]. M 1063_1067, 6064 Manuscripts department [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. NJSCML [ՆՋՍԿՎ]. PL 22, 36, 174, 943127 [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՉԳ]. VAL [ՎԱԼ].

Z Bibl. 130, 312 [Զ Մատ. 130, 312]. Gh. vol. 1, 1390_1391 [Ղ հտ. 1, 1390_1391]. AL 217 [ԱԼ 217].

25. Khachatur Erzrumetsi Arakelean. *Rhetoric.* Venice, Antonio Bortoli press, 1713.

Rhetoric

Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան: *Ճարտասանութիւն:* Վենետիկ, տպ. ԱնտոնիԲորտոլիի, 1713:

Ճարտասանություն

TITLE PAGE: Rhetoric, Created and stated by Theologian Archbishop Khachatur of Erzrum/ Erzrumetsi/ in merci of the Greatest God and in honor of the saints, favour us. Published with the diligence of the Brightest Sherimanyans- a devout and God-fearing son of Khoja Sarhat, Mr. Gaspar of Jugha – as a spiritual profit for us - Armenian Christians. In patriarchate of Catholicos of all Armenians – Alexander Jughayetsi. In the Saviour’s year ՌՉԺԳ, September իե, in the Armenian year ՌՃԿԲ, September իե, in Venice, in the publishing house of Antonio Bortolli. CON LICENZA DE’ SUPERIORI, EPRIVILEGIO. By the order of the nobles.

ՏԻՏՂԹ.՝ ՃԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ/ ԱՐԱՐԵԱԼ, ԵՎ ՇԱՐԱԴՐԵՑԵԱԼ/ Ի ԽԱՉԱՏՐՈՅ ԷՐԶՐՈՒՄԵՑԻՈՅ/ Ա[ստուա]ծաբան Վարդապետէ, ի փառս

մեծագոյնս Ա[ստուծո]յ, և/ ի պատիւ սրբոց Նորին, և Յօգուտմերազնեաց:/ Տպագրեցեալ արդեամբք, և գոյիւք Ամենապայծառ/ Շէրիմանեանց, բարեպաշտ, և Ա[ստուա]ծասէր Խօջայ/ Սարհատի Որդի, ջուղայեցւոյ Պարոն Գաս-/պարին, առ ի Հոգևորշահաբերութի[ւն] /մերոց հայկազուն Քրիստոնէից:/ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Տ[եառ]ն ՋՈՒՂԱՅԵՑԻ/ԱՂԷՔՍԱՆԴՐԻ ԱՄԵՆԻՑ ՀԱՅՈՑ/ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ:/ Յամի փրկչին ՌՉԺԳ. Սեպտեմբերի} իե/ և ՀայոցՌՃԿԲ. Սեպտեմբերի} իե/ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ/ ի տպարանի Անտոնիոսի Պօռթօլի:/ CON LICENZA DE’ SUPERIORI, EPRIVILEGIO/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/

Document size: 17,50x11; 316 (Contains 4 unnumbered pages in the beginning of the document + 310 pages + 2 unnumbered pages in the end), a two-column page document. Four-folded, page numbering in the Latin language. Text size in a frame 19x12,4 cm. Title page decorated with ornament. Tabernacle ornaments, bottom decorations. The original text with 12-point boloragir, glxagir was used. Leather binding on a board. Condition: slightly damaged. The document seems to have had a lock of leather and iron that was broken, with only sticks and a piece of leather remaining. 2 illustrations: [1 page – Virgin Mary with Jesus; page 2 – angels]. Margins done without frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 2 cm; bottom - 1 cm; top margin - 1 cm].

CONTENT: Pages un. 3_4 Bright and Honest Ft. Barsegh Sherimanian Honorific Previous, and Theologian Archimandrite.5un Supplication to God.6un. To the readers.1_3 Rhetoric Created and stated by Theologian Archbishop Khachatur of Erzrum/ Erzrumetsi. Preface.4_10 Delivery first. On rhetoric.11_12_ Delivery second. On parts of rhetoric.12_136 First Book. On Finding. _137_208 Second Book. On the spirit. _209_285 Third Book. On the glory. _286_289 Fourth Book. On memory. _290_296 Fifth Book. On pronunciation.297_300 List of Rhetoric.301_309 List. Another list created on the alphabet. _309_310 With grace and mercy…Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3 չh_4 չh Պայծառագունեղ, և Ազնուագունեղ Տէր ԲարսեղՇէրիմանեան Վերապատուելագունեղ Նախորդ, և Աստուածաբան Վարդապետ:5չh Պաղատանքառ Աստուած:6չh Առ ընթերցօղս:1_3 Ճարտասանութիւն արարեալ և շարադրեցեալ ի ԽաչատրոյԷրզրումեցւոյ աստուածաբան Վարդապետէ: Առաջաբանութիւն:4_10 Ընձեռումն առաջին: Յաղագսհռետորութեան:11_12_ ընձեռումն երկրորդ: Յաղագս մասանց հռետորութեան:12_136 մատեանառաջին: Յաղագս գտման:137_208: Մատեան երկրորդ: Յաղագս տրամադրութեան:209_285 Մատեան երրորդ. յաղագս

Ճոխաբանութեան: _286_289 Մատեան չորրորդ. յաղագայիշողութեան:290_296 Մատեան հինգերորդ. յաղագս արտաբերութեան:297_300 ՑանկՀռետորութեան:301_309 Ցանկ: Այլ ցանկ արարեալ ի վերայ այբուբենի:309_310 Շնորհօքողորմութեամբ... Հիշատակարան:

COLOPHON With the glory and mercy of the father of the Most Holy Trinity, a human-loving Son, the Holy Spirit of truth, the living and eternal God, and with intercession of the purest, most blissful always Virgin Mary, and with mediation of our Holy Father Gregory the Illuminator, and of all saints I finished my useful book of rhetoric with very appropriate and enjoyable ideas; for the glory of the most caring, and the benefactor our God; for the benefit of the fruitful Armenian believers, so that all may find it easy to enjoy, and to be able to do what is right for the benefit of their own souls. Now my bellowed fellows and brothers, sirs coming across my rhetorical treasury, I wish I could ask you to remember Mr. Gaspar Sherimanyan of Jugha and his father Mr. Sarhat, and his mother Salvar, and his brothers Mr. Zakarie, Mr. Avet and Mr. Murat, and the son of his brother Mr. Sarhat, and his uncles Berzade, Khazade, Ughide, his spouse Azpasha, and his son Lorencios, deceased, and his precious brothers Mr. Margar and Mr. Mikayel, and his sons and daughters, and the son of the deceased Mr. Murat, and his son Theologian Archimandrite Barsegh, brightly preceded of the Holy Church of Rome, and Mr. Stepan, and Mr. Jakob Sarhat, and his daughter Merchan, and all his blood relatives, who are alive and who turned to God, as it was with their efforts and work that my work was published as an indelible memory of his closed ones and relatives, for joy of his beloved, and for believers of Christ and for conformation my virtuous readers. Now while reading or copying, ask God to forgive the above-mentioned mistakes of Mr. Gaspar and all his relatives and all the others who are grateful, that I may have mercy on you for the remembrance, as long as you are in the body, keeping yourself safe, and coming out of nowhere, arranging yourself with my righteous flock, where you would be an inexhaustible joy to praise God Almighty forever and ever. Amen:

To try to be a wise and the most advanced rhetorician.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Շնորհօք, և ողորմութեամբ Ամենասուրբ երրորդութեան հօր ամենակալի, որդւոյ մարդասիրի, և Հոգւոյն սրբոյ ճշմարտի, Ա[ստուծո]յ կենդանւոյ, և յաւիտենականի, և բարեխօսութեամբ ամենամաքուր, և ամեներանեցեալ միշտ կուսին Մարիամու Ա[ստուա]ծածնի, և միջնորդութեամբ սրբոյ Հօր մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին, և ամենից սրբոց, աւարտեցաւ բազմաշահ, և յոյժ պիտանացու Գիրքս ճարտասանութեան, որոյ բանք յոյժ օգտակարք, և

վայելուչք են, ի փառսամենախնամ, և բարերարին փրկչին մերոյ Ա[ստուծո]յ, ի պէտս, և ի օգուտ պտղաբերականհայկազուն հաւատացելոց բարեսիրաց. որպէս զի ամենեքեան դիւրապես կարիցեն վայելել, և ի կիրարկանել զուսուցեալս ի սմին ի յօգուտ անձանց իւրեանց: Արդ սիրելիք հարք, և Եղբարք իմ ի Տ[է]րհանդիպօղք ճարտասանական, և հռետորակա զանձարանիս, մաղթելով հայցեմ, զի յիշիցէքզՋուղայեցի Շէրիմանենց զՊարոն Գասպարն, և զՀայր նորին Խօջայ Սարհատն, և զմայր նորինՍալվարն, և զեղբարս նորին Խոջայ Զաքարիէն, և Պարոն Ավետն, և Պարոն Մուրատն, և զԵղբօրորդի նորին զՊարոն Սարհատն, և զքեռս նորին Բերզադէն, Խազադէն, և ՈՒղիդէն, և զԿողակիցնորին Ազփաշայն, և զորդի նորին Լօրէնցիոսն, զհանգուցեալս ‘ի Տ[է]ր, և զանգիւ եղբարս նորին, Խօջայ Մարգարէն, և Պարոն Միքայէլն, և զուստերս, և զդստերս նոցին, և զորդիս Պարոն Մուրատինհանգուցելոյ, ‘ի Տ[է]ր, և զորդիս նորին, զԱ[ստուա]ծաբան Բարսեղ Վարդապետն, Պայծառագունեղնախորդն սրբոյ եկեղեցւոյ Հռոմէականի, և Պարոն Ստեփանն, և Պարոն Յակօբ Սարհատն, ևզդուստր նորին Մէրճանն, և զայլ ամենայն արենակից մերձաւորս նորին, որք են ‘ի կեանս, և որք ենփոխեցեալք առ Ա[ստուա]ծ. զի արդեամբք, և զոյիւք իւրովք հաճեցաւ ի լոյս ածել զսա ի յանջնջելիյիշատակ ինքեան, և բնաւից ընտանեաց, և ազգականաց իւրոց, ի խնդութի[ւն], և ի հրճուանսսիրելաց, և բարեկամաց իւրոց ի Ք[րիստո]ս, և ի սփոփանս հանուրց առաքինասէր ընթերցողաց: Արդ որք հանդիպիք սմա ընթեռնլով, կամ օրինակելով, հայցեցէք ի Տ[է]ր զներումն յանցանացվերոյիշեցեալ Պարոն Գասպարին, և իւրոցն ամենեցուն, և այլ ամենայն երախտաւորաց սորին, զիվասն զթածականի յիշման ձերոյ ողորմեսցի և ձեզ փրկչին աշխարհի . որքան ի մարմնի էք, անվտանգ պահելով ձեզ, և զկնի ելանելոյ աստի, դասաւորելով զձեզ ընդ երամս արդարոց, ուրանսպառ բերկրանօք արժանիք լինիցիք օրհնութեամբ գովաբանել զամենաբարին Ա[ստուա]ծ իյաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն:

Որ ջանաս լինիլ իմաստուն լեր յառաջագոյն ճարտասան:

NOTES: A handwritten entry – *1713*; a little bit lower – *1162* and in the margin - *1713 – 1167 = 551*

PROVENANCE: Bookplate - *Biblioteka Teodorowicza [Teodorowicz’s library]. Biblioteka Ossolineum we Lwowie [Ossolineum library in Lviv]*. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII - 39401.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wrocław (Polish: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu). Missing in Armenian Bibliography.

AB: AM [ԱՄ]. ACC [ԿԿՄ]. ATG [ԱՏԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. M 510_512 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. PL 414, 845, 16 pages from the beginning missing [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ].

26. Albert The Great. A Theology Compedium. Mekhitar Sebastatsi. A Solution To The Most Difficult and Bewildering Words of Albert. Venice. Antonio Bortolli press, 1715-1716.

Religious

Ալբերտ Մեծ: Համառոտութիին Աստուածաբանութեան:Մխիթար Սեբաստացի: Լուծմունք Դժուարիմացից և Տարակուսանաց Բանից Ալպերտին: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1715_1716:

Դավանաբանական

TITLE PAGE OF THE BOOK 1: A Theology Compedium to Blessed Albert the Great. Translated from Latin into Armenian from our great archimandrits of ancient times. With the care and work of Mkhitar of Sebastia. Published by the efforts of Mr. Sarkis, son of Gevorg of Costantinople. To the glory of the Greatest God, and in honor of Mary - the Most Forgiving Virgin. In the Patriarchate of the Lord Alexander - Catholicos of all Armenians. In year 1715, July 22th in Venice in the printing house of Antoni Bortoli. By the order of nobles.

Ա ԳՐՔԻ ՏԻՏՂԹ.՝ ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻ[ԻՆ]/ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԲԱՆՈՒԹԵ[ԱՆ], /ԵՐԱՆԵԼՈՅՆ/ ՄԵԾԻՆԱԼՊԵՐՏԻ:/ Թարգմանեցեալ ի վաղնջուց ժամանակաց ի մեծամե/ծաց Վարդապետաց մերոց, ի լաթին լեզուէ/ ի հայ բարբառ:/ Եւ նարդենիս՝ ի լոյս ածեցեալ, և սրբագրեցեալ, ըստ/ հնոց օրինակաց. և ըստ նախատպին իւրոյ, հոգա-/բարձութ[եամ]ք և աշխատութ[եամ]ք՝ Մխիթարայ/ Վարդապետի Սեբաստացւոյ:/ Եւ տպագրեցեալ՝ արդեամբք՝ և գոյիւք Պարոն Սարգսի, որդւոյ տիրացու Գէորգի Կոս-/տանդինուպօլսեցւոյ:/ Ի փառս մեծագոյնս Ա[ստուծո]ոյ, և ի պատիւ, ամեներանեցելոյ/ կուսին Մարիամու:/ Ի հայրապետութե[ան]՝ Տ[եառ]ն Աղէքսանդրու, ամենից/ Հայոց Կաթուղիկոսի:/ Յամի Տ[եառ]ն 1715. իսկ ի Թուին Հայոց. ռճկդ./ Յուլիս 22./ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Ի տպարանի Անդոնի Պոռթոլի:/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/

TITLE PAGE OF THE BOOK B: A solution to the most difficult and bewildering words of Albert. Compiled by Archimandrite Mechitar of Sebastia. According to the idea of the style of Thomas Aquinas and other cosmologists / Archimandrites. Published by the efforts of Mr. Sarkis, son of Gevorg of Costantinople. To the glory of the Greatest God, and in honor of Mary - the Most Forgiving Virgin. In the Patriarchate of the Lord Alexander - Catholicos of all Armenians. In year 1716, February 3, in Venice in the printing house of Antoni Bortoli. By the order of nobles.

Բ ԳՐՔԻ ՏԻՏՂԹ.՝ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ/ ԴԺՈՒԱՐԻՄԱՑԻՑ, ԵՒ/ ՏԱՐԱԿՈՒՍԱԿԱՆԱՑ/ ԲԱՆԻՑ ԱԼ/ՊԵՐՏԻՆ:/Շարադրեցեալ ի մխիթարայ վարդա/պետէ սեբաստացւոյ. ըստ մտաց և/ ճանապարհի ս[ր]բ[ո]յնԹօմայի աքուի/նացւոյ, և այլոց տիեզերալոյս/ վարդապետաց:/ Եւ տպագրեցեալ՝ արդեամբք և գոյիւք՝Պարոն/ Սարգսի, որդւոյ տիրացու Գէորգի Կոս/տանդնուպօլսեցւոյ:/ Ի փառս մեծազոյնս Ա[ստուծո]յ, և ի պատիւ ամեներ անուի/ւոյ Կուսին Մարիամու:/ Ի հայրապետութե[ան] Տ[եառ]ն Աղէքսանդրուամենից/ Հայոց Կաթուղիկոսի:/ Յամի Տ[եառ]ն 1716. փետրվարի 3./ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Ի տպարանիԱնդօնի Պօռթօլի:/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/

CONTENT OF BOOK A: pages 2_3 A word to my readers. _4 “Eye light, a bright sun…” verse. _5_6 A brief summary of the theological truth, by the great bishop of Blessed Alpert in preachers’ order. Written in seven writings: Preface by the Author on the general work. _6_7 List of the chapters of the first book which is about divine nature.9_76 The collection of theological truth. Book one. On the Divine Nature. Chapter ա-լդ. _77_78 List of the chapters of the Second Book which is about Creation of creatures.79_170 A summary of theological truth. Book Two. About the Creator of the work. Chapter ա-կզ. _171 List of the chapters of the Third Book which is about putridity of sinners.171_229 The collection of theological truth. Book Three. About putridity. Chapter ա-իդ. _130 List of the chapters of the Fourth Book which is about Christ’s human nature. _ 231_286 The collection of theological truth. Book Four. About Christ’s human nature. Chapter ա-իե. _287_288 List of the chapters of the Fifth Book, which is about the holiness of grace. _289_380 The collection of theological truth. Book Five. About the holiness of grace. Chapter ա-հ. _381_382 List of chapters of the sixth book which is about the power of sacraments.383_449 The collection of theological truth. Book Six: About the power of sacraments. Chapter Ա-ԼԸ. _450 List of the chapters of the Seventh Book which is about the end of time.451_496 The collection of theological truth.

Book Seven. About the end of time. Chapter ա-լա. _497_512 The list of all known facts contained in the truth of all the theological summaries.

Ա ԳՐՔԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 2_3 Բան առ ընթերցողս:4 „Ակն լուսոյ՝ արփի պայծառ...” ոտանավոր:5_6 Համառօտ հաւաքումն ա[ստուա]ծաբանական ճշմարտութեան, երանելւոյնԱլպերտի մեծի ռաթիսփոնացոց եպիսկոպոսի ի կարգէ քարոզողաց: Շարագրեցեալ ի եօթն գիրս: Յառաջաբանութի[ւն] Հեղինակին, Առ ընդհանուր գործն:6_7 Յանկ գլխոց Առաջնոյ գրգոյն, որյաղագս ա[ստուա]ծային բնութեան:9_76 Հաւաքումն Աստուածաբանականի ճշմարտութե[ան].Գիրք առաջին. Յաղագս Աստուածային բնութեան: Գլուխ՝ ա-լդ:77_78 Յանկ գլխոց՝ Երկրորդիգրգոյն, որ յաղագս ստեղծման արարածոց:79_170 Համառօտութիւն Ա[ստուա]ծաբանականճշմարտութե[ան]: Գիրք երկրորդ: Յաղագս գործոյ ստեղծողին: Գլ. ա-կզ:171 Յանկ գլխոց, Երրորդիգրգոյն, որ վասն ապականութե[ան] մեղաց:171_229 Հաւաքումն Ա[ստուա]ծաբանականիճշմարտութե[ան]: Գիրք երրորդ. Յաղագս ապականութեան: Գլուխ՝ ա-իդ:_130 Յանկ գլխոց չորրորդիգրգոյն, որ յաղագս մարդեղութե, Ք[րիստոս]ի:_ 231_286 Հաւաքումն Ա[ստուա]ծաբանականիճշմարտութե[ան]: Գիրք չորրորդ: Յաղագս մարդեղութե[ան] Քրիստոսի: Գլուխ՝ ա-իե:_287_288 Յանկգլխոց հինգերորդի գրգոյն, որ յաղագս սրբատարութեան շնորհաց:_289_380 ՀաւաքումնԱ[ստուա]ծաբանականի ճշմարտութե[ան]: Գիրք հինգերորդ: Յաղագս սրբատարութե[ան] շնորհաց: Գլուխ՝ ա-հ:_381_382 Յանկ գլխոց վեցերորդի գրգոյն, որ յաղագս զօրութեան խորհրդոց:_383_449 Հաւաքումն Աստուածաբանականի ճշմարտութե[ան]: Գիրք վեցերորդ: Յաղագս զօրութեանխորհրդոց: Գլուխ. Ա-ԼԸ:450 Յանկ գլխոց եօթներորդի գրգոյն, որ յաղագս վերջնոցժամանակաց:451_496 Հաւաքումն Ա[ստուա]ծաբանականի ճշմարտութեան: Գիրք եօթներորդ: Յաղագս վերջնոց ժամանակաց: Գլուխ՝ ա-լա:_497_512: Յանկ նշանաւորաց իրաց՝ որք պարունակիննայսմիկ բոլորո համառօտի աստուածաբանականի ճշմարտութեան:

CONTENT OF BOOK B: pages 514_516 A word to my readers. _517_671 Solution: Of the First Book - Of the seventh Book. _672_677 Life story. Life of the Blessed Great Alpert, summarized from the old speech. _677_678 How many books are there, such as the one created and written by the Blessed Albert, for human knowledge, that is, with philosophical knowledge about it…_678_679 How many books has he

created and written on his knowledge of theology…_679. „This was a prince of Archimandrites” a poem dedicated to Albert the Great. _679_680 Thanks to the almighty Holy Spirit ...Colophon.

Բ ԳՐՔԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ՝ 514_516 Բան առ ընթերցօղս:517_671 Լուծմունք: Առաջնոյգրգոյն_Եօթներորդի գրգոյն:672_677 Պատմութի[ւն] զվարուց: Վարք երանելոյն մեծի ալպերտի, համառոտաբար արտահանեցեալ ի ճառից հնոց:677_678 Թէ որքանք իցեն գիրք, և որպիսիք՝ զորսարար՝ և շարադրեաց երանելին ալպերտոս, իգիտութիւնս մարդկայինս, այսինքն շուրջզփիլիսոփայականօք գիտու[թեամ]բք:678_679 Թէ որքանք են գիրք, զորս արար և շարադրեաց իգիտութիւնս շուրջ զա[ստուա]ծաբանութ[եամ]ք:_679: «Իշխան էր սա վարդապետաց». ոտանավորնվիրված Ալբերտ Մեծին:679_680 Ծնորհօք ամենազոր ս[ուր]ք հոգւոյն... Հիշատակարան:

A FRAGMENT FROM THE PREFACE ... And because, Existence of the Theology of Albert the Great was mostly wantd, Our ancestors ... translated it from the Latin language into the Armenian dialect of Greater Armenia, before four hundred year... So, after seeing this, recounted stories from some monks, and wished that at least one one of the philologists would be able to work diligently, according to the example of the furnace, and according to his own pattern, and publish it in such a way that it will spread to his community. With that in mind, I longed for it as the most humble philologist, Mkhitar Archimandrite Sebastian, as in my childhood I practiced hunger, and I burned my heart forever. Therefore, after a long time, due to the impossibility of meeting, I was forced by love to undertake the work on the proofreading of this with my disciple, Hovhannes Archimandrite Sebastien. ...And then along with the proofreading work, inability of covering expenses of its printing arose. However, God, who gave abundant gifts, and did not break kind desire of his servant, moved the heart of Mr. Sarkis, the son Gevorg Konstandnupolsetsi, for the love of printing, who covered expenses of printing, and it was published…

ՀԱՏՎԱԾ ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ՝...Եվ քանզի՝ Աստուածաբանութիւն մեծին Ալպերտի, գոլով բաղձալիբազմաց. նախնիքն մեր՝... թարգմանեցին զսա, ի լաթին լեզուէ ի հայկական բարբառ ի մեծնհայաստան, նախքան զչորեք հարիւր ամ:... ՈՒստի յատ տեսեալ զայս՝ մերայնոց բանասիրացվերապատուեցելոց վարդապետաց, յոգոց հանէին, և բաղձային, զի գոնեա յումեմնէ բանասիրէաշխատասիրեալ սրբագրիցի, ըստ հնոց օրինակաց, և ըստ նախատպին իւրոյ, և այնպէստպագրիցի, որով և առ համայնս տարածիցի: Ընդ որոց՝ բաղձայի

և ես՝ յետնեալս ամենիցբանասիրաց, Մխիթար Վարդապետ Սեբաստեան, որ ի տիս մանկութեան իմոյ, սովիմբ վարժեցայ, և խանդակաթ սրտիւ յաւէտ՝ ի սէս սորին վառեցայ: ՈՒստի զկնի բազմանցից ժամանակաց, և իհանդիպման կարելութեանց, ստիպեցեալ ի սիրոյ, յանձն առի աշխատիլ առ սրբագրութիւն սորին, հանդերձ աշակերտաւ իմով՝ ովհանիսիւ վարդապետիւ սեբաստենիւ: ... Եվ յորժամ որ քան առ բանսրբագրութեան յառաջացաւ գործն, անկարելութիւնք ծախից, առ տպագրութիւն սորին, նախաժամանեցին մեզ: Սակայն՝ Աստուած որ առատնէ պարգևօք, և ոչ ընդ վայր հարկանէ զբարիբաղձանս ծառայից իւրոց, շարժեաց զսիրտ պարոն Սարգսի, որդւոյ տիրացու գէորգիԿոստանդինուպօլսեցւոյ, ի սէր տպագրութեան սորին, որոյ ծախիւքն տպագրեցաւ, և ի լոյս ածեցեալեղև...:

A FRAGMENT FROM THE COLOPHON…I completed my theological book of Albert the Great, with some solutions on some puzzling things. In the Saviour’s year 1716. And in the Armenian era ռճկե, April 20… Now, when you are so enamored with such a divine treasure, remember to the Lord those who worked on it, your diligent servant Mekhitar Archimandrite Sebastian. And my pupils who were very useful with different tasks done for it. As the printer of the Book, could not add anything about our nation or our language as he used to preliminarily think. Once again remember Mr. Sargis of Constantinople who covered expenses of printing, and his father Gevorg, and his mother… Because he had to spend twice as much to do this as he had previously thought…

ՀԱՏՎԱԾ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ՝ ...յանկ յելեալ աւարտեցաւ, աստուածաբանական մատեանսերանելոյն ալպերտոսի, հանդերձ լուծմամբք՝ ի վերայ ոմանց բանից տարակուսականաց: ԹուինՔրիստոսի 1716. իսկ ըստ հայոց, ռճկե, ապրիլի 20... Արդ՝ որք զմայլիք այսպիսիեաւ աստուածայնովԳանձարանաւս, յիշեսջիք առ Տէր, զաշխատօղս առ լոյս ածումն սորին, զնուաստ ծառայ ձեր, զմխիթար վարդապետ սեբաստեան. և զաշակերտս իմս, որք և նոքին աշխատեցան ի զանազանպիտանաւորութիւնս սորին: Քանզի տպագրօողքն մատենիս՝ վասն ոչ գոլոյն յազգէն մերմէ, և ոչգոլով հմուտք մերոյս լեզուի կարի հաւելաւ աշխատութիւն մեր՝ քան զոր կարծիւր նախապէս: Դարձեալ՝ յիշեսջիք առ տէր, զտուօղս ծախից՝ առ տպագրումն մատենիս զկոստանդնուպօլսեցիպարոն սարգիսն, և զհայր նորին՝ զտիրացու գէորգն և զմայր նորին...Վասն զի առ կատարումնսորին զկրկնապատիկ ծախս արար՝ քան զոր կարծէր նախապէս…

16,5x10,5; 680 eight-folded pages, page numbering in Latin letters. Text size in a frame 13,7 x7,4 cm. With running titles and margin marks. 1 engraved image. Upper and bottom decorations. The original text with 8-point boloragir, glxagir characters were also used. Leather binding, on a board, slightly damaged. There is only one zipper / probably that was for the closure as there is a torn piece of leather on the back as well. Chiseled, painted, gilded. 1 illustration: [page 8 - Cross, Jesus, people with a note *Święta Trójca, Święte Królestwo („Holy Trinity, Holy Kingdom”)]*. Margins done without frames and lines: [inner - 30 mm; outer - 2 cm; bottom - 1,5 cm; top - 50 mm].

NOTES: A small sheet of paper with a note in Ukranian - *Venezia, 1715*

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov.

PRESSMARK: 387.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians (Polish: Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich).

AB: ACC [ԿԿՄ]. AN [ԱՆ]. APM [ԱԳԹ]. BL [ԲԹ]. BML [ՊՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GL [ԳԼ]. GNL [ԹՀԳ]. HGOVR [ՀԳՈՎՐ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. KM [ԿՄ]. LHM [ՊԹ] 42, 466. LLSR [ՀԼՎ]. LM [ԼՄԳ]. LPF [ՊՖ]. LPSU 665 [Մին]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. M 294, 307, 311, 323, 324, 628_638, 872, 1889 [Մ]. MB [ՄԲ]. MLA [ԳԱԹ] 10038, T. Azatyan’s Fund 7968 [Թ. Ազատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ՋՄՄ]. NSL [ՍԱԳ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 202, 209, 679, 3887 [ՀԳ], PLP [ՊՊԳ]. RCAB [ՌԹԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SAC [ՊՍՀԵ]. ShA [ՇԱ]. SLM [ՍՂՄ].

Z. Bibl. 13_14, History 159 [Զ. Մատ. 13_14, Պատմ. 159]. Gh. vol. 1, 69 [Ղ. հտ. 1, 69]. L vol. 2, 168 [Լ հտ. 2, 168]. Ye “E”, 1881, № 4, p. 19 [Ե „Փ”, 1881, № 4, էջ 19]. Mac. 134 [Մակ. 134]. Cat. Zard. book. 1922, p.97 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 97].

27. Albert The Great. A Theology Compedium. Mekhitar Sebastatsi. A Solution To The Most Difficult and Bewildering Words of Albert. Venice. Antonio Bortolli press, 1715-1716.

Religious

Ալբերտ Մեծ: Համառոտութիին Աստուածաբանութեան:Մխիթար Սեբաստացի: Լուծմունք Դժուարիմացից և Տարակուսանաց Բանից Ալպերտին: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1715_1716:

Դավանաբանական

TITLE PAGE OF THE BOOK 1: A Theology Compedium to Blessed Albert the Great. Translated from Latin into Armenian from our great archimandrits of ancient times. With the care and work of Mkhitar of Sebastia. Published by the efforts of Mr. Sarkis, son of Gevorg of Costantinople. To the glory of the Greatest God, and in honor of Mary - the Most Forgiving Virgin. In the Patriarchate of the Lord Alexander - Catholicos of all Armenians. In year 1715, July 22th in Venice in the printing house of Antoni Bortoli. By the order of nobles.

Ա ԳՐՔԻ ՏԻՏՂԹ.՝ ՀԱՄԱՌՕՏՈՒԹԻ[ԻՆ]/ Ա[ՍՏՈՒԱ]ԾԱԲԱՆՈՒԹԵ[ԱՆ], /ԵՐԱՆԵԼՈՅՆ/ ՄԵԾԻՆԱԼՊԵՐՏԻ:/ Թարգմանեցեալ ի վաղնջուց ժամանակաց ի մեծամե/ծաց Վարդապետաց մերոց, ի լաթին լեզուէ/ ի հայ բարբառ:/ Եւ նարդենիս՝ ի լոյս ածեցեալ, և սրբագրեցեալ, ըստ/ հնոց օրինակաց. և ըստ նախատպին իւրոյ, հոգա-/բարձութ[եամ]ք և աշխատութ[եամ]ք՝ Մխիթարայ/ Վարդապետի Սեբաստացւոյ:/ Եւ տպագրեցեալ՝ արդեամբք՝ և գոյիւք Պարոն Սարգսի, որդւոյ տիրացու Գէորգի Կոս-/տանդինուպօլսեցւոյ:/ Ի փառս մեծագոյնս Ա[ստուծո]յ, և ի պատիւ, ամեներանեցելոյ/ կուսին Մարիամու:/ Ի հայրապետութե[ան]՝ Տ[եառ]ն Աղէքսանդրու, ամենից/ Հայոց Կաթուղիկոսի:/ Յամի Տ[եառ]ն 1715. իսկ ի Թուին Հայոց. ռճկդ./ Յուլիս 22./ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Ի տպարանի Անդօնի Պօռթոլի:/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/

TITLE PAGE OF THE BOOK B: A solution to the most difficult and bewildering words of Albert. Compiled by Archimandrite Mechitar of Sebastia. According to the idea of the style of Thomas Aquinas and other cosmologists / Archimandrites. Published by the efforts of Mr. Sarkis, son of Gevorg of Costantinople. To the glory of the Greatest God, and in honor of Mary - the Most Forgiving Virgin. In the Patriarchate of the Lord Alexander - Catholicos of all Armenians. In year 1716, February 3, in Venice in the printing house of Antoni Bortoli. By the order of nobles.

Բ ԳՐՔԻ ՏԻՏՂԹ.՝ ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ/ ԴԺՈՒԱՐԻՄԱՑԻՑ, ԵՒ/ ՏԱՐԱԿՈՒՍԱԿԱՆԱՑ/ ԲԱՆԻՑ ԱԼ/ՊԵՐՏԻՆ:/Շարադրեցեալ ի մխիթարայ վարդա/պետէ սեբաստացւոյ. ըստ մտաց և/ ճանապարհի ս[ր]ք[ո]յնԹօմայի աքուի/նացւոյ, և այլոց տիեզերալոյս/ վարդապետաց:/ Եւ տպագրեցեալ՝ արդեամբք և գոյիւք՝Պարոն/ Սարգսի, որդւոյ տիրացու Գէորգի Կոս/տանդնուպօլսեցւոյ:/ Ի փառս մեծագոյնս Ա[ստուծո]յ, և ի պատիւ ամեներանուի/ւոյ Կուսին Մարիամու:/ Ի հայրապետութե[ան] Տ[եառ]ն Աղէքսանդրուամենից/ Հայոց Կաթուղիկոսի:/

Յամի Տ[եառ]ն 1716. փետրվարի 3./ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Ի տպարանիԱնդօնի Պօռթօլի:/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/

CONTENT OF BOOK A: pages 2_3 A word to my readers. _4 “Eye light, a bright sun…” verse. _5_6 A brief summary of the theological truth, by the great bishop of Blessed Alpert in preachers’ order. Written in seven writings: Preface by the Author on the general work. _6_7 List of the chapters of the first book which is about divine nature.9_76 The collection of theological truth. Book one. On the Divine Nature. Chapter ա-լդ. _77_78 List of the chapters of the Second Book which is about Creation of creatures.79_170 A summary of theological truth. Book Two. About the Creator of the work. Chapter ա-կզ. _171 List of the chapters of the Third Book which is about putridity of sinners.171_229 The collection of theological truth. Book Three. About putridity. Chapter ա-իդ. _130 List of the chapters of the Fourth Book which is about Christ’s human nature. _ 231_286 The collection of theological truth. Book Four. About Christ’s human nature. Chapter ա-իե. _287_288 List of the chapters of the Fifth Book, which is about the holiness of grace. _289_380 The collection of theological truth. Book Five. About the holiness of grace. Chapter ա-h. _381_382 List of chapters of the sixth book which is about the power of sacraments.383_449 The collection of theological truth. Book Six: About the power of sacraments. Chapter Ա-ԼԸ. _450 List of the chapters of the Seventh Book which is about the end of time.451_496 The collection of theological truth. Book Seven. About the end of time. Chapter ա-լա. _497_512 The list of all known facts contained in the truth of all the theological summaries.

Ա ԳՐՔԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 2_3 Բան առ ընթերցողս:4 „Ակն լուսոյ՝ արփի պայծառ...” ոտանավոր:5_6 Համառօտ հաւաքումն ա[ստուա]ծաբանական ճշմարտութեան, երանելւոյնԱլպերտի մեծի ռաթիսփոնացոց եպիսկոպոսի ի կարգէ քարոզողաց: Ծարագրեցեալ ի եօթն գիրս: Յառաջաբանութի[ւն] Հեղինակին, Առ ընդհանուր գործն:6_7 Ցանկ գլխոց Առաջնոյ գրգոյն, որյաղագս ա[ստուա]ծային բնութեան:9_76 Հաւաքումն Աստուածաբանականի ճշմարտութե[ան]. Գիրք առաջին. Յաղագս Աստուածային բնութեան: Գլուխ՝ ա-լդ:77_78 Ցանկ գլխոց՝ Երկրորդիգրգոյն, որ յաղագս ստեղծման արարածոց:79_170 Համառօտութիւն Ա[ստուա]ծաբանականճշմարտութե[ան]: Գիրք երկրորդ: Յաղագս գործոյ ստեղծողին: Գլ. ա-կզ:171 Ցանկ գլխոց, Երրորդիգրգոյն, որ վասն ապականութե[ան] մեղաց:171_229 Հաւաքումն Ա[ստուա]ծաբանականիճշմարտութե[ան]: Գիրք երրորդ. Յաղագս

ապականութեան: Գլուխ՝ ա-իդ:_130 Ցանկ գլխոց չորրորդիգրգոյն, որ յաղագս մարդեղութե, Ք[րիստոս]ի:_ 231_286 Հաւաքումն Ա[ստուա]ծաբանականիճշմարտութե[ան]: Գիրք չորրորդ: Յաղագս մարդեղութե[ան] Քրիստոսի: Գլուխ՝ ա-իե:_287_288 Ցանկգլխոց հինգերորդի գրգոյն, որ յաղագս սրբատարութեան շնորհաց:_289_380 ՀաւաքումնԱ[ստուա]ծաբանականի ճշմարտութե[ան]: Գիրք հինգերորդ: Յաղագս սրբատարութե[ան] շնորհաց: Գլուխ՝ ա-h:_381_382 Ցանկ գլխոց վեցերորդի գրգոյն, որ յաղագս զօրութեան խորհրդոց:_383_449 Հաւաքումն Աստուածաբանականի ճշմարտութե[ան]: Գիրք վեցերորդ: Յաղագս զօրութեանխորհրդոց: Գլուխ. Ա-ԼԸ:450 Ցանկ գլխոց եօթներորդի գրգոյն, որ յաղագս վերջնոց ժամանակաց:451_496 Հաւաքումն Ա[ստուա]ծաբանականի ճշմարտութեան: Գիրք եօթներորդ: Յաղագս վերջնոց ժամանակաց: Գլուխ՝ ա-լա:497_512: Ցանկ նշանաւորաց իրաց՝ որք պարունակիննայսմիկ բոլորո համառօտի աստուածաբանականի ճշմարտութեան:

CONTENT OF BOOK B: pages 514_516 A word to my readers. _517_671 Solution: Of the First Book - Of the seventh Book. _672_677 Life story. Life of the Blessed Great Alpert, summarized from the old speech. _677_678 How many books are there, such as the one created and written by the Blessed Albert, for human knowledge, that is, with philosophical knowledge about it…_678_679 How many books has he created and written on his knowledge of theology…_679. „This was a prince of Archimandrites” a poem dedicated to Albert the Great. _679_680 Thanks to the almighty Holy Spirit ...Colophon.

Բ ԳՐՔԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ՝ 514_516 Բան առ ընթերցօղս:517_671 Լուծմունք: Առաջնոյգրգոյն_Եօթներորդի գրգոյն:672_677 Պատմութի[ւն] զվարուց: Վարք երանելոյն մեծի ալպերտի, համառոտաբար արտահանեցեալ ի ճառից հնոց:677_678 Թէ որքանք իցեն գիրք, և որպիսիք՝ զորսարար՝ և շարադրեաց երանելին ալպերտոս, իգիտութիւնս մարդկայինս, այսինքն շուրջզփիլիսոփայականօք գիտու[թեամ]բք:678_679 Թէ որքանք են գիրք, զորս արար և շարադրեաց իգիտութիւնս շուրջ զա[ստուա]ծաբանութ[եամ]ք:_679: «Իշխան էր սա վարդապետաց». ոտանավորնվիրված Ալբերտ Մեծին:679_680 Շնորհօք ամենազոր ս[ուր]ք հոգւոյն... Հիշատակարան:

A FRAGMENT FROM THE PREFACE ... And because, Existence of the Theology of Albert the Great was mostly wanted, Our ancestors ... translated it from the Latin language into the Armenian dialect of Greater Armenia, before four hundred year...

So, after seeing this, recounted stories from some monks, and wished that at least one of the philologists would be able to work diligently, according to the example of the furnace, and according to his own pattern, and publish it in such a way that it will spread to his community. With that in mind, I longed for it as the most humble philologist, Mkhitar Archimandrite Sebastian, as in my childhood I practiced hunger, and I burned my heart forever. Therefore, after a long time, due to the impossibility of meeting, I was forced by love to undertake the work on the proofreading of this with my disciple, Hovhannes Archimandrite Sebastien. ...And then along with the proofreading work, inability of covering expenses of its printing arose. However, God, who gave abundant gifts, and did not break kind desire of his servant, moved the heart of Mr. Sarkis, the son Gevorg Kostandnupolsetsi for the love of printing, who covered expenses of printing, and it was published…

ՀԱՏՎԱԾ ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ՝...Եվ քանզի՝ Աստուածաբանութիւն մեծին Ալպերտի, գոլով բաղձալիբազմաց. նախնիքն մեր՝... թարգմանեցին զսա, ի լաթին լեզուէ ի հայկական բարբառ ի մեծնհայաստան, նախքան զչորեք հարիւր ամ:... ՈՒստի յատ տեսեալ զայս՝ մերայնոց բանասիրացվերապատուեցելոց վարդապետաց, յոգոց հանէին, և բաղձային, զի գոնեա յումեմնէ բանասիրէաշխատասիրեալ սրբագրիցի, ըստ հնոց օրինակաց, և ըստ նախատպին իւրոյ, և այնպէստպագրիցի, որով և առ համայնս տարածիցի: Ընդ որոց՝ բաղձայի և ես՝ յետնեալս ամենիցբանասիրաց, Մխիթար Վարդապետ Սեբաստեան, որ ի տիս մանկութեան իմոյ, սովիմբ վարժեցայ, և խանդակաթ սրտիւ յաւէտ՝ ի սէս սորին վառեցայ: ՈՒստի զկնի բազմանցից ժամանակաց, և իհանդիպման կարելութեանց, ստիպեցեալ ի սիրոյ, յանձն առի աշխատիլ առ սրբագրութիւն սորին, հանդերձ աշակերտաւ իմով՝ ովհանիսիւ վարդապետիւ սեբաստենիւ: ... Եվ յորժամ որ քան առ բանսրբագրութեան յառաջացաւ գործն, անկարելութիւնք ծախից, առ տպագրութիւն սորին, նախաժամանեցին մեզ: Սակայն՝ Աստուած որ առատնէ պարգևօք, և ոչ ընդ վայր հարկանէ զբարիբաղձանս ծառայից իւրոց, շարժեաց զսիրտ պարոն Սարգսի, որդւոյ տիրացու գէորգիԿոստանդինուպօլսեցւոյ, ի սէր տպագրութեան սորին, որոյ ծախիւքն տպագրեցաւ, և ի լոյս ածեցեալեղև...:

A FRAGMENT FROM THE COLOPHON…I completed my theological book of Albert the Great, with some solutions on some puzzling things. In the Savior’s year 1716. And in the Armenian era ռճկե, April 20… Now, when you are so enamored with such a divine treasure, remember to the Lord those who worked on it, your diligent servant

Mekhitar Archimandrite Sebastian. And my pupils who were very useful with different tasks done for it. As the printer of the Book, could not add anything about our nation or our language as he used to preliminarily think. Once again remember Mr. Sargis of Constantinople who covered expenses of printing, and his father Gevorg, and his mother… Because he had to spend twice as much to do this as he had previously thought…

ՀԱՏՎԱԾ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ՝ ...յանկ յելեալ աւարտեցաւ, աստուածաբանական մատեանսերանելոյն ալպերտոսի, հանդերձ լուծմամբք՝ ի վերայ ոմանց բանից տարակուսականաց: ԹուինՔրիստոսի 1716. իսկ ըստ հայոց, ռճկե, ապրիլի 20... Արդ՝ որք զմայլիք այսպիսիեաւ աստուածայնովԳանձարանաւս, յիշեսջիք առ Տէր, զաշխատօղս առ լոյս ածումն սորին, զնուաստ ծառայ ձեր, զմխիթար վարդապետ սեբաստեան. և զաշակերտս իմս, որք և նոքին աշխատեցան ի զանազանպիտանաւորութիւնս սորին: Քանզի տպագրօողքն մատենիս՝ վասն ոչ գոլոյն յազգէն մերմէ, և ոչգոլով հմուտք մերոյս լեզուի կարի հաւելաւ աշխատութիւն մեր՝ քան զոր կարծիւր նախապէս: Դարձեալ՝ յիշեսջիք առ տէր, զտուօղս ծախից՝ առ տպագրումն մատենիս զկոստանդնուպօլսեցիպարոն սարգիսն, և զհայր նորին՝ զտիրացու գէորգն և զմայր նորին...Վասն զի առ կատարումնսորին զկրկնապատիկ ծախս արար՝ քան զոր կարծէր նախապէս…

Document size: 16,5x10,5; a 680 eight-folded page document, page numbering is in the Latin language. Text size in a frame 13,7x7,4 cm. With running titles and margin marks. 1 engraved image. Upper and bottom decorations. The original text with 8-point bloragir, glxagir characters were used. Leather binding, on a board. Condition: slightly damaged. There is only one binding (probably that was for the closure as there is a torn piece of leather on the back as well). Chiseled, painted, gilded. 1 illustration: [page 8 - Cross, Jesus, people with a note *Holy Trinity, Holy Kingdom („Święta Trójca, Święte Królestwo „)]*. Margins done without frames and lines: [inner - 30 mm; outer margin - 2 cm; bottom - 1,5 cm; top - 50 mm].

NOTES: A small sheet of paper with a note in Uranian - *Venezia, 1715*

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz's library* [Biblioteka Teodorowicza]. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII – 39408.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. AN [ԱՆ]. APM [ԱԳԹ]. BL [ԲԹ]. BML [ՊՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GL [ԳԼ]. GNL [ԹՀԳ]. HGOVR [ՀԳՈՎՐ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. KM [ԿՄ]. LHM [ՊԹ] 42, 466. LLSR [ՀԼՎ]. LM [ԼՄԳ]. LPF [ՊՖ]. LPSU 665 [Մին]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. M 294, 307, 311, 323, 324, 628_638, 872, 1889 [Մ]. MB [ՄԲ]. MLA [ԳԱԹ] 10038, T. Azatyan's Fund 7968 [Թ. Ազատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. NSL [ՍԱԳ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 202, 209, 679, 3887 [ՀԳ], PLP [ՊՊԳ]. RCAB [ՌԹԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SAC [ՊՍՀԵ]. ShA [ՇԱ]. SLM [ՍՂՄ].

Z. Bibl. 13_14, History 159 [Զ. Մատ. 13_14, Պատմ. 159]. Gh. vol. 1, 69 [Ղ. հտ. 1, 69]. L vol. 2, 168 [Լ հտ. 2, 168]. Ye "E", 1881, № 4, p. 19 [Ե „Փ", 1881, № 4, էջ 19]. Mac. 134 [Մակ. 134]. Cat. Zard. book. 1922, p.97 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 97].

28. *Fount of Goodness*. Translated by Petros Tiflisetsi. Venice. Antonio Bortoli press, 1722.

Prayer book

***Աղբիւր Բարի:* Թարգմ.՝Պետրոս Թիֆլիսեցու: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1722.**

Աղոթագիրք

TITLE PAGE: A book called Fount of goodness. Exported from Latin writing and written in Armenian dialect by Petros Archimandrite of Tbilisi. And it was published by trusteeship and proofreading of Fr. Mkhitar Sebastatsi. Printed by the efforts of the son of Mr. Sargis – Mr. Gevorg of Constantinople. In the Patriarchate of Catholicos of All Armenians Ft. Astvatsatur. In the Saviour's year 1722, July 15. In Venice. In the printing house of Antonio Bortolli. By the order of the nobles. With the privilege of the Supreme Senat."

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ Գիրգ:/ որ կոչի/ ԱՂԲԻԻՐ ԲԱՐԻ/ Արտահանեցեալ ի գրեանց լատի/նացւոց. և հայկական բարբառ/ շարադրեցեալ. ի Պետրոսէ Վարդապետէ Թիֆլիզեցւոյ:/ Եւ ի լոյս ածեցեալՀոգաբար-/ձութ[եամ]ը և սրբագրու[թեամ]ը Տ[եառ]ն Մխի/թարայ վ[ա]րդ[ա]պետի սեբաստացւոյ:/Տպագրեցեալ Արդեամբք պարոն/ Սարգսի որդւոյ Տիրացու Գէ-/որգի կոստանդնուպօլսեցւոյ:/ ի Հայրապետութե[ան], Տ[եառ]ն ա[ստուա]ծատրոյ/ ամենից Հայոց կաթուղիկոսի:/ Ցամի Տ[եառ]ն. 1722: Յուլիս 15.

/ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ./ ի Տպարանի Անդօնի Պօռթօլի:/ Հրամանաւ մեծաւորաց: Եւ փռի-/վիլէճիով գերազանցագունե/ղի ծերակուտին:/

Document size: 72x127; 359, a 12-folded page document. The page numbering is in the Latin language. Text size in a frame 9,5x5 cm. 1 engraved image on the 6th page, 2 bottom decorations. The original text in 8-point boloragir, 10-point boloragir and glxagir were used. Condition: destroyed. Leather binding. Margins done without frames and lines: [inner - 30 mm; outer - 1 cm; bottom - 1 cm; top - 50 mm].

CONTENT: pages 3_4 Know dear reader…The author's preface.7_356 Fount of goodness. _357_359 List of chapters.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_4 Ծանիր սիրելի ընթերցող... Հեղինակի առաջաբանը:7_356 Աղբիւր բարի:_357_359 Ցանկ գլխոց:

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: 373

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ATKh [ԱՏԽ]. BL [ԲԹ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. LACP [ԿՊԳ]. LHM 17 [ՊԹ]. LIHGAS [ՎԳԱՊԻԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPF [ՊՖ]. M 367, 641 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. PHOV [ՀՈՎՔ]. PL 4, 10, 872 [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ]. VAL [ՎԱԼ].

Z Bibl. 16 [Զ Մատ. 16]. Gh. vol. 1, 107 [Ղ. հտ. 1, 107]. T 44 [Թ 44]. L vol. 2, 172 [Լ հտ. 2, 172]. Ye "E", 1881, № 4, p. 19 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 19]. Mac. 115_116 [Մակ. 115_116]. Cat. Zard. book. 1922, p. 97 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 97].

29. ***Spiritual History of Believing Departed Souls.*** **Translated by Yovnan Toxateci, Venice, Antonio Bortoli press, 1724.**

Religious

Պատմագիրք Հոգիոց Հաւատացեալ Ննջեցելոց: **Թարգմ.՝ Հովնան Թոխաթեցու: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1724:**

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Spiritual history of believing departed souls and the holiness of the Wonderful. Exported from Italian scriptures, church histories, written in Armenian by Bishop Hovhannes Tokhatetsi. under the auspices of the same bishop, for the glory of

God, for the benefit of the living, for the benefit of the departed. In the Patriarchate of Ft. Astvacatur. Catholicos of All Armenians. In 1724, March ը /8/ . In Venice. In Bortolli press. By the order of the Noble and the privilege of the Supreme Senate.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ/ ՀՈԳԻՈՑ ՀԱԻԱՏԱՑԵԱԼ/ Ննջեցելոց: Եւ Հրաշալեացն/ սրբազանութե[ան]:/ Արտահանեցեալ ի հոգևոր գրեանց,/ և յեկեղեցական պատմութե[ան]ց ի/տալիականաց, և ժողովապէս ի/ Հայկական բարբառն շարադրե-/ցեալ, աշխատութ[եամ]ք Տ[եառ]նՅօնանու/ եպ[իսկոպո]սին Թօխաթեցւոյ:/ Տպագրեցեալ, և ի լոյս ածեցեալ/ հոգաբարձութ[եամ]ք եսրբազրութ[եամ]ք/ նոյնոյ եպ[իսկոպո]սին, ի փառս Ա[ստուծո]յ, ի/ շահ կենդանեաց, և ի օգուտ/ ննջեցելոց:/ Ի հայրապետութե[ան] Տ[եառ]ն Ա[ստուա]ծատրոյ,/ ամենից հայոց կ[աթո]ղ[ի]կ[ո]սի:/ Յամի Տ[եառ]ն 1724: ի մարտի ը:/ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Ի Տպարանի Անթօնի Պօռթօլի:/ ՀրամանաւՄեծաւորաց. և Փռի-/վիլեճիով Գերազանցազունեղի/ Ծերակուտի:

Document size: 10x6,5 cm; 576 pages. A 12 folded and 6 folded document. The page numbering is in Latin language. Text size in a frame 5x8,3 cm. With running titles. 2 engraved images on the 2nd and 360th page. The original text with 8-point boloragir, glxagir characters were used. Leather binding. Condition: damaged condition. 1 illustration [page 2 - Grzgory the Illuminator]. Margins done without frames and lines: [inner - 10 mm; outer - 60 mm; bottom - 60 mm; top - 20 mm].

CONTENT: pages 3_5 A word to st. Gregory The Illuminator. *Dedicatory.* :6_357 To my heartfelt readers, touching words and addresses. Spiritual history of believing departed souls. 1_84:358_359 A word to my fervent reader.361_563 Following Hostories of the Miracles of His Holiness. 1_42:564_572 List of the histories: of believing departed souls. _572_576 List of Sacred Histories.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_5 Բան առ սուրբ Գրիգոր Լուսավորչին: Ընծայական:6_357 Առջերմեռանդ ընթերցօղս, բանք և ազդեցմունք շարժողականք: Պատմութիւնք հոգւոց հաւատացեալննջեցելոց: 1_84:358_359 Բան՝ առ ջերմեռանդ ընթերցօղս:361_563 հետևին Պատմութիւնք՝Հրաշալեացն Սրբազանութեան: 1_42:564_572 Ցանգ պատմութեանց: հոգւոց հաւատացեալննջեցելոց: _572_576 Ցանկ Պատմութեանց սրբազանութեան:

A FRAGMENT FROM „A WORD TO MY FERVENT READER” Now, with the help of Christ I have written down the story of the souls, who will inform us of their hardships and their terrible torment, and move our hearts… For the sake of relying on the Savior again, let us gather together the work of our hands, as well as the history of the

Church, the glorious, the coveted, and the marvelous history of the sanctification of Christ. And let's write it in our dialect derived from Italian. For our soul-loving and warm-hearted nation have the wonders of God in the form of my book ready in their hands ...

ՀԱՏՎԱԾ «ԲԱՆ ԱՌ ՋԵՐՄԵՌԱՆԴ ԸՆԹԵՐՑՕՂՍ»-ից՝ Արդ՝ յետ որոյ օգնականութ[եամ]բշնորհացն Ք[րիստոս]ի հաւաքեալ շարագրեցաք զպատմութի[ւն]ս հոգեաց Քաւարանին, որքծանուցանեն մեզ զվիշտս և զդառնագունեղ տանջանս նոցին, և շարժեալ զսիրտս մեր... Սորին վասնապաւինեալ վերստին ի շնորհս փրկչին, ձեռն ի գործ արկեալ հաւաքեմք՝ ն[ոյն]պ[էս] իյեկեղեցական պատմութե[ան]ց, զազնիւս, զցանկալիս, և զարմանասքանչ պատմութի[ւն]սսրբազնութե[ան]ն Ք[րիստոս]ի: Եվ ի լեզէ իտալիականէ ածանցեալ ի մեր բարբառն շարադրեմք: Զիազգ մեր հոգեսէր և ջերմեռանդ, ունիցին զհրաշալիսն ա[ստուծո]յ ներ գրքկանս ասորիկ առ ձեռնպատրաստ...

NOTE: A-hard-to-read note on the 1st un. page *Adus Duus… Maramowicz…*

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz's library* [*Biblioteka Teodorowicza*]. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII – 39413.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Zaklad Narodowy im. Ossolinskich we Wroclawiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: APM [ԱԳԹ]. BL [ԲԹ]. PL 937, 1199[ՀԳ]. M 354 [Մ]. LACP [ԿՊԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPF [ՊՖ]. MLA Azatyan's Fund 8078 title page missing [ԳԱԹ Ռ Ազատյանի ֆոնդ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MVV [ՎՄՄ]. MZM [ԶՄՄ]. NSL [ՍԱԳ]. RCAB [ՌԹԳ]. UPL [ՈՒԱԳ].

Z Bibl. 558_559 [Զ Մատ. 558_559]. Gh. vol. 2, 124_125 [Ղ. հտ. 2, 124_125].

30. Grigor Narekatsi *Prayer Book*. Constantinople, printing house of Grigor Marzvanetsi, 1726.

Prayer Book

Գրիգոր Նարեկացի: *Գիրք Աղօթից:* Կ. Պոլիս, տպ. Գրիգոր Մարզվանեցու, 1726.

Աղոթագիրք

TITLE PAGE: Prayer Book of St. Gregory of Narek Inspired orator. Published With patriarchy of His Holiness the Catholicos of Holy Etchmiadzin Father Astvatsatur. And in the Patriarchate of His Highness Gregory the Magnificent of St. Jerusalem. And under the direction of St. John of Constantinople - Great Theologian Archimandrite, in the printing house of clerk Grigor.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԳԻՐՔ/ Աղօթից Սրբոյն/ ԳՐԻԳՈՐԻ ՆԱՐԵ/կացւոյ Հոգեկիր/ Հռետորի:/ Տպեցեալի Հայր[ա]պ[ե]տութե[ան]/ Սրբոյն Էջմիածնի՝ Տեառն/ Ա[ստուա]ծատր/ոյ Ս[ր]բ[ա]զ[ա]նկ[ա]թ[ու]ղ[ի]կ[ո]սի:/ Եւ ի Պատրիարգու[թ]ե[ան] Ս[ր]բ[ո]յն/ Ե[րուսաղ]էմի՝ Տ[եառ]ն Գրիգորի Մաք/ռազան Վեհի: եւ յԱռաջ/նորդու[թ]ե[ան] Պօլսոյս Կոստան/դընու՝ Տեառն Յոհաննիսի/ ՄեծիԱ[ստուա]ծաբան Վ[ար]դ[ա]պ[ե]տի/ Ի տպարանի գրիգոր դպրի/:

Document size: 155 x 203. A four-page numbering in Armenian letters. նլա (431) double-sided decorated pages. Text size with frame 11x16 cm. The title page in the tabernacle. With margin marks, without memory notes. Margin ornaments. The original text in 12-point boloragir, notrgir was used. Two engraved images in pages դ and մծզ: Condition: good. Margins done with frames and lines: [inner - 1,2 cm; outer - 2,5 cm; bottom - 1,5 cm; top -1 cm].

CONTENT: pages բ-զ First of all, to my heartfelt readers. _զ An enviable request to the Holy Spirit of God. Verse at the end of page զ.._ե-մծդ Access to prayer: very pleading tragic words: Commitment of Volunteers: and Testimony of hidden: sigh in front of everyone: said by St. Gregory the Monk from the monastery of Narek: patient hard worker: From the bottom of his heart speaking to God. Book of Lamentations: _մծէ-մղբ Our Holy Father Gregory’s speech, Memoirs of history, to the Divine Cross of the Almighty sign. _մղբ-յզ This is a sort of one-piece advice on the praise of the Meaning of the Cross and Praise for Singing to the Lord Lady. _ յզ_յը Memorial answer to the happiness of this gift writing and gratitude to His Holiness Fr. Stepanos Archimandrite._յը_յիբ The mourning of Gregory addressed generally to twenty Holy Apostles under the auspices of the honoured State: And h. and two of the holy disciples of Christ._յիբ-յլըGrigory of Narek’s word of devotional praise to a philosopher, the great and happy Patriarch Bishop Hakob, Bishop of the Holy Chair of town of Mtsbin._յլը_յխ Gregory’s sermon on the coming of the Holy Spirit._ յխա_յխզ His Holiness Gregory’s Sermon to the Holy Church. _յխզ_յխե His Holiness Gregory’s Sermon on the Holy God-fearing Cross._յխե_յխզ Memoir of the Book Position._ յխզ_յխը Biography and Faith of Our Holy Father Grigory of Narek. յխը_յղէ Words of praise to Gregory of Narek by the

pupil of Father Araqel, Great and eloquent orator, Happily Blessed Gregory of Tatev, Archimandrite.յղը_նիա Gathered according to the four holy evangelists on the healing of our Savior Christ, taking the most important parts from each of them regarding the healing of the soul and the body._նիբ_նիէ List of the Chapters of Narek. _նիէ_հլա Colophon on the publishing of the Holy Book. _նլա Colophon of the publisher.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ բ-գ Նախերգաբար՝ առ Ջերմեռանդ ընթերցօղսդ: _գ Աղերս առՍուրբ Հոգին Աստուած: Ոտանավոր գ էջի վերջում: ե-մծդ Դրունք աղօթից. յոգնաթախանձ բանիցողբերգականաց. յանձնառութիւն Կամաւորականք. և ցուցմունք ծածկեցելոց. հառաչանք և հեծութիւնք, ի դիմաց ամենից անձանց. ասացեալ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկայ վանից վանականի. և ճգնասէր հսկողի, Ի Խորոց սրտից խօսք ընդ Աստուծոյ: Մատյան ողբերգության:_մծէ-մղբ Սրբոյն Հօրն Մերոյ Գրիգորի Ասացեալ Ճառս Յիիշատակագրութիւն պատմաբանութեան Ամենազօր նշանի Աստուածեան Խաչին:_մղբ-յզ Ի սոյն կարգ դասեալ իբր զմիաշար խորհրդոյ ընդ ներբողենի Խաչիսխորհրդոյ և զգովեստ երգաբանութեան Տիրուհւոյդ:_ յզ_յը Յիշատակագիր պատասխանւոյ Սորինընծայական գրոյ երջանկին և շնորհակալ Տեառն ստեփաննոսի Յերեսաց նորին Հոգիաբուղխվարդապետի:_յը_յիբ Նորին Գրիգորի Ներբողեան Ասացեալ ի Համօրեն Գունդս Սրբոց Առաքելոցն Երկոտասանից Նախապատիւ Պետուցեանցն Գլխաւորաց: Եվ հ. և երկուց Սրբազան Աշակերտացն Քրիստոսի:_յիբ-յլը Բան նըւիրական գովեստի Գրիգորի Նարեկացւոյ Առն իմաստասիրի: Ի մեծ ևերջանիկ Հայրապետն Ի սուրբն Յակոբ Եպիսկոպոս վերադիտօղ Սկոբնատիպ երկնահանգէտ Աթոռոյ Մծբին քաղարին:_յլը_յխ Նորին Գրիգորի քարոզ Ի գալուստ Սուրբ Հոգւոյն:_ յխա_յխգ Նորին Գրիգորի Քարոզ Ի սուրբ Եկեղեցի: _յխգ_յխե Նորին Գրիգորի Քարոզ ի սուրբ Խաչն աստուածընկալ:_յխե_յխզ Յիշատակարան Մատենիո Դրութեան:_ յխզ_յխը Վարք և Կրօնք Սուրբ Հօրս մերոյ Գրիգորի Նարեկացւոյն:յխը_յոէ Տէր Առաքելի Եռամեծի և քաջ հռետորի, Աշակերտի Երից Երանելւոյ Գրիգորի Տաթևացւոյ՝ Տիեզերալոյս Վարդապետի: Արարեալ բանս գովութեան ի վերայ Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ:_յոը_նիա Ըստ չորից աւետարանչացն սրբոց. յատկացուցիւ ներ հաւաքեցեալ. վասն բժշկութեան փրկչին մերոյ Քրիստոսի. իւրաքանչիւր տեղեաց գլխաւորեալքս առայսմ ըստդիպման ի բուժումն հոգւոց և մարմնոց:նիբ_նիէ Ցանկ գլխոց նարեկիս:_նիէ_հլա Յիշատակարան Սրբոյ Մատենիս Տպեցման:_նլա Յիշատակարան տպողի:

FRAGMENT FROM THE PREFACE… And it was due to humble and worthless servant and his Holy places, and Karapet from Amlord and his holy servants, that is, Bishop Grigory, Saint Saghima Bishop, John Archimandrite and Bishop of Constantinople… that was possible to print out the awesome series of prayers and tearful words to God of Gregory of Narek – His Holiness Blessed theologian, a monk, and a devout religious. That although the Holy Prayer Book was printed as not just something, but for this purpose of strong honor. And there was no one left who would do it. And seeing the son, born of a holy spirit, our master Harutyun, who was very skilled in the Bible, we gave the order immediately, so that the from the original, which was in great need, that is remembered in my Holy Book, taking each line with a number in the margin.

As an enlightened soul, Voskan Archimandrite had begun but had not been able to complete it for some reason ...

ՀԱՏՎԱԾ ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ՝ ... կամ եղև մեզ նաաստ և անպիտան ծառայիցս Տեառն, և սրբոցտնօրինականաց տեղեաց նորա՝ և Ամլորդուոյ Կարապետին իւրոյ սրբոյ՝ յետնեալ սպասաւորացս, այսինքն՝ Գրիգորի Եպիսկոպոսի, և Սրբոյն Սաղիմա Վերադիտողի. և Յոհաննու Վարդապետի, ևԴիտողի Կոստանդնուպօլսոյ: Տպել և ի լոյս ածել զգեղեցկայարմար շարս աղօթից և արտասուաբերբանից առն աստուծոյ՝ սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ, երիցս երանեալ սրբազան և աստվածաբանվարդապետի, և ճգնասէր կրօնաւորի: Գոյր թէպէտ սուրբ մատեանս այս աղօթից՝ տպեալ ի միջիմերում, սակայն վասն յոյժ պատուականութեան, ոչ էր մնացեալ թե ոք զտանիցէր զնա: Եվ տեսանելովզհոգեծին որդեակն մեր զտիրացու յարութիւն դեռաբոյս բողբոջն, որ էր հմուտ աստուածաշունչ տառից ըստ իւրում կարի՝ տըւաք իսկոյն պատուէր նմա, զի զբնաբանս ոմանս յոյժ հարկաւորս որք յիշեցեալք են ի սրբոյն ի սուրբ մատենիս, գտեալ զորքանսն՝ դիցէ հանդէպ իւրաքանչիւր տողիցնհամարովն հանդերձ ի լուսանցսն: Որպէս լուսաւորեալ հոգի Ոսկան վարդապետն սկսեալ էր և չէրկատարեալ յնչ և իցէ պատճառէ...

COLOPHON ON THE PUBLISHING OF THE HOLY BOOK: By the grace of God and His mercy, I printed the Holy Book of Prayer of St. Gregory of Narek – hard-working Archimandrite, out of many good examples, with a lot of proofreading work and comparing with other examples. That with God’s care we found an old example, that was much better than the others, from which we corrected many mistakes and errors in words and phrases, thanks to God. And that printing was completed in the Armenian era ռճիե, at the end of year, that is the end of December. In the Patriarchate of the Holy Etchmiadzin

Superior Thron – newly appointed Bishop Karapet of Zeytun and His Holiness Catholicos of All Armenians. May God give him a long life. And the Most Holy See of the Patriarchate of St. Jerusalem – Gregory the Archimandrite. And with the control of the Arcibishop of the big city Constantinople – Father John – visitor of our Jesus Christ's Saint places. And now at this point it is worth remembering two enlighteners of a time Father Gregory and John; The Holy See of All Armenians in Jerusalem was glorified by God, that is, St. Jacob, the brother of the Father. Before that, he had accumulated so much debt in the saint home that it was increasing day by day, which brought intolerable poverty. Then the godly and pious men, and the true advocates of the truth, that is, the breadwinners with the divine message, Caesarean caliphs And the people of Istanbul, and all the priests and the people, were gathered together, and meditated on the Lord's counsel, from which the Lord rewarded the reward, and kept me firmly united in my work with love for ever. And there were a lot of sighs and requests for these two from St. John's Cathedral - Karapet and Mkrtich (The Baptist), who were native servants of the sacred covenant. And by royal decree they brought one and assigned to the beautiful Thron of the Sacred Chair of the Patriarchate of Jacob, and the other – in Constantinople Great City, The real summary of which is my story at the end of a small book called The Historian Zenob. It mentions how many buildings were built in their time, both in St. Jerusalem and in Constantinople. The brightness of the churches. that the Temple of the Holy Resurrection has just been renovated, and in another building – that of St. James of Van. The merit of holiness was increased and debts were paid. There were other buildings in the land of Yesaf in memory of St. Jacob. By the grace of God, the building of the Church of the Holy Mother of God was enlightened in 1167. And from that time until now, by the exhortation and work of these two nobles and by the grace of God these have been repaired to the Holy Churches of the Holy Archangels, St. George in Constantinople and that of our holy Enlightener which is in Galatia, and those in nearby places. May God give sultan King Ahmed and his successor Ibrahim Pasha a long life for giving the order of such a repair. May also give these two enlighteners many years to enlighten the church with their theological doctrine. Amen: And here it is memorable. That in this year the debt to St. Hakob's beautiful throne was almost paid off, with very little left. The council quoted how the debt increase began at the Holy House and why. And searched to find out from those who knew, that no one has given income to the holy house - a leader or someone like that who is known to those who are informed. And some ruined the secular-dominated monarchy and almost completely overthrew it. That so much poverty covered

it, that it really missed the salt in the house, not speaking about gold or silver jewelry. And now it is full of everything that the Lord God has definitely kept, and ignored the neglected, providing food only for bishops. And as if they had checked, then by order of the newly-appointed Patriarch and the Holy Catholicos, and two other elected Patriarchs and other willing Bishops and Monks and Priests, they approved the rule as follows: If from now on the income that the house will have, and deals will not be known to, and its leader or someone like that, will dare to do it, be he damned! If any man be henceforth under the name of the father of the world, or by any other title, shall be the overseer of that holy house; be he damned! If from now on there is someone being a reason for the patriarchy to be attached to the leadership of Constantinople of St. Jerusalem or elsewhere, which was the main reason for the destruction of the holy house, be he damned! Now, remember this is a warning to those who threaten, not to the glory of the present church. I would also like to ask the kind and enthusiastic readers of my holy book, while tasting this soulful table, the sweetness of which is incomparable, Remember my pure wishes to the above-mentioned Gregory and John and the monks, that really wanted to print this, And the Lord filled our desire with His mercy, to whom endless gratitude and glory. Remember our hard-working son clerk Gaspar Sebastian, with efforts and work of whom this Holy Book was printed, in memory of his soul and parents. Remember our reader-loving son Father Harutyun newly-appointed monk, who did very difficult work to collect the testimonies mentioned in the preface to the book. And his little brother Avetiq, our deceased son, that he was reading Bible as a boy and while finding some words compared to the words of this prayer book, used to say with a laugh, „Here is another testimony." And in order to please the mind of his newcomer, we did not say that it was not suitable, but immediately put it in front of the given word, thus keeping his reading-loving spirit alive. Remember all the other disciples and all the monks of our Lord.

„ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՄԱՏԵՆԻՍ ՏՊԵՑՄԱՆ"՝ Կարողութեամբն Աստուծոյ և ողորմութեամբննորին՝ տպեցաւ սուրբ Գիրքս աղօթից Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյ՝ և ճգնազգեաց Վարդապետի. ի բազում լաւ օրինակաց, բազմաշխատ երկամբք սրբազրութեան զայլ և այլ օրինակսն ընդ միմեանսհամեմատելով: Որ և ի խնամոցն աստուծոյ՝ գտանք հին օրինակ մի՝ որ գերի վերոյ էր քան զայլսն. յորմէ բազում ինչ սխալանս և պակասութիւնս բառից և բանից ուղղեցաք շնորհիւն աստուծոյ: Որ և էհաս ի կատարումն տպեցման՝ ի թուին Հայոց՝ ռճհե, ի լրումն տարւոյն. այսինքն ի վերջնումնդեկտեմբերի:

Ի Հայրապետութեան Սրբոյն Էջմիածնի Գերագահ Աթոռոյն՝ Զեյթունցի ՆորապսակԴիտապետի Տեառն Կարապետի և Սրբազան Կաթուղիկոսի Ամենայն Հայոց. որոյ կեանս երկարստացէ Տ[է]ր Ա[ստուա]ծ մեր:

Եվ ի Պատրիարգութե[ան] Ս[ր]բ[ո]յն Երուսաղէմի Ամենապայծառ Աթոռոյն՝ Տեառն Գրիգորիճգնազգեաց Հայրապետի:

Իսկ ի դիտողութե[ան] Մեծի քաղաքիս Կոստանդնուպօլսոյ՝ Տեառն Յօհաննու Արքեպիսկոպոսի. և այցելուի Սրբոց Տնօրինական տեղեացն Ք[րիստոս]ի Ա[ստուծո]յ մերոյ:

Եվ արդ՝ յիշելիէ աստ, զի ի ժամանակս երկուց լուսաւորացս այսոցիկ՝ այսինքն ՏեառնԳրիգորի և Յօհաննու՝ շքեղացաւ ա[ստուծո]վ Ս[ուր]բ Աթոռն ամ[ենայն] Հայոց՝ որ յէրուսաղեմ. այսինքն սրբոյն Յակոբայ՝ Տ[եառ]ն եղբօրն: Զի մինչև ի սոսա՝ բարդումն պարտուց ս[ր]բ[ո]յ Տաննայնորիկ՝ օր ըստ օրէ յաւելումն էր, որ էհաս յանտանելի դառնութի[ւն] և չքաւորութի[ւն] պարտուց: Ապա արք ա[ստուա]ծասէերք և պարեպաշտօնք և ճշմարիտ ջատագովք ճշմարտութե[ան], ակնցիքայ[սինքն] առածք և հացագործք. կեսարացի խալիֆայք. և ըստամպօլցիք, համայն ք[ա]հ[ա]նայք և ժողովուրդք, ի մի վայր ժողովեալ խորհեցան զխորհուրդ, Տ[ե]ր[ա]մբ, որոց Տ[է]ր հատուսցէ զվարձս, և հաստատուն պահեսցէ միաբան սիրով միշտ ի գործս բարիս: Եվ երկուսս զայսօրիկ կոչեցին բազումպաղատանօք և ի խնդրակատար տանէ սրբոյ Յօհաննու Կարապետին և Մկրտչին որ ի տարօն՝ որք բնիկ ծառայք էին սրբոյ ոխտին այնորիկ: Եվ բերեալ նստուցին արքունական հրամանաւ զմիննյաթոռ Պատրիարգութե[ան] Սրբոյն Յակոբայ զեղեցիկ գահին, և զմիւսն՝ Կոստանդնուպօլսոյ մեծի Քաղաքիս. զորմէ իրակութ[են]է համառոտ իմն պատմութի[ւն] եղեալ կայ ի վերջունում փոքրիկգրքին որ կոչի Զենոբ պատմագիր: Յորում յիշատակեցան թէ որքան շինութի[ւն] եղև ի ժամ[ա]ն[ա]կսոցա, թէ ի ս[ու]րբ Ե[րուսաղէ]մ, և թէ աստ ի Կոստանդնուպօլիս՝ Եկեղեցեաց պայծառութի[ւն]. որ ևնոր նորոգեալ սուրբ Յարութեան Տաճարն. և այլ շինուածք ի մեջ վանից սրբոյն Յակոբայ: Յաւելմունքսպասուց սրբութե[ան] և վճարմունք պարտուց. և այլ շինուածք և ստացմունք տեղեաց և շինուածոց իհող եսաֆայու յիշատակ սրբոյն Յակոբայ:

Ողորմութեամբն ա[ստուծո]յ՝ և ապյծառացաւ շինուածովք ս[ուր]բ Աստուածածնի Եկեղեցիս. 1167՝ թրւին:

Իսկ անտի մինչև զայժմ նորոգեցան ահա յորդորմամբ և աշխատութ[եամ]բ սոյն այսոցիկ՝ երկուց վեհիցս և ողորմութ[եամ]բն ա[ստուծո]յ՝ աստ ի Կոստանդնուպօլիս՝ ս[ուր]բ Եկեղեցիք Սրբոցհրեշտակապետացն, սրբոյն

Գէորգեայ, և ս[ր]բ[ո]յ Լուսավորչին մերոյ ի ղալաթիա որ է հանդէպքաղաքիս. և յայլ շրջակայ տեղիս: Որ և ա[ստուա]ծն ամ[ենայն]ի սուլթան Ահմէտ թագաւորին և իւրփոխանորդ Իպրահիմ փաշային երկար կեանս տացէ. որ ետուն հրաման նորոգմանցս այսոցիկ: Այլև երկուց լուսաւորացս այսոցիկ տացէ ամաց երկարու[թ]ի[ւն]՝ ի լուսաւորել զեկեղեցինա[ստուծո]յ՝ ա[ստուա]ծաբան Վարդ[ա]պ[ե]տութ[եամ]բն իւրեանց: Ամէն: Իսկ աստ և այո յիշելի է: Զի յայսմ թուոջ յորում ահա գրեթէ վրճարեալն պարտքն ս[ր]բ[ո]յն Յակոբայ գեղեցիկ Գահին, զիսակաւ ինչ է մնացեալ: Խորհուրդ իմն ի մէջ բերաւ թէ՝ այնքան յաւելումն պարտուց սրբոյ Տաննայնորիկ ուստի՝ սկսաւ և յինչ պատճառէ: Եվ որոնեալ գտին ի գիտողաց՝ թե այն էր պատճառն՝ որեկամուտ և ոչ ի տանն այն սնեալ ոք՝ առաջնորդ կամ վէքիլ եղև նմա. որ յայտ է գիտողաց: Եվ այլքոմանք ի ձեռս [աշխարհ]ականաց տրվեալ զվերակացու[թ]ի[ւն] վանիցն քայքայեցին և գրեթէ հիմանց տապալեցին. զի յայնքան աղքատութիւն էհաս՝ որ յիրաւի աղի և-ս կարօտացաւ տունն այնուր մնաց թէ զարդուց ոսկեղինաց կամ արծաթեղինաց. և այժմ լի է ամենայնիւ. զոր տ[է]ր ա[ստուա]ծհաստատ և անտես պահեսցէ յակնաարատ պրչանաց (պչրանաց) զկերն և-ս դիտողաց: Եվ իբրև զայս այսպէս ստուգեցին, ապա հրամանաւնորապսակ Հայր[ա]պ[ե]տին և սրբազան Կ[ա]թ[ու]ղիկոսին, և երկուց ընտրեալ Պատրիարգացս այսոցիկ, և այլ պատրաստ գըտեալԵպիսկոպոսաց և Վարդապետաց և քահանայից, հաստատեցաւ կանոնն իմն այսպ[է]ս. Եթէ յայսմհետէ եկամուտ ոք որի ի տունն այն չիցէ անեալ և զելումուտ ն[ո]րա չիցէ իմեցաեալ՝ և յանդգնիցիառաջնորդ լինիլ նմա կամ վէքիլ՝ նզովեալ եղիցի:

Եթէ ոք յայսմ հետէ զաշխարական ոք պապա անւա կամ այնինչ կոչմամբ առնէ վերակացուսրբոյ տանն այնորիկ. նզովեալ եղիցի: Եթէ ոք յայսմ հետէ պ[ա]տճ[առ] լիցի զպատրիարգութիւնսրբոյն ե[ռուսաղ]էմի կցել ը[ն]դ առաջնորդութի[ւն] կոստանդնուպօլսոյ՝ կամ այլ ինչ տեղւոյ՝ որ մեծպատճառն այս էր սրբոյ տանն աւերման՝ նզովեալ եղիցի:

Արդ՝ յիշեցաք զայս՝ զի զգուշութի[ւն] լիցի սպառնեացն, և ոչ ի փառս ներկայ եղելոցս:

Այլ արդ՝ աղաչեմք զբարեմիտ և զջերմեռանդ ընթերցօղսդ սուրբ մատենիս՝ զի ի ճաշակելնձեր ՝ ի հոգևոր սեղանոյս յայսմանէ, որոյ քաղցրութի[ւն]ն անհամեմատ է, յիշեսջիք ի մաքուրմաղթանս ձեր զԳրիգոր և զՅոհաննէս վերոգրեցեալ անւամբ և եթ վարդապետքս. որ շատփափագանօք կամեցաք

զտպումն սորա. և տ[է]ր էլից ըզփափազանս մեր ողորմութ[եամ]բն իւրով: Որում անհատ գոհութի[ւն] և փառք:

Յիշեսջիք և զաշխատաւոր որդեակն մեր ըզգասպար դպրին սեբաստեան. որոյ արդեամբքն և զոյիւք տպեցաւ սուրբ Գիրքս. յիշատակ հոգւոյ իւրոյ և ծնողացն: Յիշեսջիք և զընթերցասէր որդեակնմեր զտէր յարութի[ւն] նորընծայ աբեղայն, որ բազում երկունս կրեաց ի ժողովելն զվակյութի[ւն]սնզոր յիշեալ եմք ի յառաջաբանութե[ան] գրքոյս: Ընդ նմին և զփոքրիկ աւետիք եղբայր նորինըզհոգեծին որդեակն մեր ի տ[է]ր հանգուցեալ. որ և նա ի տղայական հասակին ընթեռնոյրզա[ստուա]ծաշունչ տառս. և մինչ գտանէր զբառս ոմանս համեմատս բառից աղօթական գրքոյսայսորիկ՝ ասէր խնդալով ահա վկայութի[ւն] մի այլ գտի:

Իսկ մեք վ[ա]ս[ն] շահելոյ զբողբոջ միտս նորա ոչ ձգէաք յետս թէ այդ չէ պիտոյ. այլ դնէաքիսկոյն ի լուսանցն հանդէպ այնմ բառին, առ ի բորբոք պահելով ըզսէր ընթերցման նորին: Ընդորսյիշեսջիք և զայլ աշակերտսն և զբոլոր միաբանսն մեր ի Տ[է]ր:

NOTES: Handwritten note on the last unnumbered sheet *«…Նվիրեցա սուրբ գիրքս … որ կոչի Նարեկ ան Ստեփանոսվարդապետի լեհահայոց աստվածաբանի՝ ի վայելումն անձին խորոյ, ի Աբրահամ Եպիսկոպոսէկրիտացոյ և դիտողի... Հուլիսին ի Կոստանդնուպոլիս... Ստանիսլավով...». [* I gifted my holy book…called Narek to to the Polish-Armenian theologian Archimandrite Stepanos for the benefit of a person with great depth, Bishop and Observer Abraham Kretatsi …in July, in Constantinople… Stanislavov…].

PROVENANCE: Blurred stamp - Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa [The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów].

PRESSMARK: old - 0458, S.D.000 00000193, current- 153.

HOUSED: Foundation of Culture and heritage of Polish Armenians/Fundacja Dziwedzictwa i Kultury Ormian Polskich. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ATG [ԱՏԳ]. ATKh [ԱՏԽ]. FNL [ՓՊԱԳ]. KM [ԿՄ]. LLSR [ՀԼՎ]. M 582, 593 incomplete example 1627 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. PL 3686 [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ]. UPL [ՈՒԱԳ].

Z Bibl. 483_484 [Զ Մատ. 483_484]. Gh. vol. 1, 476_479 [Ղ. հտ. 1, 476_479]. T 55 [Թ 55]. GL 131 [ԳԼ 131].

31. ***Flowery Meadow*. Translated by Hovhan Tokhatetsi. Venice. Antoni Bortoli press, 1727. (The flowery meadow, a manual of instructions for confessors, examples of lives of saints, compiled from Italian church histories and translated into Armenian by Hovahan Toxatetsi).**

Religious

***Դաշտիկ Ծաղկալի:* Թարգմ.՝ Հովնան Թոխաթեցու: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1727:**

Դավանաբանական

TITLE PAGE: The flowery meadow, That is the beginning of a premonition, confession. And an awakening call. Examples of lives of saints, compiled from Italian church histories and translated into Armenian in one place. With the efforts of Hohnan Archimandrite Toxateci and Bishop. For the spiritual entertainment of our Armenian brothers. A way of living and cause of warmth for readers and listeners of them. To the glory of God, to the Blessed Virgin. In the Patrisrachate of Ft. Karapet, Catholicos of All Armenians. In 1727, July 24th, in Venice. In the printing house of Antonio Bortolli. By the order of the Great, with the privilege of supreme senat.

ՏԻՏՂԹ.՝ ԴԱՇՏԻԿ/ ԾԱՂԿԱԼԻ: /Որոյ սկիզբն է, նախազգուշացումն/խոստովանահարց: Եւ կոչնակիկն/ զարթուցողական: Եւ ապա/ են վարք և օրինակք/ գերազանցականք:/ Հաւաքեցեալք իբր զծաղիկսամենագեղե/ցիկս՝ յեկեղեցական պատմութե[ան]ցն իտա/լիականաց. և ի մի վայր շարագրեցեալք/ բառիւն հայկականաւ: Աշխատութ[եամ]ք/ Տ[եառ]ն Յօնանու վարդապետին Թօխաթե/ցւոյ, և Եպիսկոպոսին. ի զբօսանս և ի/ զուարճութի[ւն]ս հոգեկանս. եղբարց մերոց/ հայկազունեացն:Յառիթ կեցութե[ան]. և/ պատճառ ջերմեռանդութե[ան] ընթերցո/ղաց նոցին, և լսողացն ի փառսա[ստուծո]յ, և/ ի պատիւ Ամէն օրհնեալ Կուսին:/ Ի հայրապետութե[ան] Տ[եառ]ն Կարապետի/ամենից հայոց Կաթուղիկոսի:/ Յամի Տ[եառ]ն 1727. Յուլի 24:/ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Ի Տպարանի ԱնթօնիՊօռթօլի:/ Հրամանաւ Մեծաւորաց, և Փռիվիլէճիով/ Գերազանցագունեղի Ծերակուտի:/

Document size: 90x155; 429, a 12-folded page document. (1 unnumbered page in the beginning of the document and 2 blank pages in the end). The page numbers are in the Latin language. Text size in a frame 11,9x6,1 cm. Tabernacle ornaments. Original text with 8-point boloragir, glxagir was used. Condition: destroyed. Leather binding. Margins done with frames and lines: [inner - 20 mm; outer - 1 cm; bottom - 1,5 cm; top - 50 mm].

CONTENT: pages 3_18 Premonition of confession. about the confessor's mood. Chapter Ա-Ե.19_25 This call awakening, stealing sleeping of sinners, reprimanding soulless, directing to the kindness.27_420 The paper of Lord Jesus Christ written to the soul of a mistress: encouraging grieve. Chapter Ա-ՀԶ:421_429 List of chapters.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ. էջ՝ 3_18 Նախազգուշացմունք խոստովանահայց: Յաղագս տրամադրութեանխոստովանահօր: Գլուխ Ա-Ե:19_25 Կոչնակիկս այս զարթուցանէ, զքուն մեղաց փախուցանէզհեղգասիրտս յանդիմանէ. և առ բարին ուղղաւորէ:27_420 Թուխտ Տեառն Յիսուսի Քրիստոսիզրեցեալ, առ հոգի ոմն սիրուհի. յորդորական առ վշտակրումն: Գլուխ Ա-ՀԶ:_421_429 Ցանկ գլխոց:

NOTES: A handwritten entry on the 2d page – *Ays girqs i vayelumn Sahak Barsexyan ami Prkchin aprili 23[This book for the enjoyment of Sahak Barseghyan, in The Saviour's year, april 23].*

PROVENANCE: Armenian parish in Stanislavov.

PRESSMARK: Old - 0834, S.D.000 00000277, current – 346.

HOUSED – Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AN [ԱՆ]. BHA [ԳՀԱ]. BL [ԲԹ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. DSS NAS RA [ԳԱՀԳԳ]. GA [ԳԱ]. GAC [ԳԱՊ]. KM [ԿՄ]. LACP [ԿՊԳ]. LHM 209 [ՊԹ]. LLSR [ՀԼՎ]. LNLB [ՀԿՄ]. LPF [ՊՖ]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. M 684, 685, 1608, 1721[Մ]. MLA T. Azatyan's Fund 8079 [ԳԱԹ Թ. Ազատյաի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 611, 522, 806 [ՀԳ]. PNL [ՓՆՎ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 149_150 [Զ Մատ. 149_150]. Gh. vol. 2, 126 [Ղ. հտ. 2, 126]. T 44 [Թ 44]. Cat. Zard. book. 1922, p. 98 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 98].

32. Kyuregh Yerusaghematsi. An instruction For Baptized Persons, A Book Containing Readings. Grigor Arsharuni. Commentary To Readings of Kyuregh Yerusaghematsi, Constantinople, Martiros Sargsyan's press, 1727-1728. (The Classical Armenian translation of The catechetical lectures of Kyuregh Yerusaghematsi on Baptism, to which is added a commentary by Grigor vardapet Arsaruneac).

Religious

Կիրեղ Երուսաղէմացի: Կոչումն Ընծայութեան:_Գրիգոր Արշարրունի: Մեկնութիին Ընթերցիացոծն Կիրողի Երուսաղէմացիոյ: Կ. Պոլիս, տպ. Մարտիրոս Սարգսյանի, 1727-1728:

Դավանաբանական

TITLE PAGE: Catechetical lectures for baptized persons, a book containing words of faith and instructions suitable for following the sacrament of the sacred pool. Compiled by Cyril of Jerusalem, Holy Patriarch, beginning with the reading to the fourty-day Lent of Holy Easter. Translated from the Greek. And published in Byzantium. In the Patriarchate of the Father Karapet of St. Etchmiadzin, His Holiness the Catholicos of All Armenians.

ՏԻՏՂԹ.՝ ԿՈՉՈՒՄՆ ԸՆ[ծա]ութե[ան] /յորում պա/ռունակին բանք հաւատոյ/ և խրատքպիտանիք առըն/ծայեալսն ի խորհուրդ/ ս[ուր]ք աւազանին:/ Արարեալ սրբոյն կիւրղի/ե[ռուսաղ]էմայ Հայրապետին: զոր/ սկսանի ի սկզբան քառաս/նորդաց պահոց ս[ուր]ք զատ/կին. ԺԹ. ընթերցւածովք:/ Թարգմանեցեայ ի յունացն:/ Եւ տպեցե[ա]լ ի բուզանդիա/ ի Հայրապետու[թ]ե[ան] ս[ր]ք[ո]յն Էջ/միածնի տ[եառ]ն Կարապետի/ սրբ[ա]զան կաթուղիկոսի ամ[ենայն]/ հայոց: Թւին ռճհզ:/

Document size: 160x215; 384, 208 (= 592) a four one-column page document, page numbering in Armenian. Text size in frame 17x9,8 cm: in the tabernacle. 15 engraved images. Margin decorations. Adjacent to Grigor Arsharuni’s book Commentary to Readings of Kyuregh Yerusaghematsi. Original text with 12 - point boloragir, also notrgir and glxagir characters were used. Condition - good. 5 Illustrations: [page 38; page 62; page 142; page 270; page 320]. Margins done with frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 4 cm; bottom margin - 2 cm; top - 1 cm].

CONTENT: A NUMBERING: 2_4 A bit of a prelude to My Good Reader. _5 Praise to the only begotten Son of God. _7_14 An instruction for baptized persons, a book containing readings: The first - coming to Jerusalem for baptism. Chapter One: _17_37 Calling what’s outside to the inside. Reading for repentance. And forgiveness of sins. And for the devil. Chapter B: _39_55 Readings on baptism. that is, about baptizing. And readings from the paper of the Romans. Chapter C:56_85 Readings on baptism: Unexpectedly, hastily, without advice: that is on the Ten Commandments of Faith: And read from the paper of Colossians... Chapter D._86_98 Readings for baptism: on the Faiths, read from the apostles of Hebrew… Chapter E:_99_123 Readings for baptism:

about the one-sided power of God... Chapter F:_125_136 Readings of the Father… and read from the paper of Yepesians... Chapter G:_137_142 Readings. and read from Almighty Jeremiah. Chapter H:143_156 Readings of the creator of Heaven and earth, visible and invisible creations, And read from Yoba… Գլուխ I:157_176 Readings, saying Lord Jesus Christ: And read from the paper of Colossioans. Chapter J:176_195 Readings… And preliminarily read from the paper of Hebrew to say… Chapter JA:197_228 Readings to say on incarnation and human suffering. Read from Yeasay… Chapter JB:231_268 Readings on crucified, buried and resurrected. And read from Yeasy…Chapter JC _271_319 Readings on the one that raised from the dead, guiding life. And read from the paper of Colossians. Chapter JD_ 321_348 Readings on the descendants of the Holy Spirit. And read from the paper of Colossians. Chapter JE _349_376 Readings on the only Catholic Church. And on the body of resurrection. And on eternal life. And read from Ezekiel… Chapter JF _377-384 A brief list of the main things of the Holy Book. Subject list.

B NUMBERING: 1_196 A Commentary to the Readings of Kyuregh Yerusaghematsi – His Holiness Patriarch, created by Grigor Archimandtrite Arsharuni the Arcibishop. About the Forty-Day Lent. _197_201 Letter of Kyuregh Yerusaghematsi Arcibishop to the Constantine the King on the heavenly Holy Cross. _202_204 List of each reading on the Fouty-Day Lent. _205_206 Colophon by the publisher. _206_208 Colophon by those ordering publishing.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ Ա ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ էջ 2_4 Սակաւուկ ինչ նախադրութիւն, առԲարեմիտ Ընթերցօղսդ:5 Պաղատանք առ միածին որդին ա[ստուծո]յ:_7_14 Կոչումն ընծայութեան: Առաջին՝ որք եկեալ էին կնիք առնուլ յերուսաղէմ մատուցելոց: Գլուխ Առաջին:_17_37 Կոչումնարտաքնոց ի ներքս. և ընծայութիւն վ[ա]ս[ն] ապաշխարութեան. և վասն թողութեան մեղաց. և վասնսատանայի: Գլուխ Բ:39_55 Կոչումն ընծայութեան վ[ա]ս[ն] մկրտելոց: Ասացեալ վ[ա]ս[ն] մկրտութե[ան]: Եվ ընթերցւած ի հռօմայեցւոց թղթոյ անտի: Գլուխ Գ:_56_85 Կոչումն ընծայութե[ան]. ափ յափոյ՝ վաղվաղուկի առանց խորհրդոյ ասացեալ վասն տասն հրամանեան հաւատոյ: Եվընթերցւած ի կողոսացւոց թղթոյ անտի... Գլուխ Դ:_86_98 Կոչումն ընծայութե[ան] վ[ա]սն հաւատոց: Եվ ընթերցւած առաքելոյ յեբրայեցւոց... Գլուխ Ե:_99_123 Կոչումն ընծայութե[ան], վ[ա]ս[ն] ա[ստուծո]յմիահեծան իշխանութե[ան]ն... Գլուխ Զ: _125_136 Կոչումն ընծայութե[ան] ի հօր. և ընթերցւածյեփեսացւոց թղթոյ անտի... Գլուխ Է:_137_142 Կոչումն ընծայութե[ան] յամենակալն. և ընթերցւածյերեմիայէ.

Գլուխ Ը:_143_156 Կոչումն ընծայութե[ան] յարարիչն երկնի և երկրի. յերևույթն և յաներևոյթն արարածոց: Եվ ընթերցուած ի յոբայ... Գլուխ Թ:157_176 Կոչումն ընծայութե[ան] յայ որասէ՝ մի տ[է]ր յ[իսու]ս Ք[րիստո]ս: Եվ ընթերցուած ի կորնթացւոց թղթոյն...Գլուխ Ժ:_176_195 Կոչումնընծայութե[ան]... Եվ ընթերցուած ի սկզբանէ եբրայեցւոց թղթոյն որ ասէ... Գլուխ ԺԱ:_197_228 Կոչումնընծայութե[ան] ասացեալ յայն որ մարմնացաւն և մարդացաւն: Եվ ընթերցուած յեսայեայ... ԳլուխԺԲ:_231_268 Կոչումն ընծայութե[ան]ի Խաչեալն և ի թաղեալն և յարուցեալն: Եվ ընթերցուած յեսայեայ... Գլուխ ԺԳ:_271_319 Կոչումն ընծայութե[ան] յայն որ յարեաւն ի մեռելոց յերիր աւուր. որ ել յերկինս և նստաւ ընդ աջմէ հօր: Եվ ընթերցուած ի կորնթացւոց. թղթոյ... Գլուխ ԺԴ:321_348 Կոչումնընծայութե[ան] վասն հոգւոյն սրբոյ մնացորդք. և ընթերցուած ի կորնթացւոց թղթոյ անտի... ԳլուխԺԵ:349_376 Կոչումն ընծայութե[ան] վ[ա]ս[ն] միոյ կաթողիկէ եկեղեցւոյ. և վասն մարմնոցնյարութե[ան]. և վ[ա]ս[ն] կենացն յաւիտենից: Եվ ընթերցուած յէզէկիէլ... Գլուխ ԺԶ:377-384 Ցանգիամառօտ Գլխաւոր բանից սրբոյ Մատենիս: Առարկայական ցանկ:

Բ ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 1_196 Գրիգորի վարդապետի արշարունեաց եպիսկոպոսի արարեալմեկնութի[ւն] ընթերցուածոցն Կիւրղի երուսաղէմացւոյ Գերաճաճանչ և Սրբազան Հայրապետի: Վ[ա]ս[ն] Քառասնորդաց Պահոց:197_201 Թուղթ Կիւրղի եպիսկոպոսի Երուսաղէմայ առ Կոստանդեայթագաւորն վասն երևելոյ ս[ու]րբ Խաչին յերկնից: _202_204 Ցանգ լուծմանց իւրաքանչիւրընթերցուածոց Քառասնորդաց պահոցն:205_206 Յիշատակարան տպողի:_206_208 Յիշատակարանտպել տուողաց:

FRAGMENT FROM THE PREFACE “A bit of a prelude to My Good Reader”…And among the useful and sacred scriptures, there is also this holy book, which is called Instructions for Baptism, created by the great St. Cyril, the patriarch of Jerusalem to keep the faith and to be careful according to the followers of Jesus Christ. And what is the reason for the above-mentioned holy patriarch to write this holy book by the grace of his soul, you will know at the end of my book by my notice. For now, you have to know that this holy book is considered to be completely about the holy faith we need. For which I have seen a vigilant sacred doctrine and prayer of the person of Christ’s love – as a pious enthusiastic from East – Mr. Sahnazar and Mr. Murat, that this was printed and published in memory of souls of their relatives, for the benefit of the children of the church. And for the glory of God. So, the publication began with the will and urging of two Holy Patriarchs of Jerusalem and Constantinople - Fr. Gregory and Father Johan the

Theologian Preacher. And you – true readers, Christ-lovers, perceive this with great love and enthusiasm for the benefit of those who listen to you. for the glory of the only God, the Father, and the Son, and the Holy Spirit. who has come to life and reigns forever. Know, my dear reader, that at the end of this book there is a book to comment this reading, created by Grigor Arsharuni Archimandrite Bishop – bright and useful. With its help to some extent, readers will take the meaning of what I have learned and what I have passed them.

ՀԱՏՎԱԾ „ՍԱԿԱԻՈՒԿ ԻՆՉ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ, ԱՌ ԲԱՐԵՄԻՏ ԸՆԹԵՐՑՕՂՍԴ” ԱՌԱՋԱԲԱՆԻՑ՝...Իսկ ահա ի բազմաց օգտակար և սրբազան գրեանց՝ մի և այս ս[ու]րբ գիրքս է, որկոչի Կոչումն ընծայութե[ան]. զոր արարեալ է մեծին Կիւրղի ս[ու]րբ հայրապետին երուսաղէմի, իպահպանութի[ւն] հաւատոյ՝ և ի զգուշութիւն վարուց ըստ ուղղակի հետոցն որ ի Ք[րիստո]ս յ[իսու]ս: Եվ թե ինչ պատճառէ շարժեցեալ վերոգրեցեալ ս[ու]րբ հայրապետն շարադրեաց ի հոգւոյն շնորհացզս[ու]րբ գիրքս զայս, գտցես ի վախճան գրքոյս բառական իմն ծանուցմամբ: Այլ առայժմ պարտիմքգիտել, զի ի ս[ու]րբ մատենիս յայսմիկ՝ գտանին լիապէս որ ինչ վ[ա]ս[ն] ս[ու]րբ հաւատոյ ՝ և ուղիղվարուց պէտք են մեզ և հարկաւորք: Վ[ա]ս[ն] որոյ տեսեալ զգեղեցկաշար վարդապետութի[ւն] ս[ու]րբ և իղձ յանձին կալեալ ըստ ի Ք[րիստո]ս սիրոյն, արևելցի բարեպաշտօն ջերմեռանդս այսորիկ. պարոն շահնազարն, և տիրացու մուրատն, ետուն զսա տպել և ի լոյս ածել ի յիշատակ հոգւոցիւրեանց և ի յօգուտ մանկանց եկեղեցւոյ. և ամենայնն ի փառս աստուծոյ: Եղև ուրեմն սկսեցեալտրպումն սորին կամոք և յորդորմամբ երկուց սրբազան պատրիարգացն սրբոյն երուսաղէմի և կոստանդինու պօլսոյ, Տեառն Գրիգորի և տ[եա]ռն Յօհաննու Ա[ստուա]ծաբան քարոզչացն: Եվ դուքուրեմն ճշմարիտ ընթերցասէր սիրօղք Քրիստոսի, ընկալարուք զսա մեծաւ սիրով և ջերմեռանդոգւով յօգուտ անձանց ձերոց և լսողացնն. ի փառս միոյն ա[ստուծո]յ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. որկեայ և թագաւորէ անզրաւ յաւիտենիւ ամէն: Ծանիր բարեսէր ընթերցօղ, զի ի վերջ գրքիս այսորիկ՝ եդաք և զգիրքն լուծման ընթերցւածոց սորին, արարեալ Գրիգորի վարդապետի արշարունեանցեպիսկոպոսի՝ լուսաւոր և արդիւնաւոր բանիւք: Որոյ ընթերցօղքն՝ ոչ սակաւս ունին զանձել ի մտիլուսաւոր իմացւածս և արդիւնական իմաստս:

COLOPHON BY PUBLISHER: Glory, honor and adoration to the only God of the three-person power of the one and only power. To infinite essence and inaccessible existence, greatness and limitless height, to the unwritten scripture and to the unfailing mercy of Father, Son, and Holy Spirit. That with their unwavering and incomparable

benevolence, with ability of useless and obligatory servant, this careful and useful theological book was published and called Instructions for baptism, written in vivid words of Holy Patriarch Cyril of Jerusalem, by the grace of the Spirit of God. So I was rewarded by God to see the publishing. Which was in 1728 and in the Armenian era 1177, May 19. In the Patriarchate St. Etchmiadzin and high chair, His Holiness Catholicos of All Armenians, Karapet of Zeytun. And of the patriarchy of the holy city of Jerusalem and His Holiness Hakob's glorious throne, Archbishop Grigor theologian Archimandrite. And the Patricarchy of Archbishop Johan theologian Archimandrite of the capital city of Constantinople, In the printing house of Mr. Martiros - the son of the deceased Sargis, in Constantinople.

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՏԸՊՈՂԻ՝ Փառք՝ պատիւ՝ և երկրպագութի[ւն] միոյն աստուծոյ եռանձնեայտէրութեանն ի միաբուն իշխանութեանն. անեզ էութեանն և անհաս գոյութեանն. անչափմեծութեանն և անբաւ բարձրութեանն անճառ գրութեանն և անհուն ողորմութեանն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ: Որ ըստ իւրում անբաղդատ և անհամեմատ բարերարութեանն, ետ կարողութիւնանպիտան և պարտաւոր ծառայիցս՝ տպել և ի լոյս ածել զգեղեցիկ գիրքս և զօգտաւէտ մատեանսզայս ա[ստուա]ծաբանական, որ կոչեցաւ՝ կոչումն ընծայութե[ան]. շարադրեցե[ա]լ փրկաւէտբանիւք սրբոյ մեծին Կիւրղի Երուսաղէմայ հայրապետին, ի փչմանէ շնորհաց Հոգւոյն Աստուծոյ: Որոյահա արժանացաք շնորհիւն ա[ստուծո]յ՝ տեսանել զկատարումն տպեցման: Որ եղև Ի յամի տեառն1728. և ի հայոց թւականիս 1177. յամսեանն մայիսի 19: Ի Հայրապետութեան սրբոյն Էջմիածնիլուսանկար և բարձրագահ աթոռոյն, զէյթունցի տեառն Կարապետի սրբազան Կաթուղիկոսիամ[ենայն] հայոց: և ի պատրիարգութեան սրբոյն Երուսաղէմի ա[ստուա]ծակոխ քաղաքին և սրբոյնՅակօբայ գերահռչակ աթոռոյն, տ[եառ]ն Գրիգորի արքեպիսկոպոսի և Աստուածաբանվարդապետի: Եվ ի պատրիարգութեան կոստանդնու պօլսի մեծի մայրաքաղաքիս տեառնՅօհաննու արքեպիսկոպոսի և աստուածաբան վարդապետի: Ի տպարանի հանգուցեալ մահտեսիսարգսի որդի տիրացու մարտիրոսի, ի կոստանդնու պօլիս քաղաքի:

COLOPHON BY THOSE ORDERING PUBLISHING

With the efforts and expenses of the one from East, Country of Syunik, Mr. Sahnazar – the son of the deceased Mr. Hakhnazar. And another fellow, coming from Goghtyats country, Mr Murat – the son of Mr. Frankul. Those who expressed pious and God-loving love towards my holy book and printed it. not for their own benefit and

physical pleasures, but for the good of their loved ones and good memory of their parents. If you come across this holy book by reading or listening to it, and use it for your spirit, you must only remember the exalted master Shahnazar and his parents, the Hankhazar and Taguhi. Him and his spouse Hripsime, and his brother Sahrat, and the other brothers deceased Stepan and Pechan, and his new-born son Stepanos. Also Mr. Murat and his parents Frankul and Senem, and his spouse Taguhi and his lovely new-born son Petros and his brothers Grigor and Hakhpent, and John and his sister and all blood relatives. And all hardworking servants of the printing house – together with guilty martyr Martiros my first son Srapion. And my above-mentioned parents – deceased Sargis and all those deceased. And my sister Elizabeth and deceased brother George. Diligent Mr. Tevlet and his parents, his little pupil of printing house Stepan, who worked hard to tie and string. Also another pupil – newcomer Anton. In order to remember all the benefactors, In general, I have mercy on everyone. And it is known that some people considered some of the things to be very disgusting, so ignoring them, created and printed this book. And remember the new philologist Hagop, the philologist, the theologian of the capital of the Patriarchate, who, according to his philanthropic kindness, awarded the commentary to this. He and M. Moses, the wise priest – remember the – as later he personally wrote an example to this original. Remember proofreader of this Holy Book Mr. Paghtasar, my tutor, and his parents, his son Mr. Arsen. That worked hard on reviewing and recorrecting it. Despite we were very attentive to mistakes, correcting them, after printing there are some points to be still corrected – either talks, or words or letters. If those searching for such mistakes carefully in whole my book, consider that we were human beings with some weaknesses too. Therefore, in case you see something do not be surprised at our minds but with your mastered minds correct them with love. And what was the reason that Cyril of Jerusalem wrote this Holy book, as referred to in the beginning, see commentary 8.

„ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՏՊԵԼ ՏԻՈՂԱՑ՝՝՝ Արդեամբ և ծախիւք յարևելից տանէն աղվերցի որ է յերկիրնսիւնեաց՝ Հանգուցեալ պարոն հախնազարի որդի տիրացու պարոն շահնազարի: Եվ միւսընկերակցի նորին դաստակցի որ է գողթնեաց երկիրն, պարոն ֆռանկուլի որդի տիրացու պարոնմուրատին: Որք բարեպաշտ և աստուածասէր ըղձանօք վառեցան ի սէր սուրբ մատենիս և ետունտպել զսա. ոչ վասն շահի և օգտի մարմնական վայելչութե[ան]ց իւրեանց, այլ լինիլ բարի յիշատակիոգւոց իւրեանց և ծնողացն: Արդ՝ որք հանդիպիք սուրբ գրքիս այսմիկ ընթեռնլով կամ լսելով. և օգտիցիք ի սմանէ օգտութիւնս ինչ հոգևորս,

պարտիք միով հայր մերիւյիշել զվերոգրեցեալ տիրացուՇահնազարն և զծնողսն նորին զհախնազարն և զթագուհին: Նա և զկողակիցն իւր զՀռիփսիմէն և զեղբայրն իւր զՍէիրատն՝ և զմիւս եղբայրն զհանգուցեալն ի ք[րիստո]ս զիտր[ա]ց[ու] ստեփանն և զպեճանն. և զորէդգիրն իւր զնորածին Ստեփաննոսն: Ընդ նմին, և զտիրացու Մուրատն. և զծնօղսն՝ նորին զֆռանկուլն և զՍէնէմն. և զկողակիցն իւր զԹագուհին. և զորդեակն իւր զսիրելի և զնորածին և զնորաբողբոջ զՊետրոսն. և զեղբարս իւր զԳրիգորն և զՀախպէնտէն. և զՅօհաննէսն. և զՔորսնորին. և զայլ ամենայն արեան առուս նոցին: Այլ և զաշխատաւոր ծառայքս ձեր՝ տպագրատանս, զմեղաւոր մահտեսի մարտիրոս հանդերձ որդեկաւն իմով անդրանկաւ Սրապիոնիւ: Եվ զծնողն իմզվերոյ յիշեցե[ա]լ և զհանգուցեալն ի Քրիստոս զմահտեսի Սարգսին, հանդերձ մարբն իմով և համայն ննջեցելովքն: Այլ և զքոյր իմ զԵղիսաբէթն և զհանգուցեալ եղբայրն իմ զԳէորքն: Այլ և զաշխատաւոր տպազարկ գրքիս զտիրացու Տէվլէթն և զծնօղսն նորին: Նա և զփոքեիկ աշակերտտպագրարանիս զՍտեփանն. որ բազում աշխատանս ունի ընդիս ի շարել և ի ցրել զկապարեայսն: Այլև զմիւս աշակերտ նորաեկ զ Անտօնն: Որպէս զի առատ բարերարն՝ յիշելոցս և յիշողացդ առհասարակ ողորմեսցի ամէն: Եվ գիտելի է, զի զոմանս ի բանից ոմանց յոյժ զարշելագունիցամենապղծոյն մանեայ՝ անյիշելիս համարէալ, զանց զնոքօք արարաք ի տպեցման մատենիս. իբրզբանիւտաղտկալեօք և զանլսելօք: Եվ յիշեցաւ, զի մի ոմանք նախածանօթք այնց, յայն սակսընդհատ ինչ զմատեանս ի լրմանէն վարկանիցեն: Եվ յշեսջիք զբանասէր յակօք վարդապ[ե]տն նորընծայ, աշակերտ տեառն աստուածաբան Պատրիարգի մայրաքաղաքիս, որ ըստ գրասէր բարուցիւրոց՝ շնորհեաց զլուծմանց սորին զօրնակն; Նա և զմահտեսի տէր Մովսէս իմաստուն քահանայն, յիշեսջիք ի տէր. զի և նա ետ օրինակ մի բնաբանիս. զոր իւր ձեռամբն էր գրեալ: Հուսկ յետոյ՝ յիշեսջիքև զսրբագրօղ ս[ու]րբ մատենիս զտիրացու Պաղտասարն զվարժիչն իմ և զծնողսն նորին. և զորդեակն իւր զտիրացու Արսէնն. որ բազում աշխատանս կրեաց ի վերուղղումն սխալանաց սորին: Բայց քանզի որքան և զգուշանայցէ ոք ի սրբագրութեան տպեցման գրքի միոյ, մնան տակաւինուղղելիք ոմանք ի տեղիս տեղիս. թէ ի բանս, թէ ի բառս, և թէ ի տառս. որպէս և յամենայն իսկգրեանս գտանին եթէ ոք նրբապես որոնիցէ, և այս յայն սակս, զի մարդ եմք տկարութեամբզգածեալ: Վասն որոյ մինչ զայնպիսիս ինչ տեսանիցէք ի սմա, մի զարմասջիք ընդ միտս ձեր. այլըստ բարեվարժ իմաստից ձերոց ուղղեսջիք սիրով զայնս և ողջ լերուք: Եվ թէ յինչ պատճառէշարժեալ սուրբն Կիւրեղ շարադրեաց զսուրբ գիրքս որպ[է]ս յառաջն յիշեցաք տես ի յերեսն լուծ. 8:

NOTES: A note from 1758 on the last unnumbered sheet (not entirely legible) ... *ընդ վայելումն Ստեփանոս Աստվածաբան... լեհահայոց: Ընծայել Աբրահամ Եպիսկոպոսե Կրիտացոյ [to the enjoyment of Stepanos Theologian ... Polish-Armenian. Presented by Abraham Bishop Kretatsi].*

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: Old - 0727, S.D.000 00000270, current – 137.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: BL [ԲԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GAC [ԳԱՊ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. HCAL [ԲՀԿ]. HTHM [ՀԹՏԹ]. LHM 106, 260 [ՊԹ]. LLSR [ՀԼՎ]. LNLB [ՀԿՄ]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. M 733-740, 834 missing 8 pages at the end 1672 [Մ]. MG [ՄԳ]. MSE [ԷՎ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 281, 325, 316, 330, 558 [ՀԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SAC [ՊՍՀԵ]. ShA [ՇԱ]. SLM [ՍՂՄ]. SSPL [ՍՍԱԳ]. VT [ՎՏ]. YSUL [ՊՀ].

Z Bibl. 305_306 [Զ Մատ. 305_306]. Gh. vol. 1, 1314_1316 [Ղ. հտ. 1, 1314_1316]. T 59 [Թ 59]. GL 140_141 [ԳԼ 140_141]. Ye "E", 1881, № 4, p. 17 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 17]. Al 236 [Ալ 236].

33. *Psalter*. Venice, Antonio Bortoli press, 1733.

Psalms

***Սաղմոսարան*: Վենետիկ, տպարան Անտոնի Բերտոլիի, 1733:**

Սաղմոսարաններ

TITLE PAGE: Missing.

Document size: 115x157, 384 8-folded pages, the page numbering is in the Armenian and the Latin language. Text size in a frame 11,5x6,5 cm. 2nd and 3rd pages not published. 9 engraved images. Upper and margin decorations. 8 illustrations: [page 3 - *David playing harp* with description note *Դաւիթ մարգարէ սաղմոսէ տն (David the prophet psalm of the Lord);* page 97 - David anoints the King surrounded by people, with description note *Դաւիթ օծանի թագաւորի սամուէլէ (David anointing King Samuel);* page 76 _ with a descriptive note *Դավիթ պարսաքարեալ յաղթէ գողիաթու (David defeating Goliath throwing a cluster of stones on him);* page 118 - with a descriptive note *Դավիթ ներէ նաբաղայ վասն աղերսից աբիգեց (David forgiving Nabal because of his*

begging); page 154 - with a descriptive note *Դավիթ կաքաւէ քնարու առաջին տեառն այ (Davit playing the harp);* page 192 - Davit standing in front of the King addresses him with his finger up with descriptive note *Դաւիթ յաանդիմանի ի նաթանայ վն բանին ուրիայ (David reprimanding Nathan);* page 228 - with a descriptive note *Դավիթ անիծանի ի սեմեայ (Davit cursed by Semei);* page 264 - Davit surrounded with people and two cows on the altar, with description note *Դաւիթմատուցանէ զոհս տն իկպն ունեայ (David sacrifices to his Lord what he has).* Margins done without frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 1 cm; bottom - 50 mm; top - 50 mm].

CONTENT: 5_351 Book of Psalms Ա_ՃԾ:351 This psalm is the autograph of David without year, ..._352_357 Blessings to the three children. Daniel. 3. _ 357 „Hello Mariam, full of grace ...” _ 359_360 Blessing to the Virgin Mary. Luke 11. _ 360 Blessing of the father of Zechariah, John the Baptist. _361 Prayer of the old man Simeon. _362_365 Prayer of the king of Manasseh. _366_372 each person who believes in Christ. Created by the Armenian Catholicos Nerses. _373_375 Powerful wishes for night disasters said by Gregory of Narek. _377_384 List of psalms in the alphabetical order.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ 5_351 Սաղմոսարան Ա_ՃԾ:351 Այս սաղմոս ինքնագիր Դաւթի էարտաքոյ թուոց..._352_357 Օրհնութիւնք երից մանկանց: Դանիէլի. 3:_ 357 „Օղջույն քեզ մարիամ, լիշնորհօք...”_ 359_360 Օրհնութիւն Մարիամու Աստուածածնին: Ղուկ. 11:360 Օրհնութիւնք զաքարիայիհօրն յովհաննու մկրտչի: Ղուկ. 1:361 Աղօթք սիմէոնի ծերունւոյն: Ղուկ. 21: _362_365 Աղօթք մանասէիթագաւորին:366_372 իւրաքանչիւր անձին հաւատացելոյ ի քրիստոս: Զոր արարեալ էտեառնններսէսի հայոց կաթուղիկոսի:373_375 Մաղթանք զօրաւորք վասն արհաւիրաց գիշերայնոց, Գրիգորի Նարեկացւոյ ասացեալ: Բան. Ծբ. _375 _ Աղօթք զօրաւորք սրբոյն Գրիգորի: Բան խա:377_384:_Ցանկ սաղմոսաց կարգաւ այբուբենից:

NOTES: A handwritten entry *books of old print sygn. 336* [Collection of old prints, reference number 336]. A small sheet of paper with handwritten entry *Վասն ննջեցելոց... [For deceased…].*

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Polish: Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: Old - 826-k-040, current 336.

HOUSED: Foundation of Culture and heritage of Polish Armenians [Polish: Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: GA [ԳԱ], LSOLLP [ՓԱԿԼՎ], M 1916 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MZM [ԶՄՄ]. PNL [ՓՆՎ]. SLM [ՍՂՄ]. YSUL [ՊՀ].

Z Bibl. 602 [Զ Մատ. 602]. Gh 2, vol. 2, 2011 [Ղ, հտ 2, 2011].

34. Mkhitar Sebastatsi. *Calendar:* Venice, Antoni Bortoli Press, 1733.

Calendars.

Մխիթար Սեբաստացի: Տօմար: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1733.

Տոմար

TITILE PAGE: Brief calendar. That is to say, Summary [of] the ancient Calendar of the Romans, by which the Armenian nation is publicly governed. Written in an easy style /so that can be understandable for natives/ by the Abbot Father Mekhtar of Sebastia in 1733. Published in Venice. Andon Antoni Portoli Printing House.

ՏԻՏՂԹ.՝ ՏՕՄԱՐ ԿԱՐՃԱՌՕՏ/ Այսինքն./ Համառօտութի[ւն] հնոյ Տօմարին Հռօմայեցւոց,/ որովհասարակաբար վարի ազգս Հայոց:/ Շարակարգեցեալ դիւրին ոճիւ ի/ յօգուտ պարզամտաց:/ ԻՄխիթարայ Վարդապետէ սեբաս-/տացւոյ Աբբայ Հայր կոչեցելոյ:/ Յամի Տ[եառ]ն 1733./ Տպագրեցեալի Վէնէտիկ:/ Ի տպարանի Անդօնի Պօռթօլի./ Հրամանաւ մեծաւորաց/:

Document size: 115x157, 40 pages. An eight-folded document, the page numbering is in the Latin language. Text size in a frame 12 x 7 cm. A little decorative image on the title page. On the reverse – 1 engraved image. 1 upper decoration. The original text with 10-point boloragir, notrgir and glxagir characters were used.

CONTENT: pages 3_8 On the days of the week and the calendar, where we find the writing of the year. _9 Perpetual table. _10_12 “Beginning or end of the month and movable feasts and other useful things included in the Calendar, which can be found in the Writing of the year.23_40 On some perpetual tables where all the above-mentioned can be easily found. Tables.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_8 Յաղագս Եօթներեկաց, և Վերադրաց, ի ձեռն որոց գտանի գիրտարւոյն:9 Աղյուսակ մշտնջենավոր:10_12 „Ամսամտից, և Տօնից շարժականաց , և այլոց իրացպիտանաւորաց պարունակեցելոց ի Պարզատօմարի, որք գտանիլ կարեն ի ձեռնՏարեգրոյն:_23_40 Յաղագս ոմանց մշտնջենաւորաց Աղիւսակաց, ձեռն որոց առաւել դիւրապեսգտանին ամենայն վերոյ ասացեալք:_Աղյուսակներ:

ANNOTATION - Mkhitar Sebastatsi's „Short Calendar" was published with the Psalm of the same year (see the description of the previous book) is usually attached to it.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ Մխիթար Սեբաստացու „Տօմար կարճառօտ"-ը տպագրվել է նույն թվականիՍաղմոսի հետ (տես նախորդ գրքի նկարագրությունը) և սովորաբար տպակից է լինում նրան:

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov.

PRESSMARK: 336.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Polish: Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ATG [ԱՏԳ]. LACP [ԿՊԳ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ], M 1916 [Մ]. MMV [ՎՄՄ MZM [ԶՄՄ]. PNL [ՓՆՎ]. SLM [ՍՂՄ]. YSUL [ՊՀ].

ԶՄատ. 678_679: Ղ. հտ. 2, 2011: Թ. 44:

35. *The Four Gospels.* Venice, Antoni Bortolli Press, 1759.

Gospel

***Աւետարան*: Վենետիկ, տպարան Անտոնի Բորտոլիի, 1759:**

Ավետարան

TITLE PAGE: GOSPEL of Our Lord Jesus Christ. Published in April of 1759. In the Patriarchate of the Armenian Catholicos Sahak. In Venice. By the order of the noble. In Antoni Bortolli Press.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԱՒԵՏԱՐԱՆ/ Տ[եառ]ն մերոյ յ[իսու]սի ք[րիստո]սի:/ Տպագրե[ա]լ յամի տ[եառ]ն1759/ յապրիլի. 24:/ Ի հայրապետութե[ան]/ տ[եառ]ն սահակայ հայ-/ոց կաթուղիկոսի:/ ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/ Ի տպարանի Անտոնի Պոռթօլի:/

Document size: 552 pages: an eight-folded page document. The page numbering is in the Armenian and the Latin languages. Text size in a frame 11x 6. Title page in the tabernacle. With running titles and margin marks. 4 engraved images. Upper and bottom decorations. Original text with 10-point bolorgir. 4 illustrations: [page 10 - with a descriptive note *Սուրբ Մատթէոս Աւետարանիչ (St. Matthew the Evangelist);* page 162 - with a descriptive note *Սուրբ Մարկոս Աւետարանիչ (St. Mark the Evangelist);* page 266 - with a descriptive note *Սուրբ Ղուկաս Աւետարանիչ (St. Luke the Evangelist);* page - with a descriptive note Սուրբ Յոհաննէս Աւետարանիչ (St. John the Evangelist).

CONTENT: pages 3_4 Introduction to the Gospel of Matthew.5_8 The beginning of the chapter of the Gospel, which is according to Matthew.11_157 Gospel of our Lord Jesus Christ according to Matthew.158 Introduction to the Gospel of Mark. _159_161 The beginning of the chapter of the the Gospel, which is according to Mark.163_257 Gospel of our Lord Jesus Christ according to Mark. _258_259 Introduction to the Gospel of Luke.260_264 The beginning of the chapter of the Gospel, which is according to Luke.267_423 Gospel of Our Lord Jesus Christ according to Luke._424 Introduction to the Gospel of Jan._425_428 The beginning of the Gospel, which is according to Jan._431_550 Gospel of Our Lord Jesus Christ according to Jan._551_552 List of evangelical medicine, leisure, temple, orators.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_4 նախադրութիւն Մատթէոսի աւետարանին:_5_8 Սկիզբն գլխոցաւետարանին՝ որ ըստ Մատթէոսի:_11_157 Աւետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ըստՄատթէոսի: 158 Նախադրութիւն Մարկոսի աւետարանին:_159_161 Սկիզբն գլխոց, աւետարանին որըստ Մարկոսի:_163_257 Աւետարան Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ըստ Մարկոսի:_258_259 Նախադրութիւն ղուկայ աւետարանին:_260_264 Սկիզբն գլխոց, աւետարանին, որ ըստղուկայ:_267_423 Աւետարան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ըստ Ղուկասու:_424 Նախադրութիւնյովհաննու աւետարանին:_425_428 Սկիզբն գլխոց, աւետարանին, որ ըստ յովհաննու:_431_550 Աւետարան Տեառն Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի Ըստ Յովհաննու:_551_552 Ցուցակ աւետարանացբժշկութեան, հանգստեան, տաճարի, և իւղաբերից:

ANNOTATION – It was published with the Psalm and Calendar (see the description of two previous books) and is usually attached to it.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ այն տպագրվել է Սաղմոսի և Տոմարի հետ (տես նախորդ երկու գրքերի նկարագրությունը) և սովորաբար տպակից է լինում նրան:

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov.

PRESSMARK: 336.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ].AM [AM]. ATKh [ԱՏԽ]. ATG [ԱՏԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. LMH 696 [ՊԹ 696]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ], M 950, 1622, 1738, 1929 [Մ950, 1622, 1738, 1929]. MLA T. Azatyan’s Fund 82,83, 8380, 8382 [ԳԱԹ Թ. Ազատյանի ֆոնդ 82,83, 8380, 8382]. MMV [ՎՄՄ]. MSE [ԷՎ]. PL 20,539, 1018,

3882 [ՀԳ 20,539, 1018, 3882]. PNL[ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ]. SGC [ՍԳԵ]. SLM [ՍՂՄSHMJ [ԵՍՀՄ]. SHCCT [ՍՍԽԵ].

Z Bibl. 77 [Զ Մատ. 77]. Gh. vol. 1, 268 [Ղ. հտ. 1, 268]. Mac 134 [Մակ 134].

36. ***Calendar of Feasts.*** **Constantinople. Astvatsatur Kostandnupolsetsi press, 1740.**

Calendar

Տօնացոյց: **Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու, 1740: Տոմար, պարզատումար**

TITLE PAGE: Synaxarium or Holy Calendar and Gospel calendar. Ordering and Command of the Lord’s Feast. That was established and defined by Isaac Patriarch according to the Armenian ceremony. And now published in Armenian year 1189, in Costantinople (a handwritten record: year 1740)”.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՏՕՆԱՑՈՅՑ/ ԵՒ ԱՒԵՏԱ/րանացոյց: Կարգաւորութիւն և/ ՀրահանգՏ[է]րունական/ Տօնից:/ Զոր Կարգեալ Եւ/ Սահմանեալ Իսահակայ/ Հայրապետի՝ ըստ Արա/ռողութեանցն Հայաս/տանեայց: Եւ այժմիկ Տպագրեցեալ/ ի թուին Հայոց 1189/ ի Կոստանդնուպօլիս/Քաղաքի:/

Document size:15x10; 33, յձդ, 48 (=465) decorated pages: After the first 33 pages in Arabic numerals, the page numbering continues in Armenian letters. ld (page 34) printed լե. The last 48 pages are printed on colored paper: an eight-folded document. Page numbering in Armenian. Text size in a frame 12,8x7,5 cm. Title page decorated. 7 engraved images. Tabernacle ornaments, bottom and margin decorations. The original text with 12-point boloragir. Notrgr and glxagir were used. Leather binding, gilded. Condition: slightly damaged, with flowers engraved on it. 4 illustrations: [page 2 - Virgin Mary with Jesus with a note *ի կուսէն ըստ եսայեայ/ մարմնով ծնար:/ Եվ ի մոգուցպատարագօք/ ընծայեցար (That according to Jesse you were born of a virgin body, and you got a liturgy from the magicians);* page 3- */Flowers, ornaments;* un. page - Virgin Mary sist surrounded by people with a note *Սուրբ Հոգին ած ի երկնից իջեալ… (The holy spirit descended from the heaven of God…);* page 4 - Jesus Christ with disciples with a note *Պայծառցլ դիմօք տրն մեր յայտնի./ Աշակերտացնիուրոց փառօք սոսկալի (Our famous Bright Master, the disciples turn to you in glory*). Margins done with frames and decorated lines: [inner - 30 mm; outer margin - 1 cm; bottom - 1 cm; top margin - 50 mm].

CONTENT: pages 3_ճժէ Holy Calendar in a proper way. :_ճյթ-ճկթ Of the night of Easter… _ճհա-ճձե In the Sixth Week… _Ճձէ-մլա Of Holy Pentecost… _մլզ-մծթ On the seventh Sunday is Vardavar ... _ մկա-մձզ Of Holy Mother of God ..._մձթ-յձզ Of the Holy Cross ..._յձդ Colophon._1_48 List of the speeches on suchlike days.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_ճժէ Տօնացույց ըստ Աւուրըն Պատշաճի: ճյթ-ճկթ Ի սուրբ զատկիզիշերին... _ճհա-ճձե Ի Վեցերորդում շաբաթու... _Ճձէ-մլա Ի Սրբոյ Պէնտէկոստէի ... _մլզ-մծթԵօթներորդում կիրակէին Վարդավառ է... _ մկա-մձզ Սրբոյ Աստուածածնի..._մձթ-յձզ ՍրբոյԽաչի..._յձդ Յիշատակարան:1_48 Յայսմաւուրքի ճառերի ցանկ:

COLOPHON: By the grace of our Lord Jesus Christ and intercession of his swift witness st. Minas, he finished printing of this good and exemplary copy of book which he called the Holy Calendar. In the Patriarchate of Ft. Lazar - Catholicos of All Armenians. And in the patriarchate of Ft. Gregory and Ft. Johannes, theologian-archimandrites of the Holy Sees, that is Jerusalem and Costantinople. In Astvatsatur’s printing house. I wish those who enjoy, at the year of paying for this, remember to the Christ me and my son, servant to all of you. Also, workers ofr my factory Mr. Zakaria of Evdokia and Mr. Hovhannes of Karin, so that you can be remembered.

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»՝ Շնորհիւ և ողորմութեամբ տ[եառ]ն մերոյ յ[իսուս]ի ք[րիստոս]ի. և բարեխօսու[թեամ]ք արագահաս վկային իւրոյ ս[ր]ք[ո]յն Մինաս[ա]յ՝ յանկ ելեալ աւարտեցաւ ի լաւ և ընտիր օրինակէ տըպումն գրքիս այսորիկ՝ որ կոչի Տօնացոյց: Ի Հայրապ[ե]տու[թ]ե[ան] Տ[եառ]նՂազարու՝ ամ[ենայն] Հայոց Կ[ա]թ[ու]ղիկոսի: Եվ ի Պատրի[ա]րգ[ո]ւ[թ]ե[ան] ս[ուր]ք Աթոռոցայսինքն Ե[երուսաղէմի և Կոստանդնուպօլսոյ՝ Տեառն Գրիգորի և Տեառն ՅոհաննիսիԱ[ստուա]ծաբան Վ[ա]րդ[ա]պ[ե]տ[ա]ց: Ի Տպարանի տրուպ ա[ստուա]ծատրոյ: Արդ որք վայելէքդ՝ մաղթեմ, զի ամ յամէ ի վճարման սորին՝ յիշեսջիք ի ք[րիստո]ս զիս և զորդե[ա]կն իմ. որ է ծառայ ձերամ[ենե]ց[ո]ւն: Նաև զաշխատաւորսն գործ[ա]ր[ա]նիս զԼդոկիացի տիրացու զաքարիայն ևզկարնեցի տիրացու յոհաննէսն. յորմէ և դուք յիշ.:

“THE LIST OF SPEECHES ON SUCH DAYS” And this is to complete the Holy Calendar, or to put it in the end (with colorful paper in honor of the wonderful martyrs painted with blood) the list of the speeches on such days. For in addition to show the feast according to the days of the Roman month. Knowing that in the days leading up to the memorial service, we went to the church and prayed to God. And listening to the performance and the history of happy ones and following their steps as much as we can,

however to be worthy of enjoying the small amount of work with them. Because according to this, the blessed Feast-lover is not deprived of the crown of martyrs. without pain and torment, to get sacrament of the glorious. Amen.

«ԶԱՅՄԱԻՈՒՐԱՑ ՃԱՌԻՑ ՑԱՆԿՍՆ» Եվ աստ առ ի կատարիլ Տօնացուցիս՝ կամ եղև մեջ դնել իվերջոյ նորին (գունագոյն թղթովք առ ի պատիւ և ի նշանակու[թ]ի[ւն] արեամբ ներկեալ չքնաղմարտիրոսացն) և զայսմաւուրաց ճառից ցանկսն: Զի բացի ցուցանելոյն զտօնսն ըստ աւուրցիռոմայեցւոց ամսոյն: Զի գիտացեալ թէ յորում աւուր ընթեռնանին յիշատակք կատարման ևվախճանի նոցին, յեկեղեցի ա[ստուծո]ոյ ընթասցուք: Եվ լսելով զկատարումն և զվարսպատմու[թ]ե[ան] երանելացն՝ և հետևելով վարուց նոցին ըստ կարի մերում, թերևս և մեք արժանիլիցուք ընդ փոքու աշխատանացն վայելել զչափս ընդ նոսին... Զի ըս[տ] ասից շնորհալոյն. Տօնասէրքն չէ զրկված, ի պսակաց մարտիրոսաց. առանց զանից և տանջանաց. հաղորդ լինիլնոցին փառաց: Ամէն:

NOTES: A handwritten entry in Armenian on the title page *Ի զրեանց Սամուէլի Ստեֆանովիչ Շմավերեցի լէօբոլսոյարորական եկեղեցոյ [Written by Samuel Stephanovich from the Shmaverets, Parish Church of Leopolis].* A handwritten entry in Armenian on the title page - Իսկ յամի տն [in 1740.] A handwritten entry on a small sheet of paper/insert in Ukranian *Сагага. Донаціі. Константинополь 1740. [Sagaga Donacii, Konstantinopol 1740].* A handwritten hard-to-read entry in Latin and Polish.

PROVENANCE: Bookplate - *Biblioteka Teodorowicza* [Teodorowicz's library]. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII – 39411.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw/ Zaklad Narodowy im. Ossolinskich we Wroclawiu. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ATG [ԱՏԳ]. AUL [ԱՀԳ]. BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. GNL [ԹՀԳ]. HQ [ՀՔ]. LHM 300, 308 [ՊԹ]. LPF [ՊՖ]. PL 100, 1160 [ՀԳ]. M 1505, 1634 [Մ]. MB [ՄԲ]. MLA T. Azatyan's Fund 8285 [ԳԱԹ: Թ. Ազատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MWGL [ՄԱԳԳ]. MZM [ԶՄՄ]. PGhM [ՂՔՄ]. RCAB [ՌԹԳ]. SGC [ՍԳԵ]. ShA [ՇԱ]. SHCCT [ՍՍԽԵ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 681 [Զ Մատ. 681]. T 57 [Թ. 57]. Ye "E", 1881, № 4, p. 23 [Ե«Փ», 1881, № 4, էջ 23]. Mac. 131 [Մակ. 131]. Cat.Zard. Book., 1922, p. 94 [Ցուց. Զարդ. Գրատ., 1922, էջ 94]:

37. ***Calendar of Feasts.*** **Constantinople. Astvatsatur Kostandnupolsetsi press, 1740. (second copy of the previous book).**

Calendar

Տօնացոյց: **Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու, 1740: Տոմար, պարզատումար**

TITLE PAGE: Synaxarium or Holy Calendar and Gospel calendar. Ordering and Command of the Lord's Feast. That as established and defined Isaac Patriarch according to the Armenian ceremony. And now published in Armenian year 1189, in Constantinople. (a handwritten record: year 1740)".

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՏՕՆԱՑՈՅՑ/ ԵՒ ԱՒԵՏԱ/րանացոյց: Կարգաւորութիւն և/ ՀրահանգՏ[է]ռունական/ Տօնից:/ Զոր Կարգեալ Եւ/ Սահմանեալ Իսահակայ/ Հայրապետի՝ ըստ Արա/ռողութեանցն Հայաս/տանեայց: Եւ այժմիկ Տպագրեցեալ/ ի թուին Հայոց 1189/ ի Կոստանդնուպօլիս/Քաղաքի:/

15x10; 33, յձդ, 48 (=465) decorated pages: After the first 33 pages in Arabic numerals, the page numbering continues in Armenian letters. ld (page 34) printed լե. The last 48 pages are printed on colored paper: Eight folded. Page numbering in Armenian. Text size in a frame 12,8x7,5 cm. Title page decorated. 7 engraved images. Tabernacle ornaments, bottom and margin decorations. The original text with 12-point boloragir. Notrgr and glxagir were also used. Leather binding, gilded, slightly damaged, with flowers engraved on it. 4 illustrations [page 2 - Virgin Mary with Jesus with a note *ի կուսէն ըստ եսայեայ/ մարմնով ծնար:/ Եվ ի մոգուցպատարագաք/ ընծայեցար (That according to Jesse you were born of a virgin body, and you got a liturgy from the magicians);* page 3- */Flowers, ornaments;* un. page - Virgin Mary sist surrounded by people with a note *Սուրբ Հոգին ած ի երկնից իջեալ… (The holy spirit descended from the heaven of God…);* page 4 - Jesus Christ with disciples with a note *Պայծառցլ դիմաք տրն մեր յայտնի./Աշակերտացնիուրոց փառաք սոսկալի* (*Our famous Bright Master, the disciples turn to you in glory*). Margins done with frames and decorated lines: [inner - 30 mm; outer margin - 1 cm; bottom - 1 cm; top margin - 50 mm].

CONTENT: pages 3_ճժէ Holy Calendar in a proper way. :_ճյթ-ճկթ Of the night of Easter… _ճհա-ճձե In the Sixth Week… _Ճձէ-մլա Of Holy Pentecost… _մլզ-մծթ On the seventh Sunday is Vardavar ... _ մկա-մձզ Of Holy Mother of God ..._մձթ-յձզ Of the Holy Cross ..._յձդ Colophon._1_48 List of the speeches on suchlike days.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_ճժէ Տօնացույց ըստ Աւուրընն Պատշաճի:ճյթ-ճկթ Ի սուրբ զատկիզիշերին... _ճհա-ճձե Ի Վեցերորդում շաբաթու... _Ճձէ-մլա Ի Սրբոյ Պէնտէկոստէի ... _մլզ-մծթԵօթներորդում կիրակէին Վարդավառ է... _ մկա-մձզ Սրբոյ Աստուածածնի..._մձթ-յձզ ՍրբոյԽաչի..._յձդ Յիշատակարան:_1_48 Յայսմաւուրքի ճառերի ցանկ:

COLOPHON: By the grace of our Lord Jesus Christ and intercession of his swift witness St. Minas, he finished printing of this good and exemplary copy of book which he called the Holy Calendar. In the Patriarchate of Ft. Lazar - Catholicos of All Armenians. And in the patriarchate of Ft. Gregory and Ft. Johannes, theologian-archimandrites of the Holy Sees, that is Jerusalem and Costantinople. In Astvatsatur’s printing house. I wish those who enjoy, at the year of paying for this, remember to the Christ me and my son, servant to all of you. Also, workers of my factory Mr. Zakaria of Evdokia and Mr. Hovhannes of Karin, so that you can be remembered.

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ»՝ Ծնորհիւ և ողորմութեամբ տ[եառ]ն մերոյ յ[իսուս]ի ք[րիստոս]ի. և բարեխօսու[թեամ]ք արագահաս վկային իւրոյ ս[ր]ք[ո]յն Մինաս[ա]յ՝ յանկ ելեալ աւարտեցաւ ի լաւ և ընտիր օրինակէ տըպումն գրքիս այսորիկ՝ որ կոչի Տօնացոյց: Ի Հայրապ[ե]տու[թ]ե[ան] Տ[եառ]նՂազարու՝ ամ[ենայն] Հայոց Կ[ա]թ[ու]ղիկոսի: Եվ ի Պատրի[ա]րգ[ո]ւ[թ]ե[ան] ս[ուր]ք Աթոռոցայսինքն Ե[երուսաղէմի և Կոստանդնուպօլսոյ՝ Տեառն Գրիգորի և Տեառն ՅոհաննիսիԱ[ստուա]ծաբան Վ[ա]րդ[ա]պ[ե]տ[ա]ց: Ի Տպարանի տրուպ ա[ստուա]ծատրոյ: Արդ որք վայելէքդ՝ մաղթեմ, զի ամ յամէ ի վնարման սորին՝ յիշեսջիք ի ք[րիստո]ս զիս և զորդե[ա]կն իմ. որ է ծառայ ձերամ[ենե]ց[ո]ւն: Նաև զաշխատաւորսն գործ[ա]ր[ա]նիս զևդոկիացի տիրացու զաքարիայն ևզկարնեցի տիրացու յոհաննէսն. յորմէ և դուք յիշ.:

“THE LIST OF SPEECHES ON SUCH DAYS” And this is to complete the Holy Calendar, or to put it in the end (with colorful paper in honor of the wonderful martyrs painted with blood) the list of the speeches on such days. For in addition to show the feast according to the days of the Roman month. Knowing that in the days leading up to the memorial service, we went to the church and prayed to God. And listening to the performance and the history of happy ones and following their steps as much as we can, however to be worthy of enjoying the small amount of work with them. Because according to this, the blessed Feast-lover is not deprived of the crown of martyrs. without pain and torment, to get sacrament of the glorious. Amen.

«ԶԱՅՄԱՒՈՒՐԱՑ ՃԱՌԻՑ ՑԱՆԿՍՆ» Եվ աստ առ ի կատարիլ Տօնացուցիս՝ կամ եղև մեջ դնել իվերջոյ նորին (գունագոյն թղթովք առ ի պատիւ և ի նշանակու[թ]ի[ւն] արեամբ ներկեալ չքնաղմարտիրոսացն) և զայսմաւուրաց ճառից ցանկսն: Զի բացի ցուցանելոյն զտօնսն ըստ աւուրցիռոմայեցւոց ամսոյն: Զի գիտացեալ թէ յորում աւուր ընթեռնանին յիշատակք կատարման ևվախճանի նոցին, յեկեղեցի ա[ստուծո]ոյ ընթասցուք: Եվ լսելով զկատարումն և զվարսպատմու[թ]ե[ան] երանելացն՝ և հետևելով վարուց նոցին ըստ կարի մերում, թերևս և մեք արժանիլիցուք ընդ փոքու աշխատանացն վայելել զչափս ընդ նոսին... Զի ըս[տ] ասից շնորհալոյն. Տօնասէրըն չէ զրկված, ի պսակաց մարտիրոսաց. առանց զանից և տանջանաց. հաղորդ լինիլնոցին փառաց: Ամէն:

NOTES: A handwritten entry in Italian on the title page *Aer armeno [Armenian year]*. A handwritten entry in Italian on the title page *Anno a Cristo nato 1740 [After the birth of Christ in 1740]*. A handwritten note written with a pencil *Ի Գրոց պատ. Մեր Մար/կոսին Նիգորովիչեան / t.j. Donacuyc/ T. zn. Directorium/ Vivir aficii/ r 1189 rok orm. 1740 [From our Marcos Nigorovich books. So called Calendar of holidays. So called Directorim. In Armenian year 1189, that is 1740]*.

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz's library* [*Biblioteka Teodorowicza*]. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII- 39412.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Zaklad Narodowy im. Ossolinskich we Wrocławiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ATG [ԱՏԳ]. AUL [ԱՀԳ]. BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. GNL [ԹՀԳ]. HQ [ՀՔ]. LHM 300, 308 [ՊԹ]. LPF [ՊՖ]. PL 100, 1160 [ՀԳ]. M 1505, 1634 [Մ]. MB [ՄԲ]. MLA T. Azatyan's Fund 8285 [ԳԱԹ: Թ. Ազատյանիֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MWGL [ՄԱԳԳ]. MZM [ԶՄՄ]. PGhM [ՂՔՄ]. RCAB [ՌԹԳ]. SGC [ՍԳԵ]. ShA [ՇԱ]. SHCCT [ՍՍԽԵ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 681 [Զ Մատ. 681]. T 57 [Թ. 57]. Ye "E", 1881, № 4, p. 23 [Ե«Փ», 1881, № 4, էջ 23]. Mac. 131 [Մակ. 131]. Cat.Zard. Book., 1922, p. 94 [Ցուց. Զարդ. Գրատ., 1922, էջ 94]:

38. Antonio De Guevara. *Hymnal.* Constantinople, Astvatsatur Konstandnupolsetsi press, 1743. /The Libro Aureo de Marco Aurelio; an

ethico-political work composed by Antonio de Guevara and attributed to the Emperor Marcus Aurelius/.

Hymnal

Անտոնիո Դե Գուեվարա: *Շարակնոց:* Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու, 1743:

Շարական

TITLE PAGE DOCUMENT B: Hymnary Made and Customized and Specially Selected for those naive and simple-minded for appropriately holding in the Armenian Church. Published with the Holiness Patriarchate of Holy Etchmiadzin - Catholicos of All Armenians, His Holiness Saint Lazarus. And to the Patriarchate of Holy See of Jerusalem, missionary Father Gregory. City of Constantinople. By order of His Holiness Patriarch - Father Jacob Theologian missionary. In 1743 and the Armenian year 1192. In the printing house of Karapet's son Mahtes Astvatsatur.

ՏԻՏՂԹ.՝ ՁԱՅՆՔԱՂ/ ՇԱՐԱԿԱՆ/ Յօիներեցեալ և Կարգադրեցեալ Հանդերձ Իւր/ովքն Քաղուածովք՝Սակս Պարզամտաց Դիւրին/ Վարելոյ. ըստ Պատշաճի Աւուրն Հայաստա/նեայց Եկեղեցւոյ:/ ԵւՏպագրեց[եա]լ ի Վեհափառ Հայր[ա]պ[ե]տու[թ]ե[ան] Ս[ր]բ[ո]յն Էջմիածնի՝/ Տեառն ՂազարուՍրբ[ա]զ[ան] Կ[ա]թ[ու]ղ[ի]կ[ո]սի ամ[ենայն] Հայոց:/ Եւ ի Պատրիարգութեան Սրբոյ Յանկալիերկրին Երուսաղէմի՝ Տեառն Գրիգորի Սրբազան Վարդ[ա]պ[ե]տի:/ Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ/ ՔԱՂԱՔԻ./Հրամանաւ Նորին Սրբ[ա]զ[ա]ն Պատրիարգի՝ Տեառն/ Յակոբայ Ա[ստուա]ծաբանՎարդապետի:/ Յամի Մարդեղուղե[ան] Բանին 1743/ Եւ ի Թուին Հայոց 1192/ Ի ՏպարանիԿարապետի որդւոյ Մահտեսի Ա[ստուա]ծատուրի:/

Document size: 190x270, 560 embossed pages presented in two columns. A four times folded document (each printing paper is folded into 4 sheets and has 8 pages). The page numbers are in the Armenian language. Text size with frame 20,9x14 cm. Title page A is with green-red and red-black letters, in the altar and on the Title page B there is an ornament. Margin notes. Tabernacle ornaments, margin marks. The word «ԵՐԳԵՑԵՔ» [SING] on the 7th page apart from the first letter «Ե» is also with red color. Marginalies - the letters of the alphabet. The original text with 12-point boloragir, notrgir and glxagir were used. Condition – good. Leather binding. 12 engraved images, on the majority – initials of Grigor Marzvanetsi (Գր) [Gr.] 7 illustrations: [page 6 - *Կանոն Հրաշալի Ծննդեան Ամէնօրհնեալ Տիրուհուց Կուսին Մարիամու ‘ի Յովակիմայ և Յաննայէ*

(Rule of Wonderful Nativity of the Blessed Virgin Mary of Joakim and Hannah); page 20 - *Կանոն Աստուածայայտնութեան Ճրագալույցի Օրհնութիւն (Rule of the Blessing of the Candle of the Epiphany);* page 54 - *Կանոն քառասնօրյա գալստեան Տիառն ի Տաճարն (Canon of the Lord's Coming to the Temple on the 40th day); Կանոն Հրաշալի Համբարձմանն Քի (Canon of Christ's Wonderful Ascension);* page 334 *Կանոն Ծննդեան Յովհաննու Մկրտչին (Rule of the Nativity of John the Baptist);* page 362 *Կանոն Վարդավառին (Canon of Vardavar[1]);* page 376 *Կանոն հրաշալի վերափոխման Սրբոյ Աստուածածնի (Rule of the miraculous transformation of the Holy Mother of God).* Margins done without frames and lines: [Inner - 50 mm; outer - 2 cm; bottom - 3,5 cm; top margin- 50 mm].

CONTENT: page 3 Meaning of the hymns for those who sing._ On the names of hymn creators, some of whom had started in Christ's times and some – in ours. _4 Names of hymn games.4 On starting hymns from voice.5 Song to the gift-giving Holy Spirit. *Acrostic, initials of the lines of which make up the "HYMNARY*".7_555 Canon for a Wonderful Birth of the Most blessed Virgin Mary of Joakim and Anna. _556_558 List of selected hymns.559 Voice of invention Created by Anrias the philosopher – secretary of Hethum, the King of Armenia. *Chart.*559 Preachment to My Church Ecclesiastical Persons. _560 A Record of a Publisher of this Holy Book called The Silent Sharakan.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ՝ 3 նշանակութիւն Սակս Երգողացն զ Շարականն:4. ՎասնԱնուանց Յօրինողաց ըզՇարականն. որոնց ոմանք սկսեալք եղեն ի թուոյն Ք[րիստոս]ի և ոմանք իմերում թուոյ:4. Անունք Խաղից Շարականաց:4 Վասն Սկսանելոյ Զայնից Շարականաց:5. Երգ ԱռՇնորհատու Սուրբ Հոգին: *Ոտանավոր, որի տողերի սկզբնատառերը կազմում են* «ԶԱՅՆՔԱՂՇԱՐԱԿԱՆ»:7_555 Կանօն Հրաշալի Ծննդեան Ամէն-օրհնէալ Տիրուհւոյ Կուսին Մարիամու իՅովակիմայ և Յաննայէ:556_558 Ցանկ քաղուածու Շարականիս:559 Զայնագիւտ. ԱրարեցեալՅանրիասէ Իմաստասիրէ՝ Յատենադպրէ Թագաւորին Հեթմոյ: Աղյուսակ:559 Խրատ առԵկեղեցական Վայելօղ Անձինս:560 Յիշատակարան Տպագրողի Սրբոյ Երգարանիս Այսորիկ. Որկոչի Զայնքաղ Շարական:

COLOPHON: Blessings, sacrifices and thanksgiving with worship to the most holy Trinity and monotheism Father and of the Son and of the Holy Spirit. That you, through the intercession of your courageous and happy witness, with saint Minas, have enabled us - humble ones – re-publishing this Holy songbook as a decoration and brightness of the Armenian Church and easy enjoyment of its purely shining children.

Which compared to the first printing, both in terms of paper and other features, is excellent. Here I wish you with pleading - the priests and to the pure children of the church, or whoever - that when meeting and reading my record, remember the worthy prayer of mine to Christ - Father Astvatsatur, your old caring servant and his enslaved useless son John. That I have been with you willingly from my childhood, that whatever you command me masterly, I will quickly serve. And I beg that if you notice errors in proofreading (who are accustomed to other printing, forgive me). Especially speculating where it was not needed and where it was mandatory. And I hope those having similar nature and needs as we, did not accuse us of knowing our erroneous nature. And also, according to the custom of place and country, one says this, and the other - that: only with love and without murmuring, for the glory of God. Also, remember Zakaria Evdokatsi - the son of hardworking master Makar and all our thankfulness to Christ. The one who has abundantly shown mercy to you and to us and in general his next arrival and kingdom: Amen.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Օրհնութիւն. զոհութի[ւն] և շնորհակալութի[ուն] հանդերձ պաշտօնիւերկրպագութի[ւն] ամենասուրբն Երրորդութե[ան] և միոյ Ա[ստուած] ծութե[ան] ն Հօր և Որդւոյ եՀոգւոյն ս[ր]բ [ո] յ: Որ բարեխոսութ[եամ]բ արագահաս և երջանիկ վկային իւրոյ ս[ր]բ[ո]յ նՄինասայ՝ ետ կարողութի[ւն] մեզ նուաստիցս հասուցանել ի կատարումն և վերստին ի լոյս ածելտպագրութ[եամ] բ զերգարանս զայս ս[ուր]բ Հոգելի. առ ի զարդ և պայծառութի[ւն] Հայաստանեայցեկ[ե]ղ[ե] ցւոյ. և ի վայելումն դիւրութեամբ մանկանց իւրոց մաքրափայլից: Որ համեմատելովառաջին տպագրելոցն՝ եթէ ի կողմանէ թղթոյն և թէ ըստ այլ պիտոյիցն ՝ գերազանց է զնոնօք: Արդ՝ մաղթեմ աղերսալի ի սրբակրօն հարց Քահանայիցդ և մաքուր մանկացդ եկեղեցոյ. կամ ով ոք ևիցէք. զի ի հանդիպիլն ձեր սմա և ի յընթեռնուլն զյիշատակարանս՝ յիշեսջիք ի Ք[րիստո]սյարժանաւոր աղօթս զհայրն իմ ծերունի զա[ստուա]ծատուր. ըզվաղեմական յոգնաշխատ ծառայնձեր ընդ նմին և զիս՝ ըզյետնե[ա]լ ստրուկ զանիմաստ և զանպիտան յօհաննէս որդի նորին: Որ իմանկու [թեն]է հետէ՝ ամենեցունցդ եմ պատրաստ [ա]կ [ա]ն: զի զոր ինչ դուք հրամայեցէք ինձտիրաբար. ես անդանդաղ ձայնս առնիցեմ ծառայաբար: Եվ աղաչեմ. զի եթէ զտանիցի ուրեք ի սմասխալումն գրոյ սահելով յաչաց մերոց ի սրբագրու [թ]ե[ան] (ով սովոր է լինիլ և յայլոցտպագրու[թ]ի[ւն] ս ներումն առ շնորհել: Մանաւանդ ի խազաղրութի[ւն]ս զի ուր որ էր պարտ՝ ոչդնիլ, և ուր որ ոչ էր պարտ՝ դնիլ: Եվ յուսամ, զի այնոքիկ որք համակարիք և համաբունք են ըստ մեզ՝ ոչ մեղադրեցին զմեզ. գիտելով

զբնու[թ]ի[ւն]ս մեր սխալօղ: Եվ ևս՝ զի ըստ սովորու[թ]ե[ան] տեղւոյն ևերկրին՝ ոմն այսպես ասէ և ոմն այնպէս. միայն թե սիրով և առանց տրտնջանաց լինիցի ի փառսա[ստուծո]յ: Նաև յիշեսջիք զաշխ[ա]տ[ա]ւր մշակն գործարանիս՝ զտէր Մակարի որդի զտ[ի]ր[ա]ցուզաքարիայն ևդոկիացի. և զհամայն երախտաւորսն մեր Ք[րիստո]ս: Եվ ինքն որ առատն է ի տուրսողորմու[թ]ե[ան] ողորմեսցի ձեզ և մեզ առհաս[ա]ր[ա]կ ի միւս անգամ գալստեան իւրում և յարքայու[թ]ե[ան] ն. ամէն:

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Polski: Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: old 0587, S.D. 000 00000211, current – 94.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Polish: Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. AM [ԱՄ]. CEPC [ԳՀԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. M 1238, 1284, 1744 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. PL 4716 [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ]. PNL [ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ]. SGC [ՍԳԵ].

Z Bibl. 369_370 [Զ Մատ. 369_370]. T 57 [Թ 57]. GL 136_137 [ԳԼ 136_137].

39. Mateos Evdokatsi. *The life of Saint Gregory the Illiuminator,* Venice, Antonio Bortoli press, 1749.

Hagiography

Մատթէոս Եիդոկացի: *Վարք Սրբոյն Գրիգորի Լուսաիորչին:* Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1749:

Վարքագրություն

TITLE PAGE A: Life of the Saint Gregory the Illuminator by the order of the nobles/ with privileges/.

Ա ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՎԱՐՔ/ ՍՐԲՈՅՆ/ ԳՐԻԳՈՐԻ/ ԼՈՒՍԱՒՈՐ/ՉԻՆ:/ Հրամանաւ մեծաւորացիանդերձ/ փրիվիլէճիով:/

TITLE PAGE DOCUMENT B: History of our Holy Father Gregory the Illuminator - the Armenian Patriarch/. In which life and martyrdom and the work of enlightenment that illuminated Armenia. And life realization. And new relics with a brief note. Collected from the writings of Agantangelos philosopher and from the great historian of the common holy church. Work of religious teacher Father Mathew. With the approval of Archbishop Abba of Mkhitarist doctrine. In Glory to Christ and in honor of

our Holy Father, Gregory the Illuminator. And published on March 18, 1749. In the patriarchal order of the Armenian Catholicos of St. Lazar.

Բ ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ/ ՎԱՐՈՒՑ/ Ս[Ր]Բ[Ո]Յ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ/ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱ/ՆԵԱՅՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ:/ Յորում վարք, և Նահատակութի[ւն]ն ն[ո]ր[այ]./ Եւգործքն լուսաւորութե[ան], որով զհայաս/տանեայս լուսաւորեաց. Եւ կատարումն/ կենաց. եւ զիւտնշխարաց նորին՝ համառօտ գրութ[եամ]ք բովանդակին:/ Հաւաքեալ ի գրոց Ագաթանգեղոսի իմաստասիրի./ և մեծամեծ պատմաբանից ընդհանուր ս[ուր]ք եկեղեց/ւոյ: Աշխատութ[եամ]ք ՀայրՄատթէոս կրօնաւոր/ վարդապետի. Հաւանութ[եամ]ք Աբբայ հօր իւրոյ/ Մխիթարայ վարդապետի, իփառս Ք[րիստո]սի. և ի պա/տիւ ս[ր]ք[ո]յ Հօրն մերոյ Գրիգորի լուսաւորչին:/ Եւ տպագրեցեալ Յամիտ[եառ]ն 1749. ի մարտի. 18:/ Ի հայրապետութե[ան] տ[եառ]ն ղազարու հայոց/ կաթուղիկոսի:/

Document size: 17,50x11, 12 un., 328 (= 340). Text size in a frame 14,5x7,8 cm. Title page A tabernacle. Title page B is decorated. With running titles. The original is a 12-point boloragir/minuscule/ that includes a notrgir. Leather binding on a board. Condition: slightly damaged. There seem to have been a lock of leather and iron, that was broken, with only sticks and a piece of leather remaining. 2 illustrations [on title page A *The life of Grzegorz the Illuminator;* on the title page B – engraved with captions]. Margins done with frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 2 cm; bottom - 1 cm; top margin - 1 cm].

CONTENT: un. pages 3_12 Preface to my deciphering book.1_264 Chapter ա-լբ. The life history of our Holy Father Saint Gregory the Illuminator.264_304 Chapter. լգ. In addition to the prehistoric historiography Ode to the great and blessed Lord St. Gregory the Illuminator of Armenia.304_320 Chapter լդ. For the fulfillment of the blessed King Trdat is now upon Christ, and the blessful Queen Ashxen and Khosrov’s holy daughter.321_323 At the end of my historiography, something deciphering my writing.324_328 The list of my book.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_12 չի Առ վերծանող մատենիս Նախերգանք:1_264 Գլ. ա-լբ. Պատմութիւն վարուց սրբոյն հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին:264_304 Գլ. Լգ. Ի նախակարգեալպատմագրութեանդ յաւելեալ՝ Ներբողեան ի մեծ և յերջանիկ յառաքեելաշնորհ Տէր սուրբ սուրբԳրիգոր լուսաւորիչն հայաստանեայց:304_320 Գլ. լդ. Զիարդ եղև առ Քրիստոս կատարումներանելոյն Տրդատայ արքայի: Զիարդ և երանուհի Աշխէն դշխոյն. և

սրբուհւոյնխոսրովիդխտոյ:321_323 Ի վախճան պատմագրութեանս՝ բան առ վերծանող գրոյս:324_328 Ցանկգլխոց մատենիս:

NOTES: An unreadable note on the first and the last unnumbered pages. References to various sources or comments, explanations. A handwritten entry on a small sheet of paper in Polish probably made by a reader - *Title page preserves, zoomorphic initials, book compiled according to the traditionally eastern scheme. ... with eastern ornamental details [Karta tytułowa, zach., inicjały zoomorficzne książka zrobiona z zachowaniem schematu tradycyjnie wschodniego…. o szczegółach ornamentalnych wschodnich].*

PROVENANCE: Biblioteka Ossolineum we Lwowie [Ossolineum library in Lviv]. Bookplate - *Teodorowicz's library [Biblioteka Teodorowicza]*. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII – 39402.

HOUSED: The Ossolinski National Insitute in Wroclaw [Polish: Zakład Narodowy im. Ossolinskich we Wrocławiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AAC [ՀԱԿ]. AN [ԱՆ]. APM [ԱԳԹ]. ATG [ԱՏԳ]. AY [ԱՅ]. BL [ԲԹ]. BSLM [ՄՔԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GK [ԳԿ]. GUL [ԳՀամ]. HCAL [ԲՀԿ]. HSAM [ՀՍԱՄ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. LIHGAS [ՎԳԱՊԻԳ]. KM [ԿՄ]. LHM 120, 461[ՊԹ]. LLSR [ՀԼՎ]. LM [ԼՄԳ]. LPF [ՊՖ]. LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. M 1353_1355 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MLA T. Azatyan's Fund 8181 [ԳԱԹ Թ Ազատյանի ֆոնդ]. MSE [ԷՎ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MWGL [ՄԱԳԳ]. MZM [ՋՄՄ]. OBL [ՕԲԳ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL Leo's Fund 223, 749, 790, 791, 938 [ՀԳ Լեոյի ֆոնդ]. RCAB [ՌԹԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SLM [ՍՂՄ]. UPL [ՈՒԱԳ]. VT [ՎՏ].

Z Bibl. 253, 573 [Զ. Մատ. 253, 573]. Gh. Vol. 1, 1867_1869 [Ղ. հտ. 1, 1867_1869]. L vol. 2, 213 [Լ հտ 2, 213]. Mac. 88, 102, 125_126 [Մակ. 88, 102, 125_126].

40. Mekhitar Sebastatsi. *Dictionary of Classical Armenian*. In two volumes. Vol. 1. Venice. Antonio Bortoli press, 1749.

Dictionary

Մխիթար Սեբաստացի: *Բառագիրք Հայկազեան Լեզուի:* Երկու հատորով: Հտ.1: Վենետիկ, տպարան Անտոնի Բորտոլիի, 1749:

Բառարան

TITLE PAGE A: Dictionary of Classical Armenian.

Ա ՏԻՏՂԹ.՝ ԲԱՌԳԻՐՔ/ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ / ԼԵԶՈՒԻ/

TITLE PAGE DOCUMENT B: Dictionary of Classical Armenian, in two volumes, the 1st of which is this publication, containing many biblical writings, of bibliographers, linguists. Explaining the importance of animals, plants, objects, furniture and money. And the 2nd published volume is not only a dictionary from Ashgarabar to Grabar and vice versa/ from modern language to Old Armenian and vice versa, but also includes a dictionary of special names. Issued in honor of the Savior and for the benefit of the church of children. Created by Abbot Mchitar of Sebastia with the help of his students, under the patronage of the Armenian Catholicos in St. Lazar, 1749, May 19th, In the Armenian era ռճղը, in Venice, on behalf of the saints. In the printing house of Antonio Bortolli.

Բ ՏԻՏՂԹ.՝ ԲԱՌԳԻՐՔ ՀԱՅԿԱ/ԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ/ ԲԱԺԱՆԵԱԼ ՅԵՐԿՈՒՍ ՀԱՏՈՐՍ/ Յորոց յառաջնումն որ է տպագրեալս այս, պարունա/կեալ գոն յոգնախուռն բազմութի[ւն]ք բառից ա[ստուա]ծաշունչ/ գրոց, և այլոց երևելի մատենից լեզուագէտ/ դպրապետաց:/ Մեկնեալ ի սմա մասնաւորապէս՝ մանրակտիտ բացատրութ[եամ]ք ան/ուանք կենդանեաց. տնկոց, ականց, չափուց, դրամոց, գոր/ծեաց, և այլոց կահուց, և կարասեաց:/ Իսկ յերկրորդում հատորի որ հանդերձեալ է տպագրիլ, հաւաքեալ կան բազմութի[ւն]ք մնացոր/դաց բառից. նաև բառգիրք արարեալ ի գրաբառէ յաշխարհաբառն, և յաշխարհաբառէ/ ի գրաբառն: Այլև բառարան յատուկ անուանց:/ Արարեալ ի Մխիթարայ վարդապետէ սեբաստացւոյ՝ աբբայ հայր կոչեցելոյ՝ աշխատակցութ[եա]ք աշա/կերտաց իւրոց:/ Եւ յոգնաջան երկասիրու[թեամ]ք տպագրեալ ի նոյնոյ ի փառս ամենափրկ/չին. և ի յօգուտ մանկանց եկեղեցւոյ:/ Ի հայրապետութեան տ[եառ]ն Ղազարու հայոց կաթուղիկոսի:/ Յամի փրկութե[ան] մերոյ. 1749: Մայիսի. 19:/ Իսկ ի թուականութե[անս] հայոց. ռճղը:/ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ Ի տպարանի Անտոնի Պոռթոլի:/ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՄԵԾԱՒՈՐԱՑ/

Document size:18x25, (It can be assumed that there are two title pages, as on the first one there is the title of the document with an illustration, and on the second page there is detailed information about the book + 4 un. pages + 3 inserts+ 22 pages preface/ introduction to using the dictionary /+ 1251 pages). 22, 1251 (=1273) a two-column decorated page document. Four-folded. The page numbering is in the Armenian and Latin language. Text size in a frame 20,8x12,8 cm. A title page in tabernacle, B title page with

red and black colors. 1 engraved image after the preface. 4 inserts – maps and graphs. Tabernacle ornaments, bottom decorations. Original text with 8-point boloragir, notrgir characters were used. Leather binding in the spine and the rest cardboard/ hard paper/. Binding is more damaged. Condition: book in fairly good condition. 6 illustrations: [*fortress with monuments of the most important figures/ Eghisze, Movses Khorenatsi etc,/ angels, at the bottom an ornament containing letters and a bell, a fire, a book and a stick, at the top a ram in the clouds with a flag and a cross and in the central part a fabric curtain with the title; 4 most important figures - Saint Sahak Partev, Sw. Mesrop Mashtots, Sw. Nerses Shnorhali, Św. Grigor Narekatsi with bottom note "prasing them" Sahak Partev - connoisseur, Mesrop - creator of the alphabet,,. and St. Nerses – brave Metrologist…Grigor – An unparalleled speaker – 4keys of golden Armenian language;* page 256 - *in the form of a multi-layer circle - in each of them the zodiacal signs, months. On the four sides there are small pictures of angels, birds, animals, people with a cross, with musical instruments, books, and kings with royal costumes and ornaments;* an insert between page 258 and page 259 - *A map "Widespread Armenian world";* an insert on page 501 - *Folded map of two hemispheres*. *Starry sky;* an insert – *Image of Earth – showing East, West, South and North.* Margins done with lines: [inner - 1 cm; outer - from 2,5 - to 3 cm/ depending on the page/; bottom - 2,5 - 3 cm; top - 1 cm].

CONTENT PAGE NUMBERING A: page 3 A word to my readers about the preface.4_19 A word to my readers about the dictionary.20_21 The list of things worth knowing while using my dictionary. Grammatical explanation of the words contained in the dictionary. 22 Appel of conscientious use of dictionary.

PAGE NUMBERING B: page 1_1251 Dictionary of the Armenian language with a brief explanation (Ա_Ֆ).

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ Ա ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3 Բան առ ընթերցօղս յաղագս առաջիկայ յառաջաբանութեանս:_4_19 Բան առ ընթերցօղս յաղագս առաջիկայ բառարանիս:_20_21 Ցուցակ իրաց ինչ, զորս արժան է գիտել այնմ, որ ի կիր արկանէ զբառգիրքս զայս: Բացատրութեան քերականական համառօտագիծ բառից, որք ի տեղիս յայսմ բառարանիս եղեալ կան:_22 Յորդորակ առ բարւոք գործածութիւն բառգրքի: Բ ԷՋԱԿԱԼՈՒԹԻՈՒՆ՝ էջ 1_1251 Բառագիրք հայկազեան լեզուի համառօտ բացատրութեամբ: (Ա_Ֆ):

NOTES: Marginalia on page 9 of preface - *MATEANI BARIC HANELO [pulling a word from the book]*. Marginalia on page 12 of preface -*…ev baric hajoc […and*

Armenian language]. Marginalia on page 15 of preface - *Govest lezuin hajoc [Praises to the Armenian language]*.

PROVENANCE: Not known. No exact information, however, probably it was bought by the library from an antiquarian dealer. Stamp - Chartoryski library, so the book was delivered directly to the Czartoryski library.

PRESSMARK: 44204 III

HOUSED: The Princes Chartoryski Library/ Biblioteka Książąt Czartoryskich. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. AN [ԱՆ]. ANL [ՎԱԳ]. ATKh [ԱՏԽ]. BL[ԲԹ]. BML [ՊՔԳ]. BSLM [ՄՔԳ]. CEPC [ԳհԳ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. DSS NAS RA [ԳԱՀԳԳ]. FNL [ՓՊԱԳ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. GAC [ԳԱՊ]. GB [ԳԲ]. GNL [ԹՀԳ]. HSAM [ՀՍԱՄ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. HTHM [ՀԹՏԹ]. KGh [ԿՂ]. KM [ԿՄ]. LHM 676, 677, 754 [ՊԹ].. LIH ANAS [ԲԳԱՊԻԳ]. LIHGAS [ՎԳԱՊԻԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. LM [ԼՄԳ]. LSOLLP [ՓԱԿԼՎ]. MG [ՄԳ]. MLA 9390, 11369 [ԳԱԹ], T. Azatyan's Fund 7952 [Թ. Ազատյանի ֆոնդ]. MM [ՄՄ]. MMV [ՎՄՄ]. MTERH [ՄՏԵՐՀ]. OBL [ՕԲԳ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 420, 424, 426, 438, Մ 278_282, 284, 285, 301, 1912 [ՀԳ]. PNL [ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ]. RLN [ՀԹԳ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՂԳ]. VAL [ՎԱԼ]. YH [ԵՀ]. VMav. [ՎՄավ.]. YSUL [ՊՀ].

Z Bibl. 85_86 [Զ Մատ. 85_86]. Gh vol. 1, 308_309. [Ղ հտ. 1, 308_309]. L vol. 2, 215_220 [Լ հտ. 2, 215_220]. T 44 [Թ 44]. GL 126 [ԳԼ 126]. Al 304 [ԱԼ 304].

41. Antonius Goudin. *Philosophy*. Translated by Vrtanes Askeryan. In four volumes. Vol. B. Venice. Stephano Orlando press, 1750.

Philosophy

Անտոն Կովդին: *Փիլիսոփայութիւն:* Թարգմ.՝ Վրթանես Ասկերյանի: Չորս հատորով: Հտ. Բ: Վենետիկ, տպ. Ստեփանո Օրլանդոյի, 1750:

Փիլիսոփայություն

TITLE PAGE: Philosophy according to the doctrine of St. Thomas. Divided into four volumes. Created by Antoni Goudin – theologian, religious teacher of Paris. Second volume, Part one. Translated by Father Vrtanes Konstandnupolsetsi, disciple of the Great Abba Mekhitar Archbishop. Published by the order of Archbishop Stepanos and his new successor abbot. In the patriarchate of Catholicos of All Armenians in Lazar. In the

Savior’s year 1750. In the Armenian era ռճղթ. In Venice. In the printing house of Stepanos Orlantean. By the order of the Great.

ՏԻՏՂԹ.՝ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒ[ԹԻՒՆ] ըստ անըստերիւր, և անսայթաք/ Վ[ար]դ[ա]պ[ետ]ու[թ]ե[ան] ս[ր]բ[ո]յն թովմայի:/ ԲԱԺԱՆԵԱԼ Ի ՉՈՐՍ ՀԱՏՈՐՍ:/ Զոր արարեալ է հօր Անտոնի կովդնոյ՝ լե/մովկեցւոյ, Ա[ստուա]ծաբան վարդապետի/ փարէս քաղաքի:/ ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ:/ Առաջին մասն բնաբանութե[ան]:/ Թարգմանե[ա]լ զգուշու[թեամ]ք ըս[տ] հայկազեան լեզուիս/ ոճոյ, ի հայր Վրթանէս վարդապետէ կոս/տանդնուպօլսեցւոյ յաշակերտէ Միւիթարայ/ վարդապետի, մեծի Աբբայի: Եւ տպագրեալ/ հրամանաւ Ստեփաննոսի վարդապետի, և/ Աբբայի նորին յաջորդի:/ Ի հայրապետու[թ]ե[ան] տ[եառ]ն Ղազարու հայոց կա/թուղիկոսի:/ Ցամի տ[եառ]ն, 1750. Ի թուականիս հայոց. ռճղթ:/ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ./ Ի տպարանի Որլանտեան Ստեփաննոսի./ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՄԵԾԱՒՈՐԱՑ:

Document size: 16,5x11; 591 pages. An eight-folded, the page numbering is in Armenian and Latin language. Text size in a frame 12,5x6,8 cm. With running titles. Upper tabernacle ornament, bottom decorations. The original text with 8-point boloragir and notrgir characters. Paper binding. Condition: good. Gilded. 5 illustrations: [page 171 - *an angel;* page 440 - *some* Armenian letters; page 547- *an example of a breathing apparatus;* page 548 - *a water tube;* page 557- *flowers.* Margins done without frames and lines: [inner 50 mm; outer - 2,50 cm; bottom - 2 cm; top - 1 mm].

CONTENT The second part of philosophy called nature. Preface.5_7 First problem. On the character of the subject and division of nature. _8_9 First part on the moving creature. _9_199 First argument: on the beginning of the things. 200_385 Second argument: on the nature and reasons of the moving creature. 385_585 Third argument on the features of the moving creature, according to Aristoteles’s writings. 586_591 List of the titles of the second volume.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝էջ 3_4 Երկրորդ մասն փիլիսոփայութեան անուանեալ բնաբանութիւն: Յառաջաբանութիւն: _5_7 Խնդիր նախընթաց: Յաղագս առարկայի որպիսութեան և բաժանման բնաբանութեան: _8_9 Առաջին մասն բնաբաութեան Յաղագս շարժական էակի առ հասարակ: _9_199 Վիճաբանութիւն առաջին: Յաղագս սկզբանց իրաց:_200_385 Վիճաբանութիւն երկորդ: Յաղագս բնութեան և պատճառաց շարժական էակի :_385_585 Վիճաբանություն երրորդ Յաղագս յատկութեան շարժական էակի, այսինքն

յաղագս շարժման, ի վերայ վեցեցինց վերջնոց գրոց արիստոտելի:_586_591 Ցանկ վերնագրաց երկրորդ հատորին:

PROVENANCE: Bookplate *Teodorowicz's library [Biblioteka Teodorowicza]*. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII - 39407.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Polish: Zakład Narodowy imienia Ossolinskich we Wrocławiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AAC [ՀԱԿ]. ACC [ԿԿՄ]. ATKh [ԱՏԽ]. BL [ԲԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. HUL [ՀՀԳ]. LIHGAS [ՎԳԱՊԻԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPF [ՊՖ]. M 531_538, 1883, 1887 [Մ]. MSE [ԷՎ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 175, 188, 511, 773, 794, 796, 920 [ՀԳ]. PNL [ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SAC [ՊԱՀԵ]. ShA [ՇԱ]. ShP [ՇՊ]. SLM [ՍՂՄ]. SSPL [ՍՍԱԳ]. UPL [ՈՒԱԳ]. YSUL [ՊՀ].

Z Bibl. 688 [Զ Մատ. 688]. Gh. vol. 1, 1377 [Ղ. հտ. 1, 1377]. L vol. 2, 186 [Լ հտ. 2, 186]. T 45 [Թ 45]. A vol. 1, 960_961. [Ահտ. 1, 960_961]. Ye "E", 1881, № 4, p. 24 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 24]. Cat. Zard. book. 1922, p. 105 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 105].

42. Antonius Goudin. *Philosophy*. Translated by Vrtanes Askeryan. In four volumes. Vol. G. Venice. Stephano Orlando press, 1750.

Philosophy

Անտոն Կովդին: *Փիլիսոփայութիւն:* Թարգմ.՝ Վրթանես Ասկերյանի: Չորս հատորով: Հտ. Գ.: Վենետիկ, տպ. Ստեֆանո Օրլանդոյի, 1750:

Փիլիսոփայություն

TITLE PAGE: Philosophy. according to the doctrine of St. Thomas. Divided into four volumes. Created by Antonius Goudin – theologian, religious teacher, Archimandrite of Paris.

THIRD VOLUME, Part second of the correct explanation. Carefully translated by Father Vrtanes of Constantinople, disciple of the Great Abba Mekhitar Archbishop. Published by the order of Archbishop Stepanos and his new successor. In the patriarchate of Catholicos of All Armenians ft. Lazar. In the Saviour's year year 1750, In the

Armenian era ռնղթ. In Venice. In the printing house of Stepanos Olantean. By the Order of the Greats.

ՏԻՏՂԹ.՝ ՓԻԼԻԱՈՓԱՅՈՒ[ԹԻՒՆ] Ըստ անըստերիւր, և անսայթաք/ Վ[ար]դ[ա]պ[ետ]ու[թ]ե[ան]ս[ր]ը[ո]ն Թովմայի:/ ԲԱԺԱՆԵԱԼ ի ՉՈՐՍ ՀԱՏՈՐՍ:/ Զոր արարեալ է հօր Անտոնի կովդնոյ՝ լե/մովկեցւոյ, Ա[ստուա]ծաբան վարդապետի/ փարէս քաղաքի:/ ՀԱՏՈՐ ԵՐՐՈՐԴ:/ Երկրորդ մասնբնաբանութե[ան]:/ Թարգմանե[ա]լ զգուշու[թեամ]ը ըս[տ] հայկազեան լեզուիս/ ոնոյ, ի հայրՎրթանէս վարդապետէ կոս/տանդնուպօլսեցւոյ յաշակերտէ Մխիթարայ/ վարդապետի, մեծիԱբբայի: Եւ տպագրեալ/ հրամանաւ Ստեփաննոսի վարդապետի, և/ Աբբայի նորին յաջորդի:/ ԻՀայրապետու[թ]ե[ան] տ[եառ]ն Ղազարու հայոց կաթուղիկոսի:/ Ցամի տ[եառ]ն. 1750: Ի թուականիսհայոց. ռնղթ:/ ի ՎԷՆԷՏԻԿ./ Ի տպարանի Որլանտեան Ստեփաննոսի./ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՄԵԾԱՒՈՐԱՑ:/

Document size: 16,5x11; a 686 page eight-folded document, page numbering is in the Armenian and the Latin language. Text size in a frame 12,6x6,4cm. With running titles. Tabernacle ornaments, bottom decorations. The original text with 8-point boloragir. Paper binding. Condition: good. Gilded. 4 illustrations: [page 3 – *Ornaments;* page 380 - *Goat with flag;* page 381 - *Ornaments with flowers and birds;* page 686 - *an example of a breathing apparatus]. 6 maps – inserts between the* pages 76_77, 82_83, 100_101, 134_135, 156_157, 342_343. Margins done without frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 2,50 cm; bottom – 2 cm; top - 1 mm].

CONTENT Pages 3_180 The Second part of the nature. On the mobile creature. _The only one debate: On the heaven and the world. _181_372 The third part of the nature: On the creature giving birth. _The only one debate: On the birth and creating things. 372_380 Appendix: On the period of the birth and born._381_679 The fourth part of the correct explanation. On the vital movement of the mobile creature. The only one debate. On the soul.680_686 Thee list of the titles of the third volume of Philosophy.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_180 Երկրորդ մասն բնաբանութեան: Յաղագս տեղաշարժական էակի:_Վիճաբանութիւն միակ: Յաղագս երկնից և աշխարհի:_181_372 Երրորդ մասն բնաբանութեան: Յաղագս ծննդական էակի:_ Վիճաբանութիւն միակ: Յաղագս ծննդեան, և ծնելոց իրաց:_ 372_380 Յաւելուած. Յաղագս շրջանի ծննդոց և ծնելոց:381_679 Չորրորդ մասն բնաբանութեան: Յաղագսէակի շարժելւոյ կենսական շարժմամբ:_Վիճաբանութիւն միակ: Յաղագս հոգւոյ:_680_686 Ցանկվերնագրաց երրորդ հատորի փիլիսոփայութեան:

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz's library* [*Biblioteka Teodorowicza*]. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII - 38407.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Polish: Zakład Narodowy imienia Ossolinskich we Wrocławiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: AAC [ՀԱԿ]. ACC [ԿԿՄ]. ATKh [ԱՏԽ]. BL [ԲԹ]. CEPC [ԳՀԳ]. CTNM [ԿԹԱՄ]. FSL NASRA [ԱԿԳ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. HUL [ՀՀԳ]. LIHGAS [ՎԳԱՊԻԳ]. LLSR [ՀԼՎ]. LPF [ՊՖ]. M 531_538, 1883, 1887 [Մ]. MSE [ԷՎ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 175, 188, 511, 773, 794, 796, 920 [ՀԳ]. PNL [ՓՆՎ]. RCAB [ՌԹԳ]. RSL [ՄԼԳ]. SAC [ՊԱՀԵ]. ShA [ՇԱ]. ShP [ՇՊ]. SLM [ՍՂՄ]. SSPL [ՍՍԱԳ]. UPL [ՈՒԱԳ]. YSUL [ՊՀ].

Z Bibl. 688 [Զ Մատ. 688]. Gh. vol. 1, 1377 [Ղ. հտ. 1, 1377]. L vol. 2, 186 [Լ հտ. 2, 186]. T 45 [Թ 45]. A vol. 1, 960_961. [Ահտ. 1, 960_961]. Ye "E", 1881, № 4, p. 24 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 24]. Cat. Zard. book. 1922, p. 105 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 105].

43. ***New Testament*. Venice, Stephano Orlando press, 1752.**

New Testament

***Նոր Կտակարան*: Վենետիկ, տպ. Ստեփանո Օրլանդոյի, 1752:**

Նոր Կտակարան

TITLE PAGE: NEW TESTAMENT OF OUR Lord Jesus Christ. Printed according to the copy of the oldest ancient manuscript. In the Lord's year 1752, January 3. In the patriarchate of the Armenian Catholicos Ter Minas. In Venice. In the printing house of Stepanos Orlandian (Stephano Orlando). By the order of the Great."

ՏԻՏՂԹ.՝ ՆՈՐ/ԿՏԱԿԱ/ՐԱՆ/ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ/ Յ[իսուս]ի Ք[րիստո]սի:/ Տպագրեցեալ ըստ ուղղա/գոյն հին օրինակայ ձե-/ռագրաց :/ Յամի տ[եառ]ն. 1752./ Յունվարի. 3:/ Ի հայրապետութե[ան]Տ[եառ]ն/ Մինասայ հայոց կա-/ուղիկոսի:/ Ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/Ի Տպարանին Որլանտեան Ստեփանոսի :/ ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՄԵԾԱՒՈՐԱՑ:/

Document size: 110x175, 919 pages (8 blank cards between the title page and the main text). An eight times folded document (each printing paper is folded into 8 sheets). The page numbers are in the Armenian and the Latin language. Text size in the frame

13,5 x 8,5 cm. Title page is in the tabernacle, the reverse is not printed. Margin marks. 7 engraved images, tabernacle, bottom ornaments. Original text in 12-point boloragir, notrgir and glxagir were used. Condition: destroyed. Type of binding - hard papyrus, torn spine inside.

2 illustrations: [page 318; page 406]. Margins done without frames and lines: [inner - 50 mm;

outer - 2,5 cm; bottom - 1,5 cm; top - 70 mm].

CONTENT: page 3 Preface to the Gospel of Matthew.4_5 The beginning of the chapter..._9_114 Gospel of Matthew.115 Preface to the Gospel of Mark. _116_118 The beginning of the chapter..._ 121_191 Gospel of Mark. _192 Preface to the Gospel of Luke. _193_197 The beginning of the chapter..._199_313 Gospel of Luke.314 Preface to the Gospel of John. _315_317 The beginning of the chapter…_319_405 Gospel of John. _407_520 Acts of the apostles.523_792 Letter to Blessed Paul..._793_805 Letter to the Catholicos of the Blessed Apostle Jacob.806_828 Letter of the Blessed Apostle Jacob.829_910 Letter of the Blessed Apostle Johan.911_913 lists. _914_917 Colophon of the Book. _918_919 Errors in printing.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3 Նախադրութիւն Մատթէոսի աւետարանին:_4_5 Սկիզբնգլխոց..._9_114 Աւետարան ըստ Մատթէոսի:_115 նախադրութի[ւն] Մարկոսի Աւետարանին:_116_118 Սկիզբն Գլխոց..._121_191 Աւետարան ըստ Մարկոսի: _192_Նախադրութի[ւն] Ղուկայ Աւետարանին:_ 193_197 Սկիզբն գլխոց... _199_313 Աւետարան ըստ Ղուկասու: _314 Նախադրութի[ւն] Յովհաննուաւետարանին: _315_317 սկիզբն գլխոց..._319_405 Աւետարան ըստ Յովհաննու:_407_520 ԳործքԱռաքելոց:_523_792 Թուղթ Երանելւոյն Պողոսի..._793_805 Թուղթ Կաթուղիկեայց Երանելւոյն Յակովբուառաքելոյ:_806_828 Թուղթ Երանելոյն Յակովբու առաքելոյ: _829_910 Թուղթ Երանելւոյն Յովհաննուառաքելոյ:_911_913 ցանկեր:_914_917 Յիշատակարան Մատենիս:_918_919 Սխալանք սպրդեալք իտպագրութ[են]է:

COLOPHON OF THE BOOK. Thanks to the almighty Holy Spirit, I have completed the printing of my holy book. Although this holy book has been published for many times, this was according to the first printed copy, which is very different from the manuscript. Having this in mind, many researchers have had a desire to publish an example that is similar to other manuscripts, even punctuation marks. That’s how we got there, we longed to worship our duty, to fulfill my wish, but we couldn’t cope because of the many tasks ahead, until by the grace of God we found free time and undertook to do

it. because we have collected many examples of manuscripts from ancient times. We compared each other and in one - writing was less, a word or an idea or the writer, so we just put it in distorted way, and then we wrote from another example, until there was an opportunity to get the correct and flawless example. And that is why this forthcoming publication is not, in all likelihood, based on just one handwritten copy, but many of them. And because of that you will find in many places instead of imperative or passive - active nominative, because it was customary of the ancestors according to the Hellenes, in many places instead of writing, you said, looked, saw, write say, look, see. but many naive people can’t determine the imperative perfect, that’s why we found these tricks - first we mentioned the simple imperative with the right accent, and we left this perfect imperfect without stress. And secondly, in many places where it was necessary, we put an imperative in front of the margin, with its ending. With all this, we wanted to show that nothing is like a manuscript and we didn’t add anything from it, but we printed it as it was, but only some words that were not in our manuscript, but in others, we took, modified and printed them. Now as all this work has been created for the glory of God, I beg you to accept it with a humble heart and to accept us from now on, impeccable. Those who are the first to love the correction they have made, have the first print.

Then, after two lessons, pay our debts, give them to him and his servant, earn from him. To the glory of the Most Holy Trinity, the Father, the Son, and the Holy Spirit.

„ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՄԱՏԵՆԻՍ” Շնորհօք ամենազօր սուրբ Հոգւոյն յանկ ելեալ աւարտեցաւտպագրու[թ]ի[ւն] սուրբ մատենիս: Քանզի թէպէտ բազումք բազում անգամ տպագրեցին զսուրբգիրքս զայս, սակայն էր ըստ յառաջագոյն տպագրեալ օրինակաց, որք զբազում տարբերութիւնսունեն ի ձեռագրաց. Զայս գիտելով բազում ուսումնասէրք, ցանկային ունել զայնպիսի օրինակտպագրեալ, որ ամենևին յար և նման իցէ ձեռագրաց, մինչև զնշանակետսն ևս: Այսմ հասու լեալ մեր, տենչացաք ի վաղուց ըստ պարտաւորութեան պաշտաման մերոյ, կատարել զցանկու[թ]ի[ւն]սայնպիսեացն, բայց յաղագս բազմադիմի ի մօտալուտ զբաղանաք չկարէաք ի գլուխ հանել. մինչևողորմութեամբն Ա[ստուծո]յ պարապ գտեալ ձեռնարկեցաք ի կատարել զնոյն: վասնզի հաւաքեալզբազում օրինակս ձեռագիրսն վաղնջականս. Համեմատեցաք միմեանց և որոյ գրութիւնն էրպակաս ըստ բառի կամ ըստ բանի և կամ ի գրչաց ըստ իրիք աղաւաղեալ լցուցաք և ետին գրեցաք իմիուսոյն, մինչև ունիլ ի ձեռսն զօրինակ ուղիս և անթերի՝ ըստ հնարաւորութ[եան], և յաղագսայսորիկ առաջիկայ տպագրութիւնս ոչ երևի ըստ ամենայնի ի միում ձեռագիր օրինակի, այլ իբազումս: Իսկ ոմն շարադրու[թ]ի[ւն] և

ի խոնարհմունս և ի վերացմունս բայից և եղանակս ն[ո]ց[ա] և ի կերպ նախնական գրու[թ]իո[ւն]ն՝ ամենևին ոչ մերձեցաք, համարեալ զայն յանդգնու[թ]ի[ւն]: Եվվասն այնորիկ գտանիս ի բազում տեղիս փոխանակ կատարելոյ զհրամայական և փոխանակկրաւորականի զներգործական, վասնզի սովորու[թ]ի[ւն] էր նախնեաց ի բազում տեղիս ըստհելլենացւոց փոխանակ գրելոյ ասացիք, տեսիք, ասիք գրել ասացէք, տեսէք, ասէք: Եվ փոխանակգրելոյ հարկանիլ, սրբիլ, օրհնիլ գրել՝ հարկանել, սրբել, օրհնել, որպէս և նորքս առնեն զայս իբաղադրու[թ]ի[ւն] բառից, որպէս փոխանակ ասելոյ խօսիլութիւն ասեն խոսելութիւն: Արդներգործականին եդեալ ի տեղի կրաւորականին ի զօրութենէ բանին իմացեալ լինին, բայց բազումքի միամտաց չկարեն որոշել զհրամայական կատարեալն, վասն այսորիկ արարաք այսմ զերկուհնարս, նախ զի զպարզ հրամայականսն ըստ հարկին շեշտիւ տրամակայեցաք, իսկ զկատարեալսսոցա թողուք անշեշտ, որպէս հրամայական տեսէք և հրամայակերպ կատարեալ տեսէք: Եվերկրորդ ի բազում հարկաւորագոյն տեղիս, եդաք ի լուսանցսն հանդեպ հրամայակերպկատարելոյն, զբուն վերջաւորու[թ]ի[ւն] իւր. որպէս հանդէպ կատարելոյք սպանէք, եդաք ի լուսնցսն. իգ. որով տամք իմանալ միամտաց թէ նշանակէ անդ սպանէքն՝ սպանիք: Արդ զայս ամենայնասացաք առ ի ցուցանել թէ ոչինչ մերձեցաք ի ձեռագիրսն և ոչինչ յաւելաք ի նոսա, այլ որպէս էրայնպես տպագրեցաք, բայց միայն բանս ինչ կամ բառս ինչ, որք ոչ գտան ի մեր ձեռագիրսն, այլկարին յայլս. յորոց տպագրեալ ածանցեալքն էին, լրացուցաք ի տպագրելոցն: Բայց զի գիտասցեսթէ ոյք էին այնորիկ, փակեցաք զնոսա փարենթազիզիւ, և հանդէպ ոմանց ի նոցանէ եդաք իլուսանցսն թէ այսչափ չիք ի ձեռագիրս: Արդ զայս ամ[ենայն] աշխատու[թ]ի[ւն]ս արարեալ ի փառսԱ[ստուծո]յ, աղաչեմք ընդունիլ խոնարհամիտ սրտիւ և առնել զմեզ այսուհետև անբասիր. զի սակսորք զօրինակս ձեռագրաց ախորժեն զանձեռնամերձ ունին տպագրութիւնս զայս և որք զառաջինսնսիրեն զձեռնարկեալսն սրբագրութեամբ, ունին զառաջագոյն տպեալսն: Ապա երկուց դասուցն և սվճարեալ զպարտս մեր, նուիրեմք զմեզ նոցուն և նոցայոցն ծառայ գրաւական, վաստակիլ ի նոցասակս ի փառս ամենասուրբ երրորդու[թ]ե[ան] Հօր և Որդուոյ և Հոգւոյն սրբոյ ամէն:

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Polish: Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: old - 0709, S.D.000 00000267, current – 193.

HOUSED: Foundation of Culture and heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ANL [ՎԱԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. IOM [ԱԺԻԼՄ]. MMV [ՎՄՄ]. MZM [ԶՄՄ]. PL 5109 [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 504 [Զ Մատ. 504]. Gh. vol. 1, 275_276 [Ղ. հտ. 1, 275_276]. T 45 [Թ 45]. Cat. Zard. book. 1922, p. 102 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 102].

44. Hakob Nalean. *Book of Prayers.* Constantinople, Hovhannes Astvatsatryan press, 1760.

Prayer book

Յակոբ Նալեան: *Գիրք Աղօթից:* Կ. Պոլիս:, տպ. Հովհաննես Աստվածատրյանի, 1760:

Աղոթագիրք

TITILE PAGE: Prayer book. Necessary for all people. Recited by Patriarch Jacob. In the Patriarchate of His Holiness Catholicos Hagop of St. Etchmiatsin, In the Patriarchate of St. Jerusalem Father Theodoros - a devout and God-fearing Master. With the efforts of our spiritual son Karapet - the wisest doctor. In 1760. And in Armenian ռմթ, January 4th. In printing house of Astvatsatur.

ՏԻՏՂԹ.՝ ԳԻՐՔ/ Աղօթից/ Ամ[ենայն] Անձանց Հարկաւոր:/ Շարադրեալ ի Յակոբ/ Պատրիարքէ: ի Հայրապե/տութե[ան] Տ[եառ]ն Յակոբայ Սրբ/բազնակատար Վեհափառ/ Կ[ա]թ[ու]ղ[ի]կ[ո]սի ս[ր]բ[ո]յ Էջմիածնի:/ Եւ ի Պատրիարքութե[ան] ս[ր]բ[ո]յ/ Ե[րուսաղ]էմի՝ տ[եառ]ն Թէոդորոսի ճըգ/նազգեաց և ա[ստուա]ծիմաստ/ Վարդապետի:/ Արդեամբք հոգևոր որդւոյ/ մերոյ տիր[ա]ց[ո]ւկարապետ խո-/հեմագոյն բժշկի:/ յԱմի Տեառն. 1760: և/ Հայոց՝ ռմթ: Յունվ 4:/ ի ՏպարանիԱ[ստուա]ծատուրի:/

Document size: 100x155; 192 decorated pages. (1 unnumbered sheet in the beginning with a handwritten entry and 1 unnumbered sheet in the end). An eight folded document. The page numbering is in the Armenian language. Text size in a frame 13.3x7.4 cm. Title page decorated. 1 engraved image on the 6th page with a quatrain poem. 1 upper ornament and 1 margin ornament. Original text with 10-point boloragir, notrgir was used. Condition: good. Type of binding – leather. Margins done with frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 1 cm; bottom – 1 cm; top - 50 mm].

CONTENT: pages 2_5 Foreword: _7_23 Morning prayer when a person wakes up.23_39 Apostolic song of worship after the uncreated God. _40_55 According to the order the hymn of the question of the hour of the Saturday.56_176I n the Feast of the Holy Apostles, God Almighty.177_182 At nine o'clock in the evening…_183_189 The word of the prayer said by the patriarch Urbanos, seventh Pope of Rome.190_192 Colophon of printing.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ էջ 2_5 Նախերգան: _7_23 Աղօթք Առաւօտեան երբ զարթնու մարդ իքնոյն:23_39 Առաքելոց երգ պաշտման զկնի Աստուած անեղին:40_55 Ըստ կարգի աւուրց շաբաթունի ժամու հարցի շարականին:56_176 Ի Տօնի սրբոց Առաքելոցն՝ յԱստուած մեծ հզօրին:177_182: Յերեկոյի իններորդ ժամուն..._183_189 Յուրփանոսէ յոթերորդ պապէ հրոմայ հայրապետի ասացեալԲան աղօթիցս.190_192 Յիշատակարան Տպեցման:

COLOPHON ON PRINTING. Thanks to the Most Holy Trinity and the monotheism of the Father, the Son and the Holy Spirit, I wanted to finish printing of my new prayer book for the glory of God. That was written diligently by the long-serving Patriarch of Constantinople, Fr. Jakob Archimandrite for the benefit of the public children of the church. Now, the holy children of the holy Sion, recognizing the honored one (I would like to say that the above-mentioned nobleman is very respectable), do not forget to be grateful to him, remembering him and his close ones, bodily and spiritual parents in your pure wish to Christ. Remember also a doctor Mr. Karapet, the wisest man, asking the exalted one to bless him with a loving prayer, who gave the cost of printing, for the memory of his soul and his parents. Deceased father John, and living mother Hiuri, and newly blossoming sons Poghos, Petros and John. That if I ended up with this book, lovingly and passionately (as I hope) has an intention to print one of the books written by the great Archimandrite for the glory of God, the brightness of the Sion and the children of its thinkers, whose intention is kind, Give it to everyone, Lord. As this is useful not only for church clerks but for all faithful to Christ, before writing the prayer necessary for everyone I matched it with the church prayer.

Remember also the other reason for this publication – an employee of my factory the son of Ft. Simeon – Mr. Gregory. For the work of the clergy, not only for the Armenian body, but also for the soul. If that were the case, their wages would be less than their spiritual wages, but it would be like living with the body by which the resurrected body, which has been ridden by a ruthless drug, will be able to take the reins of the work of the soul. As a blessed man, Paul informs about writing of the Corinthians and other his

writings. That God blessing all spirituals, always giving them a gift to think. to speak and act and to him be glory for ever and ever.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ՏՊԵՑՄԱՆ՝ Շնորհիվ ամենասուրբ Երրորդութեան և միոյ Աստուածութեանն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, Ցանկ ելեալ աւարտեցաւ տպումն նորաշար գրկանս աղօթից և ժամամտից ի փառս աստուծոյ:

Որ յօրինեալ արարաւ երկասիրութեամբ աշխատանաց Տեառն Յակօբայ Աստուածաբան Վարդապետի մեծի Պատրիարգի Կոստանդնուպօլսոյ՝ ի յօգուտ հասարակաց մանկանց եկեղեցւոյ:

Արդ՝ ով սրբասնեալ մանկունք սրբոյ սիօնի. ճանաչելով զվաստակաւորն ձեր՝ (զվերոգրեցեալզվեհն ասեմ գերյարգելի) մի մոռանայք զերախտիս նորա. յիշելով զինքն և զիւրայինսն ամենայն, զմարմնաւոր և ըզհոգևոր ծնօղսն առ Քրիստոսի մաքուր մաղթանս ձեր:

Յիշեսջիք և՝ զբժիշկ տիրացու կարապետն խոհեմագոյն. զխնդրօղ սորին ի վեհէն պանծալւոյ. որ սիրահարեալ աղերսանօք՝ ետ յօրինել զսա. տալով և զծախսն տպեցման. առ ի լինիլ յիշատակյոգւոյ իւրում և ծնողացն իւրոց: Հանգուցեալ հօրն ախթէր ովանէսին, և կենդանի մօրն հիւրիին, և նորաբողբոջ որդւոցն՝ պօղոսին, պետրոսին, և յօհաննիսին:

Որ եթէայս գրքուկ՝ սիրով ընկալեալ լիցի և փութով վերջասցի, (որպէս և յուսայ) ունի ի մտի և զայլ ինչ գիրք ի շարադրեալ գրեանց մեծի Վարդապետին՝ տալ տպել ի փառս աստուծոյ, և իպայծառութիւն սիօնի և մանկանց նորին բաանասիրաց. զորոյ զմիտն բարի՝ ամենեցուն շնորհեսցէ, տեր: Քանզի՝ սոյն սա ոչ միայն դպրաց եկեղեցւոյ է պիտանի, այլ գրեթէ ամենից անձանցհաւատացելոց ի քրիստոսէ պիտանացու, մինչ սերտել հարկաւորին ըզյօրինեցեալ աղօթսիւրաքանչիւրս՝ առ ի համաձայնիլ Աղօթից եկեղեցւոյ: Յիշեսջիք և զայլ պատճառսն տպագրութեանսորին. ընդ որս և զաշխատաւորն գործարանիս՝ զտէր Սիմէօնի որդի՝ զտիրացու գրիգորն վանցի:Վասն զի աշխատօղք հոգևորացն՝ ոչ միայն ի մարմնաւոր արդիւնն հային, այլ հոգևորին ակնունին:զի եթէ այդպէս իցէր, այն իսկ լինելով վարձ նոցա, ի հոգևոր վարձուցն անմասն ելանէին: այլ այն էիբրու ապրելիք ինչ ընդ մարմնոյ. որով կազդուրեալ մարմինն՝ հանգոյն դեղօք վարողաց՝ կարողանայ զհոգևոր գործոյ զպաշտօնն առեզրել: որպէս երանելին պօղոս ազդ առնէ ի գիրսկորնթացւոց և յայլ թուղթս իւր: Զոր Աստուածն ամենայնի՝ որ յաջողէ զամենայն հոգևորս յամենի՝ շնորհեսցէ միշտ զնոյնս խորհիլ. խօսիլ և գործել: և նմա փառք յաւիտեանս ամէն:

NOTES: Attempts of writing with fountain pen; notations in Armenian and seals on the cover and the first page.

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: old - 0821, S.D.000 00000274, current – 345.

HOUSED: Foundation of Culture and heritage of Polish Armenians [Polish: Fundacja Dziedzictwa I Kultury Ormian Polskich]. Missing in AB.

AB: BML [ՊՔԳ]. CEPC [ԳՀԳ]. GAC [ԳԱՊ]. HSCNJ [ՆՋԱՎ]. LLSR [ՀԼՎ]. M 608, 609 [Մ]. MLA T. Azatyan's Fund 8514 [ԳԱԹ Թ Ազատյանի ֆոնդ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ՋՄՄ]. OSMVCL [ՕՍԱԵ]. PL 1240, 3947 [ՀԳ]. SAC [ՊՍՀԵ]. ShA [ՇԱ]. SLM [ՍՂՄ]. SSPL [ՍՍԱԳ].

Z Bibl. 442 [Զ Մատ. 442]. Gh. vol. 2, 18_19 [Ղ հտ. 2, 18_19]. T61 [Թ 61].

45. Mekhitar Sebastatsi. *Brief Calendar.* Venice, Antonio Bortolli press, 1771.

Calendar

Մխիթար Սեբաստացի: *Տոմար:* Վենետիկ. տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1771:

Տոմար, պարզատումար

TITLE PAGE: Brief Calendar, i.e. A summary of the ancient Roman calendar by which my nation is publicly guided. Written in an easy style for the benefit of the naive by Abbot Mkhitar Sebastatsi in 1771. Published in Venice, in the printing house of Antoni Bortoli, by the order of the noble.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՏՕՄԱՐ ԿԱՐՃԱՌՕՏ/ Այսինքն./ Համառօտութի[ւն] հնոյ տօմարինհռօմայեցւոց,/ որով հասարակաբար վարի ազգս հայոց:/ Շարակարգեցեալ դիւրին ոճիւ ի յօգուտ պարզամտաց:/ Ի մխիթարայ վարդապետէ սեբաստացւոյ Աբբայ հայր կոչեցելոյ:/ Յամի Տ[եառ]ն 1771./ Տպագրեցեալ ի Վենետիկ:/ Ի տպարանի Անդոնի Պօռթօլի./ Հրամանաւ մեծաւորաց:

Document size: 15x10; 40 pages +5 unnumbered cards. An eight folded document. The page numbering is in the Latin language. Text size in a frame 9,8x6,7 cm. 1 engraved image on the reverse of the title page. 1 tabernacle ornament, decorations, a 12-page table. The original text with 10-point bolorgir, notrgir and glxagir characters were used. Leather binding, gilded. Condition: slightly damaged. There is a cross on it. 1 illustration: [page 2 - Constellations, boats, angels]. *14 Simple calendars.* Margins done without frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 1,5 cm; bottom - 2 cm; top– 1 cm].

CONTENT: pages 3_12 On the First Sunday of the year, by which all days of the week can be defined during a year and the difference between the number of days in the solar and lunar years, with the help of which writing of the year was found. Chapter Ա:13_23 On the beginning or end of the month, movable feasts, and other useful things contained in the simple calendar, that were found by the person writing the year. Chapter Բ:23_38 On the eternal tables of those, due to whom the above-mentioned things can be found more easily. Chapter D.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_12 Յաղագս եօթներեկաց և վերադրաց, ի ձեռն որոց գտանի գիրտարւոյն: Գլուխ Ա:13_23 Յաղագս ամսամտից, և տօնից շարժականաց, և այլոց իրացպիտանաւորաց պարունակեցելոց ի պարզատօմարի, որք գտանիլ կարեն ի ձեռն տարգրոյն: ԳլուխԲ:23_38 Յաղագս ոմանց մշտնջենաւորաց աղիւսակաց, ի ձեռն որոց առաւել դիւրապէս գտանինամենայն վերոյ ասացեալք: Գլուխ Դ:

NOTES: A handwritten prayer.

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz's library* [*Biblioteka Teodorowicza*]. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII - 39410.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Polish: Zakład Narodowy imienia Ossolinskich we Wrocławiu]. Missing in Arrmenian Bibliography.

AB: HSCNJ [ՆՋԱՎ]. M 1481 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՉԳ].

Z Bibl. 679 [Զ Մատ. 679]. Gh. vol. 2, 2011 [Ղ. հտ. 2, 2011].

46. *Psalter*. Venice, Antonio Bortolli press, 1771.

Psalter

***Սաղմոսարան:* Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1771:**

Սաղմոսարան

TITLE PAGE: A Psalm of David, called the Psalm. Published in Venice, in 1771, in the printing house of Antoni Bortoli. By the order of noble.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՍԱՂՄՈՍ /ԴԱՒԹԻ/ որ և կոչի/ ՍԱՂՄՈՍԱՐԱՆ:/ Տպագրեցեալ ի Վէ/նէտիկ:/ Յամի Տ[եառ]ն. 1771:/ Ի Տպարանի Անդոնի/ Պոռթօլի:/ Հրամանաւ Մեծաւորաց/:

Document size: 15x10; 384 pages. 2nd and 3rd page not published. An eight folded document. The page numbering is in the Armenian and the Latin. Text size in a frame 9,8x6,8 cm. Title page in a decorated tabernacle. 10 engraved images. Tabernacle ornaments, margin ornaments. The original text with 10-poiint bolorgir, notrgir and glxagir characters were used. Leather binding, gilded. Condition: slightly damaged. There is a cross on it. 3 illustrations: [page 2 - *A man with a harp*; page 42 - *Men at the Cross, surrounded by angels;* page 175 – *Swordsmen]*. Margins done without frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 2 cm; bottom - 2 cm; top - 1 cm].

CONTENT: 5_351 Psalm Ա-ՃԾ.352_357 Blessing of three children.359_360 Blessings of the Virgin Mary.360_361 Blessing of the father of Zacharias, John the Baptist.361 Prayer of the old man of Simeon.362_365 Prayer of the king of Manasseh. _366_372 Prayer for each person believing in Christ: Which is created by the Armenian Catholicos Nerses.373_375 Powerful wish for the disastrous nightmare according to Grigor Narekatsi.375_376 Prayer of the mighty St. Gregory.377_384 List of psalms arranged in alphabetical order.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ՝ 5_351 Սաղմոս Ա-ՃԾ:_ 352_357 Օրհնութիւնք երից մանկանցն:_359_360 Օրհնութի[ւն] մարիամու աստուածածնին:_360_361 Օրհնութիւն զաքարիայ հօրն յովհաննու մկրտչի:_361 Աղօթք սիմէովնի ծերունւոյն:_362_365 Աղօթք մանասէի թագավորին:_366_372 Աղօթք իւրաքանչիւր անձին հաւատացելոյ ի Քրիստոս: Զոր արարեալ է տ[եա]ռն ներսեսի հայոց կաթուղիկոսի: _373_375 Մաղթանք զօրաւորք, վ[ա]ս[ն] արհաւիրաց գիշերայնոց, Գրիգորի նարեկացւոյ ասացեալ:_375_376 Աղօթք զօրաւորք սրբոյն Գրիգորի:_377_384 Ցանկ սաղմոսաց՝ կարգաւ այբուբենից:

PROVENANCE: Bookplate - *Teodorowicz's library* [*Biblioteka Teodorowicza*]. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII - 39409

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Polish: Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich we Wroclawiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: ACC [ԿԿՄ]. M 1480 [Մ]. MMV [ՎՄՄ]. MSHMJ [ԵՍՀՄ]. MZM [ԶՄՄ]. SLM [ՍՂՄ]. SSNLR [ՍՇՂԳ].

Z Bibl. 603 [Զ Մատ. 603]. Gh. vol. 2, 2011 [Ղ. հտ. 2, 2011]. T 44 [Թ 44].

47. ***Breviary*. Constantinople. Stepanos Petrosyan press, 1772.**

Breviary

***Ժամագիրք:* Կ. Պոլիս, տպ. Ստեփանոս Պետրոսյանի, 1772:**

Ժամագիրք

TITLE PAGE: Created by Saints Isaac and Mesrop, through the efforts of Hovhannes Mandakuni and other earlier great saintly archimandrits. Published in supreme patriarchy of His Holiness Simeon catholicos of All Armenians of The Holy See of Etchmiadzin and with the support of His Holiness Archimandrite Poghos In Constantinople Commandment of His Eminence, Patriarch Gregory - deceitful archimandrite, In Armenian year. In the printing house of Peter Stepanos.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԺԱՄԱԳԻՐՔ/ ՀԱՅՈՑ/ Արարե[ա]լ ս[ր]բ[ո]ց հայրապետացն/ Իսահակայ և Մեսրոպայ/ Գիւտայ և Յոհաննու ման-/դակունւոյ և այլոց վաղագոյն/ գերապանծ վ[ա]րդ[ա]պ[ե]տ[ա]ցն ս[ր]բ[ո]ց:/ Տպ[ա]գր[ե]ցե[ա]լ ի Հայր[ա]պ[ե]տու[թ]եան գե/ղագահ աթ[ո]ռ[ո]յ ս[ր]բ[ո]յ Էջմիածնի/ տ[եառ]ն Սիմէօնի գերերջանիկ սըր/բազան Կ[ա]թ[ո]ւղ[ի]կոսի ամ[ենայն] Հայոց,/ և ի Պ[ա]տրիարգու[թ]ե[ան] ս[ր]բ[ո]յ Ե[ռուսաղ]էմի/ տ[եառ]ն Պօղոսի վեհափ[ա]ռ վ[ա]րդ[ա]պ[ե]տի/ ի Կոստանդնուպօլիս:/ Հրամանաւ նորին ս[ր]բ[ա]զ[ա]ն Պատ/րիարգի՝ տ[եառ]ն Գրիգորի վսե-/մախոհ վարդապետի./ ի թուին Հայոց ռմիա./ ի Տպարանի Պետրոսե[ա]ն Ստեփաննոսի:

Document size: 15,50x10,5; 600 decorated pages +8 unnumbered pages (3 cards with hand notes + 2 empty cards at the beginning, 8 un. cards (illustrations) + 4 empty cards at the end). An eight-folded page document, page numbering is in Armenian. Text size in a frame 14x8 cm. Title page decorated. With margin marks. 8 engraved images. Upper and bottom decorations. Original text with 12-point bolorgir, notrgir and glxagir were used. Binding - leather with a nice cross on it. Condition: slightly worn. 14 illustrations: [page 2 – *Cross, angels, Jesus's disciples;* page 12 - *A drummer*; un. insert – Crossed Jesus with a note *Oh թե որքան էր սաստկագին կսկիծ կույսին, Մինչտեսաներ զիուր միածինն՝ ի վիշտ խաչին* (Oh, how poor the virgin was! Until she saw the only grief begotten of the cross); page 165 with an entry *Երեք մանկունքն ի բոց հնո ցին, Եվ հրեշտակ տն՝ ի մեջ նո ցին (Three infants in flames of furnace, And an angel in their midst);* un. page Cross, angels with a note *ad. Matutinum et Laudes;* page 282 with a note *Երգ Տեառն Ներսեսի վասն… Երկրորդի արարչությանն և վասնԵրկնայնոց Զորացն (Song of the Lord Nerses for the Creation of the Second and for Heavenly Potency);* un.

page with a note *ad. Primam;* un. page with a note *ad. Tertiam;* un. page with a note *ad. Sextam;* -un. page with a note *ad. Nonam;* page 444 with a note *Սուրբ կտառոք պատեալ թաղի, Ի վիմափոր գերեզմանի (Tombstone of the Saint Jesus Christ surrounded by people);* un. page with a note *ad. Vefperas* They carry crusifies Christ on their shoulders; un. page with a note *ad. Completorium;* page 548 – with a note *Տերն ի խաչին պատարագի, քավեսցե զմեղս աշխարհ, Որում մինչոք հաղորդես, արժանապես ոչ պասքես (The Lord at the cross liturgy, make atonement for the world, In which you pass, deservedly).* Margins done with frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 2 cm; bottom - 1 cm; top - 50 mm].

CONTENT pages 3_11 Renunciation. _13_118 Arrangement of the public prayer of the Armenian Church. _119_139 Kings of repentance. _140_169 Hallelujah, for the night hour of Jesus's birth._171_294 Arrangement of the public prayer for the morning._295_311 Arrangement of the public prayer for sunrise hour._313_322 Arrangement of the public prayer for 3 o'clock._323_331 Arrangement of the public prayer for 6 o'clock._332_443 Arrangement of the public prayer for 9 o'clock._445_476 Arrangement of the public prayer for the evening._477_520 Arrangement of the public prayer in peacetime._521_547 Arrangement of the public prayer for the hour of rest._549_589 Hymn for the garment._590_593 List and index to our breviary._594 un --599 The order and numbers and names of the Catholicoses of All Armenians._600 un_607 un My guide to the simple table of Calendar._608 un Thanks to the most sacred ... Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_11 Հրաժարումն:_13_118 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթիցՀայաստանեայց Եկեղեցւոյ:_119_139 Թագաւորք ապաշխարութեան:_140_169 Ալէլուիայք ծննդեանտեառն յիսուսի ի գիշերային ժամուն:_171_294 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից առաւօտուժամուն:_295_311 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից արևագալի ժամուն:_313_322 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից երրորդ ժամուն:_323_331 Կարգաւորութիւն հասարակացաղօթից վեցերորդի ժամուն:_332_443 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից իններորդիժամուն:_445_476 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից երեկոյի ժամուն:_477_520 Կարգաւորութիւնհասարակաց աղօթից խաղաղական ժամուն:_521_547 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթիցհանգստեան ժամուն:_549_589 Շարական հանդերձին յորժամ զգենու:_590_593 Ցանկ և ցուցակժամագրքին մերոյ:_594 չի--599 չի Կարգ և թիւք և անունք կաթուղիկոսացն

Հայոց:_600 չի_607 չի Խրատսակս կառավարման Պարզատօմարականի աղիւսակիս:_608 չի Ծնորհիւ ամենասուրբ... Հիշատակարան:

COLOPHON Thanks to the Most Holy Trinity and the God of the universe and with the help of our Holy Father, Gregory The Illuminator, behold, this is the time of the printing of the Holy Writing – Breviary necessary to every pious believer, which contains Arrangements of the Public Prayer according to the Constitution of the Armenian Holy Church, for which gratefulness to God is insufficient praise is unfailing. Now, before the hungry souls of your soul and body need and must be filled, Stepanos Petrosyan with the efforts of his diligent and confidant workers of the printing house Poghos, and Mr. Petros and Mr. Kirakos, I beg you to reasonably remember them to the Christ in our hope. Who is blessed always with the Father and with the Holy Spirit: Amen.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Ծնորհիւ ամենասուրբ երրորդութեան և համազոյ աստուածութեան և օգնականութեամբ սրբոյ հօրն մերոյ գրիգորի լուսաւորչին՝ ահաւասիկ եհաս ի կատար վերստինտպումն սրբոյ մատենիս ժամագրքոյ հարկաւորագունի իւրաքանչիւր բարեպաշտօն հաւատացելոյ: Յորում պարունակին կարգաւորութիւնք աղօթից հասարակաց ըստ սահմանադրութեանՀայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ: Վասնորոյ գոհութիւն տեառն անբաւ և փառաբանութիւն անզրաւ: Արդ մինչ սովաւ պաշտման հոգւուց և մարմնոց ձերոյ պետք և կարիք լնանիցին, զՍտեփաննոսնՊետրոսեան իւրայնովքն հանդերձ բարեջան գործակալաւն տիրացու Պօղոսիւ՝ նաև զտիրացուպետրոս և զկիրակոս մտերիմ աշխատաւորսն ի տպագրարանիս աղաչեմք ողջամտաբար յիշելառ քրիստոս ի յոյսն մեր: Որ է օրհնեալ միշտ ընդ հօր և ընդ սրբոյ հոգւոյն ամէն:

NOTES: A hard-to-read note on the first un. page *Հայ ազգի իմ լեհի երկրի վրայ, Բ Թովմայ, ... ա ի տես 1703 ի կիրակիԲուն Բարեկենդանի" [My Armenian nation on the Polish land, B Thomas… see year 1703, Sunday, Bun Barekendan]*. A hard-to-read note *Այս ժամագիրքս էլ ... իբրև ձերոյ մահվան զիջիել ինձ սոյա հաջորդույն 20. ..." [This brewary… as …]*. Marginalia - Letters of Armenian alphabet as numbering.

PROVENANCE: *Ossolineum library in Lviv [Biblioteka Ossolineum we Lwowie]*. Bookplate - *Teodorowicz's library [Biblioteka Teodorowicza]*. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII – 39403.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Polish: Zaklad Narodowy imienia Ossolinskich we Wroclawiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: PL 5101 [ՀԳ]. MMV [ՎՄՄ]. AUL [ԱՀԳ]. BL [ԲԹ]. GAC [ԳԱՊ].

Gh. vol. 1, 836_837. [Ղ. հտ. 1, 836_837]. T 62 [Թ 62]. GL 144 [ԳԼ 144]. Mac. 104 [Մակ. 104].

48. ***Breviary*. Constantinople. Stepanos Petrosyan press, 1772.**

Breviary/second copy of the previous book/

***Ժամագիրք:* Կ. Պոլիս, տպ. Ստեփանոս Պետրոսյանի, 1772:**

Ժամագիրք

TITLE PAGE: Created by Saints Isaac and Mesrop, through the efforts of Hovhannes Mandakuni and other earlier great saintly archimandrits. Published in supreme patriarchy of His Holiness Simeon catholicos of All Armenians of The Holy See of Etchmiadzin and with the support of His Holiness Archimandrite Poghos In Constantinople Commandment of His Eminence, Patriarch Gregory - deceitful archimandrite, In Armenian year. In the printing house of Peter Stepanos.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԺԱՄԱԳԻՐՔ/ ՀԱՅՈՑ/ Արարե[ա]լ ս[ր]բ[ո]ց հայրապետացն/ Իսահակայ և Մեսրոպայ/ Գիւտայ և Յոհաննու ման-/դակունւոյ և այլոց վաղագոյն/ գերապանծ վ[ա]րդ[ա]պ[ե]տ[ա]ցն ս[ր]բ[ո]ց:/ Տպ[ա]գր[ե]ցե[ա]լ ի Հայր[ա]պ[ե]տու[թ]եան գե/ղագահ աթ[ո]ռ[ո]յ ս[ր]բ[ո]յ Էջմիածնի/ տ[եառ]ն Սիմէօնի գերերջանիկ սրբ/բազան Կ[ա]թ[ո]ւղ[ի]կոսի ամ[ենայն] Հայոց,/ և ի Պ[ա]տրիարգու[թ]ե[ան] ս[ր]բ[ո]յ Ե[ռուսաղ]էմի/ տ[եառ]ն Պօղոսի վեհափ[ա]ռ վ[ա]րդ[ա]պ[ե]տի/ ի Կոստանդնուպօլիս:/ Հրամանաւ նորին ս[ր]բ[ա]զ[ա]ն Պատ/րիարգի՝ տ[եառ]ն Գրիգորի վսե-/մախոհ վարդապետի./ ի թուին Հայոց ռմիա./ ի Տպարանի Պետրոսե[ա]ն Ստեփաննոսի:

Document size: 15,50x10,5; 600 decorated +8 unnumbered pages (3 cards with hand notes + 2 empty cards at the beginning, 8 un. cards (illustrations) + 4 empty cards at the end). Eight-folded, page numbering in Armenian. Text size in a frame 14x8 cm. Title page decorated. With margin marks. 8 engraved images. Upper and bottom decorations. Original text with 12-point bolorgir, notrgir and glxagir were used. Binding - leather with a nice cross on it, in a slightly worn condition. 14 illustrations: [page 2 – *Cross, angels, Jesus's disciples;* page 12 - *A drummer*; un. insert – Crossed Jesus with a note *Օհ թե որքան էր սաստկագին կսկիծ կույսին, Մինչտեսաներ զիուր միածինն՝ ի վիշտ խաչին* (Oh, how poor the virgin was! Until she saw the only grief begotten of the cross); page 165 with an entry *Երեք մանկունքն ի բոց հնո ցին, Եվ հրեշտակ տն՝ ի մեջ*

ևո ցին (Three infants in flames of furnace, And an angel in their midst); un. page Cross, angels with a note *ad. Matutinum et Laudes;* page 282 with a note *Երգ Տեառն Ներսեսի վասն… Երկրորդի արարչութեանն և վասնԵրկնայնոց Զորացն (Song of the Lord Nerses for the Creation of the Second and for Heavenly Potency);* un. page with a note *ad. Primam;* un. page with a note *ad. Tertiam;* un. page with a note *ad. Sextam;* -un. page with a note *ad. Nonam;* page 444 with a note *Սուրբ կոտուոք պատեալ թաղի, Ի վիմափոր գերեզմանի (Tombstone of the Saint Jesus Christ surrounded by people);* un. page with a note *ad. Vefperas* They carry crusifies Christ on their shoulders; un. page with a note *ad. Completorium;* page 548 – with a note *Տերն ի խաչին պատարագի, քավեսցե զմեղս աշխարհ, Որում մինչոք հաղորդես, արժանապես ոչ պատքես (The Lord at the cross liturgy, make atonement for the world, In which you pass deservedly).* Margins done with frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 2 cm; bottom - 1 cm; top - 50 mm].

CONTENT pages 3_11 Renunciation. _13_118 Arrangement of the public prayer of the Armenian Church. _119_139 Kings of repentance. _140_169 Hallelujah, for the night hour of Jesus’s birth._171_294 Arrangement of the public prayer for the morning._295_311 Arrangement of the public prayer for sunrise hour._313_322 Arrangement of the public prayer for 3 o’clock._323_331 Arrangement of the public prayer for 6 o’clock._332_443 Arrangement of the public prayer for 9 o’clock._445_476 Arrangement of the public prayer for the evening._477_520 Arrangement of the public prayer in peacetime._521_547 Arrangement of the public prayer for the hour of rest._549_589 Hymn for the garment._590_593 List and index to our breviary._594 un -599 The order and numbers and names of the Catholicoses of All Armenians._600 un_607 un My guide to the simple table of Calendar._608 un Thanks to the most sacred ... Colophon.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 3_11 Հրաժարումն:_13_118 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթիցՀայաստանեայց Եկեղեցւոյ:_119_139 Թագաւորք ապաշխարութեան:_140_169 Ալէլուիայք ծննդեանտեառն յիսուսի ի գիշերային ժամուն:_171_294 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից առաւօտուժամուն:_295_311 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից արևագալի ժամուն:_313_322 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից երրորդ ժամուն:_323_331 Կարգաւորութիւն հասարակացաղօթից վեցերորդի ժամուն:_332_443 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից իններորդիժամուն:_445_476 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթից երեկոյի

ժամուն:_477_520 Կարգաւորութիւնհասարակաց աղօթից խաղաղական ժամուն:_521_547 Կարգաւորութիւն հասարակաց աղօթիցհանգստեան ժամուն:_549_589 Շարական հանդերձին յորժամ զգենու:_590_593 Ցանկ և ցուցակժամագրքին մերոյ:_594 չի--599 չի Կարգ և թիւք և անունք կաթուղիկոսացն Հայոց:_600 չի_607 չի Խրատսակս կառավարման Պարզատօմարականի աղիւսակիս:_608 չի Շնորհիւ ամենասուրբ... Հիշատակարան:

COLOPHON Thanks to the Most Holy Trinity and the God of the universe and with the help of our Holy Father, Gregory The Illuminator, behold, this is the time of the printing of the Holy Writing – Breviary necessary to every pious believer, which contains Arrangements of the Public Prayer according to the Constitution of the Armenian Holy Church, for which gratefulness to God is insufficient praise is unfailing. Now, before the hungry souls of your soul and body need and must be filled, Stepanos Petrosyan with the efforts of his diligent and confidant workers of the printing house Poghos, and Mr. Petros and Mr. Kirakos, I beg you to reasonably remember them to the Christ in our hope. Who is blessed always with the Father and with the Holy Spirit: Amen.

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ՝ Շնորհիւ ամենասուրբ երրորդութեան և համագոյ աստուածութեան և օգնականութեամբ սրբոյ հօրն մերոյ գրիգորի լուսաւորչին՝ ահաւասիկ եհաս ի կատար վերստինտպումն սրբոյ մատենիս ժամագրքոյ հարկաւորագունի իւրաքանչիւր բարեպաշտօն հաւատացելոյ: Յորում պարունակին կարգաւորութիւնք աղօթից հասարակաց ըստ սահմանադրութեանՀայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ: Վասնորոյ գոհութիւն տեառն անբաւ և փառաբանութիւն անզրաւ: Արդ մինչ սովաւ պաշտման հոգւուց և մարմնոց ձերոյ պետք և կարիք լնանիցին, զՍտեփաննոսՊետրոսեան իւրայնովքն հանդերձ բարեջան գործակալաւն տիրացու Պօղոսիւ՝ նաև զտիրացուպետրոս և զկիրակոս մտերիմ աշխատաւորսն ի տպագրարանիս աղաչեմք ողջամտաբար յիշելառ քրիստոս ի յոյսն մեր: Որ է օրհնեալ միշտ ընդ հօր և ընդ սրբոյ հոգւոյն ամէն:

NOTES: A hard-to-read notes on the 1st un. page, *Հարութի, Խաչիկի որդի... այս թուղթը գրեցի… [A son of Harut, Khachik… I wrote this document…*

PROVENANCE: Bookplate - *Biblioteka Teodorowicza [Teodorowicz's library]*. The book belonged to Józef Teodorowicz (1864-1938). Probably he bought it, donated to the Ossolineum in Lviv, and in 1946 it was brought from Lviv to Wroclaw, Ossolineum.

PRESSMARK: XVIII-39404.

HOUSED: The National Ossolinski Institute in Wroclaw [Zakład Narodowy imienia Ossolinskich we Wrocławiu]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: PL 5101 [ՀԳ]. MMV [ՎՄՄ]. AUL [ԱՀԳ]. BL [ԲԹ]. GAC [ԳԱՊ].

Gh. vol. 1, 836_837. [Ղ. հտ. 1, 836_837]. T 62 [Թ 62]. GL 144 [ԳԼ 144]. Mac. 104 [Մակ. 104].

49. ***Spiritual Garden.Instruction For Every Day Living.*** **Translated by Hovhannes Kostanbdnupolsetsi. Venice, Demetrios Teodosius press, 1772.**

Prayer book

Պարտեզ Հոգևոր: Համառօտ Կրթութիւն Հանապազօրեայ: **Թարգմ.՝ Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցու: Վենետիկ, տպ. Դեմետրիոս Թեոդոսիուսի, 1772:**

Աղոթագրքեր

TITLE PAGE: Spiritual garden. It contains many and various fervent prayers. According to the proper place and time. Translated by Hovhannes Archimandrite Kostandnupolsetsi. Then some added seven psalms of repentance. Preparing for a Christian death. Confession of Faith and meaning of the Sacraments of the Holy Liturgy on the affliction of our Lord Jesus Christ. Published in 1772, September 30. In the Patriarchate of Ft. Simeon Catholicos of Armenians. In Venice. In the publishing house of Demetros Teodosiu.”.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ՊԱՐՏԷԶ/ ՀՈԳԵՒՈՐ/ Պարունակօղ բազում և զա/նազան ջերմեռանդական/աղօթից:/ Ըստ պատշաճաւորութե[ան] տեղւոյ/ և ժամանակի:/ Թարգմանեալ ի յովհաննէ վարդա-/պետէ կոստանդնուպօլսեցւոյ:/ Յորում յետոյ յոմանց յաւելան եօթն սաղ-/մոսքն ապաշխարութե[ան]: Պատրաստութի[ւն] քրիս/տոնէաբար մեռանելոյ: Հաւատով խոստովա/նիմն. և Նշանակու[թ]ի[ւն]քխորհրդոց սրբոյ պատա/րագին ի վերայ չարչարանաց տ[եառ]ն մերոյ յ[իսուս]ի ք[րիստոս]ի:/ Տպեալ յամի տ[եառ]ն. 1772. Սեպտեմ-/բերի. 30:/ Ի հայրապետութե[ան] տ[եառ]ն սիմոնի հայոց/ կաթուղիկոսի:/ ի ՎԷՆԷՏԻԿ:/ ի տպարանի դեմետրեայ/:

Document size: 85x133; 323 + 23 (=346). A 6-folded and 12-folded document, the page numbering is in the Latin and the Armenian language. Text size in a frame 9,4x5,2 cm. 8 engraved images. Tabernacle ornaments, tailpieces, 1 margin decoration and ornaments. Original text in 10-point boloragir, notrgir and glxagir characters were used. Condition: good. Type of binding - leather with gilded embossing. 3 illustrations

[page 2; page 92; page 122]. Margins without frames and lines: [inner - 70 mm; outer - 1,5 cm; bottom - 1,5 cm; top margin - 50 mm].

CONTENT PAGE NUMBERING A: Pages 3_120 Every faithful Christian when getting up, should…_123_170 Seven psalms of repentance.173_237 On preparing for Christian death.239_ Prayer for each person believing in Christ. Which is created by the Armenian Catholicos Nerses.251_258 Powerful wish for disastrous night, according to Gregory Narekatsi. Word ժբ. _ 259_264 Prayer of Gregory of Narek to the Holy Mother of God. Ձ. _256_274 Three times blessed by the bishop of Cilicia, said by Nerses Lambronatsi. 277_315 Prayer to the Most Blessed Virgin Mary. _316_320 Prayer of the Saint Tovma of the Aquinas for virtue. 321_323 Prayer to the Blessed Virgin Mary, to the Holy Father Joseph and to the guardian angel.

PAGE NUMBERING B pages 1_2 Brief instructions for everyday living. In the consolation of the darkness of the soul. *Headline.* Advice to my readers. _3_6 Encouragement of this sacred education. _9_10 education about Sunday.11_12 About Monday. _13_14 About Tuesday. _15_16 About Wednesday. _17_18 About Thursday. _19_20 About Friday. _21_23 About Saturday.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ Ա ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ. էջ 3_120 Իւրաքանչիւր հաւատարիմ քրիստոնեայորժամ յառնէ անկողնոյ յառաւոտու, պարտի..._123_170 Եօթն սաղմոսք ապաշխարութեան:173_237 Յաղագս նախպատրաստութե[ան] քրիստոնէաբար մեռանելոյ:_239_Աղօթք իւրաքանչյւր անձինհաւատացելոյ ի ք[րիստո]ս: Զոր արարեալ է տ[եառ]ն ներսեսի հայոց կաթուղիկոսի:_251_258 Մաղթանք զօրաւորք՝ վասն արհաւիրաց գիշերայնոց, գրիգորի նարեկացւոյ ասացեալ: Բանժբ.:_259_264 Աղօթք սրբոյն գրիգորի նարեկացւոյ առ սուրբ ա[ստուա]ծածինն. Ձ:_256_274 Երիցսերանեալ ս[ր]բ[ո]յ արհի եպիսկոպոսի կիլիկեցւոց ներսեսի լամբրոնացւոյ ասացեալ:_277_315 Աղօթք առ ամենասրբուհի կոյսն մարիամ ա[ստուա]ծածին:_316_320 Աղօթք սրբոյն թովմայի ակուինացւոյվասն ստանալոյ զառաքինու[թ]ի[ւն]ս: 321_323 Աղօթք առ ս[ուր]բ կոյսն մարիամ ա[ստուա]ծածինն, առ ս[ուր]բ ա[ստուա]ծահայրն Յովսէփ և առ պահապան հրեշտակն...

Բ ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ. էջ 1_2 ՀԱՄԱՌՕՏ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆ ՀԱՆԱՊԱՁՕՐԵԱՅ/ Ի սփոփանս հոգւոյքաւարանին:/- խորագիր:-Խրատ առ ընթերցողս:_3_6 յորդորակ առ սուրբ կրթութի[ւն]ս այս:_9_10 կրթութիւն վասն կիրակէի:_11_12 Վասն երկուշաբթի:_13_14 Վասն երեքշաբթի:_15_16

Վասնչորեքշաբթի:_17_18 վասն հինգշաբթի:_19_20 Վասն ուրբաթ:_21_23 վասն շաբաթու:

NOTES: A hard-to-read entry on the 1 unnumbered page *Ամենդ օվանիսի* ...

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: 375.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians [Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: LSHCS [ՍՍԽԴԳ]. MMV [ՎՄՄ]. PL 2 [ՀԳ]. RK [ՌԳ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 580 [Զ Մատ. 580]. T 45 [Թ 45]. Cat. Zard. book. 1922, p. 103 [Ցուց. Զարդ. գրատ. 1922, էջ 103].

50. ***Breviary.*** **Petersburg, Grigor Khaldaryants press, 1787.**

Breviary

Ժամագիրք: **Պետերբուրգ, տպ. Գրիգոր Խալդարյանցի, 1787:**

Ժամագիրք

TITLE PAGE: Breviary. The need of the Armenian merchants gathered in one place. Published in 1787. In the Armenian era ռմլզ. With expenses and publishing house of Grigor Khaldaryan. In Saint Petersburg. In the seventh Patriarchate. Photo of our mother saint of the Holy See – Ft Luke the Supreme Catholikcos of All Armenians. By the order of the Archbishop Joseph, the Archbishop and to the leader of Armenian nation who are in the Russian Empire. Again by order of the governors for improvement.”

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԿԱՐՃԱՌՕՏ/ ԺԱՄԱԳԻՐՔ/ ի մի վայր ժողովեալ/ի պէտս Հայոց Վա-/ճառականաց:/ Տպագրեալ յամի Տ[եառ]ն 1787:/ Իսկ ի թուին Հայոց ռմլզ:/ Ծախիւք և Տպիւք Խալ/դարեանց Գրիգորի:/ ՍԱՆԿՏՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ:// Ի ՅՈՒԹ ԵՐՈՐ/դում ամի Հայր[ա]պ[ե]տու[թ]ե[ան]/ լուսանկար մօրն մերոյ/ սրբոյ Աթոռոյն Էջմի/ածնի՝ Տ[եառ]ն ՂՈՒԿԱ/ՍՈՒ սրբազնասուրբ/ Կ[ա]թ[ու]ղ[ի]կ[ո]սի ամ[ենայն] Հայոց:/ Հրամանաւ իշխանազնեայ/ տ[եառ]ն Յովսեփայ առաքելաշա/ւիղ արք Եպիսկոպոսի, և/ առաջնորդի ազգին Հայոց/ որք են ընդ Տէրութեամբ/ Ռուսստաց:/ Կրկինհրամանաւ կառավար-/չացն բարեկարգութե[ան]ց:/

Document size: 62x96; 321 page. An eight-folded page document. The page numbers are in the Armenian and the Arabic language. Text size in the frame 6,7x4 cm.

With running titles. Upper and bottom decorations and 2 ornaments. The original text in 10-point boloragir, notrgir and glxagir were also used. Condition: good. Type of binding – leather, engravings: biblical scenes. 3 illustrations: [page 6 - Գիշերային ժամ. Տավիղահարը (*Night time. The harpist*); page 40 - *Օրհնության ժամ (Blessing hour);* page 176 - *Խաչված Հիսուսը (The crucified Jesus).* Margins done without frames and lines: [inner - 50 mm; outer - 50 mm; bottom – 50 mm; top margin - 50 mm].

CONTENT: Pages 5_6 For the sake of the Father, and the Son ... 7_40 Night time. _41_42 Blessing hour. _43_136 Morning hour_137_176 Supper time. _177_228 Evening hour. _229_268 Hevenly wish _Sermon. Prayer.Prayer for each person who believes in Christ. Which is what the Armenian Catholicos of Lord Nersis said. _269_286 Powerful prayer of St. Gregory of Narek. For the sake of protection from devil, and for the destruction of its power. with the mediocre intercession of all the happy ones. _286_292 Something newly compiled, just in the morning, at dawn. Again wish for the protection. _293_298 Something newly compiled, for the protection from the devil, and the destruction of its machinery fraud. _299_319 Prayer to God, as a reliance on all those who believe in sorrow. And against all odds, the hunter of the enemy, memorial of lives... To the cross. _320 Praise to the God.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 5_6 Յանուն Հօր, և Որդւոյ..._7_40 Գիշերային ժամ:41_42 Օրհնութեան ժամ:43_136 Առաւօտեան ժամ:_137_176 Ճաշու ժամ:_177_228 Երեկոյան ժամ:_229_268 Եկեսցէմաղթանք:_Քարոզ:_Աղօթք:_Աղօթք իւրաքանչիւր անձին հաւատացելոց ի Ք[րիստո]ս: Զոր ասացեալէ Տեառն Ներսիսի Հայոց Կաթուղիկոսի:_269_286 Զօրաւոր աղօթք Սրբոյն Գրիգորի Նարեկացւոյն. Վասն պահպանութեան ի դիւէ, և զօրութեան նորին քակտմանն. թիկնահաստութ[եամ]ք համայներջանկաց բարեխօսութեանն: 286_292 Նորինաշար բան, սակս առաւօտագալին, և արևածագին. ևս՝ վասն պահպանութեանն մաղթանք:293_298 Նորինահիւս բան, սակս պահպանութեան ի դիւաց, և քակտմանն մեքենագործ խարդախութեան նոցին:299_319 նորին Աղօթք առ Ա[ստուա]ծ՝ իբրևապաւէն յամ[ենայն] վիշտս հավատացելոցն. և ընդդեմ ամ[ենայն] երևելի, և աներևոյթ ոսոխիորսոցն՝ յիշատակաւ կենաց... Խաչին:320 Գովասանք Աստուծոյ:

NOTES: An unreadable handwritten entry on the first page - *Հոկտեմբերի 28, երեքշաբթի օր… [October 28, Tuesday…].*

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Polish: Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: 376.

HOUSED: Foundation of Culture and heritage of Polish Armenians [Polish: Fundacja Dziedzictwa I Kultury Ormian Polskich]. Missing in Armenian Bibliography.

AB: LM [ԼՄԳ]. MMV [ՎՄՄ]. OBL [ՕԲԳ]. PL 911 [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ].

Z Bibl. 233, History 211 [Զ Մատ. 233, Պատմ. 211]. Gh. vol. 1, 855 [Ղ. հտ. 1, 855]. T 178 [Թ 178]. GL 164 [ԳԼ 164]. Ye "E", 1881, № 4, p. 28 [Ե «Փ», 1881, № 4, էջ 28].

51. *Book of the Most Holy Rosary.* Venice, Demetrious Teodosius press, 1781.

Religious

Տետրակ Ամենասուրբ Ռօզարին Այսինքն Վարդարանին: Վենետիկ, տպ. Դեմետրիոս Թեոդոսիուի, 1781:

Դավանաբանական

Book of the Most Holy Rosary, To be said in honor of the Most Holy Mother of God. Published in 1781, August 30th, in Venice, in the printing house of Demetrios Teodosiu. By the order of nobles. No title page. Paper binding, damaged.

ՏԵՏՐԱԿ/Ամենաս[ուր]ք Ռօզարին. այս/ինքն վարդարանին:/Որ ասացեալ լինի ի պատիւ ա/մենասրբուհւոյ ա[ստուա]ծածնին:/Տպեալ յամի տ[եառ]ն. 1781./ Օգոստոսի 30./ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ./ Ի տպարանի Դեմետրեայ/ Թէոթոսեանց:/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/ Տիտղթ. չունի:

Document size: 12x8; 322 pages. Missing pages: 55-56, 1-2, 23-24, 119-122, 237-240 – partially completed with handwriting; very damaged copy, numerous traces of insects, paper losses, dirt, abrasions. Text size in a frame 9,5x5,2 cm. 6 illustrations: [page 18 - with an bottom note *ավետումն սուրբ ածածնին (The Annunciation of the Mother of God);* page 48 - The Mother of God with Christ; page 88 – with a bottom note *Վերափոխումն Սուրբ Աստվածածնի (alteration / transformation of the Virgin Mary);* page 170 – with a bottom note *Իջուցանիլն Տեառն ի Խաչեն (Lowering Christ from the cross);* page 236 – Saint Gregory the Illuminator speaking to people, showing the angels in heaven with his hand; page 278 - Christ crossed, surrounded by his disciples]. Margines

done without frames and lines: [inner - 70 mm; outer - 1 cm; bottom margin - 1 cm; top margin - 50mm].

NOTES: 119-122 Hard-to-read handwritten prayer with dates – *1849, February 11th, September 19th*. Pages 235 – 241 hard-to-read handwritten prayer *A prayer for faithful created by Ft. Nerses Catholicos of All Armenians.*

PROVENANCE: Not known.

PRESSMARK: 109064 I

HOUSE: The Princes Czartoryski Library [Polish: Biblioteka Książat Czartoryskich]. Missing in Armenian Bibliography.

PL 3 p. copy [ՀԳ]. SLM [ՍՂՄ]

Z Bibl. [Զ Մատ. 644]. T45 [Թ 45]

52. Book of prayers and wishes to Christ and to St. Mother of God. Venice, Antonio Bortoli press, 1793.

Prayer book

Գիրք Աղօթից: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1793:

Աղոթագիրք

TITLE PAGE: Book of Prayer and various wishes to Christ and St. Mother of God. And speculative prayer in honor of Christ's suffering. And in honor of the Feasts of St. Mother of God. And other spiritual songs from different holidays. Created by the Armenian inhabitants in 1793 in Venice, in Antoni Bortolli press. By the order of the Noble.

ՏԻՏՂՈՍԱԹԵՐԹ՝ ԳԻՐՔ ԱՂՕԹԻՑ/ ԵՎ/Զանազան մաղթանաց առ քրիստոս, / և առ սուրբաստուածածինն:/ Եվ մտածական աղօթք ի պատիւ չար-/չարանաց քրիստոսի: Եվ ի պատիւ տօնա-/խմբութեանց սուրբ աստուածածնի:/Այլ և երգք հոգևորք ի վերա զա-/նազան տօնից:/ Արարեալ իպէտս հայոց բնակելոց/ յԱրտեալ:/ Ցամի տեառն 1793:/ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ:/ Ի տպարանի անտոնիպօռթոլի:/ Հրամանաւ մեծաւորաց:/

Document: amount of pages 144, 110 (=254), an eight-folded page document. The page numbering is in the Armenian and the Latin language. Title page decorated, 2nd and 3rd pages and 2nd and 3rd pages of the B document numbering - not published. 5 engraved images, small upper decorations. The original text with 10- and 8-point bolorgir, notrgir and glxagir were used. Leather binding. Condition: good. 5 illustrations: [a page stuck to

the reverse of the binding - with a descriptive note *S. CaietanVS Cle Reg Funda/ LM KAUPERTZ Exc. Graecij (Saint Cajetan, founder of the Order of Regular Clerics (or Theatines), in Latin Ordo Clericorum Regularium). At the bottom M. Kaupertz (probably the author of this image). Unfortunately, it is not known what the abbreviation next to the name means;* page 4 _ with a descriptive note *Sanctus Gregorus Patriarch et Mar (Saint Gregory Patriarch and Martyr);* page 38 *_Խաչելության ան մերոյ (Crucifixion of our Lord);* page 4 of B document page numbering, page stuck to the binding with a note *Stanis:X Marciian Demuszewski.* Margins: [inner margin - 0,5 cm; outer - 1 cm; bottom - 1 cm; top - 50 mm].

CONTENT pp. 5_37 Morning Prayer.39_64 Thought and prayer. On different parts of Christ's suffering. ... _67_104 Spiritual education In honor of the feast of the Holy Mother of God ..._ 107_144 Fever for St. Alozios.B NUMBERING

TITLE *VARIOUS SONGS.* _page 5_11 Song of the Armenian Catholicos Nerses.11_13 His Eminence the Armenian Catholicos Nerses. A prayer song in the face of the Holy Trinity…_13_16 A song praising and praying to the Most Holy Mother of God. 16_19 Prayer to the king of Manasseh.20_21 A song of thanksgiving to God. _21_23 A song to the Holy Spirit.24 Song on the sacrament. _24_27 Song on the Holy Liturgy. _27_28 A song about faith. _28_34 Song on the sacrament. _34_37 A song about the birth of Christ. _37_38 A song about the name of Jesus. _38_40 A song about the birth of Christ.40_41 A song of condolence to the Virgin Mary for Jesus. _41_42 A song of regret for the suffering of Jesus.42_44 Mourning Jerusalem in the face of the tormented Jesus. _44_45 A song about the suffering of Jesus.45_47 A song about the pain of the Mother of the God.47_48 Song resignation in the face of Jesus to his mother. _48_49 _48_49 A song of resignation in the face of the Holy Mother of God to her son Jesus. _50_52 A song of regret for the suffering of Jesus.53 A song about the resurrection of Christ.53_54 53_54 A song about the resurrection of Jesus.54_55 A morning song to Jesus. _56 A song of a longing soul to Jesus. _57_66 Song to the Holy Mother of God. _66 A song to St. Anna. _ 67_68 A song to St. Anthony. _68_71 Song to St. Gregory the Illuminator. _71_72 A song to Queen Elizabeth. 72_73 Song to St. Catherine of Alexandria.73_75 A song to St. Hripsime.75_76 A song to St. John the Baptist. _77 A song to St. Joseph. _78_79 A song to My Angel.79_81 A song to St. Peter and Paul. _81 A song to St. Stephen the Forerunner. _81_82 A begging song for the sake of air clearity.82 A beging song for the rain.83_85 A song about the dead. _85_88 A song about death. _88_108 Lithuanians to our Jesus Christ ... 109_110 List of Songs.

ԲՈՎԱԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ՝ էջ 5_37 Առաւօտեան աղօթք:39_64 Մտածութիւնք և աղօթք: Ի վ[ե]ր[ա]զանազան մասանց չարչարանաց յ[իսու]սի... _67_104 Կրթութիւն հոգևոր Ի պատիւտօնախմբութե[ան]ց ս[ուր]ք ա[ստուա]ծածնի..._107_144 Ջերմեռանդութիւն Առ ս[ուր]բն Ալօզիոսկօնզակայ: Բ ԷՋԱԿԱԼՈՒԹՅՈՒՆ.

ԽՈՐԱԳԻՐ *ԵՐԳՔ/ՁԱՆԱՁԱՆՔ*:_էջ 5_11 Երգ Տեառն ներսեսի հայոց կաթողիկոսի:_11_13 Նորին ևտեառն Ներսէսի հայոց կաթողիկոսի:Երգ աղօթական ի դէմս սրբոյ Երրորդութե[ան]..._13_16 Երգգովասանաց և պաղատանաց առ ամենաս[ուր]ք Ա[ստուա]ծածինն:_ 16_19 Աղօթք մանասէիթագաւորին:_20_21 Երգ շնորհակալութե[ան] առ ա[ստուա]ծ:_21_23 Երգ առ ս[ուր]ք հոգին:_24 Երգ իվ[ե]ր[ա] հաղորդութե[ան]:_24_27 Երգ ի վ[ե]ր[ա]յ ս[ուր]ք պ[ա]տ[ա]ր[ա]գի :_27_28 Երգ ի վ[ե]ր[ա]հաւատամքին:_28_34 Երգ ի վ[ե]ր[ա] հաղորդութե[ան]:_34_37 Երգ ի վ[ե]ր[ա] ծննդեան ք[րիստո]սի: _37_38 Երգ ի վ[ե]ր[ա] անուան յ[իսու]սի :_38_40 Երգ ի վ[ե]ր[ա] ծննդեան ք[րիստո]սի:_40_41 Երգցաւակցութե[ան] ա[ստուա]ծածնի ի վ[ե]ր[ա] յ[իսու]սի:_41_42 Երգ զոչական ի վ[ե]ր[ա]չարչարանաց յ[իսու]սի:_42_44 Ողբ երուսաղէմի ի դէմս չարչարանաց յիսուսի:_44_45 Երգ ի վերաչարչարանաց յիսուսի:_45_47 Երգ ի վ[ե]ր[ա] ցաւոց ա[ստուա]ծածնի:_47_48 Երգ հրաժարական իդիմաց յ[իսու]սի առ մայր իւր:_48_49 Երգ հրաժարական ի դիմաց ս[ուր]ք ա[ստուա]ծածնի առ որդինիւր յ[իսու]ս:_50_52 Երգ զոչական ի վ[ե]ր[ա] չարչարանաց յ[իսու]սի:_53 Երգ ի վ[ե]ր[ա] յարութե[ան]ք[րիստո]սի:_53_54 Երգ ի վ[ե]ր[ա] յարութե[ան] յ[իսու]սի:_54_55 Երգ առաւօտեան առ յ[իսու]ս:_56 Երգկարօտեալ հոգւոյ առ յ[իսու]ս:_57_66 Երգ առ ս[ուր]ք ա[ստուա]ծածին:_66 Երգ առ ս[ուր]բն Աննայ:_ 67_68 Երգ առ ս[ուր]ք Անտօն:_68_71 Երգ առ ս[ուր]ք Գրիգոր լուսաւորիչ:_71_72 Երգ առ եղիսաբեթթագուհին մանառաց:_72_73 Երգ առ ս[ուր]ք Կատարինէ աղեքսանդրացին:_73_75 Երգ առ ս[ուր]բնՀռիփսիմէ:_75_76 Երգ առ ս[ուր]բն Յոհաննէս մկրտիչ: _77 Երգ առ ս[ուր]բն Յովսեփ: _78_79 Երգ առՀրեշտակս: _79_81 Երգ առ ս[ուր]ք Պետրոս, և Պօղոս: _81 Երգ առ ս[ուր]ք Ստեփաննոս նախավկայ:_ 81_82 Երգ պաղատանաց վ[ա]ս[ն] պարզութե[ան] օդոց: :_82 Երգ պաղատանաց վ[ա]ս[ն]անձրևոյ:_83_85 Երգ վ[ա]ս[ն] մեռելոց:_85_88 Երգ ի վ[ե]ր[ա] մահուան:_88_108 Լիթանիայք առտ[եառ]ն մեր յիսուս քրիստոս...109_110 Ցանկ Երգոց:

PROVENANCE: Armenian Parish in Stanislavov.

PRESSMARK: old - 0718, S.D.000 00000269; current 315.

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenian [Polish: Fundacja Dziedzictwa Ormian Polskich]. On loan to the Ethnographic Museum, Warsaw, January 25th, 2018. Missing in Armenian Bibliography.

AB: MMV [ՎՄՄ]. SLM [ՍՂՄ]. BL [ԲԹ].

Z Bibl. 22 [Զ Մաս. 22]. Gh vol. 1, 122 [Ղ հտ. 1 , 122]. A vol. 1, 628_629 [Ա հտ. 1, 628_629].

UNSPECIFIED POSITIONS

The following book positions have been considered as unspecified. Due to the missing title pages and them being incomplete, no specific information was provided. The search in the Armenian bibliographies and platforms was not helpful either, as despite the fact that they are many old Breviaries, these positions do not include the most important points with the help of which they would be identified.

53. Breviary, 1501_1800.

Breviary

Ժամագիրք, 1501 – 1800.

Ժամագիրք

Breviary, Settlement of Public Prayer to the Armenian Church to Perform in the Night Against the Father

Ժամագիրք, Կարգավորություն հասարակայ աղոթքից Հայաստանեաց եկեղեցու, որ ատարի ի մեջ գիշերի ի դեմ հորայ.

Document size: 22,5x16,5, 326 pages, not all pages are numbered. No binding. Condition: – destroyed. Marginalia – letters of the Armenian alphabet. Consists of two equal columns. Every first letter in each chapter is decorated. Margins decorated without borders and lines: after the text column, the unprinted space has no frames and lines: [inner - 1 cm; outer - 80 mm; bottom - 1,5 cm; top – 50 mm].

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów - [Polish: Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: 385

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenian [Polish: Fundacja Dziedzictwa Ormian Polskich].

54. Breviary, 1501 _ 1800.

Breviary

Ժամագիրք, 1501 – 1800.

Ժամագիրք

Document size: 195x240, a 375 page two-column document. Attached manuscript without pagination, binding: damaged leather. Condition: poor. Every first letter in each chapter is also decorated. 4 illustrations on pages 16, 94, 126, 140. Margins decorated without borders and lines: after the text column, the unprinted space has no borders and lines: [inner -3 cm; outer - 2 cm; bottom– 2 cm; top – 50 mm].

NOTES: Lots of handwritten prayers, hymnals, etc.

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Księgozbiór Gdański KOŚCIOŁA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: 386

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenian [Fundacja Dziedzictwa Ormian Polskich].

55. Book of canons, 1501 _ 1800.

Religious

Կանոնագիրք 1501-1800.

Դավանաբանական

Document size: 115x160, 716 pages. Condition – destroyed. No front binding, back binding - leather. Every first letter in each chapter is decorated. Margins decorated without borders and lines: after the text column, the unprinted space has no borders and lines; [inner- 1 cm; outer – 1,5 cm; bottom margin– 1,5 cm; top margin – 1 cm].

NOTES: There are marginalia - Armenian letters/ probably as years and at the end there is an explanation that each letter somehow means a number.

PROVENANCE: Stamp - The Gdańsk Book Collection of the Armenian Church from Stanisławów [Polish: Księgozbiór Gdański KOŚCIOLA Ormiańskiego ze Stanisławowa].

PRESSMARK: 383

HOUSED: Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenian [Polish: Fundacja Dziedzictwa Ormian Polskich].

INDEX OF AUTHORS

The index summarizes the names of the authors of the books included in the catalog. In the first index names are given in English (Armenian in brackets), and in in the second index - in Armenian (English in brackets).

Antonio de Guevara (Arm. Անտոնիո Դե Գուեվարա) 289

Antonius Goudin (Arm. Անտոն Կովդին) 298, 300

Astvatsatur Nersesovich (Arm. Աստուածատուր Ներսէսովիչ) 219

Bardughimeos Bononiatsi (Arm. Բարդուղիմէոս Բոնոնիացի) 232

Clemente Galano (Arm. Կղեմես Գալանոս) 166, 211, 213

Kyuregh Yerusaghematsi (Arm. Կիիրեղ Երուսաղէմացի) 272

Francesco Qapetsi (Arm. Ֆրանցիսկոս Քափեցի) 193, 200

Francesco Rivola (Arm. Ֆրանցիսկոս Ռիվոլա) 162

Ghukas Vanandetsi (Arm. Ղուկաս Վանանդեցի) 235

Giovanni Bona (Arm. Յովաննէս Պոնա) 189

Grigor Narekatsi (Arm. Գրիգոր Նարեկացի) 261

Hovhannes Kostandnupolsetsi (Arm. Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցի) 207, 220, 318

Hovhan Tokhatetsi (Arm. Հովնան Թոխաթեցի) 270

Khachatur Erzrumetsi Arakelyan (Arm. Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան), 227, 238, 243,

Mateos Evdokaci (Arm. Մատթէոս Եիդոկացի) 293

Mekhitar Sebastatsi (Arm. Մխիթար Սեբաստացի) 247, 252, 295, 309

Movses Khorenatsi (Arm. Մովսես Խորենացի) 179

Petros Aragonatsi (Arm. Պետրոս Արագոնացի) 232

Petros Tiflisetsi (Arm. Պետրոս Թիֆլիսեցի) 224, 258

Robert Bellarmin (Arm. Ռոբերտ Բելարմին) 164

Samuel Stephanovich (Arm. Սամուէլ Ստեֆանովիչ) 286

Toma Gembatsi (Arm. Թոմա Գեմբացի) 220

Voskan Yerevantsi (Arm. Ոսկան Երևանցի) 169

Yakob Nalean (Arm. Յակոբ Նալեան) 306

Yakob Lord’s Brother (Arm. Յակոբ Տեառնեղբայր) 242

INDEX OF AUTHORS

Անտոնիո Դե Գուեվարա (Eng. Antonio de Guevara) 289

Անտոն Կովդին (Eng. Antonius Goudin) 298, 300

Աստուածատուր Ներսէսովիչ (Eng. Astvatsatur Nersesovich) 219

Բարդուղիմէոս Բոնոնիացի (Eng. Bardughimeos Bononiatsi) 232

Կղեմես Գալանոս (Eng. Clemente Galano) 166, 211, 213

Կիիրեղ Երուսաղէմացի (Eng. Kyuregh Yerusaghematsi) 272

Ֆրանցիսկոս Քափեցի (Eng. Francesco Qapetsi) 193, 200

Ֆրանցիսկոս Ռիվոլա (Eng. Francesco Rivola) 162

Ղուկաս Վանանդեցի (Eng. Ghukas Vanandetsi) 235

Յովաննէս Պոնա (Eng. Giovanni Bona) 189

Գրիգոր Նարեկացի (Eng. Grigor Narekatsi) 261

Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցի (Arm. Hovhannes Kostandnupolsetsi) 207, 220, 318

Հովնան Թոխաթեցի (Eng. Hovhan Tokhatetsi) 270

Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան (Eng. Khachatur Erzrumetsi Arakelyan) 227, 238, 243

Մատթէոս Եիդոկացի (Eng. Mateos Evdokatsi) 293

Մխիթար Սեբաստացի (Eng. Mekhitar Sebastatsi) 247, 252, 295, 309

Մովսես Խորենացի (Eng. Movses Khorenatsi) 179

Պետրոս Արագոնացի (Eng. Petros Aragonatsi) 232

Պետրոս Թիֆլիսեցի (Eng. Petros Tiflisetsi) 224, 258

Ռոբերտ Բելարմին (Robert Bellarmin) 164

Սամուէլ Ստեֆանովիչ (Eng. Samuel Stephanovich) 286

Թոմա Գեմբացի (Eng. Toma Gembatsi) 220

Ոսկան Երևանցի (Eng. Voskan Yerevantsi) 169

Յակոբ Նալեան (Eng. Hakob Nalean) 306

Յակոբ Տեառնեղբայր (Eng. Yakob Lord’s Brother) 242

INDEX OF PRESSES AND PLACES OF PUBLICATION

The names of the places of printing are arranged in alphabetical order. The brackets indicate the dates of operation of the printing houses, catalog description numbers. In the first index the names of the places of publication and presses are given in English (Armenian in brackets), and in the second index - the opposite - Armenian names (English in brackets).

Amsterdam (Arm. Ամստերդամ)

Tovmas Vanandetsi press (1695_1705) (Arm. տպ. Թովմաս Վանանդեցու) - 17, 22

Srbuhi Astvatsatsin press (1692_1718) (Arm. տպարան Սրբուհու Աստվածածնի) - 15

St. Etchmiadzin and St. Sargis press. Voskanyan publication (1660_1669) (Arm. տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի) - 4, 6.

Constantinople (Arm. Կ. Պոլիս)

Astvatsatur Konstandnupolsetsi press (1699_1779) (Arm. տպ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու) - 36, 37, 38

Martiros Sargsyan's press (1721_1758) (Arm. տպ. Մարտիրոս Սարգսյանի) - 32

Grigor Marzvanetsi press (1706_1734) (Arm. տպ. Գրիգոր Մարզվանեցու) - 30

Hovhannes Astvatsatryan press (1750_1776) (Arm. տպ. Հովհաննես Աստվածատրյանի) - 44

Stepanos Petrosyan press (1770_1792) (Arm. տպ. Ստեփանոս Պետրոսյանի) - 47, 48

Without mentioning press, (list years of all publicatons, which do not have the press information) (Arm. առանց տպարանի հիշատակության) - 19, 24

St. Echmiadzin and S. Sargis Press (Arm. տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի) - 18

Marseille (Arm. Մարսել)

St. Echmiadzin and S. Sargis Press (1672_1686) ((Arm. տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի)) - 5

Paris (Arm. Փարիզ)

Church Committee Of Printing Association (1633) (Arm. Տպագրական Միավորման Եկեղեցական Կոմիտե) - 1

Royal printing house (1634) (Arm. Արքունի տպարան) - 2

Petersburg (Arm. Պետերբուրգ)

Grigor Khaldaryants press (1781_1786) (Arm. տպ. Գրիգոր Խալդարյանցի) - 50

Rome (Arm. Հռոմ)

Press of the Congregation for Propagation of the faith (1630_1796) (Arm. տպ. ՈԻրբանյան) - 3, 7, 8, 9, 13, 14, 16

Venice (Arm. Վենետիկ)

Antoni Bortoli press (1695_1796) (Arm. տպ. Անտոնի Բորտոլիի) - 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 39, 40, 45, 46, 52,

Demetrios Teodosius press (1772_1782) (Arm. տպ. Դեմետրիոս Թեոդոսիուսի) - 49

Gaspar Sahradyan and Tadevos Hamazaspyan press (1686) (Arm. տպ. Գասպար Սահրադյանի և Թադևոս Համազասպյանի) - 10, 11

Nahapet Gyulnazar press (1687) (Arm. տպ. Նահապետ Գյուլնազարի) - 12

Stephano Orlando press (1750_1763) (Arm. տպ. Ստեֆանո Օրլանդոյի) - 41, 42, 43

Without mentioning the printing house (Arm. առանց տպարանի հիշատակության) - 21,

Without press and place of publication (Arm. Առանց տպագրութ. վայրի և տպարանի հիշատակութ.) – 20

INDEX OF PRESSES AND PLACES OF PUBLICATION

Ամստերդամ (Eng. Amsterdam)

տպ. Թովմաս Վանանդեցու (1695_1705) (Eng. Tovmas Vanandetsi press) - 17, 22

տպարան Սրբուհու Աստվածածնի (1692_1718) (Eng. Srbuhi Astvatsatsin press) - 15

տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգի 1660_1669 (Eng. St.Etchmiadzin and St. Sargis press. Voskanyan publication) - 4, 6

Կ. Պոլիս (Eng. Constantinople)

տպ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու (1699_1779) (Eng. Astvatsatur Konstandnupolsetsi press) - 36, 37, 38

տպ. Մարտիրոս Սարգսյանի1721_1758 (Eng. Martiros Sargsyan's press) - 32

տպ. Գրիգոր Մարզվանեցու (1706_1734) (Eng. Grigor Marzvanetsi press) - 30

տպ. Հովհաննես Աստվածատրյանի (1750_1776) (Eng. Hovhannes Astvatsatryan press) - 44

տպ. Ստեփանոս Պետրոսյանի (1770_1792) (Eng. Stepanos Petrosyan press) - 47, 48

առանց տպարանի հիշատակության (Eng. Without mentioning press,) (list years of all publicatons, which do not have the press information) - 19, 24

տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի (Eng. St. Echmiadzin and S. Sargis Press) - 18

Հռոմ (Eng. Rome)

տպ. ՈԻրբանյան (1630_1796) (Press of the Congregation for Propagation of the Faith) -3, 7, 8, 9, 13, 14, 16

Մարսել (Eng. Marseille)

տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի (1672_1686) (Eng. St. Echmiadzin and S. Sargis Press)

Պետերբուրգ (Arm. Petersburg)

տպ. Գրիգոր Խալդարյանցի (1781_1786) (Eng. Grigor Khaldaryants press)

Վենետիկ (Eng. Venice)

տպ. Անտոնի Բորտոլիի (1695_1796) (Antoni Bortoli press) - 23, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 39, 40, 45, 46, 52,

տպ. Դեմետրիոս Թեոդոսիուսի (1772_1782) (Eng. Demetrios Teodosius press) - 49

տպ. Գասպար Սահրադյանի և Թադևոս Համազասպյանի (1686) (Eng. Gaspar Sahradyan and Tadevos Hamazaspyan press) - 10, 11

տպ. Նահապետ Գյուլնազարի (1687) (Eng. Nahapet Gyulnazar press) -12

տպ. Ստեֆանո Օրլանդոյի (1750_1763) (Eng. Stephano Orlando press) - 41,42, 43

առանց տպարանի հիշատակության (Eng. Without mentioning the printing house) - 21

Փարիզ (Eng. Paris)

Տպագրական Միավորման Եկեղեցական Կոմիտե (1633) (Eng. Church Committee of Printing Association) - 1

Արքունի տպարան (1634) (Eng. *Royal printing house) -2*

Առանց տպագրութ. վայրի և տպարանի հիշատակութ. (Without press and place of publication) - 20

SUBJECT LIST

The index summarizes the subject list of the books included in the catalog (with relevant descriptio in terms of their thematic affiliation to various issues.

In the first index they are given in English (Armenian in brackets), and in the second one - in Armenian (English in brackets).

Alphabet (Այբբենարան) - 7

Bible, (Աստվածաշունչ - 4,

Breviary (Ժամագիրք) - 5, 47, 48, 50, 53, 54

Calendar (Տոմար, պարզատումար) - 34, 36, 37, 45

Commentaries (Մեկնություններ) - 12, 18, 19

Religious works (general) (կրոնական երկեր)- 2, 3, 4, 8, 13, 14, 17, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 51, 55

Dictionaries (Բառարաններ) - 1, 16, 40

Fables (Առակներ) - 6

Gospel (Ավետարան) - 35

Hagiography (Վարքագրություն) - 20, 39

Hymnals (Շարակնոցներ) - 15, 38

Lectionary (Ճաշոց) - 10, 11

New Testament (Նոր կտակարան) - 43

Prayer books (Աղոթագրքեր) - 28, 30, 44, 49, 52

Psalms (Սաղմոսարաններ)- 33, 40, 46

Philosophy Փիլիսոփայություն) - 41, 42

Rhetoric (Ճարտասանություն) - 25

Tipbook (liturgical book) (Խորհրդատետր (պատարագամատոյց, պատարագատետր)) - 9

SUBJECT LIST

Այբբենարան (Alphabet) 7

Աղոթագրքեր (Prayer books) 28, 30, 44, 49, 52

Աստվածաշունչ (Bible) 4

Ավետարան (Gospel) 35

Առակներ (Fables) 6

Բառարաններ (Dictionaries) 1, 16, 40

Դավանաբանական, կրոնաբարոյական երկեր (Doctrinal, religious works) 2, 3, 4, 8, 13, 14, 17, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 51, 55

Ժամագիրք (Breviary) 5, 47, 48, 50, 53, 54

Խորհրդատետր (պատարագամատոյց, պատարագատետր) (Tipbook (liturgical book)) 9

Ճաշոց (Lectionary) 10, 11

Ճարտասանություն (Rhetoric) 25

Մեկնություններ (Commentaries) 12, 18, 19

Նոր կտակարան (New Testament) 43

Ծարակնոցներ (Hymnals) 15, 38

Սաղմոսարաններ (Psalms) 33, 40, 46

Վարքագրություն (Hagiography) 20, 39

Տոմար, պարզատումար (Calendar) 34, 36, 37, 45

Փիլիսոփայություն (Philosophy) 41, 42

INDEX OF CATALOGED BOOKS IN ENGLISH AND ARMENIAN

This list includes books in the catalog. Complete data used in the descriptions (author, title, place of publication, printing house, year) are given. Book positions are arranged in alphabetical order. Each one is followed by the serial number of the catalog description where the book is mentioned.

Albert The Great. *A Theology Compedium. Mekhitar Sebastatsi. A Solution To The Most Difficult and Bewildering Words of Albert*. Venice. Antonio Bortolli press, 1715-1716 [Ալբերտ Մեծ: Համառոտութիին Աստուածաբանութեան:_Մխիթար Սեբաստացի: *Լուծմունք Դժուարիմացից և Տարակուսանաց Բանից Ալպերտին*: Վենետիկ, 1715_1716] - 26

Albert The Great. A Theology Compedium. Mekhitar Sebastatsi. *A Solution To The Most Difficult and Bewildering Words of Albert.* Venice. Antonio Bortolli press, 1715-1716 [Ալբերտ Մեծ: Համառոտութիին Աստուածաբանութեան:_ՄխիթարՍեբաստացի: *Լուծմունք Դժուարիմացից և Տարակուսանաց Բանից Ալպերտին:* Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1715_1716] - 27

Antonius Goudin. *Philosophy.* Translated by Vrtanes Askeryan. In four volumes. Vol. B. Venice. Stephano Orlando press, 1750 [Անտոն Կովդին: *Փիլիսոփայութիին*: Թարգմ.՝ Վրթանես Ասկերյանի: Չորսհատորով: Հտ. Բ: Վենետիկ, տպ. Ստեֆանո Օրլանդոյի, 1750] - 41

Antonius Goudin. *Philosophy.* Translated by Vrtanes Askeryan. In four volumes. Vol. G. Venice. Stephano Orlando press, 1750 [Անտոն Կովդին: *Փիլիսոփայութիին:* Թարգմ.՝ Վրթանես Ասկերյանի: Չորսհատորով: Հտ. Գ.: Վենետիկ, տպ. Ստեֆանո Օրլանդոյի, 1750] - 42

Antonio De Guevara. *Hymnal.* Constantinople, Astvatsatur Konstandnupolsetsi press, 1743 [Անտոնիո Դե Գուեվարա: *Շարակնոց:* Կ. Պոլիս, տպ. ԱստվածատուրԿոստանդնուպոլսեցու, 1743] - 38

Armenian Alphabet, Rome, Press of the Congregation for Propagation of the faith, 1673 [*Այբուբեն Հայոց:* Հռոմ, Տպ. ՈԻրբանյան 1673] - 7

Astvatsatur Nersesovich. *Latin-Armenian Dictionary.* Rome, Press of the Congregation for Propagation of Faith, 1695 [Աստուածատուր Ներսէսովիչ: *Բառ-գիրք լատինահայ:* Հռոմ, տպ. ՈԻրբանյան, 1695] -16

Bona Giovanni *A Road to Heaven.* Translated by Vardan Hunanyan. Rome, Press of the congregation for the Propagation of the Faith, 1674 [Յովաննէս Պոնա: *Ճեռրածութիին Յերկինս*: Թարգմ.՝ ՎարդանՀունանյանի: Հռոմ, տպ. ՈԻրբանյան, 1674] - 8

Book of canons, 1501 _ 1800 [*Կանոնագիրք* 1501-1800] - 55

Book of the Most Holy Rosary. Venice, Demetrious Teodosius press, 1781 [*Տեսրակ Ամենասուրբ Ռօզարին Այսինքն Վարդարանին*: Վենետիկ, տպ. Դեմետրիոս Թեոդոսիուի, 1781] - 51

Book of prayers and wishes to Christ and to St. Mother of God. Venice, Antonio Bortoli press, 1793 [*Գիրք Աղօթից*: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1793] - 52

Breviary. Constantinople. Stepanos Petrosyan press, 1772 [*Ժամագիրք:* Կ. Պոլիս, տպ. Ստեփանոս Պետրոսյանի, 1772] - 47

Breviary. Constantinople. Stepanos Petrosyan press, 1772/ second copy of the previous book/ [*Ժամագիրք:* Կ. Պոլիս, տպ. Ստեփանոս Պետրոսյանի, 1772] - 48

Breviary. Marseille, St. Echmiadzin and St. Sargis Press, 1673 [*Ժամագիրք.* Մարսել, տպագր. Ոսկան Երևանցու, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1673] - 5

Breviary. Petersburg, Grigor Khaldaryants press, 1787 [*Ժամագիրք*: Պետերբուրգ, տպ.Գրիգոր Խալդարյանցի, 1787] - 50

Breviary, 1501_1800 [*Ժամագիրք,* 1501 – 1800] - 53

Breviary, 1501 _ 1800 [*Ժամագիրք,* 1501 – 1800] - 54

Calendar of Feasts. Constantinople. Astvatsatur Kostandnupolsetsi press, 1740 [*Տօնացոյց:* Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու, 1740] - 36

Calendar of Feasts. Constantinople. Astvatsatur Kostandnupolsetsi press, 1740. (the second copy of the previous book) [*Տօնացոյց:* Կ. Պոլիս, տպ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու, 1740] - 37

Children's Guide. Translated from Latin. Ghukas Vanandetsi. Amsterdam, Tovmas Vanandetsi press, 1704 [*Պաշտոն Աստուածային:* Լատին. թարգմ. Ղուկաս Վանանդեցին: Ամստերդամ, տպ. Թովմաս Վանանդեցու, 1704] - 22

Clemente Galano. *Unification of the Holy Armenian Church with the Great Holy Roman Church.* Vol. I. In Armenian and Latin, Rome, Press of the Congregation for Propagation of Faith, 1690 [Կղեմես Գալանոս: *Միաբանութիին Հայոց Սուրբ Եկեղեցիոյսն ընդ Մեծի Սուրբ Եկեղեցիոյն Հռովմայ*: Հտ. 1. Հայ. և լատին. լեզ.: Հռոմ, տպ. ՈԻրբանյան, 1690] - 13

Clemente Galano. *Unification of the Holy Armenian Church with the Great Holy Roman Church.* Vol. I. In Armenian. And Latin, Rome, Press of the Congregation for Propagation of Faith, 1690. [second copy of the previous book] [Կղեմես Գալանոս: *Միաբանութիին Հայոց Սուրբ Եկեղեցիոյսն ընդ Մեծի Սուրբ Եկեղեցիոյն Հռովմայ*: Հտ. 1. Հայ. և լատին. լեզ.: Հռոմ, տպ. ՈԻրբանյան, 1690 - 14

Clemente Galano. *Unification of the Holy Armenian Church with the great Holy Roman Church.* Vol. II, part 1, in Latin and Armenian languages, Rome, Press of the Congregation for Propagation of the Faith, 1658 [Կղեմենս Գալանոս: *Միաբանութիին Հայոց Սուրբ Եկեղեցիոյն Ընդ Մեծի Սուրբ Եկեղեցիոյն Հռովմայ*: Հտ. II, մաս 1: Լատին. և հայ. լեզ.: Հռոմ, տպ. ՈԻրբանյան, 1658] - 3

Commentary on the Book of Revelation. Translated by Petros Archimandrite Tiflisetsi, Constantinople, St. Etchmiadzin and St. Sargis press, 1700-1701 [*Մեկնութիին Յայտնութեան:* Թարգմ.՝Պետրոս վարդապետ Թիֆլիսեցու: Կ. Պոլիս, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1700_1701] - 18

Flowery Meadow. Translated by Hovhan Tokhatetsi. Venice. Antoni Bortoli press, 1727. [*Դաշտիկ Ծաղկալի:* Թարգմ.՝ Հովնան Թոխաթեցու: Վենետիկ, 1727] - 31

Fount of Goodness. Translated by Petros Tiflisetsi. Venice. Antonio Bortoli press, 1722 [*Աղբիիր Բարի:* Թարգմ.՝Պետրոս Թիֆլիսեցու: Վենետիկ, տպ. ԱնտոնիԲորտոլիի, 1722] - 28

Francesco Qapetsi. *Lectionary*. Venice, printing house of Gaspar Sahradyan and Tadevos Hamazaspyan, 1686. Part I. [Ֆրանցիսկոս Քափեցի. *Ճաշոց*: Վենետիկ, տպ. Գասպար Սահրադյանի ևԹադևոս Համազասպյանի, 1686-1688] - 10

Francesco Qapetsi. *Lectionary*. Venice, printing house of Gaspar Sahradyan and Tadevos Hamazaspyan, 1686-1688: II part [Ֆրանցիսկոս Քափեցի: *Ճաշոց:* Վենետիկ, տպ. Գասպար Սահրադյանի ևԹադևոս Համազասպյանի, 1686-1688] - 11

Francesco Rivola. *Dictionarium Armeno-Latinum.* Paris, Church Committee of Printing Association, 1633 [Ֆրանցիսկոս Ռիվոլա: *Բառագիրք Հայոց: Հայ. և Լատին. լեզ.:* Փարիզ, Տպագրական Միավորման Եկեղեցական Կոմիտե, 1633] - 1

Grigor Narekatsi. *Prayer Book.* Constantinople, printing house of Grigor Marzvanetsi, 1726 [Գրիգոր Նարեկացի: *Գիրք Աղօթից*: Կ. Պոլիս, տպ. Գրիգոր Մարզվանեցու, 1726] - 30

Hakob Lord's Brother. *The Book of Covenant.* Constantinople, without mentioning press, 1710 [Յակոբ Տեառնեղբայր*: Կտակգիրք:* Կ. Պոլիս, առանց տպարանիհիշատակության, 1710] - 24

Hakob Nalean. *Book of Prayers.* Constantinople, Hovhannes Astvatsatryan press, 1760 [Յակոբ Նալեան: *Գիրք Աղօթից:* Կ. Պոլիս:, տպ. Հովհաննես Աստվածատրյանի, 1760] - 44

Hovhannes Kostandnupolsetsi. *Psalms of the Profeth David with Commentary.* Modern Armenian.Venice, Nahapet Gyulnazar press, 1687 [Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցի: *Պարզաբանութիին Սաղմոսացն Դաւիթի: Աշխարհաբար:* Վենետիկ, տպ. Նահապետ Գյուլնազարի, 1687] - 12

Hymnal. Amsterdam, Srbuhi Astvatsatsin press, 1692 [*Շարակնոց*: Ամստերդամ,

Khachatur Erzrumetsi. *A Brief Commentary on the Song of Solomon*. Constantinople, without mentioning the press, 1700-1701 [Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան: *Համառոտ Մեկնութիին Երգոյ Երգոցն Սողոմոնի:* Կ. Պոլիս, առանց տպարանի հիշատակութ., 1700_1701] - 19

Khachatur Erzrumetsi Araqelean. *Brief Exposition of Moral Theology*. Venice, Antoni Bortoli press, 1709 [Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան: *Համառօտութիին Բարոյականի Աստուածաբանութեան*: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի. 1709] - 23

Khachatur Erzrumetsi Arakelean. *Rhetoric.* Venice, Antonio Bortoli press, 1713 [Խաչատուր Էրզրումեցի Առաքելեան: *Ճարտասանութիւն:* Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1713] - 25

Kyuregh Yerusaghematsi. *An instruction For Baptized Persons,* A Book Containing Readings. Grigor Arsharuni. *Commentary To Readings of Kyuregh Yerusaghematsi,* Constantinople, Martiros Sargsyan's press, 1727-1728 [Կիւրեղ Երուսաղէմացի: Կոչումն Ընծայութեան:Գրիգոր Արշարրունի: *Մեկնութիւն Ընթերցիացոծն Կիւրողի Երուսաղէմացիոյ*: Կ. Պոլիս, տպ. Մարտիրոս Սարգսյանի, 1727-1728] - 32

Mateos Evdokatsi. *The life of Saint Gregory the Illiuminator*, Venice, Antonio Bortoli press, 1749 [Մատթէոս Եիդոկացի: *Վարք Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին*: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1749] - 39

Mirror of Examples. Without highliting press and place of publication, 1702 [*Հայելի Վարուց*: Առանց տպագրութ. վայրի և տպարանի հիշատակութ., 1702] - 20

Mekhitar Sebastatsi. Brief Calendar. Venice, Antonio Bortolli press, 1771 [Մխիթար Սեբաստացի: Տօմար: Վենետիկ. տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1771] - 45

Mekhitar Sebastatsi. *Calendar:* Venice, Antoni Bortoli Press, 1733 [Մխիթար Սեբաստացի: *Տօմար*: Վենետիկ, 1733] - 34

Mekhitar Sebastatsi. *Dictionary of Classical Armenian.* In two volumes. Vol. 1. Venice. Antonio Bortoli press, 1749 [Մխիթար Սեբաստացի: *Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի:* Երկու հատորով: Հտ.1: Վենետիկ, տպարան Անտոնի Բորտոլիի, 1749] - 40

Movses Khorenatsi. *The Geography. Aghuesagirq.* Amsterdam, printed by Voskan Yerevantsi at St. Etchmiadzin and St. Sargis press [Մովսես Խորենացի: *Աշխարհացոյց: Աղուէսագիրք:* Ամստերդամ, տպագր. Ոսկա Երևանցու, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1668] - 6

New Testament. Venice, Stephano Orlando press, 1752 [*Նոր Կտակարան*: Վենետիկ, տպ. Ստեֆանո Օրլանդոյի, 1752] - 43

Petros Aragonatsi and Bardughimeos Bononiatsi. *Preachment (Sermon) Sententious and Beneficial to the Soul.* Venice, without mentioning the printing house, 1704 [Պետրոս Արագոնացի և Բարդուղիմէոս Բոնոնիացի: *Խրատականք և Հոգեշահք Քարոզք*: Վենետիկ, առանց տպարանի հիշատակության, 1704] - 21

Psalter. Venice, Antonio Bortoli press, 1733 [*Սաղմոսարան:* Վենետիկ, տպարան Անտոնի Բերտոլիի, 1733] - 33

Psalter. Venice, Antonio Bortolli press, 1771 [*Սաղմոսարան:* Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1771] - 46

Robert Bellarmin. *Explanation of Christian mission.* Translated by Priest Petros Poghos, in Latin and Armenian, Royal printing house, 1634 [Ռոբերտ Բելարմին: *Առաքել Պարզաբանութիւն Քրիստոնեական Վարդապետութեան:* Թարգմ.՝ Պետրոս Պողոս Քահանա: Լատին. և հայ. լեզ.: Փարիզ, Արքունի տպարան, 1634] - 2

*Spiritual Garden.*_Instruction For Every Day Living. Translated by Hovhannes of Constantinople. Venice, Demetrios Teodosius press, 1772 [*Պարտեզ Հոգևոր: Համառօտ Կրթութիին Հանապազօրեայ*: Թարգմ.՝ ՀովհաննեսԿոստանդնուպոլսեցու: Վենետիկ, տպ. Դեմետրիոս Թեոդոսիուսի, 1772] - 49

Spiritual History of Believing Departed Souls. Translated by Yovnan Toxateci, Venice, Antonio Bortoli press, 1724 [*Պատմագիրք Հոգիոց Հաւատացեալ Ննջեցելոց:* Թարգմ.՝ Հովնան Թոխաթեցու: Վենետիկ, տպ. Անտոնի Բորտոլիի, 1724] - 29

Tipbook. Armenian Liturgy. Rome, Urbanyan press. 1677 [Խորհրդատետր: *Սպասաւորութիին Պատարագի:* Հռոմ, տպարան ՈՒրբանյան, 1677] - 9

The Bible. Amsterdam, St. Etchmiadzin and St. Sargis press. /The Bible in classical Armenian according to the translation of the Armenian Fathers, edited by Voskan Archimandrite Yerevantsi [*Աստվածաշունչ:* Ամատերդամ, տպագր. Ոսկան Երևանցու, տպ. Ս. Էջմիածնի և Ս. Սարգսի, 1666-1668] - 4

The Four Gospels. Venice, Antoni Bortolli Press, 1759 [*Աւետարան:* Վենետիկ, տպարան Անտոնի Բորտոլիի, 1759] - 35

Toma Gembatsi. *A Book of Imitation of Christ.* Translated by Hovhannes Kostandnupolsetsi. Amsterdam. Tovmas Vanandetsi press, 1696 [Թոմա Գեմբացի: *Յաղագս Համահետևմանն Քրիստոսի*: Թարգմ.՝ Հովհաննես Կոստանդնուպոլսեցու: Ամստերդամ, տպ. Թովմաս Վանանդեցու, 1696] - 17

Summary in English

Literacy and literature have allowed the Armenians living in the First Republic of Poland to maintain their religious, cultural and linguistic identity for many centuries. Thus, books have always accompanied them in their life in diaspora, becoming part of their national tradition and cultural heritage. The stories of these volumes were as varied and complex, sometimes dramatic as the fortunes of their readers. To this day, not many of these books have survived in Polish libraries (55 in total), but they contribute to the richness of the libraries which they were once stored in. Part of the heritage has been preserved outside the borders of today's Poland, some of it has been lost or has been destroyed, and those preserved in Polish collections have not been previously studied, which further complicates the understanding of the specificity of both the Armenian heritage in the field of written culture and the perspective of Polish-Armenian cultural ties. This situation shaped the main research goal of this dissertation, which is to identify and catalogue Armenian old prints, which are now housed in Polish libraries and constitute a substantive amount of material for research and analysis.

The study covered books published from the 16th to the end of the 18th century, taking into account the commonly accepted definition of the term *old print*[261] and the confirmed publication of the first Armenian book printed in Venice in 1512. The limitation of research to Polish libraries and the exclusion of collections from libraries in modern Belarus, Lithuania and Ukraine (where the Armenian minority also resided in the former territories of the First Republic of Poland) results from the pioneering nature of the planned research, which cannot take all libraries into account at the same time. The main task of the research was therefore to study Armenian old prints preserved in the collections of Polish libraries. It is expected that the collected inventory of Armenian old prints will significantly supplement the knowledge about the literary culture of Armenians living in the territory of the First Republic of Poland. This aspect plays a vital role in getting to know the Polish-Armenian culture.

The importance of the following research is manifested primarily in the collection of source materials and their interpretation in a bibliographic, cultural and social context, which creates the need for an interdisciplinary approach.

[261] *Encyklopedia wiedzy o książce*, (eds.) A. Birkenmajer, B. Kocowski; J. Trzynadlowski, *op. cit.*

It allowed not only to fill the aforementioned gap in Polish Armenology, but also to open a new area in the world research of Armenian cultural heritage in the diaspora.

Moreover, the valuable, although still little-known collection, due to being hidden in libraries, reveals the contribution of Polish Armenians to the European cultural heritage. When analyzing the corpus of old Armenian prints, it could be concluded that all inventoried books came from foreign publishers.

Cataloging and compiling Armenian old prints, currently stored in Polish libraries, gave way to gaining an insight into the Armenian reading culture in the former Polish-Lithuanian Commonwealth. Therefore, it not only supplemented the significant gaps in our knowledge about Polish-Armenian relations, but also contributed to the development of bibliological research in the field of printed books. Due to the contribution of the Armenians to the civilizational heritage of mankind, it has universal meaning, making a Polish contribution to world research about Armenian culture.

The research consisted of the identification of Armenian old prints in library collections, their bibliological and content description, as well as cultural and philological interpretation. This concept is obvious in view of the adopted main research goal and the anticipated research results. The research plan assumed queries in the following libraries 1. National Library of Poland, 2. Foundation of Culture and Heritage of Polish Armenians, 3. Library of the National Ossoliński Institute in Wrocław, 4. The Princes Czartoryski Library in Krakow, 5. Wawel Royal Castle Library, 5. Jagiellonian Library.

On the basis of the collected information, a catalog was prepared according to a scheme modeled on the *Armenian bibliography*[262] . The choice of this pattern was dictated by the tradition established in research, represented by this basic but yet most important bibliography method in the world of science. This allowed for consistency with the existing methods of describing Armenian old prints, as well as ensuring completeness and methodological precision.

Due to the specificity of the topic, research was carried out through queries conducted in the above-mentioned libraries. It was necessary to make an inventory of available items and to conduct a thorough on-site examination, without which it would be impossible to create a catalogue that would meet the scientific requirements. In order

[262] Ն. Ոսկանյան Ք. Կորկոտյան, Ա.Սավալյան, *op. cit.*(N. Voskanyan., Q. Korkotyan, A. Savalyan, *op. cit.).*

to provide the most complete description of the books stored in Polish libraries the abovementioned steps needed to be undertaken.

Further studies consisted of the development of the content, classification and commenting on individual items. This allowed for the interpretation of the collected source data by relating it to the previously gained general knowledge about the history of the Armenian printed book and the written culture of the Armenians in the former Polish-Lithuanian Commonwealth. Conclusions from these analyzes made it possible to present the quantitative and qualitative stock of inventoried old prints and to show the dynamics of the processes of creating collections and cataloged works. This significantly expanded the knowledge of the literary culture of Polish Armenians.

The research conducted in the presented scope was largely interdisciplinary, and therefore their specificity resulted in the necessity to use various tools and interpretative instruments. It was important due to the peculiarity of the Armenian *book*, present in the diaspora's reading circulation, which functioned in the multicultural space of the First Polish Republic. Furthermore, what is worth noting as well is that at the same time, Armenians residing in Poland at the moment, contacted with centers of native culture located in Western and Southern Europe, which further created an eminently multicultural context, without which it is impossible to understand the history of the Armenian book in the territory of the First Republic of Poland. After taking into account all these circumstances, it was necessary to supplement the catalogue with an extensive historical and philological discussion, which was a kind of introduction to the collection of Armenian old prints, which are housed in Polish libraries. This introductory part of the dissertation, proceeding the catalogue, consists of six chapters discussing the most important issues, shedding light on its content and specificity.

In the first chapter, "Armenian typography from the 16th to the 19th century", the role of the book in the Armenian culture is discussed in general terms, and against this background, the beginnings of Armenian printing, the activities of printing houses and the profiles of printers, Armenian printing in Poland, the fate of published books and the current state of research on the Armenian prints.

The second chapter "Publishing centers" presents the characteristics of the most important cultural centers, where Armenian printing houses operated, which the cataloged books originated from (Venice, Rome, Amsterdam, Constantinople, Marseille, Paris, St. Petersburg), characteristics of these publishing houses, as well as the profiles and activities of printers and typographers at that time.

The third chapter, entitled “Libraries”, is an analysis of libraries from former Polish territory as well as those located in current territories, where Armenian old prints were collected. These are the collections of the Foundation Culture and Heritage of Polish Armenians in Warsaw (together with the library of the Armenian Parish in Stanisławów, where they were transported to Warsaw from), where the largest part of the catalog entries are stored (31 books); Library of the National Ossolinski Institute in Wrocław (17 books) and the Ossolineum in Lviv, where these items come from; The Princes Czartoryski Library in Krakow (4 books), Jagiellonian library (1 book), Wawel Royal Castle Library (1 book), National library of Poland (1 book). This shows how these collections were formed and how they were transferred.

The fourth chapter (“The subject matter and content of the old Armenian prints”) presents the characteristics of the texts in terms of their thematic belonging to various issues. In particular, these are:

- breviaries (6),
- prayer books (5),
- calendars (4),
- commentaries (3),
- lectionaries (2),
- hymnaries (2),
- psalms (2),
- lives of saints (2),
- Bible (1),
- Gospel (1),
- New Testament (1),
- tip book (a book of tips on the liturgy) (1),
- alphabet with prayers (1),

Seventeen books contain various texts relating to religious matters which are difficult to classify unanimously. Non-religious issues are dealt with in just a few books, containing in turn:

- dictionaries (3)
- philosophical considerations (2),
- fables (1),

- rhetoric textbook (1),

The fifth chapter ("The language of old Armenian prints") presents the type of language which was used in these books, taking into account the specificity of the grabar (i.e., the oldest Armenian language), Middle Armenian and New Armenian[263]. It also refers to *Latinized Armenian* - the term we use to refer to grabar, which had been abundantly enriched with Latin words and expressions by Catholic preachers. Considering that a large part of the books in the catalogue, more than half (35), were published in printing houses founded by Catholic preachers in Venice, Rome, Paris, Amsterdam and Constantinople, and that they were written and translated by users of Latinized Armenian and their descendants, we can infer that they were written in that language. This chapter also presents the linguistic characteristics of translations of the Holy Scriptures, i.e., the specificity of the biblical style.

Chapter six ("Codicological characteristics of old Armenian prints") presents the external features of books in Polish collections, taking into account, inter alia, the format, binding, illustrations, types of writing, etc. This was related to the most important discoveries concerning the artistic development of Armenian old prints, as well as to general elements common to the book and illustration traditions observed in our catalogue entries. The four main Armenian scripts were discussed: *erkatagir* (majuscule or "iron script"), *bolorgir* (minuscule or "round letters"), *notrgir* (notary script used in office documents) and *shghagir* (modern italics) and the number of cataloged books containing

[263] The written period of the development of the Armenian language begins in 405, which is divided into three sub–periods: ***Ancient Armenian***, known in linguistics as **Grabar,** was formed on the basis of the dialects of Turuberan, Bardzr Hayk and Ayrarat. Covers the period from the 5th to the 11th centuries. However, Grabar was a colloquial language until about the 9th century.

Grabar has gone through three stages of development 1) Classical or early ancient Grabar, known as Mesropian, Golden Age Armenian (5th century); 2) post–classical or late ancient Armenian, also known as post–Mesropian Armenian (6th – 7th centuries); 3) Early Middle Ages (8–11th centuries). During this period, the linguistic changes became so numerous that they give grounds to speak about the new literary language, Middle Armenian, from the 12th century. **Middle Armenian** (12th – 17th centuries) underwent two sub–periods of development: 1) Early Middle or Cilician Normalization Period (12th – 14th centuries); 2) Late Middle or sub–period of passing to New Armenian (15th – 16th centuries). Middle Armenian is not only the literary language of that period, but also the spoken language of the people. As a literary language, Middle Armenian was not standardized, did not have a stable norm. **New Armenian** or ***ashxarhabar*** (secular language) (from the 17th century to the present day) has gone through three sub–periods of development: 1) Early ashxarhabar (from the 17th century to the middle of the 19th century); 2) Late ashxarhabar (mid–19th century to 1920), 3) Modern Armenian (from 1920 to the present day). See more Հ. Աճառյան, *Հայոց լեզվի պատմություն, op. cit.*, էջ 226–254 (H. Acharian, *History of Armenian language, op. cit.*).

the individual types. Therefore, allowing for a full description of Armenian books kept in Polish libraries to be created.

Summary in Polish

Streszczenie

Piśmienność i literatura od wieków pozwalały Ormianom mieszkającym w I Rzeczypospolitej zachować tożsamość religijną, kulturową i językową. W związku z tym książki zawsze towarzyszyły ich życiu w diasporze, stając się częścią ich narodowej tradycji i dziedzictwa kulturowego. Historie zawarte w tych tomach były tak różnorodne, jak losy ich czytelników: były złożone, czasem dramatyczne. Do dziś w polskich bibliotekach zachowało się niewiele z tych ksiąg (w sumie 55), ale świadczą one o bogactwie bibliotek, w których je niegdyś przechowywano. Część dziedzictwa zachowała się poza granicami dzisiejszej Polski, część zaginęła lub została zniszczona, a te zachowane w polskich zbiorach nie zostały wcześniej zbadane, co komplikuje zrozumienie specyfiki zarówno dorobku Ormian w dziedzinie kultury piśmiennej, jak i perspektywy polsko-ormiańskich więzi kulturowych. Ta sytuacja ukształtowała główny cel badawczy niniejszej rozprawy, którym jest zidentyfikowanie i katalogowanie ormiańskich starodruków, które obecnie znajdują się w polskich bibliotekach i stanowią ogromny materiał do opracowania i analizy.

Badaniem objęto książki wydawane od XVI do końca XVIII wieku, biorąc pod uwagę powszechnie przyjętą definicję terminu starodruk[264] i potwierdzone wydanie pierwszej ormiańskiej książki drukowanej w Wenecji w 1512 r. Ograniczenie badań do bibliotek polskich i wyłączenie z nich zbiorów znajdujących się w bibliotekach współczesnej Białorusi, Litwy i Ukrainy (gdzie na dawnych terenach I Rzeczypospolitej również mieszkała mniejszość ormiańska) wynika z pionierskiego charakteru planowanego badania, które nie może obejmować wszystkich bibliotek jednocześnie. Podstawowym zadaniem rozważań jest zbadanie starodruków ormiańskich zachowanych w zbiorach polskich bibliotek. Oczekuje się, że zgromadzony inwentarz starodruków ormiańskich w istotny sposób uzupełni wiedzę o kulturze literackiej Ormian zamieszkujących tereny I Rzeczypospolitej. Jest to ważna kwestia w zapoznawaniu się z kulturą polsko-ormiańską.

Znaczenie takich badań przejawia się przede wszystkim w gromadzeniu materiałów źródłowych oraz ich interpretacji w kontekście bibliograficznym, kulturowym i społecznym, co stwarza potrzebę podejścia interdyscyplinarnego.

[264] *Encyklopedia wiedzy o książce*, (eds.) A. Birkenmajer, B. Kocowski; J. Trzynadlowski, *op. cit.*

Pozwoliło to nie tylko wypełnić wspomnianą lukę polskiej armenologii, ale także otworzyć nowe okno w światowych badaniach ormiańskiego dziedzictwa kulturowego w diasporze.

W ten sposób ujawniono cenny, chociaż wciąż mało znany, gdyż schowany w zbiorach bibliotecznych, wkład Polskich Ormian w europejskie dziedzictwo kulturowe. Ponadto, analizując korpus starych druków ormiańskich, można było stwierdzić, że wszystkie zinwentaryzowane księgi pochodziły od wydawców zagranicznych.

Zinwentaryzowanie i opracowanie ormiańskich starodruków, przechowywanych obecnie w polskich bibliotekach, pozwoliło zyskać wgląd w kulturę czytelniczą Ormian w dawnej Rzeczypospolitej. Uzupełniło to zatem nie tylko istotne braki naszej wiedzy o związkach polsko-ormiańskich, lecz także przyczyniło się do rozwoju badań biblioznawczych w zakresie drukowanych książek. Ze względu na wkład Ormian do dziedzictwa cywilizacyjnego ludzkości ma to uniwersalne znaczenie, a zarazem wnosi polski wkład do światowych badań nad ormiańską kulturą.

Badania polegały na identyfikacji w zbiorach bibliotek starodruków ormiańskich, ich opisie bibliologicznym i treściowym oraz kulturoznawczej i filologicznej interpretacji zebranych materiałów. Koncepcja ta jest oczywista wobec przyjętego głównego celu badawczego oraz przewidywanych efektów badań. Plan badań zakładał kwerendy w następujących bibliotekach: 1. Biblioteka Narodowa w Warszawie, 2. Fundacja Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich w Warszawie, 3. Biblioteka Zakładu Narodowego Ossolineum we Wrocławiu, 4. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, 5. Biblioteka Zamku Królewskiego na Wawelu, 5. Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Na podstawie zebranych informacji przygotowany został katalog według schematu wzorowanego na *Ormiańskiej bibliografii*[265] Wybór tego wzorca podyktowany został utrwaloną już w badaniach tradycją reprezentowaną przez tą podstawową i najważniejszą w światowej nauce bibliografię. Pozwoliło to uzyskać spójność z dotychczasowymi sposobami opisu starodruków ormiańskich, a także zapewniło kompletność i precyzję metodologiczną.

Ze względu na specyfikę tematu badania zrealizowane zostały poprzez wyjazdowe kwerendy, prowadzone w wyżej wymienionych bibliotekach. Było to

[265]Ն. Ոսկանյան Ք. Կորկոտյան, Ա. Սավալյան, *op. cit.*(N. Voskanyan., Q. Korkotyan, A. Savalyan, *op. cit.*

niezbędne dla zinwentaryzowania interesujących pozycji oraz konieczności ich gruntownego przebadania na miejscu, bez czego nie można by było stworzyć odpowiadającego naukowym wymogom katalogu w celu podania jak najpełniejszego opisu książek przechowywanych w polskich bibliotekach.

Dalsze studia polegały na opracowaniu merytorycznym, sklasyfikowaniu oraz skomentowaniu poszczególnych pozycji. Pozwoliło to dokonać interpretacji zgromadzonych danych źródłowych poprzez odniesienie ich do zyskanej wcześniej wiedzy ogólnej na temat historii ormiańskiej książki drukowanej oraz kultury piśmiennej Ormian na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Wnioski z tych analiz pozwoliły przedstawić ilościowy i jakościowy zasób zinwentaryzowanych starodruków oraz ukazać dynamikę procesów tworzenia się kolekcji i zinwentaryzowanych dzieł. W istotny sposób poszerzyło to zasób dotychczasowej wiedzy o piśmiennej kulturze Ormian polskich.

Prowadzone w przedstawionym zakresie badania miały w dużej mierze charakter interdyscyplinarny, a zatem ich specyfika spowodowała konieczność sięgnięcia po różnorodne narzędzia i instrumenty interpretacyjne. Było to ważne ze względu na swoistość ormiańskiej książki, obecnej w obiegu czytelniczym diaspory, która funkcjonowała w wielokulturowej przestrzeni Pierwszej Rzeczypospolitej. Jednocześnie Ormianie w Polsce kontaktowali się w interesującym nas okresie z ośrodkami rodzimej kultury znajdującymi się w Europie Zachodniej i Południowej, co tworzy wybitnie wielokulturowy kontekst, bez którego nie można zrozumieć historii ormiańskiej książki na ziemiach I Rzeczypospolitej. Po uwzględnieniu wszystkich tych okoliczności, koniecznie stało się uzupełnienie katalogu obszernym omówieniem historyczno-filologicznym, stanowiącym rodzaj wprowadzenia do zasobu ormiańskich starodruków, znajdujących się dzisiaj w polskich bibliotekach. Ta wstępna, wprowadzająca do katalogu, część rozprawy składa się z sześciu rozdziałów omawiających najważniejsze kwestie, rzucające światło na jego zawartość i specyfikę.

W pierwszym rozdziale „Drukarstwo ormiańskie od XVI do XIX wieku" ogólnie omówiona została rola książki w kulturze ormiańskiej i na tym tle początki drukarstwa ormiańskiego, działalność drukarni i sylwetki drukarzy, ormiańskie drukarstwo na ziemiach polskich, losy wydanych książek oraz obecny stan badań nad ormiańską książką drukowaną.

W drugim rozdziale „Ośrodki wydawnicze, z których pochodzą starodruki ormiańskie" ukazana została charakterystyka najważniejszych ośrodków kultury, gdzie działały ormiańskie drukarnie, z których pochodzą katalogowane książki (Wenecja,

Rzym, Amsterdam, Konstantynopol, Marsylia, Paryż, Petersburg), charakterystyka tych oficyn, a także sylwetki i działalność drukarzy i typografów.

W rozdziale trzecim, zatytułowanym „Biblioteki", omówiono biblioteki zarówno z okresu staropolskiego, jak i współczesne, w których gromadzono ormiańskie starodruki. Są to: zbiory Fundacji Dziedzictwa i Kultury Ormian Polskich w Warszawie (wraz z biblioteką Parafii ormiańskiej w Stanisławowie, skąd zostały one przewiezione do Warszawy), gdzie jest przechowywana największa część pozycji w katalogu (31 starodruków); Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (17 pozycji) i Ossolineum we Lwowie, skąd pochodzą te pozycje; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (4 pozycje), Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (1 pozycja), Biblioteka Zamku Królewskiego na Wawelu (1 pozycja), Biblioteka Narodowa w Warszawie (1 pozycja). Przedstawiono proces, jak te zbiory się kształtowały, w jaki sposób wędrowały między misatami.

W rozdziale czwartym („Tematyka i zawartość ormiańskich starodruków") przedstawiono charakterystykę tekstów pod kątem ich przynależności tematycznej do różnych zagadnień. Przedstawiono zakresy tematyczne 55 skatalogowanych książek. Większość ksiąg dotyczy tematyki religijnej. W szczególności są to:

- brewiarze (6),
- modlitewniki (5),
- kalendarze (4),
- komentarze (3),
- lekcjonarze (2),
- hymnarze (2),
- psałterze (2),
- żywoty świętych (2),
- Biblia (1),
- Ewangeliarz (1),
- Nowy Testament (1),
- księga porad dotyczących liturgii (1),
- alfabet z modlitwami (1),

Siedemnaście ksiąg zawiera różnorodne, trudne do jednoznacznej klasyfikacji, teksty odnoszące się do kwestii religijnych.

Zagadnienia niereligijne porusza zaledwie kilka ksiąg, zawierających kolejno:

- słowniki (3)
- rozważania filozoficzne (2),
- ormiańskie bajki ludowe (1),
- podręcznik retoryki (1).

W rozdziale piątym („Język ormiańskich starodruków") przedstawiony został język tych książek z uwzględnieniem specyfiki grabara (czyli najstarszego języka Ormian), średnioormiańskiego i nowoormiańskiego[266]. Mowa tu także o zlatynizowanym ormiańskim (*Latinized* Armenian) – terminu tego używam w odniesieniu do grabara, który został obficie wzbogacony wyrazami i wyrażeniami łacińskimi przez katolickich kaznodziejów oraz ormiańskich duchownych opowiadających się za unią z Kościołem rzymskokatolickim. Biorąc pod uwagę, że duża część książek z katalogu, bo ponad połowa (35), została opublikowana w drukarniach założonych przez katolickich kaznodziejów w Wenecji, Rzymie, Paryżu, Amsterdamie i Konstantynopolu, oraz że została napisana, opracowana i przetłumaczona przez użytkowników zlatynizowanego ormiańskiego i ich potomków, możemy wnioskować, że zostały one napisane w tym języku. W rozdziale tym przedstawiono także językową charakterystykę przekładów Pisma Świętego, czyli specyfikę stylu biblijnego.

W rozdziale szóstym („Kodykologiczna charakterystyka starodruków ormiańskich") przedstawiono zewnętrzne cechy ksiąg z polskich zbiorów, z uwzględnieniem między innymi formatu, oprawy, ilustracji, rodzajów pisma itp.

[266] **Starożytny ormiański,** zwany w językoznawstwie **grabar,** powstał na bazie dialektów Turuberan, Bardzr Hayk i Ayrarat. Obejmuje okres od V do XI wieku. Grabar był jednak językiem potocznym do około IX wieku. Grabar przeszedł trzy etapy rozwoju: 1) klasyczny lub wczesnostarożytny grabar, znany jako mesropianski albo ormiański złotego wieku (V w.); 2) postklasyczny lub późnostarożytny ormiański, znany również jako post–mesropianski, postcesarski ormiański (VI–VII w.). We wczesnym średniowieczu (VIII–XI wiek) zmiany językowe nasiliły się już tak bardzo, że dają podstawy do mówienia o nowym języku literackim, średnioormiańskim, pochodzącym z XII wieku. Z kolei ś**rednioormiański** (XII–XVII w.) przeszedł dwa podokresy rozwoju: 1) wczesny średnioormiański albo cylicyjski okres normalizacji (XII–XIV w.); 2) późny średnioormiański albo okres przejścia do nowoormiańskiego (XV– XVI w.). Średnioormiański to nie tylko język literacki tamtego okresu, ale także język potoczny ludu. Jako język literacki nie był ustandaryzowany, nie miał stabilnej normy. **Nowoormiański lub *ashxarhabar* (świecki)** (od XVII wieku do dnia dzisiejszego) przeszedł trzy podokresy rozwoju: 1) wczesny ashxarhabar (od XVII w. do połowy XIX w.); 2) późny ashxarhabar lub podokres formowania dwugałęziowego nowoormiańskiego (od połowy XIX w. do 1920 r.); 3) współczesny ormiański (od 1920 do dnia dzisiejszego). Na ten temat zob: Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս Բ, Երևան, 1951, էջ 226–254 (H. Acharian, *History of Armenian language*, *op. cit.).*

Odniesiono to do najważniejszych odkryć dotyczących rozwoju artystycznego starodruków ormiańskich, a także do ogólnych elementów wspólnych dla tradycji książkowych i ilustracyjnych obserwowanych w naszych pozycjach katalogowych. Omówiono cztery główne pisma ormiańskie: *erkatagir* (majuskuła lub „żelazne pismo"), *bolorgir* (minuskuła lub „pełne litery"), *notrgir* (pismo notarialne używane w dokumentach kancelaryjnych) oraz *szchagir* (współczesna kursywa z połączonymi literami) i podano liczbę książek zawierające poszczególne rodzaje. W ten sposób stworzona została pełna charakterystyka książek ormiańskich przechowywanych w polskich bibliotekach.

Summary in Armenian

Ամփոփում

Գիրն ու գրականությունը դարեր շարունակ թույլ են տվել Լեհաստանի Առաջին Հանրապետությունում ապրող հայերին պահպանել իրենց կրոնական, մշակութային և լեզվական ինքնությունը: Արդյունքում գիրքը նրանց կյանքի մշտական ուղեկիցն է եղել սփյուռքում՝ դառնալով ազգային ավանդույթի և մշակութային ժառանգության մի մաս: Այդ հատորների պատմությունները եղել են նույնքան բազմազան, բարդ, երբեմն էլ՝ դրամատիկ, որքան նրանց ընթերցողների ճակատագրերը: Մինչ օրս այս գրքերի միայն մի մասն է (ընդհանուր 55) պահպանվել Լեհաստանի գրադարաններում, այդուհանդերձ նրանք վկայում են այն գրադարանների հարստության մասին, որտեղ նախկինում պահվել են: Ժառանգության մի մասը պահպանվել է ներկայիս Լեհաստանի սահմաններից դուրս, մի մասը կորել կամ ոչնչացվել է, իսկ լեհական հավաքածուներում պահպանվածները նախկինում չեն ուսումնասիրվել, ինչը բարդացնում է ինչպես գրավոր մշակույթի բնագավառում հայերի ձեռքբերումների, այնպես էլ լեհ-հայկական մշակութային կապերի առանձնահատկությունների ամբողջական ըմբռնումը: Այս իրավիճակն էլ հենց ձևավորել է տվյալ ատենախոսության հիմնական հետազոտական նպատակը, այն է՝ բացահայտել և ցուցակագրել Լեհաստանի գրադարաններում պահպանված հայ հնատիպ գրքերը, որոնք հսկայական հետազոտական նյութ են հանդիսանում:

Ուսումնասիրությունն ընդգրկել է 16-րդ դարից մինչև 18-րդ դարի վերջը հրատարակված գրքերը՝ հաշվի առնելով հնատիպ գիրք տերմինի լայնորեն ընդունված սահմանումը[267] և 1512 թվականին Վենետիկում տպագրված առաջին հայերեն գրքի հաստատված հրատարակությունը: Հետազոտությունների սահմանափակումը լեհական գրադարաններով և ժամանակակից Բելառուսի, Լիտվայի և Ուկրաինայի (որտեղ Առաջին Հանրապետության նախկին տարածքներում նույնպես բնակվում էր հայկական փոքրամասնություն) գրադարաններից հավաքածուների բացառումը պայմանավորված է հետազոտության պիոներական բնույթով, որը չէր կարող ընդգրկել բոլոր գրադարանները միաժամանակ: Հետազոտության հիմնական խնդիրն, հետևաբար, լեհական գրադարանների հավաքածուներում պահպանված

[267] *Encyklopedia wiedzy o książce*, (eds.) A. Birkenmajer, B. Kocowski; J. Trzynadlowski, *op. cit.*

հայկական հին տպագրությունների ուսումնասիրությունն է: Ակնկալվում է, որ պահպանված հնատիպ գրքերի ցուցակագրումը զգալիորեն կլրացնի Լեհաստանի Առաջին Հանրապետության տարածքում ապրող հայերի գրական մշակույթի մասին գիտելիքները: Դա կարևոր խնդիր է լեհահայ մշակույթն ավելի լավ ճանաչելու համար: Նման հետազոտության կարևորությունն առաջին հերթին դրսևորվում է սկզբնաղբյուր նյութերի հավաքագրման և մատենագիտական, մշակութային և սոցիալական համատեքստում դրանց մեկնաբանության մեջ, ինչը միջառարկայական մոտեցման անհրաժեշտություն է ստեղծում: Այն թույլ տվեց ոչ միայն լրացնել լեհական հայագիտության վերոհիշյալ բացը, այլեւ նոր պատուհան բացել սփյուռքում հայկական մշակութային ժառանգության համաշխարհային հետազոտության մեջ:

Այդպիսով բացահայտվել է լեհահայերի արժեքավոր, թեև դեռ քիչ հայտնի, գրադարանային հավաքածուներում թաքնված ավանդը եվրոպական մշակութային ժառանգության մեջ: Ավելին, հնատիպ գրքերի կորպուսը վերլուծելիս գալիս ենք եզրակացության. որ կատալոգում ընդգրկված բոլոր գրքերը ստացվել են արտասահմանյան հրատարակչություններից: Լեհաստանի գրադարաններում պահվող հայկական հին տպագրությունները ցուցակագագրելը թույլ է տվել ծանոթանալ Լեհաստանի Առաջին հանրապետությունում եղած հայկական ընթերցանության մշակույթին: Ուստի այն ոչ միայն լրացրել է լեհ-հայկական հարաբերությունների մասին մեր գիտելիքների զգալի բացերը, այլեւ նպաստել է տպագիր գրքերի բնագավառում մատենագիտական հետազոտությունների զարգացմանը: Մարդկության քաղաքակրթական ժառանգության մեջ հայերի ներդրման շնորհիվ այն ունի համամարդկային նշանակություն և միևնույն ժամանակ արտացոլում է լեհական ներդրումը հայ մշակույթի շուրջ տարվող համաշխարհային հետազոտությունների մեջ:

Հետազոտությունը ներառել է գրադարանային հավաքածուներում հայերեն հին տպագրությունների բացահայտումը, դրանց մատենագիտական և բովանդակային նկարագրությունը, ինչպես նաև հավաքագրված նյութերի մշակութային և բանասիրական մեկնաբանությունը: Այս հայեցակարգն ակնհայտ է դառնում՝ հաշվի առնելով հետազոտության հիմնական նպատակը և ակնկալվող արդյունքները: Հետազոտության ծրագիրը ներառել է հարցումներ հետևյալ գրադարաններում. 1. Լեհաստանի ազգային գրադարան, 2. Վարշավայի Լեհահայոց մշակույթի և ժառանգության հիմնադրամ 3. Վրոցլավի Օսոլինեումի ազգային ինստիտուտի գրադարան, 4. Չարտորիսկի արքայազնների գրադարան

Կրակովում 5. Վավել թագավորական ամրոցի գրադարան, 5. Յագելոնյան համալսարանի գրադարան:

Հավաքագրված տեղեկատվության հիման վրա կազմվել է կատալոգ՝ Հայկական մատենագրության[268] օրինակով, որի ընտրությունը թելադրվել է հետազոտության մեջ արդեն հաստատված ավանդույթով, որը ներկայացված է այս հիմնական և կարևորագույն մատենագրությամբ: Սա թույլ է տվել հետևողական լինել հայկական հին տպագրության նկարագրության առկա մեթոդներին, ինչպես նաև ապահովել ամբողջականություն և մեթոդական ճշգրտություն:

Ելնելով թեմայի յուրահատկությունից՝ հետազոտությունն իրականացվել է վերոնշյալ գրադարաններում իրականացված հարցումների միջոցով: Կար մեզ հետաքրքրող գրքերի ցուցակագրման և տեղում մանրակրկիտ քննություն անցկացնելու անհրաժեշտություն, առանց որի անհնար կլիներ ստեղծել գիտական պահանջներին համապատասխանող կատալոգ՝ Լեհաստանի գրադարաններում պահպանված գրքերի առավել ամբողջական նկարագրությունը տալու համար:

Հետագա ուսումնասիրությունները ներառել են բովանդակության մշակում, դասակարգում և առանձին հատվածների մեկնաբանում: Սա թույլ է տվել մեկնաբանել հավաքագրված սկզբնաղբյուր տվյալները՝ դրանք կապելով հայ տպագիր գրքի պատմության և հայերի գրավոր մշակույթի վերաբերյալ ավելի վաղ ձեռք բերված ընդհանուր գիտելիքների հետ: Այս վերլուծություններից ստացված եզրակացությունները հնարավորություն են տալիս ներկայացնել ցուցակագրված հայ հնատիպ գրքերի քանակական և որակական պաշարը և ցույց տալ հավաքածուների ստեղծման գործընթացների դինամիկան: Սա զգալիորեն լրացնում է մինչ այժմ լեհահայերի գրավոր մշակույթի մասին գիտելիքները:

Իրականացված հետազոտությունը հիմնականում միջառարկայական բնույթ է կրում, ինչն էլ հանգեցրել է մեկնաբանման տարբեր գործիքների կիրառման անհրաժեշտության: Այն կարևոր է Առաջին հանրապետության բազմամշակութային տարածքում գործող սփյուռքի ընթերցողական շրջանակներում շրջանառվող հայ գրքի յուրահատկության տեսակետից: Միևնույն ժամանակ, Լեհաստանի հայերը մեզ հետաքրքրող ժամանակաշրջանում շփվել են Արևմտյան և Հարավային Եվրոպայում տեղակայված հայրենի մշակույթի կենտրոնների հետ, ինչը ստեղծում է ահռելի բազմամշակութային համատեքստ,

[268] Ն Ոսկանյան., Ք. Կորկոտյան, Ա. Սավալյան, *op. cit.*(N. Voskanyan, K. Korkotyan, A. Savalyan, *op. cit.).*

առանց որի անհնար է հասկանալ հայ գրքի պատմությունը Լեհաստանի Առաջին Հանրապետության տարածքում: Այս բոլոր հանգամանքները հաշվի առնելուց հետո անհրաժեշտ եղավ կատալոգը լրացնել պատմական և բանասիրական ծավալուն քննարկմամբ, ինչը հայ հնատիպ գրքերի հավաքածուի նկարագրության յուրատեսակ մեկնաբանություն է: Կատալոգին նախորդող այս ներածական մասը բաղկացած է վեց գլուխներից, որոնք քննարկում են ամենակարևոր խնդիրները՝ լույս սփռելով նրա բովանդակության և առանձնահատկությունների վրա:

Առաջին գլխում՝ «Հայ տպագրությունը տասնվեցերորդից մինչև տասնիններորդ դարը», ընդհանուր առմամբ արծարծվում է գրքի դերը հայ մշակույթում, և այս ֆոնի վրա՝ հայ տպագրության պատմությունը, տպարանների գործունեությունը և նկարագիրը, Լեհաստանի Առաջին հանրապետությունում գործող հայ տպագրությունը, հրատարակված գրքերի ճակատագիրը և հայ տպագիր գրքի ուսումնասիրության ներկա վիճակը:

Երկրորդ գլխում՝ «Հրատարակչական կենտրոնները» ներկայացված են մշակութային կարևորագույն կենտրոնները, որտեղ գործել են հայկական տպարաններ, որտեղից էլ գալիս են ցուցակագրված գրքերը (Վենետիկ, Հռոմ, Ամստերդամ, Կոստանդնուպոլիս, Մարսել, Փարիզ, Սանկտ Պետերբուրգ), այս հրատարակչությունների պատմությունները, ինչպես նաև տպագրիչների պրոֆիլներն ու գործունեությունը:

Երրորդ գլխում՝ «Գրադարաններ», քննարկվում են ինչպես հին լեհական շրջանի, այնպես էլ ժամանակակից գրադարանները, որոնցում պահպանվել են հայկական հին տպագրություններ: Դրանք են՝ Վարշավայի Լեհահայոց մշակույթի և ժառանգության հիմնադրամի հավաքածուն (Ստանիսլավովի հայկական ծխական գրադարանի հետ, որտեղից դրանք տեղափոխվել են Վարշավա), որտեղ պահված է կատալոգի իրերի ամենամեծ մասը (31 գիրք), Օսոլինեում ազգային ինստիտտի գրադարանը (17 գիրք) և Լվովի Օսոլինեումը, որտեղից բերվել են այդ գրքերը, Չարտորիսկի արքայազնների գրադարանը Կրակովում (4 գիրք), Յագելոնյան գրադարանը (1 գիրք), Վավել թագավորական ամրոցի գրադարանը (1 գիրք), Լեհաստանի ազգային գրադարանը (1 գիրք): Ներկայացված է այդ հավաքածուների ձևավորման և դեգերման պատմությունները:

Չորրորդ գլխում («Հայոց հին տպագրության թեմաներն ու բովանդակությունը») ներկայացված են տեքստերի առանձնահատկությունները՝ թեմատիկ պատկանելության առումով: Ներկայացված են 55 կատալոգավորված

գրքերի թեմատիկ տիրույթները: Գրքերի մեծ մասը նվիրված է կրոնական թեմաներին: Մասնավորապես, դրանք են.

- ժամագրքեր (6),
- աղոթագրքեր (5),
- օրացույցներ (4),
- մեկնաբանություններ (3),
- սաղմոսներ (2),
- ճաշոց գիրք (2)
- սրբերի կյանք (2),
- շարականներ (2)
- Աստվածաշունչ (1),
- Ավետարան (1),
- Նոր Կտակարան (1),
- պատարագի վերաբերյալ խորհուրդների գիրք (1),
- այբուբեն աղոթքներով (1)

Տասնյոթ գրքեր պարունակում են կրոնական ընդհանուր հարցերի վերաբերող տեքստեր, որոնք դժվար է միանշանակ դասակարգել:

Ոչ կրոնական հարցերը քննարկվում են ընդամենը մի քանի գրքում, որոնք իրենց հերթին պարունակում են.

- բառարաններ (3),
- փիլիսոփայական նկատառումներ (2),
- հայկական ժողովրդական առակներ (1),
- հռետորության դասագիրք (1).

Հինգերորդ գլխում («Հայ հնատիպ գրքերի լեզուն») ներկայացված է այդ գրքերի լեզուն՝ հաշվի առնելով գրաբարի (այսինքն՝ ամենահին հայերենի), միջին հայերենի և նոր հայերենի առանձնահատկությունը: Այն անդրադառնում է նաև լատինաբան հայերենին. այս տերմինն օգտագործում ենք գրաբարայի առնչությամբ, որը առատորեն հարստացել է լատիներեն բառերով և արտահայտություններով կաթոլիկ քարոզիչների և հոգևորականների կողմից: Նկատի ունենալով, որ կատալոգի գրքերի մեծ մասը՝ կեսից ավելին (35), հրատարակվել են Վենետիկի, Հռոմի, Փարիզի, Ամստերդամի և Կոստանդնուպոլսի կաթոլիկ քարոզիչների

կողմից հիմնադրված տպարաններում, և որ դրանք գրվել և թարգմանվել են լատինաբան հայերենի ջատագովների և նրանց սերունդների կողմից, կարող ենք եզրակացնել, որ գրվել են այդ լեզվով: Այս գլխում ներկայացված են նաև Սուրբ Գրությունների թարգմանությունների լեզվական առանձնահատկությունները, այսինքն՝ աստվածաշնչյան ոճի առանձնահատկությունը:

Վեցերորդ գլխում («Հայ հնատիպ գրքերի կոդիկոլոգիական բնութագիրը») ներկայացված են կատալոգում ընդգրկված գրքերի արտաքին առանձնահատկությունները՝ հաշվի առնելով, ի թիվս այլոց, ձևաչափը, կազմը, նկարազարդումները, գրատեսակները և այլն: Սա վերաբերում է հայ հնատիպ գրքերի տպագրության գեղարվեստական զարգացմանն առնչվող ամենակարևոր հայտնագործություններին, ինչպես նաև գրքի և նկարազարդման ավանդույթներին բնորոշ ընդհանուր տարրերին:

Քննարկվել են չորս հիմնական գրատեսակները՝ երկաթագիր («երկաթե գիր»), բոլորգիր (բոլորագիր կամ «բոլորակ գիր»), նոտրգիր (դպիրների, գրագիրների գիր) և շղագիր (ժամանակակից շեղատառերը) և տրված է յուրաքանչյուր տեսակը պարունակող գրքերի քանակը:

Այս կերպ ստեղծվել է լեհական գրադարաններում պահվող հայ հնատիպ գրքերի ամբողջական նկարագրությունը:

BIBLIOGRAPHY

Latin alphabet

Abrahamyan A., *Short History of the Armenian Emigration*, Vol. I, Yerevan 1964.

Acharian H., *Hajoc grery (Armenian letters),* Vienna 1928.

Aslanian S., *Port Cities and Printers: Reflections on Early Modern Global Armenian Print Culture*, "Book History" vol. 17: 2014, pp. 51-93.

Barącz S., *Rys dziejów ormiańskich,* Tarnopol 1869.

Berkhof L., *Principles of Biblical Interpretation (Sacred Hermeneutics),* Michigan 1960.

Bieńkowska B., Maruszak E. (eds.), *Książka na przestrzeni dziejów*, Warszawa 2005.

Blachon R., Kévorkian R. (eds.), *Aux origines de la gravure sur bois debout: l'École arménienne de Constantinople (1705-1782),* "Nouvelles de l'estampe" 1990, no. 111, pp. 5-10.

Bloom J., *Paper Before Print,* New Haven 2011.

Chalikian A., *The 18th Century Printing Aspirations and Grigor Khaldaryan's Activity, in:* R. Minasyan, A. Avagyan (eds), *Proceedings of the International Conference Dedicated to the 500th Anniversary of Armenian Printing and 65th Anniversary of YSU SSS*, Yerevan 2013.

Chamchian M., *Մեկնութիւն սաղմոսաց*, h. 1–10, Վենետիկ 1815–23 (Chamchian M., *Commentary on Psalms*, vol. 1-10, Venice 1815-23).

Cruendet G., *Exactitude et adresse dans la arménienne de la Bible*, "Handes Amsorya" 1935. no. 49, pp. 563-70.

Dashean Y., *Aknark me hay hnagrutyan vray* (*An Overview of Armenian Paleography).* Studies on the Art of Armenian Writing, Vienna 1898.

Davies N., Moorhouse R., *Microcosm: Portrait of a Central European City*, Munich 2003.

Dworsatschek M., *Nie tylko książki. Ossolińskie kolekcje i ich opiekunowie*, seria *Osso Wczoraj i Dziś*, Wrocław 2017.

Encyklopedia wiedzy o książce, (eds.) A. Birkenmajer, B. Kocowski; J. Trzynadlowski, Wrocław, Warszawa, Kraków 1971.

Gratiani M., *La vie du cardinal Jean Francois Commendon, divisee en quatre livres,* Paris 1671.

Hacikyan A., Basmajian G., Franchuk E., Ouzounian N. (eds), *The Heritage of Armenian Literature: From the Eighteenth Century to Modern Times*, Wayne 2005.

Hacikyan A., *The Heritage of Armenian Literature: From the Oral Tradition to the Golden Age*, Wayne 2000.

Herbest B. A., *Christian decent answer to these confessions, which under the title of Brothers of the Order of Christ is recently published* (Polish title: *Chrześcijańska porządna odpowiedz na te konfesję, która pod tytułem Braci Zakonu Chrystusowego niedawno jest wydana*), Kraków 1567.

Hussey J., *The Byzantine Empire, Part I, Byzantium and its Neighbours, Part II, Government, Church and Civilisation, Cambridge, Medieval History*, vol. IV, Paris 1968.

Imach M., *Kościół w Armenii – podziały i dążenie do jedności,* „Tarnowskie Studia Teologiczne" t. 35:2016, nr 2, s 73-89.

Jabłońska W., *Ossoliński Józef Kajetan (1748-1826), w:* A. Romanowski, et. al. (red.) *Polski słownik biograficzny*, Wrocław 1979, s. 416-421.

Jacobson E., *The Art of the Scythians: The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*, Series *Handbook of Oriental Studies.* Section 8 Uralic and Central Asian Studies, vol. 2, Leiden 1995.

Janusz B., *O potrzebie założenia we Lwowie Ormiańskiego Muzeum diecezjalnego*, w: M. Piotrowski (red.), *Pamiętnik V zjazdu delegatów Związku Muzeów w Polsce*, Kraków 1980.

Kouymjian D., *Dated Armenian Manuscripts as a Statistical Tool for Armenian History*, in T. Samuelian & M. Stone (eds.), *Medieval Armenian Culture*, vol. 6, Chico 1983, pp. 425-439.

Kouymjian D., *From Manuscript to Printed Book: Armenian Bookbinding from the Sixteenth to the Nineteenth Century*, paper presented at the 2nd International Symposium Printing and Publishing in the Languages and Countries of the Middle East, 2–4 November, Paris, 2005.

Kouymjian D., *Grigor Marzvanetsi and Armenian Book Illustration*, "Journal of the Society for Armenian Studies" vol. 24: 2015, pp. 220-222.

Krek M., *The Enigma of the First Arabic Book Printed from Movable Type*, "Journal of Near Eastern Studies" vol. 38:1979, no. 3, pp. 203-212.

Macler F., *La France et l' Arme'nie*, Paris1917.

Mankovsky T., *Sztuka Ormian Lwowskich*, Kraków 1934.

Matwijów M., *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939 – 1946*, Wrocław 2003.

Matwijów M., *Walka o Lwowskie dobra kultury w latach 1945-1948*, Wrocław 1996.

Mathias de Myechow. *Tractatus de duabus Sarmattis, Asiana et Europeana, et de contentis in ets,* Augustae Vindet Corum, 1518.

Mnatsakanyan P., *Kultura Języka ormiańskiego w dawnej Polsce,* Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Krzysztofa Stopki, Krakow 2015.

Nuovo A., *A Lost Arabic Koran Recently Rediscovered,* "The Library" vol. 12:1990, no. 4, pp. 273-292.

Obertynski Z., *W sprawie ofiarodawcy ormiańskiego ewangeliarza z XII wieku,* „Bulletin historii sztuki i kultury" t. 2: 1933-1934, nr. 4, ss. 293-295.

Pasztaleniec-Jarzyńska J., Tchórzewska-Kabata H. (eds.), *The National Library in Warsaw: tradition and the present* day, Warsaw 2000.

Pettegree A., *The Book in the Renaissance,* New Haven 2010.

Pidou L., *Krótka wiadomość o obecnym stanie, początkach i postępie misji apostolskiej do Ormian w Polsce, Wołoszczyźnie i innych krajach* w: A. Pawiński (red.), *Źródła dziejowe* t 2: *Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z kościołem rzymskim w XVII w. Z dwóch rękopisów włoskiego i łacińskiego,* Warszawa 1876, s. 10-25.

Renoux Ch., *Les Hymnes de la Résurrection* I. *Himnographie liturgique géorgienne, Introduetion, traduction et annotation des textes du Sinai,* "Patrologia Orientralis" vol. 52: 2000, no. 231, pp. 617-618.

Robinson F., *Technology and Religious Change: Islam and the Impact of Print, "*Modern Asian Studies" vol. 27: 1993. no. 1, pp. 229-251.

Rolak G., *Fragmenty księgozbioru Acybiskupa Jósefa Teofila Teodorowicza w zbiorach Działu Starych Druków ZNiO we Wrocławiu,* Wroclaw bdw.

Roper G., *History of the Book in the Middle East,* 1 edition, Oxfordshire 2013.

Ruokanen M., *Hermeneutics as an Ecumenical Method of Theology of Gerhard Ebeling,* Wrocław 1982.

Sanjian A., Little D. (eds), *Celebrating the Legacy of Five Centuries of Armenian-Language Book Printing 1512-2012,* Michigan-Dearborn 2012.

Schutz E., *An Armeno-Kipchak Print from Lviv,* "Acta Orientalia Hung" vol. 13:1961, pp. 182-190.

Stone M., Kouymjian D., Lehmann H. (eds.), *Album of Armenian Paleography,* Aarhus 2002.

Stopka K., *Ormianie Polscy – siedem wieków istnienia,* Opracowania tematyczne, Warszawa 2017.

Thomson R., *A bibliography of classical Armenian literature to 1500 AD,* Turnhout 1995.

Vannozzi B., *Relacja*, w: Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa (https://www.wbc.poznan.pl/publication/34899), *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*…, t. 2: 1839, Warszawa, s. 123-130.

Yeremyan S., *Մեծ Հայք/Greater Armenia/*, in: V, Hambardzumyan (ed.), *Armenian Soviet Encyclopedia*, vol. 7: 1981, Yerevan, pp. 434-36.

Yovsepyan G., *Grchutean arvesty hin hayoc mej (Art of Writing among Armenians)*, published as *Qartez hay hnagrutyan (Map of Armenian Old Writing)*, "Shoghakat S. Ejmiacin hayagitakan joghovacu" (S. Echmiadzin Collection of Armenian Studies), n 1, Vagharshapat 1913.

Zięba A., *O pożytkach ze studiowania dzieł kultury w dawnej Polsce, spisanych w języku ormiańskim, czyli o dysertacji dr Piruzy Mnacakanian*, „Lehahayer", nr. 84/85: 2016. Kraków, s. 36-43.

Żygulski Z., *Dzieje polskiego rzemiosła artystycznego*, Warszawa 1987.

Cyrillic alphabet

Дашкевич Я., *Карматаненц, Йованнес (Муратович Іван*), Радяньска енціклопедія исторія Украіні, Т2, Киів 1970. (Dashkevich Ya., *Karmatanents Hovhannes (Muratovich Ivan)*, Radyansk encyclopedia history of Ukraine, vol 2., Kiev 1970).

Дашкевич Я. *Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц* в:Я.Дашкевич(ed.), *Вірмени в Україні: дорогамі тисячоліть. Збірник наукових праць*, Львів 2012, *с 1125-1138*. (Dashkevich Ya., *The first Armenian book printer in Ukraine Hovhannes Karmatanyants* in: Ya Dashkevich (red.), *Armenians in Ukraine: roads of millennia*. Collection of scientific works, Lviv, 2012, pp. 1125-1138.

Желтяков А., *Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции (1729-1908 гг.),* Москва 1972 (Zheltyakov A. *Printing in the socio-political and cultural life of Turkey (1729-1908)*, Moscow 1972).

Кривонос Н., Грабовецкий В., *Армянская колония во Львове в 15 - 18 веках, в: "*Известия Академии наук Армянской ССР", н.12: 1958, s. 51-62 (Krivonos N., Grabovetski V., *Armenian Colony in Lviv in 15-18 cc*., "Report of the Academies of Science of the Armenian SSR", no. 12: 1958, pp. 51-62).

Кривонос Н., *К истории книжной культуры армянской колонии во Львове в 16-17 вв*. Т. 22, Москва 1971 (Krivonos N., *On the history of book culture of the Armenian colony in Lviv in the 16th-17th centuries*, vol. 22, Moscow 1971).

Лозинский В., *Львовские патриции и меценсгво в XVI—XVII веках*, Львов 1892 (Lozinski V., *Lviv patricians and patronage in the XVI — XVII centuries*, Lviv 1892).

Сидоров А., *Книга и жизнь*, Москва 1937 (Sidorov A., *Book and life*, Moscow 1937).

Тихомиров М., *Средневековая Москва в 14-15 веках*, Москва 1957 (Tikhomirov M., *Medieval Moscow in the 14th-15th centuries*, Moscow 1957).

Шевчук В., *Из истории преподавания армянского языка на Украине*, „Պատմաբանասիրական հանդես” no. 1: 1968 (Shevchuk V., *From the history of teaching Armenian lantuage in Ukraine*, “Historical Journal” no1:1968).

Armenian alphabet

Ա բ գ ա ր յ ա ն Գ., *Հայ տպագրության նախապատմություն*, Երևան 2001 (Abgaryan G., *Prehistory of Armenian typography*, Yerevan 2001).

Աբեղյան Մ., *Հայոց հին գրականության պատմություն*, գիրք երկրորդ, Երևան 1948 (Abeghyan M., *History of Ancient Armenian Literature*, book II, Yerevan 1948).

Աբրահամյան Ա., *Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության*, հատոր Ա, Երևան 1964 (Abrahamyan A., *A brief outline of the history of the Armenian colonies*, vol. A, Yerevan 1964).

Աբրահամյան Ա., *Հայ գրքի և գրչության պատմություն*, Երևան 1959 (Abrahamyan A., *History of Armenian book and writing*, Yerevan 1959).

Աբրահամյան Ա., *Հայոց գիր և գրչություն*, գլուխ 4 *Հայկական գրատեսակները և նրանց գործածության մոտավոր ժամանակը*, Երևան 1973 (Abrahamyan A., *Letters and Writing of the Armenians*, chapter IV *Armenian typefaces - approximate time of their use*, Yerevan 1973).

Ադոնց Ն., Կյանքն ու գործը, “Հայկաշեն”, Գիրք 2-րդ Փարիզ 1943 (Adonts N., Life and Activity, Haykashen, Book II, Paris 1943).

Ադոնց Ն., *Փղոսկրեայ Ավետարանի արուեստը. Մլքէի Ավետարանի գրության տարին*: Սիոն №9: 1936, էջ 273-285 (Adonts N., *The Art of the Ivory Gospel: The year of the writing of the Gospel of Mlke*, “Sion” №9: 1936, pp. 273-285).

Ալիշան Ղ., *Բազմավեպ*, Վենետիկ 1865 (Alishan Gh., *Polihistory*, Venice 1865).

Խապայան Ս., *Արևելք*, Կ. Պոլիս1890 (Khapayan S., *East*, Constantinople 1890).

Ալիշան Ղ., *Սիսական*, Վենետիկ 1893 (Alishan Gh., *Sisiakan* Venice 1893).

Ալպոյաճյան Ա., *Պատմություն հայ գաղթականության, Հայերու ցրումը աշխարհի զանազան մասերը*, Հ II, Եգիպտոս 1941 (Alpoyajyan A., *History of Armenian Migration, Dispersal of Armenians in Different Parts of the World*, vol. II, Egypt 1941).

Ալպոյաճյան Ա., *Պատմություն հայ գաղթականության, Հայերու ցրումը աշխարհի զանազան մասերը*, Հ I, Եգիպտոս 1941 (Alpoyajyan A., *History of Armenian Migration, Dispersal of Armenians in Different Parts of the World*, vol. I, Egypt 1941).

Աճառյան Հ., *Հայոց անձնանունների բառարան*, հ. Գ, Երևան 1942 (Acharian H., *Dictionary of Armenian personal names*, vol. III, Yerevan 1942).

Աճառյան Հ., *Հայոց լեզվի պատմություն*, մ. II, Երևան 1951 (Acharian H., *History of Armenian language*, part II, Yerevan 1951).

Անասյան Հ., *Հայկական մատենագիտություն*, ԺԸ դդ., հ.1, Երևան 1963 (Anasyan H., *Armenian Bibliography*, 18 c., vol.1, Yerevan 1963).

Անասյան Հ., *Հայկական մատենագիտություն*, Երևան, հտ. Ա. 1959, հտ. Բ. 1976 (Anasyan H., *Armeinan Bibliography*, Yerevan, vol. A: 1959, vol: B 1976).

Անթաբյան Փ., *Հայ եկեղեցական մատենագրություն* (անտիպ դասախոսություններ, ըստ ուսանողական գրառումների), Երևան 1986-91 (Antabyan P., *Armenian Church Bibliography* (atypical lectures, according to students' notes), Yerevan 1986-91).

Անթաբյան Փ., *Տօնապատճառ ժողովածուն*, ԲՄ N 10: 1971, էջ 103-127 (Antabyan P., *Collection of holidays*, "Banber of Matenadaran" N 10: 1971, pp. 103-127).

Առաքելյան Վ., *5-րդ դարի հայ թարգմանական գրականության լեզուն և ոճը*, Երևան 1984 (Araqelyan V., *Type and style of the Armenian literary language*, Yerevan 1984).

Ասատուր Հ., *Կ. Պոլսոյ հայերը և իրենց պատրիարքները*, Ուոթրթաուն 1973 (Asatur H., *The Armenians of Constantinople and their Patriarchs*, Watertown 1973).

Բաբայան Ա, *Հայկական գիրք*, Երևան 1956 (Babayan A., *Armenian book*, Yerevan 1956).

Բ ա բ ա յ ա ն Ա., *Հայ գիրքը և տպագրությունը*, Երևան 1963 (Babayan A., *Armenian book and typography*, Yerevan 1963).

Բյուզանդացի Ն., *Նոր Հայկազեան բառարան*, Վենետիկ 1961 (Byuzandatsi N., *New Haigazian Dictionary*, Venice 1961).

Բոզոյան Ա., *Գրահրատարակչական գործի սկզբնավորումը Մայր աթոռ Ս. Էջմիածնում.–Հայկական տպագրության 500-ամյակը (1512–2012): Գիրքը պատմամշակութային և տեղեկատվական հաղորդակցությունների համակարգում*, Է. Մինասյան, Ա. Մելքոնյան, Հանրապետական գիտաժողովի (2010 թ., ապրիլի 15–16) զեկուցումների ժողովածու, Երևան 2010, 20- 27 (Bozoyan A., *The beginning of the publishing business in Mother See of Holy Etchmiadzin* in: E. Minasyan, A. Melqonyan (eds.), Proceedings of the Republican Conference *500th anniversary of Armenian printing (1512–2012) The book in the system of historical-cultural-information communications* (April 15th -16th, 2010), Yerevan 2010, pp. 20-27*)*.

Գալեմքարյան Հ., *Աստվածաշունչի տպագրության ջանքեր Ոսկանեն յառաջ*, "Հանդէս Ամսօրեայ", Վիեննա 1914 (Galemqaryan H., *Efforts on Bible's translation before Voskan*. Handes Amsorea, Viena 1914).

Գալստյան Ս., *Ակնարկներ աշխարհաբարի պատմության*, Երևան 1963 (Galstyan S., Hints of the history of Ashxarhabar, Yerevan 1963).

Գասպարյան Գ., *Հայ բառարանագրության պատմություն*, Երևան 1968 (Gasparyan G., *History of Armenian Lexicography*, Yerevan 1968).

Գովրիկյան Գ., *Հանդես ամսօրյա*, Վիեննա 1889 (Govrikyan G., *Handes Amsorea*, Viena 1889).

Գյուվեր - Ագոնց Ս., *Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի*, հատ. Բ, Վենետիկ 1802 (Gyuver-Agonts, *Geography of the four parts of the world*, vol. B, Venice 1802).

Գրիգորյան Կ., *Հայկական մշակութային գաղութը Պետերբուրգում*, Էջմիածին, 1959 (Grigoryan K., *Armenian cultural colony in St. Petersburg*, Echmiadzin 1959).

Գրիգորյան Մ., *Հայ Գիրքը՝ Պատմության Քառուղիներում*. (համառոտ ակնարկ), Բանբեր Հայաստանի գրադարանների 1 (1), 2015, էջ 55-64 (Grigoryan M., *Armenian Book in the Four Roads of History* (brief overview), "Banber of Armenian libraries" vol. 1: 2015, no. 1, pp. 55-64.

Դանիելյան Ժ. *Նոր հայտնաբերումներ Հայաստանի առաջին տպարանի և առաջին հրատարակությունների մասին.*–«Հայկազյան հայագիտական հանդես», հ. ԺԴ, 1994, էջ 375-382 (Danielyan Zh., *New discoveries about the first printing house in Armenia and the first editions,* "Haigazian Journal of Armenology" vol. ԺԴ: 1994, pp. 375-382).

Դանիելյան Ն., *Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության փուլերի մասին*, Պատմա-բանասիրական հանդես թիվ 1, 2001, էջ 3-16 (Danielyan N., *On stages of Bible's Armenian translation,* "Historical Journal" no. 1: 2001, pp. 3-16).

Դավթյան Հ., *Հայ հնատիպ գրքի մատենագիտական ցուցակ*, 1512-1800, Երևան 1963 (Davtyan H., *Bibliographic list of ancient Armenian books. 1512-1800*, Yerevan 1963).

Դենչեր Բ., *Կամուրջ Արևելքի և Արևմուտքի քաղաքակրթությունների միջև.*– «Բնօրրան» թիվ 1–2–3–4: 2004–2007, Երևան, էջ 108-113 (Dencher B., *Bridge between Easter and Western Civilizations*, "Bnorran": no. 1-2-3-4, Yerevan 2004-2007, pp. 108-113.

Զարբհանալյան Գ., *Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (դար Դ-ԺԳ)*, Վենետիկ 1889 (Zarbhanalyan G., *Repository of ancien Armenian translations (4-13 cc.)*, Venice 1889).

Զարբհանալյան Գ., *Պատմություն հայկական տպագրության սկզբնավորութենէն մինչ առ մեզ*, Վենետիկ 1895 (Zarbhanalyan G., *History of the origin of Armenian printing up to now*, Venice 1895).

Զարպհանալեան Գ., *Պատմութիւն հայերէն դպրութեանց*, հ. Բ, Վենետիկ 1878 (Zarbhanalyan G., *History of Armenian schools*, vol. B., Venice 1878).

Զարբհանալյան Գ., *Հայկական մատենագիտություն*, Վենետիկ 1883 (Zarbhanalyan G., *Armenian Bibliography*, Venice 1883).

Թեոդիկ, *Տիպ և տառ*, Կոստանդնուպոլիս 1913 (Teodik, *Type and letter*, Constantinople 1913).

Իշխանյան Ռ., *Հայ գիրքը 1512–1920*, Պատ. խմբ. Մանասերյան Հ., Երևան 1981 (Ishkhanyan R., *Armenian Book in 1512-1920*, edited by H. Manaseryan, Yerevan 1981).

Իշխանյան Ռ., *Հայ գրքի պատմություն,* Երևան 2012 (Ishkhanyan R., *History of an Armenian Book*, Yerevan 2012).

Իշխանյան Ռ., *Հայ մատենագիտության պատմություն*, Պրակ Ա-Գ, Երևան 1964-1968 (Ishhanyan R., *History of the Armenian Bibliography*, Prak Ա-Գ, Yerevan 1964-1968).

Իշխանյան Ռ., *Նոր գրական հայերենը 17-18-րդ դարերում*, Երևան, 1979 (Ishkhanyan R., *New Literary Armenian in 17-18 cc*., Yerevan 1979).

Լ Թոմ Փերի, *Հանգստության օրը և հաղորդությունը*, Ensign կամ Լիահոնա 2011, էջ 6-9 (Peri Tom L., *The Sabbath and Sacrament*, "Ensign or Liahona" 2011, pp. 6-9).

Լեո (Բաբախանյան Ա.), *Հայկական Տպագրություն*, Թբիլիսի 1905 (Leo (Babakhanyan A., *Armenian Typography*, Tbilisi 1905).

Լևոնյան Գ., *Հայկական գրքերը և մշակույթի տպագրությունը*, Երևան 1946 (Levonyan G., *Armenian books and printing of culture*, Yerevan 1946).

Լեո, *Հայկական տպագրություն*, հատոր 1, Թիֆլիս 1904 (Leo, *Armenian typography*, vol. 1, Tbilisi 1904).

Խ. Նորջուղայեցի, "*Ազդարար*", 1795 (Kh. Norjughayetsi, *Azdarar*, 1795).

Խաչատրյան Վ., *Հայ տպագրությունն Աստրախանում (XVIII դ. վերջ – XX դ. սկիզբ).*– Էջեր հայ գաղթավայրերի պատմության, Երևան 1996, էջ 206-209 (Khachatryan V., *Armenian printing in Astrakhan (end of XVIII c. – beginning of XX c.)*, "*Pages of the history of Armenian colonies*", Yerevan 1996, pp. 206-209).

Խորենացի Մ., *Հայոց Պատմություն*, Երևան 1980 (M. Khorenatsi, *History of Armenia*, Yerevan 1980).

Կոզյան Հ., «*Մակաբայեցվոց Բ գրքին հայերեն թարգմանության մասին*, Վիեննա 1928 (Kozyan H., *About the Armenian translation of the book Maccabees II*, Vienna 1928).

Կորկոտյան Ք., *Հայ տպագիր գիրքը Կոստանդնուպոլսում* (1567-1850 թթ.), Խմբ.՝ Պ. Հակոբյան, Երևան 1964 (Korkotyan Q., *Armenian printed book in Constantinople* (1567-1850), edited by P. Hakobyan, Yerevan 1964).

Կորյուն, *Վարք Մաշտոցի*, աշխ. Մ. Աբեղյան, Երևան 1962 (Koryun, *Mashtots's life*, M. Abeghyan, Yerevan 1962).

Համբարձումյան Վ., *Լատինաբան հայերենի պատմություն*, Երևան 2010 (Hambardzumyan V., *History of Latin Armenian*, Yerevan 2010).

Համբարձումյան Վ., *Լատինաբան հայերենի տարբերակիչ հատկանիշները*. – ՊԲՀ 2008, N 1, էջ159-179 (Hambardzumyan V., *Distinctive features of Latin Armenian*, Historical Journal 2008, N 1, pp.159-179).

Հայկական Սովետական հանրագիտարան, h.7, խմբագիր՝ Վիկտոր Համբարձումյան, Երևան 1981 (Armenian Soviet Encyclopedia, vol. 7, edit. V. Hambardzumyan, Yerevan 1981).

Հայկական Սովետական հանրագիտարան, հատոր10, խմբագիր՝ Վ. Համբարձումյան, Երևան 1984 (Armenian Soviet Encyclopedia, vol. 10, edt. V. Hambardzumyan, publ. Yerevan 1984).

Հայրունի Վ., *Հայ ծեսը*, Վենետիկ 1919 (Hayruni V., *Armenian ritual*, Venice 1919).

Հովհաննիսյան Լ., *Գրաբարի երկու դրսևորում XVII դարում* «Պատմաբանասիրական հանդես» 1980, N 4, էջ 180-187 (Hovhannisyan L., *Two manifestations of Grabar in the 17th century*, Historic Journal 1980, no. 4, pp. 180-187).

ՀՊՄ, ձեռագիր 7383, թ. 4բ (Manuscript 7383, N. 4 b, Matenadaran)

Հրանտ Արմեն, *Ֆրանսահայ տարեգիրք*, Փարիզ 1927 (Hrant Armen, *French-Armenian yearbook*, Paris 1927).

Ղաֆադարյան Կ., *Հայկական գրի սկզբնական տեսակները,* Յերեվան 1939 (Ghafadaryan K, *Initial types of Armenian letters*, Yerevan 1939).

Մաթեվոսյան Ա., *Լազարյան ճեմարանի հնագույն ձեռագիրը*, ՊԲՀ, 1973, h 1, էջ 128-130 (Matevosyan A., *The ancient manuscript of the Lazarian Seminary*, Historical journal 1973, no. 1, pp. 128-130).

Մալխասյան Ա., *Հայերեն ձեռագրերի կազմերը և նրանց պատրաստման եղանակները (Ընդհանուր ակնարկ),* Երևան 1995 (Malkhasyan A., *Armenian manuscript covers and methods of their preparation (General Overview*), Yerevan 1995).

Մելքոնյան Ա., *Հայ ժողովրդի պատմություն: Սկզբից մինչև մեր օրերը,* Երևան 1975 (Melqonyan A., *History of the Armenian people: From the beginning to the present day*, Yerevan 1975*).*

Միրզոյան Հ., *Հայ գրքի և գրատպության պատմության փիլիսոփայական անդրադարձներ*, Երևան 2015 (Mirzoyan H., *Philosophical reflections on the history of Armenian books and typography*, Yerevan 2015).

Մխիթարյան. Ս., *Աբգար Դպիր Թոխաթեցին և իր տպագրած գրքերը*.–Է. Մինասյան, Ա. Մելքոնյան, *Հանրապետական գիտաժողովի (2010 թ., ապրիլի 15–16) զեկուցումների ժողովածու*, Երևան 2010, էջ 44-50 (Mkhitaryan S., *Abgar Dpir Tokhatetsi and the books he published;* E. Minasyan, A. Melqonyan (eds.),

Collection of materials of the Republican Conference 500th anniversary of Armenian printing (1512-2012), 2012, pp. 44-50).

Մովսէս Քերթողահայր, *Յաղագս կարգաց եկեղեցւոյ բացահայտնութիւն*, Վենետիկ 1919 (Movses “writer”, *On revelation of Church order*, Venice 1919).

Մովսիսյան Ա., Սուքիասյան Վ., *Արտավազդ Բ. Պատիվը՝ Կյանքից Վեր,* - YouTube. Date of access: 23.06.2019 (Movsisyan A., Sukiasyan V., *“Artavazd B. The honor, above life”,* - YouTube. Date of access: 23.06.2019).

“Մշակույթ” (տարեգիրք), Իսթամփուլ, 1948 (“Culture” (Yearbook), Istambul, 1948).

Մուրադյան Գ., *Լատինաբան հայերենի առնչությունը հունաբան հայերենին. արդի հայերեն քերականական տերմինաբանության ծագումը*, Բանբեր Մատենադարանի 2012, Երևան, №19, էջ 341-358 (Muradyan G., *The relation of Latin Armenian to Greek Armenian, The origin of modern Armenian grammatical terminology*, Banber of Matendaran 2012, Yerevan, №19, pp. 341-358).

Ն. Տէր Ներսէսեան, *Ոսկան վարդապետի քերականական ըմբռնումները*. - «Բազմավէպ» 1966, էջ 310-321 (Nersesyan N., *The Grammatical Understandings of Voskan Archimandrite*, “Polihistory” 1966, pp. 310-321).

Ոսկանյան Ն., Կորկոտյան Ք., Սավալյան Ա., (հեղ.) *Հայ գիրքը 1512-1800-թվականներին*, Երևան, 1988 (Voskanyan N., Korkotyan Q., Savalyan A. (eds.), *Armenian Book in 1512-1800*, Yerevan, 1988).

Պարույր Սեվակ, *Երկերի ժողովածու*, հ. 5, Երևան 1974 (Paruyr Sevak, *Collection of works*, vol.5, Yerevan 1974).

Պետրոսյան Ե., Տեր-Ստեփանյան Ա. (հեղ.), *Ս. Գրքի հայերեն մեկնությունների մատենագիտություն*, Երեւան 2002 (Petrosyan E, Ter-Stepanyan A. (eds.), *Bibliography of Armenian Commentaries on Holy Script*, Yerevan 2002).

Պետրոսյան Հ., *Հայերենագիտական բառարան*, Երևան 1987 (Petrosyan H., *Dictionary of Armenian Studies*, Yerevan 1987).

Պողարյան Ն. եպս., *Ծիսագիտություն*, Նիւ-Եօրք 1990 (Pogharyan N., *Studies on Ritualas*, New York 1990).

Պողոսյան Ն., *XVII–XVIII դդ. հայերեն գրաոր աղբյուրների լեզվական որոշ առանձնահատկություններ*, The Second international Congress on Armenian Studies, 2013, Համար 2-3, էջ 75-76 (Poghosyan N., *Some linguistic features of Armenian written sources of XVII-XVIII CC*, The Second international Congress on Armenian Studies: 2013, N. 2-3, pp. 75-76).

Ջահուկյան Գ., *Գրաբարի քերականության պատմություն*, Երևան 1974 (Jahukyan G., *History of Grammar of Grabar*, Yerevan 1974).

Աճառյան Հ., *Հայոց լեզվի պատմություն*, մ. II, Երևան 1951 (Acharian H., *History of Armenian language*, part II, Yerevan 1951).

Ջահուկյան Գ., *Հայ լեզվաբանական միտքը և աշխարհաբարի հարցերը XVIII–XIX դդ.*, Երևան 1954 (Jahukyan G., *Armenian Linguistic Thought and Issues of Ashxarhabar in XVIII-XIX centuries*, Yerevan 1954).

Ջահուկյան Գ., *Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը*, Երևան 1969 (Jahukyan G., *Development and structure of Armenian*, Yerevan 1969).

Սարգիսյան Բ., *Մխիթարյան միաբանություն, երկուհարյուրամյա գրական գործունեությունն ու նշանավոր գործերը*, Վենետիկ 1905 թ. (Sargisyan B., *Mekhitarist Congregation, two hundred years of literary activity and famous works*, Venice 1905).

Սարգսյան Մ., *Հայ հնատիպ գրքի գեղարվեստական ձևավորման պատմությունից,* (ԺԶ դար). ԲԵՀ 1 (76), Երևան 1992, էջ 17-29 (Sargsyan M., *From the history of artistic formation of the ancient Armenian book*, (16 c.). "Banber of Yerevan University" vol.1: 1992, no. 76, Yerevan, pp. 17-29.

Սարուխան, *Հոլանդիան և հայերը 16-19 դդ.*, Հանդես Ամսօրեայ, 1926 (Sarukhan, Netherlands and Armenians in 16-19 cc., Handes Amsorea, 1926).

Սիմէոն Լեհացի *Ուղեգրութիւն, Տարեգրութիւն եւ Յիշատակարանք*, Վիեննա 1936 (Simeon Lehatsi, *The travelogue, chronicle and colophons*, Viena 1936).

Սիրունի Յ., *Պոլիսը և իր դերը,* առաջին հատոր, Պէյրութ 1965 (Siruni Y., *Constantinople and its role*, vol. I, Beirut 1965).

Սյունեցի Ա., Օձնեցի Հ. (հեղ.), *Մեկնութիւն ժամակարգութեան*, Արարատ 1915 (Syunetsi A., Odznetsi H. (eds.), *Commentary on Church Rituals*, Ararat 1915).

Սուքիասյան Գ., *Հայկական գրատպության 500-ամյակը*, Երևան 2009 (Sukiasyan G., *500th Anniversary of Armenian printing*, Yerevan 2009).

Սրապյան Ա., *Հայ միջնադարյան զրույցներ*, Երևան 1969 (Srapyan A., *Armenian Medieval talks*, Yerevan 1969).

Վայտենբերգ Ժ., *XVII դարի լատինատիպ քերականությունը*. – ՊԲՀ, 1990, N 4, էջ 31-38 (Vaytenberg Zh., *17th century Latin grammar*, Historical journal 1990, N 4, pp. 31-38).

Վարդանյան Ռ., *Հայոց Տոնացույցը (4-18 դարեր*), Երևան 1999 (Vardanyan R., *Armenian Calendar (4-18 cc.)*, Yerevan 1999).

Տաթևացի Գ., *Գիրք Հարցմանց Երիցս երանեալ Սրբոյն Հօրն մերոյ Գրիգորի Տաթեւացւոյն*, Երևան 1965 (Tatevatsi G., *Book of Inquiries to Our Holy Father Grigor Tatevatsi*, Yerevan 1965).

Տաշեան Հ., *Հ. Յովսէփ վրդ. Գաթրճեան, Սրբազան Պատարագամատոյցք հայոց*, Վիեննա 1897 (Tashean H., *Hovsep Gatrjian- Holy Liturgy of the Armenians*, Vienna 1897).

Տերյան Վ., Վարդապետ, (Առաջնորդական փոխանորդ Արարատյան թեմի), *Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության պատմությունից*, Էջմիածին 1969 (Teryan

V. Vardapet, (Vicar of the Ararat Diocese), *From the history of the Armenian printing of the Bible*, Etchmiadzin 1969).

Օձնեցի Հ., *Յովհաննու իմաստասիրի Ալձնեցւոյ մատենագրութիւնք*, Վենետիկ 1833 (Odznetsi H., *Bibliography by John the Philosopher*, Venice 1833).

INTERNET RESOURCES

"Dekanat Stanisławowski Oraz Parafia Ormiańsko-katolicka pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Stanisławowie. Szukajwarchiwach.pl, szukajwarchiwach.pl/345/18/0/-#tabZespol. Date of access: 20. 06. 2021.

"Library." *Matenadaran*, 20 Oct. 2020, https://matenadaran.am/en/matenadaran/research-education/library/. Date of access: 01.02.2021.

"The Princes Czartoryski Library." KMLU, https://krakowcityofliterature.com/city-of-literature/literary-life/libraries/the-princes-czartoryski-library/. Date of access: 08.09.2021.

"Zakład Narodowy im. Ossolińskich." Ossolineum, ossolineum.pl/index.php/proweniencyjna- grupa-robocza/. Date of Access: 15.07.2021.

"Zakład Narodowy im. Ossolińskich." Ossolineum, ossolineum.pl/index.php/biblioteka-osolineum/dzialy-i-gabinety/dzial-starych-drukow/. Date of Access: 15.08.2021.

"Zakład Narodowy im. Ossolińskich." Ossolineum, ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/zbiory-lwowskie/. Date of Access: 15.08.2021.

About the foundation „O Fundacji", Fundacja Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich (ormianie.pl). Date of Access: 20.06.2021.

Admin. "Armenia State Religion – The First Christian Nation." *Armadventure*, 27 May 2020, https://armadventure.com/religion/. Date of access: 02.12.2020.

Armenian rare books (1512-1800). (n.d.). Retrieved February 04, 2021, from https://greenstone.flib.sci.am/gsdl/cgi-bin/library.cgi?e=p-01000-00---off-0armenian-armbook%2Carmenian%2Chajgirqn%2Chaygirq%2CNo_Date_Books%2CazgayinZz-foreign-01-1----0-10-0---0---0direct-10---4-------0-1l--11-en-50---20-about---00-3-1-00-0-0-01-1-0-00-0-0-11-10-0utfZz-8-00. Date of access: 15.07.2021.

Epic Legends Of Prophets, Kings & Sultans, Co-Written By Al Barone & Dr. Tim Watson, PhD (https://academia.edu/36373397/Epic_Legend_of_Ancient_kings_and_Sultans) Europe's First Printed Book, https://europeana.eu/pl/blog/europes-first-printed-book. Date of access: 21.03.2020.

Codex. *Differences: Facsimile, Codex, Manuscript, Incunabula, Old Book,* https://vgesa.com/differences-facsimile-codex-incunabula.htm. Date of access: 02.02.2021.

Galoust Gulbenkian Chair in Armenian Studies, Armenian | Faculty of Oriental Studies (https://ox.ac.uk). Date of access: 20.09.2020.

Gębarowicz M., *Strażnik polskich skarbów Ossolineum we Lwowie*, https://wyborcza.pl. Date of access: 21.06.2018.

History - The National Library, www.bn.org.pl/en/about-us/history.

History.com Editors. Printing Press. *History.com*, A&E Television Networks, 7 May 2018, https://history.com/topics/inventions/printing-press. Date of access: 02.02.2021.

Isakowicz-Zaleski T., *Parafia Ormiańska - Historia - Stanisławów Kresy*. Stanisławów, stanislawow.net/ historia/parafia.htm. Date of Access: 20.06.2021.

Isakowski-Zalewski T., *Wielki Zapomniany arcybiskup ormiański Józef Teofil Teodorowicz (1864-1938)*, https://stanislawow.net/ludzie/teodorowicz.htm. Date of access: 06.08.2021.

Jagiellonian Library https://bj.uj.edu.pl. Date of access: 01.09.2021.

Kosiedowski S., *How Lviv Ossolineum was established (Jak powstawało lwowskie Ossolineum)* (based on a book by Władysława Jabłońska, *Józef Maksymilian Ossoliński - szkic biograficzny*, Ossolineum 1967), https://web.archive.org/web/20061013142901/ http://www.lwow.home.pl/os1.htm, 2007, Archived from the original (Internet Archive) on 13 October 2006. Retrieved 12.03.2013.

Matenadaran, Matenadaran – https://armeniapedia.org. Date of access: 15.02.2021.

Mój Lwów: https://lwow.home.pl. Date of access:10.07.2021.

Society for Armenian studies, https://societyforarmenianstudies.com. Date of access: 20.06.2020.

Song Book by Hakob Meghapart, *WDL RSS*, Publishing House of Hakob Meghapart, 1 January 1970, https://wdl.org/en/item/11304/. Date of access: 03.02.2021.

Teodorowicz J. – Arcybiskup. (n.d.). Retrieved: 03.02.2021, from https://wiki.ormianie.pl/index.php?title=J%C3%B3zef_Teodorowicz_-_arcybiskup. Date of access: 03.06.2021.

The Armenian Collections of the Library of Congress, https://loc.gov/rr/amed/nes/cty/cai/caiover.html. Date of access: 15.09.2020.

The Book of Fridays *WDL RSS*, Publishing House of Hakob Meghapart, 1 Jan. 1970, https://wdl.org/en/item/11302/. Date of access: 03.02.2021.

The Czartoryski Library, Biblioteka Książąt Czartoryskich - O Oddziale - Muzeum Narodowe w Krakowie, https://mnk.pl/oddzial/biblioteka-ksiazat-czartoryskich/o-oddziale. Date of Access: 20.07.2021.

The history of Polish partitions, „Historia Zbiorów" - Biblioteka Narodowa, https://bn.org.pl/o-nas/zbiory-bn/zbiory/stare-druki/historia-zbiorow. Date of Access: 10.11.2021.

The Jagiellonian Library, https://krakowcityofliterature.com. Date of access: 01.09.2021.

The Jagiellonian Library. KMLU, https://krakowcityofliterature.com/city-of-literature/literary-life/libraries/the-jagiellonian-library/. Date of Access: 01.09.2021.

The Wawel Castle, Zamek Królewski na Wawelu, Biblioteka https://wawel.krakow.pl/biblioteka-1. Date of access: 10.10.2021.

Unusual fate of the 12th century Armenian Evangeliary from Skewra, Parish of Sts. Saints Peter and Paul Shrine of Our Lady of Grace (Polish title: Niezwykłe losy XII-wiecznego ormiańskiego Ewangeliarza ze Skewry, Parafia pw. św. Piotra i Pawła Sanktuarium Matki Bożej Łaskawej) (n.d.). Retrieved: 03.02.2021, from https://piotripawel.diecezja.gda.pl/aktualnosci/aktualnosci/64846/niezwykle-losy-xii-wiecznego-ormianskiego-ewangeliarza-ze-skewry. Date of access: 25.06.2021.

Որ Երկրում Որտե՞ղ Են Հորինել Տպարանը: https://peskiadmin.ru/hy/kogda-i-gde-poyavilos-knigopechatanie-izobretenie-pechatnogo.html. Date of access: 21.02.2020

Համբարձում, Տեր. *Մշո Ճառընտիր*, Հոգևոր Կայքէջ, 19 հուլիս 2019, ter-hambardzum.net/msho-tcharehntir/. Date of access: 01.02.2021 (Hambardzum, *Msho Charyntir*, spiritual webpage, 19th July, 2019, https://ter-hambardzum.net/msho-tcharehntir/. Date of access: 01.02.2021.